

Síndica de Greuges de Barcelona

Itineraris i factors d'exclusió social

Sebastià Sarasa i Albert Sales



Ajuntament de Barcelona

SÍNDICA DE GREUGES
DE BARCELONA



Edita:

Ajuntament de Barcelona

Síndica de Greuges de Barcelona

Ronda de Sant Pau, 43-45

08015 Barcelona

Tel.: 934 132 900. Fax: 934 132 910

sindicadegreuges@bcn.cat

www.sindicadegreugesbcn.cat

Text: Sebastià Sarasa i Albert Sales

Disseny: Gerardo Medina

Impressió: Gráficas SYL

© de l'edició: Ajuntament de Barcelona

© del text: els autors esmentats

ISBN: 978-84-9850-158-2

Dipòsit legal: 22.176-2009

Maig 2009

Imprès en paper ecològic

Índex

1. Introducció	13
1.1. Una anàlisi dinàmica de l'exclusió social	13
La infància: clau en el desenvolupament futur de la persona	15
La transició a l'edat adulta	15
1.2. El cicle vital i l'anàlisi d'història d'esdeveniments	16
1.3. Dimensions de l'exclusió social estudiades	17
Manca de formació	17
La desocupació de llarga durada	18
La manca d'habitatge	18
Salut precària	18
Família	19
Delinqüència, prostitució i empresonament	19
1.4. Descripció del treball de camp	19
Primera fase: Enquestes al grup d'estudi	19
Segona fase: Enquestes al grup de control	20
2. L'exclusió del sistema educatiu	27
2.1. Referents teòrics	27
Factors individuals	28
La família i la classe social	29
L'àrea de residència i la influència dels iguals	30
L'escola i el règim de benestar	30
2.2. Causes estimades del fracàs escolar i de l'abandó dels estudis en acabar l'ensenyament obligatori a la ciutat de Barcelona	31
La mobilitat educativa dels entrevistats	31
L'exclusió del sistema educatiu	34
Anàlisi multivariable dels factors associats a l'exclusió educativa	35
L'escolarització abans dels sis anys: distribució i efectes preventius	38
3. Mercat laboral	49
3.1. Descripció de les transicions laborals	49
Accés dels autòctons a la primera ocupació	49
Accés dels immigrants a la primera ocupació	51
L'accés a un contracte indefinit	52
3.2. Factors associats a les transicions entre situacions laborals	55
La primera entrada al mercat laboral de les persones autòctones	55
La primera entrada al mercat laboral dels immigrants atesos per les entitats socials	59
La transició a l'ocupació condicionada al fet d'haver tingut una ocupació prèvia a la desocupació de llarga durada	60
Factors que incideixen a transitar de la desocupació fins a l'ocupació	62
El risc de perdre o abandonar la feina	64
La transició a un contracte indefinit	74

4. Formació i ruptura de famílies	79
4.1. L'edat d'inici de la vida en parella	79
4.2. Tenir el primer fill	85
4.3. Primera ruptura de parella	87
5. Les persones sense sostre	93
5.1. L'accés a l'habitatge	93
L'abandó de la llar paterna dels exclosos: la majoria massa aviat; d'altres, mai	93
El difícil accés a la propietat que han tingut les persones en situació d'exclusió	94
Tornar a viure amb els pares	96
Habitatge compartit i allotjament en pensions	97
Dormir al carrer o en albergs	97
5.2. Descripció de les transicions a la situació de sense sostre	98
Transició a la situació de sense sostre	100
La persistència de dormir al carrer	102
La recaiguda	103
5.3. Causes de dormir al carrer	104
Factors explicatius d'esdevenir una persona sense sostre	104
Factors estructurals socioeconòmics	104
La vulnerabilitat dels individus davant d'experiències estressants	105
Causes de dormir per primer cop al carrer a la ciutat de Barcelona	107
Causes de la cronificació	112
Causes de la recaiguda	115
6. Salut i exclusió social	119
6.1. Referents teòrics	119
Salut i classe social	119
Desigualtats de salut entre gèneres	120
El cas específic de la salut mental	120
La salut al llarg del cicle vital	121
6.2. Factors associats als problemes de salut de la població entrevistada	122
Problemes greus amb les drogues o l'alcohol	122
Primer esdeveniment de problemes greus a causa del consum de drogues o alcohol	122
Problemes de ludopatia	128
Problemes de salut mental	130
Problemes de depressió	133
Problemes de discapacitat física	137
Altres problemes de salut	138

7. Reclusió penitenciària	143
7.1. Referents teòrics	143
Factors estructurals i individuals	143
Els factors biològics	145
L'entorn familiar a la infància	146
Les relacions amb els iguals durant la socialització	146
7.2. Anàlisi de la primera entrada a la reclusió penitenciària	146
7.3. Factors de risc i de resistència en el grup d'estudi	149
Risc d'empresonament i gènere	157
Itineraris específics de les persones estrangeres	160
8. La delinqüència comuna: robatoris i venda de drogues	165
8.1. Anàlisi de l'inici d'activitats il·legals	165
8.2. Factors de risc i de resistència en el grup d'estudi	168
Les diferències entre població autòctona i població immigrada	170
Les diferències entre els itineraris masculins i els femenins	173
9. Prostitució i exclusió	179
9.1. Referents teòrics	179
9.2. Funcions de supervivència	180
9.3. Factors de risc i de resistència en el grup d'estudi	181
Les diferències entre les dones autòctones i les estrangeres	186
10. Conclusions	191
10.1. Sumari de les diferents dimensions estudiades	192
Manca de formació	192
Mercat laboral	192
Formació i ruptura de famílies	194
Les persones sense sostre	195
Salut i exclusió social	196
Reclusió penitenciària	197
Delinqüència: robatoris i venda de drogues	199
Prostitució	199
10.2. Els factors de risc i de protecció enfront de l'exclusió social	200
Context de la socialització a la infància i l'adolescència	200
La transició a la vida adulta	203
Altres factors que intervenen en l'exclusió social	205
10.3. Costos i beneficis d'una política preventiva	208
10.4. Propostes	211
Intervencions a favor de la infància i l'adolescència	211
Intervencions de suport a l'edat adulta	213
Intervencions per corregir algunes deficiències del nostre sistema de benestar social	214
Referències bibliogràfiques	217

Presentació

El primer article de la Declaració Universal dels Drets Humans proclama que: “tots els éssers humans neixen lliures i iguals en dignitat i en drets”. Tots tenim la mateixa dignitat com a persones però a la pràctica no tots gaudim dels mateixos drets perquè el nostre entorn familiar i social també determina el nostre futur. L'exclusió social sempre té unes causes, una situació que afavoreix que hi hagi persones que no puguin gaudir del benestar social. Aquesta realitat és ben coneguda per totes les persones que treballen en l'àmbit social. En aquest sentit, l'estudi “Itineraris i factors d'exclusió” era una assignatura pendent per poder ponderar el que molts treballadors socials saben a través de la pràctica viscuda: la importància de la prevenció. Ara, des de l'oficina de la Síndica de Greuges de Barcelona, hem tingut la possibilitat de fer-ho, gràcies al suport i l'aportació de l'Ajuntament de Barcelona i de l'Obra Social de La Caixa, amb la qual, des del principi, vam coincidir en la importància de les polítiques preventives per millorar el benestar de la infància. Aquest impuls ha permès que la Universitat Pompeu Fabra assumís la realització de l'estudi dirigit pel doctor Sebastià Sarasa amb la col·laboració del professor Albert Sales. L'objectiu de l'estudi també feia indispensable la col·laboració de les entitats socials que treballen en aquest àmbit. Són moltes les entitats reconegudes que han volgut col·laborar en aquesta iniciativa.

Amb això hem aconseguit que l'experiència de cada dia, i la realitat de les persones que lluiten per superar l'exclusió social, es complementés amb el rigor acadèmic. Crec que aquesta combinació és una de les aportacions singulars d'aquest estudi: un resultat que surt del treball realitzat per la universitat, comptant amb les entitats d'iniciativa social i amb el suport institucional.

Quant a la coordinació d'aquest treball, realitzada des de l'oficina de la Síndica de Greuges de Barcelona, vull agrair la col·laboració de tot l'equip i molt especialment l'impuls i la dedicació de Mercè Bassedas.

Les conclusions finals de l'estudi corroboren i ressalten el gran problema de la reproducció de la marginació. Existeixen i estan identificats els canals de transmissió de l'exclusió social. En una societat avançada és important que tots col·laborem a trencar aquest cercle per tal d'aconseguir que els drets de les persones siguin realment reconeguts. No podem conformar-nos pensant que sempre hi haurà persones que han de dependre de la bona voluntat dels altres o de la disponibilitat pressupostària. Tothom té dret a sortir d'una situació marginal i ha de tenir l'oportunitat d'aconseguir-ho. Però sobretot tothom té dret a comptar amb un entorn social i familiar que eviti la reproducció de l'exclusió social. No és just que sigui d'una altra manera. Els entorns d'exclusió són l'origen de la major part de les situacions de marginació. Intervenir en aquestes situacions és la manera d'evitar noves desigualtats socials.

Aquest estudi serà eficaç si empeny les administracions i les entitats que treballen en el camp de l'exclusió a reforçar les polítiques socials preventives. I això passa, principalment, per donar prioritat als serveis socials de base, als equips especialitzats, a l'educació reglada i no reglada, a la coordinació entre serveis sanitaris, educatius i serveis socials, entre d'altres.

En l'estudi apareix un argument important que ho justifica: el cost econòmic. El cost de les polítiques de reinserció són molt més alts que els de prevenció. Però els motius per impulsar la prevenció no els trobem només en l'optimització dels recursos econòmics dedicats a les polítiques socials. Si bé l'estalvi que representen les polítiques preventives en conflictes socials és molt important, encara ho és més evitar el patiment i l'exclusió de les persones. Prevenir és la millor manera de respectar la dignitat de la persona. La prevenció és la millor inversió.

Pilar Malla i Escofet

Síndica de Greuges de Barcelona

Agraïments

Aquesta recerca ha estat possible gràcies al conveni de col·laboració signat per la Síndica de Greuges de Barcelona, la Fundació Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona i la Universitat Pompeu Fabra. El treball de camp i el contacte amb les persones enquestades no hauria estat possible sense la col·laboració activa de les organitzacions i institucions següents, que treballen en l'atenció de persones i col·lectius vulnerables a la ciutat de Barcelona: Alberg de Sant Joan de Déu, Càritas, Centre Català de Solidaritat (CECAS), Creu Roja, Equips d'Atenció a la Infància i Adolescència de Barcelona (EAIA), Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, Fundació per a la Reinserció de Dones (ARED), El Lloc de la Dona, Escola CINTRA, Feines de Casa, Fundació Arrels, Fundació Assis, Fundació Bayt-Al-Thaqafa, Fundació Escó, Llar de Pau, Obra Social Santa Lluïsa de Marillac.

També volem expressar el nostre agraïment al següent grup d'experts que, durant llargues sessions de treball, han aportat la seva experiència quotidiana i han col·laborat en el disseny de l'enquesta i en l'aproximació a les persones enquestades: María Elena Alfaro, Jordi Balot, Josep Maria Bastus, Salvador Busquets, Joan Lluís Casanovas, Marc Cerón, Adolf Diaz, Bea Fernández, Marta Fígols, Pius Fransoy, Montserrat García, Carme Ginesta, Teresa Losada, Pilar Lleonart, Josep Molas, Eduard Sala, Benjamín Pamplona, Lourdes Perramon, Jesús Ruiz, Esther Sánchez, Joan Uribe, Carmen Vidal i Rosa Virós.

Totes aquestes persones i institucions han col·laborat en aquesta recerca d'una manera desinteressada i han permès afinar els resultats que hi oferim. Cap d'elles, però, és responsable dels possibles errors que pugui haver-hi.

Gràcies a la implicació de Mireia Aguado, Montse Arroyo, Esther Bosch, Meritxell Collado, Roger Fe, Pilar Ferriz, Daniel Ferrer, Cristina Figueras, Anna Font, Marta Frau, Carme Ginesta, Georgina Grifoll, Rosa Llopis, Laura Martínez, Ana Belén Mateo, Josep Molas, Sònia Núñez, Carolina Oliva, Jordi Ors, Verena Paredes, Jéssica Pizarro, Eduard Rafel, Dori Rodríguez, Cristina Sánchez Calatrava, Cristina Sánchez Lanau, Anna Selva, David Vázquez, Carolina Oliva, ha estat possible la realització de les entrevistes a les persones ateses per aquestes entitats i equipaments públics.

Agraïm especialment a Claudio Pinza, Daniel Saavedra, Anna Vilarrassa, Marina Torelló, Anna Millán, Patricia Eiras, José Manuel Alonso i Oriol Sales la seva implicació en la realització i la codificació de les enquestes.

Agraïm finalment a la Direcció de Serveis d'Acció Social de l'Ajuntament de Barcelona la informació facilitada per a l'estimació dels costos i al Departament Municipal d'Estadística i a l'Institut Municipal d'Informàtica la seva gestió per a l'obtenció de les dades del Padró municipal d'habitants.

Finalment, volem expressar la nostra gratitud més sincera a les persones que han acceptat ser enquestades i han compartit amb nosaltres les seves experiències vitals.

01

Introducció

Introducció

1.1. Una anàlisi dinàmica de l'exclusió social

L'enfocament adoptat en aquesta recerca és innovador en tant que aplica un marc teòric i metodològic que no ha estat utilitzat mai en la recerca de l'exclusió social al nostre país. Es tracta d'una anàlisi de l'exclusió social des del punt de vista dinàmic que ha estat àmpliament utilitzada per la demografia i la sociologia de la família per a l'estudi de les transicions a diferents fases del cicle vital de les persones, així com per l'economia i la sociologia del treball per a analitzar les sortides del sistema educatiu, les entrades i sortides del mercat de treball i la mobilitat ocupacional dels individus. L'anàlisi dinàmica també s'ha utilitzat per a comprendre millor la dinàmica de la pobresa monetària i de la privació relativa en el consum de béns bàsics.

És així que, com a resultat d'aquestes recerques, coneixem una mica millor els processos que empenyen cap a l'exclusió social atès que tenim informació sobre les condicions que acompanyen un individu comú (entenent per comú que és estadísticament representatiu de la majoria de la població) a situacions de poca formació educativa, de precarietat laboral, d'instabilitat familiar o de salut precària. La recerca en psicologia social i en psicologia evolutiva també ha avançat molt en l'anàlisi dinàmica de les conductes al llarg del cicle vital, freqüentment focalitzant el seu camp d'estudi en dimensions específiques del comportament i utilitzant una metodologia propera a la comparació entre grups experimentals i grups de control.

Al nostre país, però, la recerca dinàmica dels processos socials, econòmics i psicològics és encara molt jove a causa, d'una banda, del retard que hem patit en la incorporació de la perspectiva teòrica del curs vital en la nostra acadèmia i, d'una altra banda, de l'elevat cost que aquesta mena de recerca demana i que no sempre troba prou suport en les entitats públiques i privades capaces de finançar recerca social. A més, les fonts de dades més comunament utilitzades per aquestes anàlisis han estat enquestes tipus panel amb mostres d'una grandària limitada, suficient per a garantir la representativitat del conjunt de la població, però massa petites per a reflectir una presència significativa d'individus en situació d'exclusió que visquin en institucions com ara residències, presons, hospitals o simplement al carrer.

En aquest sentit, la iniciativa presa per la Síndica de Greuges de la ciutat de Barcelona és encomiable, en tant que ha adoptat la decisió audaç de promoure un tipus de recerca inèdit fins ara al nostre país. La recerca que presentem en aquest informe pretén analitzar els itineraris que duen a l'exclusió social prenent com a objecte d'estudi les persones que mai, o quasi bé mai, apareixen en les enquestes més comunes i que són les més durament castigades pels efectes de l'exclusió social. Són les persones que compleixen penes de reclusió penitenciària, les que viuen al carrer, les que tenen poques persones o ningú a qui demanar ajuda i aquelles que necessiten els subsidis públics i la beneficència privada per a subsistir en condicions extremadament precàries.

Accedir a conèixer els camins que han portat aquestes persones a la situació en què es troben no és possible a partir de les enquestes generalistes, però una enquesta focalitzada en aquest segment de la població ha de superar dificultats enormes si vol garantir uns estàndards mínims de fiabilitat estadística. Dues d'aquestes dificultats mereixen ser comentades. En primer lloc, la selecció de la mostra de persones a entrevistar. La sospita que hi hagi biaix en la selecció de la mostra és inevitable, donat que no disposem de cap informació sobre individus de característiques de risc similars a les dels entrevistats però que no han acudit mai als

serveis socials. És així que no podem assegurar que els entrevistats, seleccionats entre els atesos per les entitats de serveis socials, siguin representatius de tots els individus que han patit situacions d'exclusió similars. El risc de biaix augmenta des del moment que la mostra de persones ateses per les entitats socials amb la qual hem treballat no ha estat seleccionada seguint un procés estadístic d'extracció aleatòria d'entre l'univers de totes les persones ateses per les entitats socials públiques i privades de la ciutat de Barcelona.

És aventurat determinar el volum de població afectada pels problemes extrems d'exclusió i més encara definir els espais geogràfics i socials on aquestes persones poden ser trobades i identificades per fixar la grandària i la composició ideal de la mostra. La nostra estratègia per a superar aquesta dificultat ha estat la de comptar amb la col·laboració d'un grapat d'entitats públiques i privades que donen assistència a persones en situació d'exclusió extrema a la ciutat de Barcelona i que han ajudat de manera desinteressada a localitzar persones a les quals entrevistar. Un procés metodològicament rigorós hauria exigut seleccionar una mostra aleatòria del conjunt de persones ateses per totes les entitats existents a la nostra ciutat, però aquest procediment hauria estat segurament ineficaç per la raó que exposarem a continuació. L'anàlisi dels itineraris d'exclusió social al llarg del curs vital dels individus demana la utilització de qüestionaris molt complexos on registrar tots els esdeveniments que han succeït a la seva vida des que eren infants fins a l'edat actual. I tot això, en aspectes tan variats com l'estat de salut, la formació adquirida, les ocupacions exercides, els habitatges on han residit i les relacions familiars. Algunes de les persones susceptibles d'ésser entrevistades es troben en una situació de deteriorament personal força acusat, d'altres han patit situacions dramàtiques que volen oblidar o que no estan disposades a compartir amb estranys. Tot plegat va fer aconsellable que les entrevistes no fossin realitzades per persones desconegudes i vam demanar a un seguit de professionals de les entitats que col·laboressin amb la Síndica de Greuges seleccionant ells mateixos les persones potencialment entrevistables i fent-los les entrevistes. L'única condició que vam posar va ser que la composició de la mostra respectés una proporció igual d'homes i dones, i d'immigrants i autòctons, tots ells d'una edat compresa entre els vint-i-cinc i els cinquanta anys. El per què d'aquesta limitació etària s'explica més endavant.

Com a resultat d'aquest procediment de selecció, hem d'advertir que no tenim la garantia que l'estudi sigui *estadísticament representatiu* de tota la població exclosa de la ciutat de Barcelona. Dit d'una altra manera, les xifres descriptives que poden aparèixer en el nostre informe sobre la població entrevistada no han de ser llegides com una fotografia exacta de la població exclosa, sinó com una aproximació a un grup important de la població en situació d'exclusió del qual hem intentat esbrinar quins factors han estat els més decisius per a entendre els seus itineraris cap a l'exclusió social tot comparant-los amb els itineraris seguits en el seu curs vital per individus no exclosos.

La fiabilitat de les dades inherent a tota recerca basada en qüestionaris retrospectius és un altre problema a resoldre (Scott i Alwin, 1998). La fiabilitat de les respostes en qüestionaris retrospectius, doncs, és un problema endèmic que augmenta com més lluny del moment de l'entrevista se situen els fets a recordar i com més subjectius són els fets a indagar. Conèixer quines eren les actituds, les expectatives o qualsevol dimensió psicològica dels entrevistats en un temps passat comporta greus imprecisions donat el fet que aquests estats subjectius tendeixen a ser reinterpretats pels individus de manera que tinguin sentit amb la situació que viuen en el moment que es fa l'entrevista. Per aquest motiu, hem procurat obtenir informació bàsica sobre "fets" que s'han esdevingut al llarg de les trajectòries vitals dels entrevistats, malgrat que també hem incorporat algunes preguntes sobre "opinions" i valoracions subjectives que els entrevistats fan de situacions passades.

A més, per garantir la fiabilitat de les dades, hem limitat també el període de vida sobre el qual informar. Donada la gran importància teòrica que tenen les experiències a la infància per a entendre els processos d'exclusió social, qualsevol decisió que impliqués perdre informació d'aquest període del cicle vital hauria estat un greu error. Per aquesta raó, hem preferit escurçar "per la dreta" el període de vida analitzat limitant l'edat de les persones a entrevistar, i evitar així els errors que apareixen freqüentment quan persones grans han de reconstruir tota la seva vida rememorant fets molt allunyats en el temps. Quina és l'edat idònia per a seleccionar els entrevistats? La revisió de la literatura sobre exclusió social ens ha convençut que hi ha una frontera rellevant a partir de la qual la distinció entre les situacions d'exclusió i d'inclusió socials és molt

nítida, i aquesta frontera se situa al voltant dels trenta anys d'edat. La recerca en les trajectòries ocupacionals dels individus mostra que a Espanya no hi ha diferències en l'accés a bones ocupacions entre els joves menors de trenta anys (Bentolila i Dolado, 1994). D'altra banda, la investigació criminològica revisada en el nostre informe ens diu que la delinqüència estable es manifesta quan els individus superen els trenta anys d'edat. Així mateix, la recerca demogràfica ha il·lustrat com la formació de noves famílies al nostre país rarament succeeix abans dels trenta anys d'edat. Per tot això, la mostra amb la qual hem treballat ha estat limitada a persones situades en l'interval d'edats compreses entre els vint-i-cinc i els cinquanta anys. D'aquesta manera hem obtingut informació sobre els esdeveniments rellevants que han succeït en el curs vital dels individus des que eren infants fins a la fase final de la transició a la vida adulta en quasi tots els casos i més enllà, a la vida adulta, en alguns altres.

Han respost a l'enquesta un total de 447 persones en dues etapes. A la primera, iniciada l'octubre de 2007 i finalitzada el maig del 2008, es van enquestar les 348 persones que formen part del grup d'estudi i que són ateses per entitats (públiques i privades) d'assistència social de la ciutat de Barcelona. A la segona, entre el juny i el novembre del 2008, s'ha enquestat una mostra aleatòria de ciutadans i ciutadanes de Barcelona, a fi de disposar d'un grup de control.

En aquest estudi no hem tractat d'analitzar tot el curs vital dels individus, sinó només les fases de la infància i l'adolescència, la transició a l'edat adulta i, en alguns casos, la fase adulta del cicle vital. Hem renunciat a explorar els condicionants biogràfics que duen a l'exclusió social a la tercera edat per raons pràctiques, ja que la reduïda mida de la mostra recomana no allargar en excés la longitud de les seqüències temporals i el nombre d'estats diferents a través dels quals transcorre la biografia dels individus. Però també han influït raons teòriques en la nostra elecció. D'una banda, una anàlisi dels factors d'exclusió social a la fase de la vellesa ens seria útil per a entendre els factors que han portat a l'exclusió la gent gran d'avui dia, però no és segur que aquesta informació sigui molt útil per a prevenir l'exclusió de la gent gran de demà, donades les grans transformacions que s'han donat en les biografies i en els contextos socials dels joves d'avui en comparació amb els de fa cinquanta anys. D'altra banda, en coherència amb la teoria del cicle vital, assumim que bona part del risc d'exclusió entre la gent gran ja ha estat forjat molt abans, quan aquestes persones eren joves. Partint d'aquesta suposició, la nostra predicció és que els exclosos d'avui a l'edat adulta tenen una probabilitat elevada de ser exclosos demà quan siguin grans.

És per això que el nostre estudi, malgrat que analitza la informació de tot el cicle vital disponible dels individus, focalitza l'anàlisi en dues etapes fonamentals del curs vital: la infància i adolescència, i la transició de l'adolescència a la vida adulta. La informació biogràfica dels immigrants recull també dades relatives al procés migratori indicant l'edat que tenien quan van arribar a Espanya i a Barcelona i els contactes, si en tenien, que els van facilitar l'entrada en el país. No hem recollit informació referent a la mobilitat ocupacional i d'habitatge dels immigrants abans de venir a Espanya; amb la intenció d'economitzar costos, vam decidir no demanar aquesta informació donades les dificultats d'analitzar-la sense disposar d'informació complementària sobre els contextos de cada país d'origen.

La infància: clau en el desenvolupament futur de la persona

Una hipòtesi amb la qual hem treballat en aquest informe és aquella segons la qual la socialització primària dels individus té molta importància com a factor clau per a entendre millor el procés d'exclusió social. Hem volgut, per tant, recollir informació sobre l'estatus social i l'estructura de les famílies d'origen on els individus van créixer, o de les institucions on van ser aollits en els casos en què els òrgans judicials de protecció del menor van intervenir. També hem explorat la mena de relacions que van mantenir amb els seus pares o tutors legals i amb els mestres, així com el grau d'implicació amb les normes i objectius de l'escola. Aquesta informació ha estat completada amb dades individuals sobre l'estat de salut i activitats extraescolars entre els dotze i els setze anys d'edat.

La transició a l'edat adulta

La transició a l'edat adulta constitueix en el nostre treball un referent de primer ordre per a analitzar l'evolució en el risc d'exclusió social. Aquesta transició de l'adolescència a l'edat adulta ha estat a bastament estudiada pels demògrafs, la majoria dels quals ha identificat aquesta transició amb l'assoliment de cinc indicadors: la finalització

dels estudis, la inserció en el mercat laboral, la separació física de la família d'origen, la formació d'una unitat de convivència pròpia, tant en matrimoni com en cohabitació, i el naixement del primer fill (Billari, 2000). D'aquests cinc indicadors els més rellevants són els relacionats amb l'autonomia econòmica i residencial dels individus envers la seva família d'origen, donat que hi ha una minoria de la població que opta pel celibat i per no tenir fills, sense que això hagi de significar que aquests individus no han assolit la fase adulta del cicle vital. La nostra hipòtesi de treball és que aquesta transició a la fase adulta no la fan de la mateixa manera els individus que esdevindran exclosos i els que no; les seves seqüències han de variar sobretot en el temps que passen en cada estat i en l'ordre en què els estats se succeeixen. Per exemple, l'exclusió del sistema educatiu forçosament implica que l'estada en l'estat d'escolarització i estudi és més curta i precària en el cas de les persones en situació d'exclusió i que la seva estada en el mercat de treball ha de ser també més precoç.

1.2. El cicle vital i l'anàlisi d'història d'esdeveniments

De la demografia i la sociologia de la família hem adoptat la idea de curs vital o cicle de vida, que fonamenta l'anàlisi de les biografies individuals contrastant-les amb les seqüències d'esdeveniments vitals que estan socialment estandarditzats. Hom assumeix que hi ha certes seqüències pautades, de vegades sancionades per rituals de traspàs, com ara el matrimoni, amb les quals compleix la majoria de la població i que aquestes seqüències estan sincronitzades amb el funcionament de les institucions socials més importants, com el sistema educatiu, el mercat de treball i la família. Els individus que alteren en la seva biografia la seqüència estàndard poden ser precursors de canvis socials importants en la configuració del cicle vital, però també poden ser víctimes de la marginalitat de la seva conducta i ser objecte d'exclusió social.

El curs vital ha estat utilitzat freqüentment com a instrument conceptual en tant que ha servit per a mostrar el risc d'exclusió en diferents edats de l'individu¹. La idea de curs vital és, també, però, un enfocament teòric que organitza la recerca i una metodologia que exigeix tècniques d'anàlisi estadística específiques. La base d'aquest enfocament teòric són els esdeveniments que succeeixen al llarg de la biografia d'un individu i les interrelacions que s'estableixen entre ells. Hom parteix de la idea que hi ha esdeveniments biogràfics que són crítics perquè un individu faci la transició a una posició social exclosa, de tal manera que l'anàlisi de l'exclusió exigeix conèixer quina ha estat la seqüència temporal dels esdeveniments. Dit d'una altra manera, des d'una perspectiva teòrica del cicle vital, la posició d'exclusió ha de ser analitzada com una funció de la biografia passada.

Aquesta mena d'anàlisi sociològica requereix la utilització d'uns quants conceptes que mereixen ser definits prèviament.

- Entenem per *cicle vital* (o curs vital) el període viscut per cada individu des que va néixer fins al moment de l'entrevista.
- El cicle vital equival a una *seqüència* d'esdeveniments que han succeït al llarg de la vida de l'individu i que constitueixen la seva biografia.
- Cada *esdeveniment* seleccionat (per exemple, perdre la feina) situa l'individu en un nou estat (desocupat) que comporta un nou rol social (rol de persona malalta si la pèrdua ha estat el resultat d'una incapacitat, de persona aturada si està cercant feina o de mestressa de casa si es tracta d'una dona que s'ha retirat voluntàriament per a fer-se càrrec de la seva família).

Així doncs, el nostre objecte d'estudi són els esdeveniments biogràfics i les transicions que condueixen a l'estatus de persona en situació d'exclusió a la nostra societat prenent com a referència un grup important de la població exclosa de la ciutat de Barcelona.

1. En són un exemple els indicadors sobre pobresa monetària, que acostumen a mostrar la variació del risc de pobresa en la infància, en l'edat adulta i en la tercera edat (vegeu, per exemple, les pàgines web d'organismes internacionals com ara el Banc Mundial o el *Luxembourg Income Study*). D'altra banda, és corrent que qualsevol informe sobre pobresa ofereixi informació desagregada per a aquests trams d'edat.

Per comprendre millor les possibles causes de l'exclusió, hem utilitzat una tècnica estadística molt apropiada per a aquesta mena de recerca, com és l'anomenada *anàlisi històrica d'esdeveniments* amb models de temps discret². L'avantatge d'aquesta tècnica estadística és que permet establir les associacions entre variables de manera seqüencial, la qual cosa és un pas endavant importantíssim en l'estudi de les sempre problemàtiques relacions causals. Les tècniques d'anàlisi transversal més comunes han ajudat que les ciències socials identifiquin covariacions recurrents entre variables que, al mateix temps que il·luminen les associacions entre elles, deixen obert el debat sobre quina variable és factor causal de l'altre. L'anàlisi històrica d'esdeveniments és, en principi, una tècnica més perfeccionada atès que, com a mínim, pot establir el grau de rellevància de les influències seqüencials, de les quals podem inferir relacions causals (Blossfeld i Rohwer, 2002). No sempre tenim garantia que un procés seqüencial signifiqui forçosament una relació causal, ja que hi ha processos d'endogeneïtat i de selecció esbiaixada que no són fàcils de controlar; en el nostre cas, hem intentat controlar-los quan hem considerat que la conclusió dels resultats podia ser molt rellevant per a configurar una nova política de prevenció de l'exclusió.

A més dels models explicatius, el nostre informe ofereix també descripcions del temps de permanència en cada estat, que ens ha de permetre estimar allò que podríem anomenar l'*esperança de vida* específica per a cada estat dels diferents grups socials analitzats. Per a mostrar aquesta mena d'esperança de vida, fem ús de *funcions de supervivència* en cada estat per a cadascun dels grups estudiats utilitzant l'estimador Kaplan-Meier³.

1.3. Dimensions de l'exclusió social estudiades

La transició a l'exclusió social és un procés borrós en el qual no és possible identificar un instant temporal que separi de manera nítida un abans i un després de l'entrada a l'exclusió. L'entrada a l'exclusió social és un cúmul de transicions a estadis excloents de les credencials educatives, de la feina, de la família i, en els casos més extrems, de les relacions socials en general. La identificació de les posicions socials excloents és, doncs, forçosament aproximada, no és mai exacta, i hi juga un paper determinant el concepte de probabilitat estadística. Podem dir el mateix de la distinció entre quins són exclosos i quins són inclosos o integrats. En aquest treball hem utilitzat el mot "exclòs" per a identificar tots els individus provinents de la mostra de les entitats socials, siguin autòctons o immigrants, i hem considerat integrats o inclosos els individus que provenen de la mostra aleatòria dels residents a la ciutat de Barcelona. Tots dos grups han estat comparats entre ells al voltant de diferents dimensions de l'exclusió social que hem considerat rellevants i que són les següents:

- patir una manca de formació mínima per a entendre informació bàsica de la vida i obtenir una ocupació digna;
- estar privat de llibertat per complir condemna o per empresonament preventiu;
- no disposar de suficients recursos econòmics personals propis;
- no tenir un habitatge on guarir-se de manera segura;
- trobar-se en una situació de pobresa de relacions socials i familiars a les quals acudir en cas de necessitat; i
- tenir una salut precària que dificulti les relacions socials.

A continuació descrivim amb més detall les situacions que hem triat com a indicadors d'exclusió social i com les mesurem.

Mancança de formació

La primera anàlisi que fem de la població entrevistada la focalitzem en els factors associats a l'exclusió del sistema educatiu reglat. Hem considerat que una persona es troba en un estat d'exclusió educativa quan no li ha estat possible obtenir una mínima titulació, bé perquè mai no va anar a escola o bé perquè, tot i haver-

2. El lector interessat a accedir a una introducció a aquestes tècniques pot consultar la publicació de Fabrizio Bernardi *Análisis de la historia de acontecimientos*, editada pel Centro de Investigaciones Sociológicas a la sèrie "Cuadernos Metodológicos", Madrid, 2006.

3. Es pot consultar una introducció a aquest estimador i al seu ús amb el programa estadístic STATA a la publicació de Bernardi (2006) esmentada a la nota anterior i a Cleves, Gould i Gutiérrez (2004).

hi anar, va finalitzar el període d'escolarització sense obtenir cap títol. Aquesta anàlisi de l'exclusió educativa extrema ha estat complementada amb l'anàlisi dels factors associats a l'abandó dels estudis un cop finalitzada l'escolarització bàsica, ja que totes dues tenen una relació molt estreta entre elles.

No ens ha estat possible fer una anàlisi dinàmica del fracàs escolar donat que moltes de les variables decisives de la infància no són capturables de manera fiable amb un qüestionari retrospectiu. És per això que ens hem limitat a fer una anàlisi transversal de les covariacions entre variables relacionades amb la classe social d'origen, l'estructura de la família on el menor va créixer i alguns indicadors que ens informen sobre la qualitat de les relacions familiars, i les conductes de risc dels menors.

La desocupació de llarga durada

Una dimensió cabdal és la manca d'ingressos econòmics, però mesurar la pobresa monetària dels individus al llarg de la seva vida no és possible quan la font d'informació és una enquesta amb preguntes retrospectives; demanar que algú recordi quins han estat els seus ingressos cadascun dels anys viscuts és quelcom impossible. És per això que hem triat la manca d'activitat laboral durant un període igual o superior a un any com l'indicador que permet fer una aproximació a la manca de recursos monetaris propis. Aquest indicador ha estat complementat amb informació sobre els moments puntuals de la biografia dels individus en què cap membre de la seva llar ha tingut una feina remunerada i en què la precarietat econòmica ha estat tan forta per a no poder pagar el cost de tres àpats diaris.

L'anàlisi de l'exclusió laboral es fa en dues dimensions. D'una banda, descrivint i explicant les dificultats per a trobar una primera ocupació un cop l'individu abandona el sistema educatiu i, d'altra banda, la supervivència com a ocupat en el mercat laboral un cop aconsegueix la primera feina i les probabilitats que té d'aconseguir una feina estable amb un contracte fix. L'anàlisi es complementa amb una anàlisi dels factors associats a la prolongació en el temps de la desocupació un cop l'individu ha deixat el mercat laboral per un període d'un any o més temps.

La manca d'habitatge

Les dificultats per a mantenir un habitatge on viure és una altra dimensió de l'exclusió que, en les situacions més extremes, esdevé la cara més visible i dramàtica de la pobresa encarnada en les persones anomenades "sense sostre". Pel que fa a l'exclusió de l'habitatge, el qüestionari recull informació sobre els moments en què els entrevistats han tingut dificultats per a fer els pagaments del cost de la llar, tant si es tracta d'un lloguer o del pagament de la hipoteca, i a més hem fet un seguiment de quin ha estat el tipus d'habitatge de què han gaudit, incloent-hi si han hagut de viure compartint pis, en habitacions rellogades, en pensions o, fins i tot, al carrer.

En l'anàlisi de les transicions cap a la situació de sense sostre, primer oferim una descripció de les funcions de supervivència dels individus fins que dormen al carrer per primer cop. Hi ha dues informacions addicionals que són igualment rellevants: la duració del temps vivint i dormint al carrer i la duració del temps transcorregut des que, un cop aconseguit un nou habitatge, si és que se n'aconsegueix cap, l'individu torna a perdre'l i viu de nou al carrer. És a dir, analitzem el risc d'esdevenir sense sostre per primer cop, les possibilitats de sortir-se'n i el risc de recaiguda.

Tot i això, el capítol descriu també com ha estat de diferent l'accés a habitatges de propietat i de lloguer entre els actualment exclosos i els integrats i l'ús que els uns i els altres han fet d'habitatges compartits, pensions i habitacions rellogades.

Salut precària

Per mesurar l'estat de salut dels individus al llarg de la seva vida, s'ha preguntat als entrevistats quines malalties han patit que els han condicionat pel que fa a les oportunitats de treball, per a ser autònoms en la seva vida quotidiana o per a mantenir unes relacions cordials amb les persones estimades. Les malalties enregistrades inclouen tant discapacitats físiques com problemes de conductes dependents, problemes de salut mental i altres problemes genèrics de salut. L'apartat de salut es complementa amb informació referent als períodes en què l'entrevistat ha hagut de tenir cura de manera habitual de persones greument malaltes o discapacitades durant un període d'un any o més.

La nostra anàlisi descriu per separat l'esperança de vida sense problemes mentals, de depressió i de discapacitat física i altres problemes de salut i, en especial, sense problemes greus provocats per l'addicció al joc, l'heroïna, la cocaïna o l'alcohol. La descripció de com evolucionen aquests riscos al llarg del cicle vital ens serveix per a especificar models explicatius dels factors associats al risc d'esdevenir drogoaddicte o ludòpata, de patir un episodi depressiu i de patir problemes de salut mental, una discapacitat o altres problemes genèrics de salut.

Família

En aquest apartat focalitzem el nostre estudi en els factors que estan associats a la major o menor rapidesa en la formació de noves famílies i al risc de ruptura de la convivència en parella, així com a les probabilitats que tenen alguns individus de no establir mai relacions de cohabitació en parella. Com tindrem oportunitat de comprovar, la solitud i la manca de relacions de parella és un tret distintiu d'una part de l'exclusió social, i és molt pertinent entendre millor el perquè d'aquest celibat i les seves conseqüències.

Delinqüència, prostitució i empresonament

La darrera dimensió de l'exclusió social la dediquem a l'empresonament. Hi analitzem en la mesura que ens és possible les causes que al llarg del cicle vital van forjant el risc que una persona es dediqui a activitats delictives o d'una legalitat precària, com en el cas de la prostitució, i que augmenten el risc de ser encausats pel sistema penal.

1.4. Descripció del treball de camp

Han respost a l'enquesta un total de 447 persones en dues etapes. A la primera, iniciada l'octubre de 2007 i finalitzada el maig de 2008, es van enquestar les 347 persones que formen part del grup d'estudi i que són ateses per entitats (públiques i privades) d'assistència social de la ciutat de Barcelona. A la segona, entre el juny i el novembre de 2008, s'ha enquestat una mostra aleatòria de ciutadans i ciutadanes de Barcelona, a fi de disposar d'un grup de control.

Primera fase: Enquestes al grup d'estudi

A l'hora de definir una mostra representativa del conjunt de persones excloses de la ciutat, hom topa amb limitacions metodològiques importants. Una part d'aquestes limitacions provenen de les dificultats en la identificació d'un univers mostral que permeti una selecció aleatòria dels enquestats. Com ja hem indicat abans, no disposem d'un cens de població en situació d'exclusió, com tampoc no disposem d'un llistat unificat de persones ateses per les entitats públiques i privades d'atenció social.

L'altra font de dificultats es troba en les mateixes característiques de la població objecte d'estudi. L'accés a la informació sobre la vida de les persones del grup d'estudi està limitat per la desconfiança i l'estat de ruptura amb la societat majoritària en la qual es troben. Per això, es va considerar més viable optar per una mostra intencionada a la qual vam accedir gràcies a la col·laboració d'un seguit d'entitats i institucions que es van prestar que els seus professionals seleccionessin i enquestessin les persones informadores d'entre els seus usuaris.

Les úniques limitacions per a escollir les persones enquestades va ser que tinguessin entre vint-i-cinc i cinquanta anys, i es van establir quotes segons el sexe i el lloc de naixement (distingint entre les persones autòctones i persones estrangeres). El nombre d'enquestes realitzades per cada entitat es va fixar en funció de la capacitat per a realitzar les entrevistes i el sexe i nacionalitat de la població atesa. L'aportació final de cada entitat és la que es descriu la taula següent.

Taula 1.1. Realització d'enquestes per les entitats col·laboradores

Entitats	Nombre de persones enquestades nascudes a l'Estat espanyol			Nombre de persones enquestades estrangeres			TOTAL
	Homes	Dones	Transsexuals	Homes	Dones	Transsexuals	
Alberg d'Horta	8				2		10
Alberg Sant Joan de Déu	2			1			3
Fundació ARED	1	10		4	18		33
Càritas	19	17	1	13	15		65
Centre Català de Solidaritat (Cecas)	9	10		3			22
Centre d'acollida Assís	6	5		6			17
Departament de Justícia	17	17		18	15	1	68
EAIA (Equips d'atenció infància i adolescència)		11			4		15
El Lloc de la Dona		8			9		17
Escola Cintra		6			4		10
Feines de Casa		5			3		8
Fundació Arrels	7	4		4			15
Fundació Escó		4			4		8
Llar de Pau		13	1		9		23
Obra Social Santa Lluïsa de Marillac	21			13			34
TOTAL	90	110	2	62	83	1	348

En el disseny inicial es cercava que el grup d'estudi de quatre-cents individus es pogués dividir en quatre subgrups de la mateixa mida: els homes nascuts a l'Estat espanyol, les dones nascudes a l'Estat espanyol, els homes nascuts a l'estranger i les dones nascudes a l'estranger. Cada entitat va assumir un compromís inicial en relació amb el nombre d'enquestes que creia que podia realitzar de cadascun dels quatre perfils requerits. Finalment, es va aconseguir enquestar 348 persones entre octubre de 2007 i maig de 2008. En la configuració final de la mostra per sexe i procedència hi ha un pes més gran de les dones i de les persones autòctones a causa de les dificultats o les facilitats que presentava l'apropament a cada col·lectiu.

Segona fase: Enquestes al grup de control

Per completar la base de dades, es va plantejar l'objectiu inicial d'enquestar un grup de control format per una mostra aleatòria de ciutadans i ciutadanes de Barcelona. Aquest grup de control havia de constar de cent individus autòctons i cent individus d'origen estranger, i en cadascun d'aquests dos grups s'havia de mantenir la paritat per sexe. Per cercar el màxim de diversitat possible (en relació amb l'origen de classe social, el nivell d'estudis i el tipus d'ocupació), la mostra havia d'incorporar el mateix nombre de persones per cada un dels deu districtes de la ciutat mantenint la proporcionalitat en el sexe i el lloc de naixement (distingint entre persones autòctones i d'origen estranger). Es va realitzar una selecció aleatòria d'individus a partir del Padró Municipal d'Habitants i es va dissenyar un procés de substitució de les persones no localitzades o que rebutjaven respondre l'enquesta per sexe i districte. A totes les persones seleccionades se'ls va enviar una carta postal en què s'explicaven els objectius de l'estudi i es demanava la seva col·laboració. Posteriorment rebien una trucada d'un enquestador per a fixar una cita. Les persones escollides podien triar si l'enquestador es desplaçava al seu domicili o si la trobada es realitzava a les dependències de la Síndica de Greuges de Barcelona. L'enorme dificultat per a localitzar les persones estrangeres seleccionades del padró i perquè accedissin a participar en l'estudi va provocar que el setembre de 2008 renunciéssim a comptar amb les 100 enquestes que havien de realitzar-se a aquests col·lectius. Finalment, la base de dades s'ha completat amb 98 enquestes realitzades a persones nascudes a l'Estat espanyol, de les quals 50 són dones i 48 són homes. Per a arribar a realitzar aquestes 98 enquestes, van ser necessaris 860 contactes per carta i telefònics. En aquest sentit, és possible que ens trobem amb un "efecte selecció", ja que els dos únics criteris de reposició eren el sexe i el districte del domicili.

Taula 1.2. Variables descriptives per submostra

	Submostra persones autòctones	Submostra persones nascudes a l'estranger	Submostra grup de control
Enquestes vàlides	202	146	98
Sexe			
Homes	90	62	48
%	44,55%	42,47%	48,98%
Dones	110	83	50
%	54,46%	56,85%	51,02%
Valors perduts	2	1	0
%	0,99%	0,68%	0,00%
Edat			
Mitjana	41,1	36,4	40,1
Desviació estàndard	7,4	8,4	7,7
Districte de residència			
1. Ciutat Vella	55	29	11
%	27,2%	19,9%	11,2%
2. Eixample	11	7	13
%	5,4%	4,8%	13,3%
3. Sants-Montjuïc	19	9	10
%	9,4%	6,2%	10,2%
4. Les Corts	5	3	6
%	2,5%	2,1%	6,1%
5. Sarrià-Sant Gervasi	4	1	4
%	2,0%	0,7%	4,1%
6. Gràcia	11	12	14
%	5,4%	8,2%	14,3%
7. Horta-Guinardó	5	5	10
%	2,5%	3,4%	10,2%
8. Nou Barris	4	10	7
%	2,0%	6,8%	7,1%
9. Sant Andreu	16	6	12
%	7,9%	4,1%	12,2%
10. Sant Martí	19	20	9
%	9,4%	13,7%	9,2%
Itinerant	4	3	0
%	2,0%	2,1%	0,0%
Presó	36	34	0
%	17,8%	23,3%	0,0%
Viu en una altra institució	7	0	0
%	3,5%	0,0%	0,0%
Valors perduts	6	7	2
%	3,0%	4,8%	2,0%
Lloc de naixement			
Barcelona ciutat	115	0	76
%	56,9%	0,0%	77,6%
Un altre lloc de Catalunya	34	0	10
%	16,8%	0,0%	10,2%

Un altre lloc d'Espanya	53	0	11
%	26,2%	0,0%	11,2%
Fora d'Espanya	0	146	0
%	0,0%	100,0%	0,0%
Valors perduts	0	0	1
%	0,0%	0,0%	1,0%
Nacionalitat (per zones geogràfiques)			
Espanyola	202	14	98
%	100,0%	9,6%	100,0%
UE (12)	0	2	0
%	0,0%	1,4%	0,0%
Marroc, Algèria	0	31	0
%	0,0%	21,2%	0,0%
Argentina, Xile, Uruguai, Brasil, Mèxic	0	15	0
%	0,0%	10,3%	0,0%
Carib	0	3	0
%	0,0%	2,1%	0,0%
Colòmbia, Veneçuela	0	9	0
%	0,0%	6,2%	0,0%
Perú, Equador, Bolívia	0	39	0
%	0,0%	26,7%	0,0%
Senegal, Ghana, Gàmbia, Mali, Camerun, Costa d'Ivori, Guinea	0	13	0
%	0,0%	8,9%	0,0%
Bulgària, Geòrgia, Rússia, Ucraïna, Bielorússia, Sèrbia, Croàcia, Bòsnia, Romania	0	13	0
%	0,0%	8,9%	0,0%
Pakistan, Índia, Bangladesh	0	1	0
%	0,0%	0,7%	0,0%
Valors perduts	0	6	0
%	0,0%	4,1%	0,0%
Edat de la primera arribada a l'Estat Espanyol			
Mitjana	np	25,6	np
Desviació estàndard	np	8,5	np
Nivell d'estudis			
Cap	54	21	1
%	26,7%	14,4%	1,0%
Estudis primaris o bàsics	79	36	12
%	39,1%	24,7%	12,2%
Estudis secundaris o professionals	52	61	38
%	25,7%	41,8%	38,8%
Estudis universitaris	10	14	44
%	5,0%	9,6%	44,9%
Valors perduts	7	14	3
%	3,5%	9,6%	3,1%
Edat del primer abandonament dels estudis			
Mitjana	15	16,3	20
Desviació estàndard	3,9	5,3	2,2
Edat d'emancipació de la llar paterna			
Mitjana	20,5	20,1	25,0
Desviació estàndard	6,8	5,6	4,4

Persones que algun cop han realitzat robatoris per obtenir recursos econòmics			
N	76	22	1
%	37,6%	15,1%	1,0%
Persones que algun cop han venut drogues per obtenir recursos econòmics			
N	44	28	2
%	21,8%	19,2%	2,0%
Persones que algun cop han exercit la prostitució per obtenir recursos econòmics			
N	29	12	0
%	14,4%	8,2%	0,0%
Persones que han realitzat activitats remunerades contra la seva voluntat			
N	13	3	1
%	6,4%	2,1%	1,0%
Nombre de germans/es			
Mitjana	3,0	4,5	2,1
Desviació estàndard	2,8	2,7	2,3
Persones que mai no han tingut una relació de parella amb cohabitació			
N	34	38	14
%	16,8%	26,0%	14,3%
Nombre de fills/es			
Mitjana	1,4	1,8	1,2
Desviació estàndard	1,6	1,7	1,0
Edat de l'enquestat/da quan va tenir el primer fill/a			
Mitjana	22,4	20,9	31,6
Desviació estàndard	5,5	5,2	4,9
Mida mitjana de la llar			
Mitjana	3,4	2,0	2,8
Nivell d'ingressos personal			
Mitjana	323,2	212,3	2.151,8
Desviació estàndard	371,8	360,3	1.881,1
Nivell d'ingressos de la llar			
Mitjana	491,3	479,1	3.179,2
Desviació estàndard	659,6	745,4	2.173,2

La presentació dels resultats està organitzada de la manera següent: a la introducció hem mostrat la distribució de freqüències relatives d'un seguit de variables que permeten dibuixar un perfil social bàsic de les persones enquestades; a partir d'aquí, els capítols ofereixen per separat l'anàlisi de cada dimensió de l'exclusió social i tots ells s'estructuren de manera que descriuen el temps de permanència en cada estat, que ens ha de permetre estimar allò que podríem anomenar l'esperança de vida específica per cada estat dels diferents grups socials analitzats. Per a mostrar el temps de permanència, fem ús de funcions de supervivència en cada estat per a cadascun dels grups socials estudiats. Cada un d'aquests capítols recull un estat de la qüestió sobre allò que sabem que influeix en el risc d'exclusió específica analitzada i que ens ha servit com a base per a especificar els models explicatius que ens informen de quins són els factors més rellevants associats a l'exclusió dels individus entrevistats.

Els resultats de cada capítol són sintetitzats a l'apartat final, anomenat "Conclusions", on es comenten els efectes dels factors i les situacions de risc analitzades per a les diferents dimensions de l'exclusió social. Aquestes conclusions són la base per a un seguit de propostes sobre les prioritats que haurien de tenir les polítiques socials.

02

L'exclusió del sistema
educatiu

L'exclusió del sistema educatiu

2.1. Referents teòrics

L'educació i l'exclusió social mantenen una relació de retroalimentació mútua. Les persones amb credencials educatives molt baixes tenen dificultats importants a l'hora de relacionar-se amb les corporacions, tant públiques com privades, la qual cosa redueix significativament les seves oportunitats vitals. A les persones amb pocs estudis els és més complicat obtenir i mantenir un lloc de treball estable i ben remunerat i els és difícil entendre les normatives i recomanacions fetes des dels serveis públics i es beneficien relativament menys de les seves prestacions (vegeu en l'apartat de salut i exclusió social com la formació educativa permet als individus un aprofitament millor dels serveis de salut). Per tant, si la manca de formació augmenta el risc d'exclusió social, les persones en situació d'exclusió, a la vegada, tenen més possibilitats de transmetre als seus fills i filles la manca d'oportunitats d'accedir a l'educació. És per això que les carreres educatives dels joves tenen durades i seqüències significativament diferents segons la classe social a la qual pertanyen els seus pares (Mare, 1981; Lucas, 2001; Shavit i Blossfeld, 1993; Erikson i Goldthorpe, 1992), i abandonar els estudis, malgrat que és una decisió pròpia de l'estudiant i la seva família, no respon a una voluntat que podem definir totalment lliure, atès que és una decisió condicionada per la posició social de les famílies.

L'educació és, doncs, un factor clau en el risc de perpetuació de l'exclusió. Perquè el sistema educatiu tingui una funció redistributiva, és cabdal que l'escola subministri un ensenyament de qualitat, entenent per qualitat la capacitat que els alumnes tenen de llegir i entendre textos escrits, de fer operacions aritmètiques i de gaudir d'habilitats socials i d'hàbits positius per al treball. Aquesta qualitat no és òptima en el sistema educatiu català si la comparem amb la d'altres sistemes educatius europeus. L'*Informe PISA 2003*, realitzat per l'OECD, mostra com l'excel·lència educativa a Catalunya és relativament baixa i que hi ha prop d'un 20% de l'alumnat de secundària que presenta serioses insuficiències en els seus coneixements (Bonal i Albaiges, 2006). A aquesta insuficiència s'hi ha d'afegir l'elevat fracàs escolar, entès com la proporció d'alumnes que finalitzen l'ESO sense poder obtenir la titulació corresponent, que l'any 2000 representava el 27% de l'alumnat⁴.

Malgrat que les dades del mateix *Informe PISA* indiquen que les desigualtats en els resultats dels alumnes no són extremes, mostren que hi ha una caiguda significativa en el rendiment escolar quan l'alumne no parla el català com a llengua materna, quan la seva família pertany a un estatus socioeconòmic baix o quan és d'origen immigrant (*Ferrer et al.*, 2005). Aquestes dades són preocupants si hom considera que bona part del creixement demogràfic actual es deu a la immigració i que bona part de la pobresa i l'exclusió social al nostre país ve condicionada per les altes taxes de precarietat laboral en un mercat de treball on l'oferta de mà d'obra no qualificada és abundant. Aquesta situació explicaria per què el creixement econòmic espectacular dels darrers anys ha estat incapaç de reduir la pobresa (FOESSA, 2008) i d'impedir que la qualitat de vida del 50% de les persones en situació d'exclusió hagi empitjorat (Sarasa, 2008).

4. Vegeu-ne més detalls a Sarasa i Sales (2003).

En aquest informe, l'exclusió del sistema educatiu l'analitzem des de dues perspectives. La primera i més restrictiva considera que una persona queda exclosa de l'educació si no ha obtingut cap credencial educativa. Aquesta mesura de l'exclusió educativa troba com a referent la negació d'un dret social reconegut per la llei vigent a l'Estat espanyol: el dret de tots els ciutadans i ciutadanes d'obtenir una formació escolar equivalent a la titulació d'educació secundària obligatòria (ESO), un dret que és acompanyat de l'obligació que tenen totes les famílies i les autoritats públiques de garantir que tots els menors d'edat estiguin escolaritzats i obtinguin aquests coneixements reglats mínims. La segona perspectiva, menys restrictiva, considera l'exclusió educativa com la situació personal de disposar de baixes credencials educatives per causes alienes a la lliure voluntat personal. Ens referiríem, doncs, als processos que priven de les possibilitats d'estudiar a través de factors estructurals i ideològics que segreguen uns grups socials i els marginen de nivells d'educació superior. Mesurarem aquesta mena d'exclusió educativa afegint als individus que no han obtingut cap credencial educativa aquells altres que han abandonat el sistema educatiu un cop finalitzat el període d'escolarització obligatòria, malgrat que hagin aconseguit la titulació corresponent.

Hi ha dues raons per les quals aquesta mena d'anàlisi és recomanable. En primer lloc, i com a raó més important, perquè —com ja hem esmentat— el fracàs escolar (és a dir, la finalització de l'ensenyament obligatori sense cap titulació oficial) està estretament vinculat a l'exclusió social genèrica i, en segon lloc, perquè diversos estudis han mostrat que el pes de l'herència social és especialment intens en les primeres transicions entre fases educatives i tendeix a reduir-ne els efectes en els nivells educatius superiors (Vallet, 2003).

L'exclusió de l'ensenyament és tant activa com passiva. L'exclusió activa consisteix en processos pels quals els menors abandonen el sistema educatiu per acció pròpia (absentisme, delinqüència i/o violència reiterada). L'exclusió passiva fa referència als processos d'exclusió de l'ensenyament normal a causa del baix rendiment de l'alumne, encara que de vegades rebí una educació especial, potencialment compensadora. Tots dos processos no són independents. La conducta asocial i el baix rendiment empenyen els centres escolars a segregar els estudiants “dolents” dels “bons” i, a la vegada, l'estigma i el tracte estereotipat i deshumanitzat augmenten el risc de baixa autoestima i d'exclusió activa que empeny cap a xarxes socials alternatives a les de l'escola (Aber i Brooks-Gunn, 2002). En conseqüència, una part de la nostra anàlisi té en compte la mena de relacions que els individus van mantenir amb els seus mestres entre els dotze i els setze anys d'edat i si mai van ser expulsats d'un centre educatiu.

A l'hora d'explicar tant el perquè del baix rendiment com el del fracàs escolar i l'abandó del sistema educatiu reglat, hi ha un seguit de factors que han estat identificats per la recerca empírica disponible i que, com els altres riscos d'exclusió, estan relacionats tant amb variables personals pròpies dels individus com amb variables institucionals i estructurals.

Factors individuals

Els valors i les actituds dels alumnes condicionen el grau d'implicació que tenen amb l'escola i amb els seus objectius i normes. La implicació en l'escola acostuma a ser mesurada mitjançant els resultats acadèmics, l'estabilitat en un mateix centre escolar, el fet de preparar les classes i fer els deures a casa, les relacions mantingudes amb els mestres i professors i la màxima credencial educativa aconseguida⁵. Entre la literatura empírica sobre el tema és abundant la que mostra que les credencials obtingudes estan condicionades pels resultats acadèmics i per la continuïtat en els centres. Una elevada mobilitat entre centres escolars acompanyada d'avaluacions baixes és un predictor significatiu de l'abandó del sistema educatiu (Rumberger, 2001). Aquests són factors associats a variables biològiques⁶, a l'estat de salut de l'estudiant, sobretot mental⁷; però també a les institucions que intervenen en la socialització dels menors d'edat; en especial, a les característiques de les seves famílies; als patrons d'estratificació social, i al disseny i funcionament dels programes educatius.

5. Alguns investigadors inclouen entre aquests indicadors d'implicació escolar la freqüència d'assistència a l'escola, la participació en activitats extracurriculars i disposicions psicològiques com ara el sentiment de pertinença a l'escola (vegeu, per exemple, Audas i Willms, 2001).

6. Vegeu l'apartat dedicat a la delinqüència i el desenvolupament d'habilitats cognitives a la infantesa.

7. Vegeu l'apartat dedicat a la salut al llarg del cicle vital.

La família i la classe social

La conducta dels pares té un paper essencial en el rendiment escolar. La manera d'exercir la paternitat i el grau de participació que tenen els pares en les activitats escolars són bons predictors del fracàs escolar (Audas i Willms, 2001). En general, quan els estudiants tenen pares que controlen i regulen les activitats dels seus fills i els donen suport emocional, la freqüència de fracàs escolar disminueix. En la nostra anàlisi hem controlat la disposició dels pares cap als estudis dels seus fills mitjançant una variable que mesura si l'individu feia treballs i deures escolars a casa seva i la freqüència amb què era ajudat pels seus pares o tutors. El treball d'estudi realitzat a casa no és un indicador perfecte de l'esforç que fan els estudiants, ja que l'esforç fet a l'aula no és mesurat; tanmateix, és molt probable que l'esforç fet a classe es correlacioni positivament amb l'esforç fet a casa (Kariya i Rosenbaum, 2003).

Entre les variables estructurals relacionades amb la família que tenen una influència significativa en la implicació dels menors en els centres escolars, destaquen l'estatus socioeconòmic dels pares i la composició de les llars (Rumberger, 2001). L'estatus socioeconòmic dels pares, mesurat pel nivell de renda disponible i per les seves credencials educatives, manté una associació significativa amb el rendiment acadèmic i amb el risc d'abandonament escolar. No és fàcil determinar quina part d'aquest fracàs es deu a factors actitudinals i psicològics dels pares i quina a les tensions derivades de la penúria econòmica. Sabem del cert que una alimentació deficient influeix en el desenvolupament mental dels infants i en el seu rendiment escolar. També sabem que, quan el pare està en situació d'atur, el fet de percebre o no la prestació d'atur corresponent influeix en el risc de fracàs escolar dels fills; aquest risc és menor entre els perceptors de les prestacions, cosa que indica que la penúria econòmica podria tenir-hi una influència directa (Audas i Willms, 2001). En aquest informe, la penúria econòmica ha estat mesurada amb una variable dicotòmica que ens indica si l'entrevistat recorda que els pares, o altres persones, li expliquessin que de molt petit a casa van passar tanta escassetat econòmica que alguns cops no tenien per a menjar.

La probabilitat que els infants pateixin trastorns mentals també augmenta si viuen situacions de pobresa o privació econòmica durant els primers anys de vida. Existeix evidència empírica documentada que els nens i nenes en situació de pobresa experimenten nivells importants de desordres de conducta, depressió infantil, problemes de comportament, baixa autoestima i problemes d'adaptació social (Seccombe, 2000). Les afectacions psicològiques i emocionals patides sobretot per les mares en moments crítics expliquen gran part d'aquesta relació. Els nivells d'estrès i ansietat que poden produir situacions puntuals de privació repercuten negativament en la relació de pares i mares amb els infants. Les anàlisis de dades longitudinals permeten apuntar una correlació entre la durada de les situacions de privació i pobresa de les famílies i la incidència de malalties mentals en els fills (McLeod i Shanahan, 1993) i, per tant, d'un menor rendiment escolar. La relació de la precarietat econòmica i laboral dels pares amb el risc de fracàs escolar dels fills és indirecta perquè, com a resultat de les dificultats materials, els pares no tenen ni el temps ni l'energia per a controlar els seus fills, per a compartir temps i activitats amb ells ni per a parlar de projectes i de problemes. Els ingressos inestables, els deutes i la pèrdua d'ingressos són causa de depressió i de conflicte entre els pares i de reducció en la qualitat de la paternitat. Diversos estudis confirmen que la situació socioeconòmica de la llar a l'edat de preescolar (0 a 6 anys) prediu un seguit de problemes de conducta, així com de rendiment acadèmic i d'ajustament social i emocional.

A la nostra anàlisi hem controlat l'estatus socioeconòmic dels pares a partir del nivell màxim d'estudis que havien assolit, informació que hem complementat amb la pregunta als entrevistats de si mai van estar tots els membres adults de la seva llar desocupats durant un any o més. A més, hem construït variables que mesuren l'estat de salut que tenia l'individu a la seva infància i adolescència i, més específicament, problemes de salut mental i d'addicions.

Pel que fa a l'estructura de les llars, el risc de fracàs escolar té una distribució bimodal. El risc es concentra, sobretot, en les llars monoparentals i en les llars molt nombroses, malgrat que no és clara la seqüència causal que condueix a aquesta situació. A les llars monoparentals es dona una heterogeneïtat de situacions amb efectes diferents, ja que hi ha llars monoparentals fruit de l'embaràs de dones adolescents solteres, de la mort de la parella o del divorci o separació dels pares. Una part dels efectes que produeix la monoparentalitat en el rendiment escolar dels menors sembla que té alguna cosa a veure amb el grau d'acceptació social d'aquesta mena de llars. En el cas dels fills de pares divorciats, per exemple, hi ha

evidència empírica per a sospitar que a mesura que el divorci ha deixat de ser una conducta marginal en molts països, els efectes negatius que fa anys eren atribuïts a la situació de divorci podrien estar desapareixent. L'efecte de les llars molt nombroses té una explicació econòmica en tant que la teoria del capital humà prediu que el rendiment escolar dels infants serà major en funció dels recursos i el temps que els pares tinguin per a invertir en la formació dels fills. Una família amb pocs recursos econòmics, culturals i socials tindrà més dificultats per a engrescar els fills en el sistema educatiu com més fills tingui (Haveman i Wolfe, 1994).

En conseqüència, hem incorporat al nostre model explicatiu variables que mesuren l'estructura de la llar mentre els individus anaven a escola, distingint aquells que sempre van viure amb els seus dos progenitors biològics dels que van viure en famílies monoparentals, o van ser atesos per serveis de protecció a la infància. El nombre de germans també ha estat contemplat com a mesura de control.

L'àrea de residència i la influència dels iguals

La influència de la família té, però, un abast limitat en el cicle vital dels menors. A mesura que els infants creixen i que les seves relacions socials fora de la llar augmenten, la influència de la família va deixant pas a la de les xarxes d'iguals. Els adolescents tendeixen a construir la seva autoestima en funció de l'acceptació social que reben de les xarxes socials amb les quals es relacionen, i és un fet empíricament demostrat que els adolescents que abandonen d'una manera prematura l'escola han incrementat prèviament les connexions amb xarxes socials on abunden altres adolescents amb fracàs escolar, a la vegada que han experimentat un rebuig creixent per part dels seus iguals a l'escola (Audas i Willms, 2001).

La importància de les xarxes socials va més enllà de les xarxes d'iguals. Coleman (1988) va ser pioner a definir el concepte de capital social per a indicar que el capital econòmic i educatiu dels pares era insuficient per a explicar el rendiment escolar dels menors. El capital social inclou la mena de relacions entre pares, fills i l'escola que ja hem esmentat, però inclou també les relacions socials dels pares amb altres famílies i les relacions veïnals, atès que en els barris amb fortes xarxes de participació social es dona un major control de les conductes juvenils per part del veïnat i els recursos de les famílies per a donar suport als fills són superiors. En aquest sentit, la participació social dels menors en xarxes de capital social alienes a les marginals i delictives és important, sobretot, si aquestes xarxes tenen cura de socialitzar els menors en valors i actituds que les seves famílies no poden ensenyar sota la pressió de viure en precarietat i pobresa (Aber i Brooks-Gunn, 2002).

Sembla, però, que el capital social està molt associat a l'estatus socioeconòmic del barri. L'estatus socioeconòmic del barri on resideix el menor, que podria ser mesurat per la proporció de persones adultes ocupades en treballs de prestigi social elevat, manté una relació significativa, però no perfectament lineal, amb el rendiment escolar dels menors. El risc d'abandonar l'escola augmenta a mesura que l'estatus baixa, però quan la proporció d'ocupacions de prestigi cau per sota del cinc per cent de la població ocupada en el barri, la corba d'abandonaments escolars augmenta de manera molt abrupta (Audas i Willms, 2001). Si en el barri hi ha concentració d'exclusos o borses de pobresa, el risc que el menor estigui socialitzat en ambients violents i de delinqüència augmenta, i també ho fa el risc que els menors pateixin problemes de salut física i mental (Aber i Brooks-Gunn, 2002).

No ens ha estat possible fer un seguiment de les característiques socials dels barris on els individus van passar la seva infància, ja que bona part dels entrevistats han nascut fora de la ciutat de Barcelona. Tanmateix, hem intentat mesurar el capital social en el qual es trobaven immersos de manera indirecta demanant als entrevistats si entre els dotze i els setze anys d'edat van practicar de manera regular activitats extraescolars supervisades per adults, les quals hem distingit entre activitats esportives, classes complementàries a les rebudes a l'escola, activitats lúdiques en associacions o centres socials i activitats religioses.

L'escola i el règim de benestar

La influència de factors institucionals associats al règim de benestar i al sistema educatiu de cada país mereixeria una anàlisi més profunda de la que farem en aquest informe. Però, donat que no podran ser

variables objecte d'estudi en el nostre treball de camp, limitat a l'àmbit local de la ciutat de Barcelona, només esmentarem un breu resum de la recerca publicada.

La institució escolar té una importància decisiva en el rendiment dels estudiants i en la seva distribució. La composició de l'alumnat, els recursos invertits en l'escola (ràtio estudiants/professors), la formació adient i la implicació del professorat, l'existència d'una segregació entre escoles públiques i privades (Calero i Escardíbul, 2007) i el disseny curricular són, tots ells, factors que incideixen en el fracàs escolar (Rumberger, 2001; Audas i Willms, 2001). També són importants en l'exclusió educativa el disseny curricular i el sistema d'incentius a l'esforç que tenen els estudiants. La comparació feta per Kariya i Rosenbaum (2003) en els resultats acadèmics dels escolars japonesos abans i després de la reforma educativa que imitava el model escolar dels EUA mostra com la relaxació dels incentius a l'esforç individual ha provocat una major influència de l'herència social en les carreres educatives i laborals dels japonesos. La relaxació institucional ha reduït l'esforç que dediquen tots els estudiants a la seva formació; però, lluny de significar una major igualtat en resultats, l'efecte ha estat que ara només dediquen hores d'estudi a la llar aquells estudiants fills de pares i mares amb credencials educatives elevades, de manera que ha augmentat la distància en els resultats educatius de les diferents classes socials.

D'altres factors institucionals més amplis, relacionats amb el règim de benestar imperant en cada nació, tenen una gran importància i posen de manifest les limitacions d'analitzar l'exclusió social només en termes de factors de risc individuals. La combinació de polítiques laborals actives i d'una àmplia oferta de serveis socials i educatius que faciliten la conciliació entre la vida domèstica i la laboral, ha permès a alguns països mantenir les ràtios de pobresa infantil més baixes i la mobilitat social ascendent més elevada dels fills de les classes treballadores entre els països de l'OECD (Esping-Andersen, 1990, 1999 i 2005). Això és així fins al punt que les habilitats cognitives, el rendiment escolar i el risc d'exclusió estan seqüencialment connectats; és interessant observar com el baix rendiment escolar, mesurat per la capacitat de lectoescriptura i de realitzar càlculs aritmètics, és menor en països on la pobresa infantil és baixa. A més, les desigualtats de classe social en aquest rendiment també són menors en aquells països on hi ha menys pobresa (Hertzman, 2000).

Una conseqüència dels règims de benestar és l'oferta desigual entre nacions dels serveis educatius previs a l'edat d'escolarització obligatòria (OECD, 2008). L'efecte dels serveis de preescolar en la reducció del fracàs escolar sembla important, si bé encara no es coneix amb detall el procés mitjançant el qual actua. Sembla probable que la preescolarització ajuda els menors a desenvolupar habilitats cognitives que després els ajudaran a augmentar el seu rendiment en lectoescriptura i en operacions matemàtiques, però també és probable que l'efecte beneficiós es derivi del fet que els nens aprenen habilitats socials per a relacionar-se en entorns de grup; unes habilitats que després els seran d'una gran utilitat en els primers anys de l'escolarització reglada en comparació amb els menors que entren per primer cop en un entorn col·lectiu diferent del de la pròpia família (Figlio i Roth, 2008).

2.2. Causes estimades del fracàs escolar i de l'abandó dels estudis en acabar l'ensenyament obligatori a la ciutat de Barcelona

La mobilitat educativa dels entrevistats

L'origen social dels nostres entrevistats és força diferent quan comparem la mostra aleatòria de Barcelona amb la mostra de les persones ateses per les entitats socials. Més de la meitat dels individus atesos per les entitats socials que són de nacionalitat espanyola provenen d'una família on el pare no tenia cap estudi, xifra que és només del 22,5% entre els entrevistats de la mostra aleatòria de la ciutat i del 38,2% entre els immigrants atesos per les entitats. Sembla, doncs, que una part important de l'exclusió social autòctona seria atribuïble a l'herència social, però no tota, ja que hi ha quasi un 23% dels autòctons atesos per les entitats que provenen de famílies on el pare tenia estudis de secundària postobligatòria o, fins i tot, estudis universitaris.

Taula 2.1. Estudis del pare segons submostra d'estudi

Estudis del pare	BCN	Grup excl. autoc.	excl. immi	Total
Cap títol	22	91	47	160
%	22,45	53,22	38,21	40,82
Primària	28	41	35	104
%	28,57	23,98	28,46	26,53
Secundària	23	21	25	69
%	23,47	12,28	20,33	17,60
Universitat	25	18	16	59
%	25,51	10,53	13,01	15,05
Total	98	171	123	392
%	100,00	100,00	100,00	100,00

Pearson $\chi^2(6) = 30.4680$ Pr = 0.000

És interessant observar que la mobilitat educativa de les persones excloses ha estat molt reduïda o fins i tot descendent en comparació amb la resta de la població. A les taules següents podem veure la mobilitat de cada grup per separat. Pel que fa a la mostra aleatòria, tots els entrevistats els pares dels quals no tenien estudis han assolit alguna titulació, mentre que entre les persones en situació d'exclusió, tant immigrants com autòctones, el 25% han reproduït la condició paterna. Si considerem els individus amb pares que havien realitzat estudis primaris, el 89% de la submostra aleatòria ha tingut una mobilitat educativa ascendent, però la xifra baixa fins al 60% entre els immigrants en situació d'exclusió i només fins al 37,5% en el cas de les persones excloses autòctones.

Aquesta menor capacitat de mobilitat educativa ascendent de les persones excloses, especialment de les autòctones, és un símptoma dels problemes d'adaptació a l'escola que han patit, que es fan palesos no només en la dificultat de superar el nivell educatiu dels seus pares, sinó també en la capacitat de mantenir-lo, com ho demostra l'elevada proporció dels individus que han patit una mobilitat acadèmica intergeneracional descendent. Així doncs, mentre que entre els individus de la submostra aleatòria només un 5% dels entrevistats ha obtingut un nivell de formació inferior al que tenien els seus pares, aquesta xifra ascendeix fins al 21% en la submostra de persones excloses autòctones i fins al 16% entre les persones excloses d'origen estranger. Tot plegat ens indica que el camí cap a l'exclusió social comença ben aviat en la vida dels individus i que és en el fracàs en els estudis on podem observar-ne el primer símptoma greu.

Taula 2.2. Nivell d'estudis segons els estudis del pare i submostra d'estudi

Estudis del pare	Estudis de la persona enquestada, grup de control				
	Cap títol	Primaris	Secundària	Universit.	Total
Cap títol	0	6	8	8	22
%	0,00	27,27	36,36	36,36	100,00
Primaris	1	2	6	18	27
%	3,70	7,41	22,22	66,67	100,00
Secundària	0	2	10	10	22
%	0,00	9,09	45,45	45,45	100,00
Universitat	0	0	3	21	24
%	0,00	0,00	12,50	87,50	100,00
Total	1	10	27	57	95
%	1,05	10,53	28,42	60,00	100,00

Estudis del pare	Estudis de la persona enquestada, exclusos autòctons				
	Cap títol	Primaris	Secundària	Universit.	Total
Cap títol	22	44	20	3	89
%	24,72	49,44	22,47	3,37	100,00
Primaris	9	16	14	1	40
%	22,50	40,00	35,00	2,50	100,00
Secundària	2	8	9	1	20
%	10,00	40,00	45,00	5,00	100,00
Universitat	2	7	7	2	18
%	11,11	38,89	38,89	11,11	100,00
Total	35	75	50	7	167
%	20,96	44,91	29,94	4,19	100,00

Estudis del pare	Estudis de la persona enquestada, exclusos immigrants				
	Cap títol	Primaris	Secundària	Universit.	Total
Cap títol	9	15	9	2	35
%	25,71	42,86	25,71	5,71	100,00
Primaris	3	10	19	1	33
%	9,09	30,30	57,58	3,03	100,00
Secundària	0	3	17	5	25
%	0,00	12,00	68,00	20,00	100,00
Universitat	2	0	9	5	16
%	12,50	0,00	56,25	31,25	100,00
Total	14	28	54	13	109
%	12,84	25,69	49,54	11,93	100,00

L'exclusió del sistema educatiu

En general, la freqüència de persones que no han obtingut cap titulació o que no han continuat els estudis després d'obtenir una formació bàsica és més elevada entre les persones ateses per les entitats socials. El percentatge de persones que no van obtenir cap titulació escolar és només del 3% entre les persones seleccionades a la mostra aleatòria de la ciutat de Barcelona, però ascendeix fins al 17% entre els immigrants i fins al 28% entre els autòctons atesos per les entitats socials. La formació de les persones excloses autòctones és molt baixa si prenem com a referència la proporció d'individus que van obtenir alguna credencial educativa més enllà de la formació bàsica. Només un 24% dels entrevistats han cursat amb èxit estudis de batxillerat, formació professional o estudis universitaris, xifra que és força més elevada en la submostra d'immigrants (51%), la qual cosa confirma que autòctons i immigrants no han seguit el mateix camí cap a l'exclusió social.

Taula 2.3. Exclusió de l'educació formal segons la submostra d'estudi

Finalitza l'educació formal sense titulació			
Grup	No	Sí	Total
Mostra BCN	97	3	100
%	97,00	3,00	100,00
Exclosos autòctons	145	57	202
%	71,78	28,22	100,00
Exclosos immigrants	120	25	145
%	82,76	17,24	100,00
Total	362	85	447
%	80,98	19,02	100,00

Pearson $\chi^2(2) = 28.0602$ Pr = 0.000

Entre els factors associats al fracàs escolar, hem vist que l'origen social és important, en tant que més de la meitat dels exclosos autòctons provenen de famílies que ja patien exclusió educativa, però també hem vist que hi ha una mobilitat educativa descendent que cal explicar. Una primera aproximació a les causes de l'exclusió educativa la podem fer explorant la distribució que té el fracàs escolar i la no continuació dels estudis més enllà de l'ensenyament bàsic entre diferents configuracions de família on l'individu va passar la infància. La taula següent ofereix una descripció bivariant dels resultats educatius per tipus de família i ens mostra que el risc de fracàs escolar és menor entre els individus que van viure sempre amb els seus dos progenitors biològics. Aparentment, la monoparentalitat sembla un factor de risc, però l'anàlisi multivariable mostrarà que, un cop controlades altres variables, la monoparentalitat en si mateixa no té cap efecte directe en el fracàs escolar. El risc de fracassar en els estudis és més elevat entre els individus que van ser internats en un centre de menors, els que van viure sense els pares amb altres familiars i els que van ser adoptats o atesos durant un temps en famílies d'acollida.

Taula 2.4. Rendiment educatiu segons el tipus de família abans dels 14 anys (percentatges)

Estructura familiar	Cap titulació	Només formació bàsica	Estudis postsecundaris o universitaris
Sempre amb pares biològics	15,1	28,5	56,4
Alguns anys sense pare	27,6	38,8	33,6
Alguns anys sense mare	24,1	42,6	33,3
Adoptat o en família d'acollida	38,5	30,8	30,7
Alguns anys amb altres familiars sense pares	33,3	38,5	28,2
Centre de menors	47,4	36,8	15,8

Sembla que la preescolarització (abans dels sis anys) és un element interessant de resistència al fracàs escolar, sobretot entre la població autòctona, on la cobertura de serveis a la infància és més elevada que en els països en via de desenvolupament, d'on provenen la majoria d'immigrants de la mostra. Si entre el total d'entrevistats el risc de fracàs escolar és 1,4 vegades més alt per als que no han estat escolaritzats abans dels sis anys (taula 2.5), quan l'estimació es limita als autòctons el risc és dues vegades més alt.

Taula 2.5. Exclusió educativa segons preescolarització

Finalitza l'educació formal sense titulació			
Escolaritzat abans 6	No	Sí	Total
No	130	39	169
%	76,92	23,08	100,00
Sí	232	46	278
%	83,45	16,55	100,00
Total	362	85	447
%	80,98	19,02	100,00
Pearson chi2(1) = 2.9104 Pr = 0.088			

Anàlisi multivariable dels factors associats a l'exclusió educativa

Es mantenen aquests patrons quan controlem altres factors que sabem que estan relacionats amb el rendiment escolar? Tenint en consideració allò que hem pogut mesurar dels factors que influeixen en el fracàs escolar, hem identificat un model de regressió logística on hem aplicat alternativament dues variables dependents dicotòmiques. En primer lloc, hem mesurat si l'individu no va obtenir cap credencial educativa i, en segon lloc, si l'individu va abandonar el sistema educatiu un cop finalitzat el període d'escolarització obligatòria, tant si va obtenir la titulació corresponent com si no.

Hem estimat el model per al conjunt de la mostra, però indicant com a variables de control si l'individu pertany a la submostra de persones excloses d'origen estranger, a la submostra de persones excloses autòctones o a la submostra aleatòria de la ciutat de Barcelona. Els resultats d'aquestes estimacions poden ser consultats a les taules 2.6 i 2.7.

En aquestes taules hi podem observar com l'herència social juga un paper determinant en els resultats educatius. Els nostres entrevistats fills de pares sense cap estudi han tingut una probabilitat de continuar ells mateixos en la mateixa condició que els seus pares dues vegades més alta que els fills de pares amb educació bàsica. En l'extrem oposat, els fills de pares universitaris han tingut una probabilitat de fracassar en els estudis un 80% més baixa de la que han tingut els primers. Davant la importància dels estudis del pare en explicar el rendiment educatiu, fins i tot haver passat gana a la infància té un efecte menor; la variable que mesura el record d'haver passat gana a la infància té un efecte negatiu tant en la probabilitat d'obtenir una titulació bàsica com en la de continuar els estudis, però no és estadísticament significativa.

Els nostres resultats són consistents amb les prediccions de les teories econòmiques de l'educació que analitzen el procés educatiu com una inversió altruista dels pares; amb uns costos econòmics que limiten la duració i la qualitat de l'educació dels fills als recursos econòmics disponibles i que condicionen les seves fites acadèmiques al nombre de germans amb els quals han de compartir els recursos financers de la família. A la nostra mostra, tenir dos germans o més dobla el risc de no continuar els estudis un cop finalitzat l'ensenyament bàsic.

Però, amb independència de la classe social d'origen i dels recursos econòmics, hi ha circumstàncies personals i familiars viscudes a la infància que també expliquen el rendiment escolar i l'exclusió educativa. Entre les circumstàncies familiars, hem mesurat si la persona entrevistada va viure sempre amb els seus pares biològics i, si va viure durant un temps en una llar monoparental, en un centre de menors o en un

internat, hem mesurat els anys que va viure en aquestes situacions. Per copsar l'ambient favorable a la llar cap a un bon desenvolupament del menor, hem introduït una variable que mesura si cap dels pares va tenir problemes greus de dependència amb l'alcohol o altres drogues i si els pares l'ajudaven a fer els treballs escolars, en cas que els fes a casa. També hem tractat de mesurar els problemes de relació entre pares i fills a partir de la valoració que els entrevistats han fet de les relacions que van mantenir amb els seus pares, i la intensitat dels conflictes amb el fet que el menor no s'hagués escapat mai de casa a causa de les diferències amb els pares. Els nostres resultats ens informen que cap d'aquestes variables no té un efecte molt significatiu en el fracàs escolar. Per tant, el fracàs escolar s'explicaria més per l'origen social i cultural dels menors i per la manca d'integració en els valors i objectius de l'escola, que no pas per les seves condicions de vida en família.

Els efectes de la composició familiar semblen més rellevants per a explicar l'abandó dels estudis un cop l'individu ha aconseguit la titulació bàsica. En la probabilitat de continuar els estudis, sembla que el fet de no haver viscut sempre amb els dos pares biològics hi afecta negativament, ja que la probabilitat d'abandonar els estudis es dobla. Hi ha, però, una dada que mereixeria ser investigada amb més profunditat en el futur: la relació entre famílies monoparentals i rendiment escolar. Quan en el model introduïm les variables "haver viscut només amb la mare" i "haver viscut només amb el pare", les estimacions no donen cap resultat estadísticament significatiu (els resultats no els mostrem en aquest informe), però quan substituïm aquestes variables dicotòmiques per la mesura del nombre d'anys que els individus han viscut en aquesta situació, podem observar a la taula de resultats que aquests varien segons la durada de l'esdeveniment, de manera que el risc d'abandonar els estudis associat a la monoparentalitat es redueix com més dura en el temps aquesta situació si la cap de la llar és una dona. Si l'individu va viure només amb la mare, per cada any viscut en aquesta situació la probabilitat d'abandó dels estudis es redueix en un vuit per cent. Així doncs, l'associació negativa que apareixia en l'anàlisi bivariant entre rendiment escolar i el fet de viure només amb la mare desapareix quan controlem altres variables com els estudis dels pares i la qualitat de les relacions que els nens van mantenir amb els seus progenitors i amb l'escola en general; però, a més, el potencial negatiu de la monoparentalitat femenina sembla disminuir si aquesta ha començat a una edat molt primerenca del menor.

Com hem esmentat a la revisió de la literatura sobre exclusió educativa, el grau d'implicació del menor en els valors i les normes dels centres educatius és un factor associat al rendiment escolar. Hem intentat controlar aquest factor recollint si la persona entrevistada feia treballs escolars a casa, si les relacions amb els mestres eren cordials o conflictives i si mai va ser expulsat d'un centre educatiu per problemes amb els mestres. Els nostres resultats indiquen que en la mostra entrevistada els factors més rellevants han estat fer o no treballs escolars a casa i haver estat expulsat d'un centre. Entre els escolars que feien "deures" a casa, s'ha reduït en un 50% el risc de fracàs escolar i en un 75% el risc d'abandonar els estudis un cop acabat l'ensenyament bàsic. Per contra, haver estat expulsat alguna o algunes vegades d'un centre és el factor més rellevant per a explicar el fracàs escolar, ja que multiplica per 2,9 la probabilitat que s'esdevingui, mentre que el sol fet de tenir problemes de relació amb els mestres no té cap efecte significatiu.

Altres variables personals com el sexe del menor i el seu estat de salut a la infància no mostren efectes significatius, però hi ha una circumstància que sí que té un efecte preventiu del fracàs escolar i de l'abandó dels estudis: que el menor hagi començat el seu període d'escolarització abans dels sis anys d'edat. L'escolarització abans dels sis anys d'edat redueix el risc en un seixanta per cent tant de fracàs escolar com d'abandonar els estudis en comparació amb els escolars que, en les mateixes circumstàncies, no van ser preescolaritzats.

Taula 2.6. Regressió logística de no tenir cap titulació escolar

Logistic regression	Number of obs	=	384
	Wald chi2(24)	=	68.86
	Prob > chi2	=	0.0000
Log pseudolikelihood = -146.40481	Pseudo R2	=	0.2221

capestudi	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
abans6	.3987069	.1542388	-2.38	0.017	.1867963	.8510186
bcn	.1881022	.1274624	-2.47	0.014	.0498425	.7098849
immigra	.3967804	.16375	-2.24	0.025	.1767104	.8909194
sexe	1.284204	.393671	0.82	0.415	.7042052	2.341902
salut_inf	1.267814	.6396462	0.47	0.638	.47163	3.408079
pares_dro~16	.4485317	.2359249	-1.52	0.127	.1599802	1.257534
_lgermans~1	1.360155	.8530188	0.49	0.624	.3978865	4.649625
_lgermans~2	.7056937	.3606141	-0.68	0.495	.259207	1.921258
_lgermans~3	1.273929	.4450841	0.69	0.488	.6423226	2.526604
_lestudpar~2	.5213315	.2053555	-1.65	0.098	.2408911	1.128255
_lestudpar~3	.2162339	.1103415	-3.00	0.003	.0795364	.5878703
_lestudpar~4	1.671899	.8014587	1.07	0.284	.6533848	4.278098
gana_inf2	1.48794	.490176	1.21	0.228	.7801386	2.837912
_lrelprob_1	.9570032	.5919209	-0.07	0.943	.2847294	3.21658
_lrelprob_2	1.246717	.5891849	0.47	0.641	.4937412	3.148012
_lrelprob_3	1.306622	.996436	0.35	0.726	.2931027	5.824789
expulsat	2.870461	1.369344	2.21	0.027	1.126909	7.311637
escapa	1.335375	.4912582	0.79	0.432	.6493264	2.746272
deures	.5031334	.1924493	-1.80	0.073	.2377373	1.064802
pares_escola	1.493557	.5770948	1.04	0.299	.7003686	3.185057
paresbio	.7173228	.2931838	-0.81	0.416	.3219674	1.598149
t_centre	.9722865	.0776335	-0.35	0.725	.8314362	1.136998
t_intern	.8240289	.0566298	-2.82	0.005	.720187	.9428436
t_marsol	.9538372	.0385808	-1.17	0.243	.8811399	1.032532

Variables: abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; bcn: mostra de Barcelona; immigra: mostra d'immigrants; sexe: dona; salut_inf: va tenir problemes de salut abans dels catorze anys; pares_dro~16: abans de fer setze anys algun dels pares va tenir problemes greus amb les drogues o l'alcohol; germans: nombre de germans; estudpar_1: pare sense estudis (Cat: Ref); estudpar_2: pare amb estudis primaris; estudpar_3: pare amb estudis de secundària o universitaris; estudpar_4: no sap quins estudis tenia el pare; gana_inf2: a casa van passar gana abans dels catorze anys; relprob_0: no va tenir problemes amb els pares ni amb els mestres (Cat. Ref.); relprob_1: va tenir relacions conflictives amb els pares; relprob_2: va tenir relacions conflictives amb mestres; relprob_3: va tenir relacions conflictives amb pares i mestres; expulsat: va ser expulsat alguna vegada d'un centre educatiu; escapa: es va escapar alguna vegada de casa; deures: feia deures escolars a casa; pares_escola: els pares l'ajudaven a fer els deures; paresbio: va viure sempre amb els dos progenitors biològics; t_centre: nombre d'anys en un centre de menors; t_intern: nombre d'anys en un internat; t_marsol: nombre d'anys vivint només amb la mare.

Taula 2.7. Regressió logística d'abandó dels estudis en acabar l'ensenyament obligatori

Logistic regression	Number of obs	=	387
	Wald chi2(24)	=	119.41
	Prob > chi2	=	0.0000
Log pseudolikelihood = -173.29814	Pseudo R2	=	0.3538

Abandó	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
abans6	.390874	.1451206	-2.53	0.011	.1888033	.8092153
bcn	.0809065	.0349536	-5.82	0.000	.0346931	.188679
immigra	.1673429	.0683895	-4.37	0.000	.0751171	.3727995
sexe	1.26824	.3727216	0.81	0.419	.7129232	2.256109
salut_inf	1.243995	.5904421	0.46	0.646	.490693	3.153753
pares_dro~16	.3323736	.17484	-2.09	0.036	.11854	.9319399
_lgermans~1	2.087291	1.578253	0.97	0.330	.4742074	9.187507
_lgermans~2	2.158266	.859391	1.93	0.053	.9889367	4.710222
_lgermans~3	2.079807	.6915588	2.20	0.028	1.0839	3.990772
_lestudpar~2	.5265887	.1857408	-1.82	0.069	.2637738	1.051263
_lestudpar~3	.1492087	.0561492	-5.06	0.000	.0713634	.3119699
_lestudpar~4	1.668268	.8976142	0.95	0.342	.5811328	4.789125
gana_inf2	1.636345	.537027	1.50	0.133	.860046	3.113351
_lrelprob_1	.8319409	.4268382	-0.36	0.720	.3043493	2.274116
_lrelprob_2	1.371188	.6933998	0.62	0.532	.5089214	3.694396
_lrelprob_3	2.724416	2.035294	1.34	0.180	.6300537	11.78065
expulsat	1.415599	.9079265	0.54	0.588	.4027195	4.975969
escapa	1.384903	.5298513	0.85	0.395	.6542703	2.931442
deures	.2748314	.1121634	-3.16	0.002	.1235026	.6115844
pares_escola	1.226574	.3950462	0.63	0.526	.6524462	2.305911
paresbio	.439919	.183877	-1.96	0.049	.1939047	.9980613
t_intern	1.05884	.1131977	0.53	0.593	.8586788	1.30566
t_paresol	1.157838	.1408243	1.20	0.228	.9122604	1.469525
t_marsol	.9219226	.0372966	-2.01	0.044	.8516457	.9979988

Variables: abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; bcn: mostra de Barcelona; immigra: mostra d'immigrants; sexe: dona; salut_inf: va tenir problemes de salut abans dels catorze anys; pares_dro~16: abans de fer setze anys algun dels pares va tenir problemes greus amb les drogues o l'alcohol; germans: nombre de germans; estudpar_1: pare sense estudis (Cat: Ref); estudpar_2: pare amb estudis primaris; estudpar_3: pare amb estudis de secundària o universitaris; estudpar_4: no sap quins estudis tenia el pare; gana_inf2: a casa van passar gana abans dels catorze anys; relprob_0: no va tenir problemes amb els pares ni amb els mestres (Cat. Ref.); relprob_1: va tenir relacions conflictives amb els pares; relprob_2: va tenir relacions conflictives amb mestres; relprob_3: va tenir relacions conflictives amb pares i mestres; expulsat: va ser expulsat alguna vegada d'un centre educatiu; escapa: es va escapar alguna vegada de casa; deures: feia deures escolars a casa; pares_escola: els pares l'ajudaven a fer els deures; paresbio: va viure sempre amb els dos progenitors biològics; t_centre: nombre d'anys en un centre de menors; t_intern: nombre d'anys en un internat; t_marsol: nombre d'anys vivint només amb la mare.

L'escolarització abans dels sis anys: distribució i efectes preventius

La sospita que l'efecte de la preescolarització està esbiaixat per allò que en estadística es coneix com a endogeneïtat és raonable. Diem que hi ha endogeneïtat quan el comportament de dues variables (A i B) està correlacionat a causa d'una variable latent (L) que no hem mesurat i que és la causa real que incideix a la vegada en les dues variables A i B. En aquestes situacions fóra erroni assegurar que hi ha una relació causa

efecte entre A i B, ja que l'associació causal és aparent. En el cas que ens ocupa ara, la variable latent (L) podria ser alguna predisposició de les famílies a tenir cura de la formació dels seus fills que les incentivés a escolaritzar-los abans de l'edat obligatòria.

Una exploració de les variables associades a la preescolarització ens indica que aquesta té una distribució ortogonal entre els individus que van tenir unes famílies benestants, per una banda, i els que van patir problemes greus de socialització i van ser objecte d'institucionalització, per una altra.

Les taules 2.10, 2.11, 2.12, 2.13 i 2.14 ens mostren que la freqüència de la preescolarització va ser més baixa en les llars on la mare no tenia estudis i en les llars on es van patir dificultats econòmiques tan greus perquè l'infant passés gana quan era petit, amb independència de si va viure sempre amb els seus pares biològics o va créixer sense la figura paterna. Així mateix, mostren que els entrevistats i entrevistades immigrants van tenir un accés a la preescolarització molt menor que les persones autòctones excloses. Tot plegat semblaria estar a favor d'un efecte selecció en tant que els individus d'extracció social més baixa haurien tingut menys oportunitats de ser preescolaritzats. Però hi ha un altre element que apunta just en la direcció contrària: el fet que la preescolarització va ser molt elevada entre els individus que per diverses raons van ser objecte d'intervenció institucional abans dels sis anys. Són els individus que van estar ingressats en centres de menors, els que van ser adoptats i els que van ser internats els que mostren freqüències més elevades. A tot això hi hem d'afegir la distorsió que produeixen els diferents patrons de preescolarització segons el moment històric en què l'individu va viure la seva infantesa. En comparació amb els individus més joves, els nascuts abans de 1960, quan l'oferta de centres era menor i l'activitat laboral de les mares també era molt baixa, van tenir experiències de preescolarització igualment baixes.

Taula 2.8. Freqüències d'individus preescolaritzats per submostra d'estudi

Mostra	Preescolaritzat		Total
	No	Sí	
Mostra BCN	12	88	100
%	12,00	88,00	100,00
Exclosos autòctons	57	145	202
%	28,22	71,78	100,00
Exclosos immigrants	100	45	145
%	68,97	31,03	100,00
Total	169	278	447
%	37,81	62,19	100,00

Pearson $\chi^2(2) = 96.0932$ Pr = 0.000

Taula 2.9. Freqüències d'individus preescolaritzats per cohort demogràfica

Cohort			Total
	No	Sí	
Nascuts abans 1960	24	55	79
%	30,38	69,62	100,00
Nascuts 1960-1976	40	148	188
%	21,28	78,72	100,00
Nascuts 1977	3	22	25
%	12,00	88,00	100,00
Total	67	225	292
%	22,95	77,05	100,00

Pearson $\chi^2(2) = 4.4597$ Pr = 0.108

Taula 2.10. Freqüències d'individus preescolaritzats si van viure sense pare

Sense pare	Preescolaritzat		Total
	No	Sí	
No	128	221	349
%	36,68	63,32	100,00
Sí	41	57	98
%	41,84	58,16	100,00
Total	169	278	447
%	37,81	62,19	100,00

Pearson $\chi^2(1) = 0.8666$ Pr = 0.352

Taula 2.11. Freqüències d'individus preescolaritzats si van viure amb tots dos pares biològics

Ha viscut fins als 14 anys amb pares biològics	Preescolaritzat		Total
	No	Sí	
No	51	84	135
%	37,78	62,22	100,00
Sí	118	194	312
%	37,82	62,18	100,00
Total	169	278	447
%	37,81	62,19	100,00

Pearson $\chi^2(1) = 0.0001$ Pr = 0.993

Taula 2.12. Freqüències d'individus preescolaritzats si van viure en una família d'adopció o d'acollida

Adoptat o en família d'acollida	Preescolaritzat		Total
	No	Sí	
No	167	267	434
%	38,48	61,52	100,00
Sí	2	11	13
%	15,38	84,62	100,00
Total	169	278	447
%	37,81	62,19	100,00

Pearson $\chi^2(1) = 2.8631$ Pr = 0.091

Taula 2.13. Freqüències d'individus preescolaritzats si van viure en institucions

Ha viscut en un internat, col·legi o residència fins als 18 anys	Preescolaritzat		Total
	No	Sí	
No	165	260	425
%	38,82	61,18	100,00
Sí	4	18	22
%	18,18	81,82	100,00
Total	169	278	447
%	37,81	62,19	100,00

Pearson chi2(1) = 3.7903 Pr = 0.052

Ha viscut en un centre de menors	Preescolaritzat		Total
	No	Sí	
No	165	263	428
%	38,55	61,45	100,00
Sí	4	15	19
%	21,05	78,95	100,00
Total	169	278	447
%	37,81	62,19	100,00

Pearson chi2(1) = 2.3691 Pr = 0.124

Taula 2.14. Freqüències d'individus preescolaritzats segons els estudis de la seva mare

Estudis de la mare	Escolaritzat abans dels 6 anys		Total
	No	Sí	
Cap titulació	88	117	205
%	42,93	57,07	100,00
EGB	30	81	111
%	27,03	72,97	100,00
Postsecundària o univ.	32	65	97
%	32,99	67,01	100,00
No ho sap	16	13	29
%	55,17	44,83	100,00
Total	166	276	442
%	37,56	62,44	100,00

Pearson chi2(3) = 12.4687 Pr = 0.006

Taula 2.15. Freqüències d'individus que van passar gana de petits segons preescolarització

Preescolar	Van passar gana		Total
	No	Sí	
No	110	59	169
%	65,09	34,91	100,00
Sí	210	68	278
%	75,54	24,46	100,00
Total	320	127	447
%	71,59	28,41	100,00

Pearson $\chi^2(1) = 5.6440$ Pr = 0.018

Per fortuna, hi ha diverses tècniques estadístiques per a controlar si hi ha efecte d'endogeneïtat i per a corregir, si cal, el seu impacte. Nosaltres hem triat un model d'estimació de dues equacions simultànies que estima l'efecte de la variable independent després de controlar les covariacions associades a la preescolarització. En aquest cas hem fet ús d'un model probit bivariat aparentment no relacionat (*seemingly unrelated bivariate probit model*) que subministra el paquet informàtic de tractament estadístic STATA, ideat per a situacions semblants a la que ens ocupa, on els factors determinants del fracàs escolar i els determinants de la preescolarització no són exactament els mateixos. La preescolarització està condicionada per les condicions de vida familiar abans dels sis anys, mentre que en el fracàs escolar hi incideixen factors associats a les condicions de vida en la fase adolescent del cicle vital.

El nostre model especifica dues equacions. La primera estima la probabilitat que un individu hagi estat escolaritzat abans dels sis anys d'edat tenint en compte la composició de la llar, el nivell de recursos mesurant si aquests eren extremadament baixos (passar gana alguna vegada a la infància), la cohort demogràfica de l'entrevistat (assumint que l'oferta de places de preescolar ha augmentat amb el pas dels anys des que el nostre país va fer la transició a un sistema polític democràtic) i els estudis de la mare. Amb aquesta darrera variable mesurem a la vegada la posició social de la llar, en tant que la correlació entre els estudis de la mare i els del pare és alta (0,59), i alhora la necessitat potencial d'escolaritzar el menor, ja que els estudis constitueixen un factor que incideix en la probabilitat que la mare opti per fer un treball remunerat i necessiti un recurs alternatiu per al seu fill. A més, hem controlat el temps que el menor va estar en un centre de menors, en una família d'acollida o adoptat o en un internat.

La segona equació estima la probabilitat de finalitzar el període d'escolarització obligatòria sense haver assolit cap titulació escolar (hem replicat el model per al cas de no continuïtat en els estudis). Com a factors determinants d'aquesta possibilitat, hem considerat els mateixos del model amb una sola equació que ja hem comentat anteriorment.

Els resultats es mostren a les taules 2.17 i 2.18, on podem observar que l'endogeneïtat estimada no és gaire elevada (valor de *rho*) i, a més, no és estadísticament significativa — $\chi^2(1) = 0,09$ i $0,58$ respectivament—, de manera que podem donar per bons els resultats obtinguts en el model anterior exposat a les taules 2.6 i 2.7.

D'altra banda, no sembla que un origen social molt benestant tingui una influència decisiva en la nostra mostra, ja que són els fills de mares amb estudis bàsics els que amb més probabilitat van ser preescolaritzats. Encara més, contràriament a la hipòtesi que l'efecte selecció en el fet d'anar a preescolar es produeix en favor dels fills de famílies benestants, més preocupades pel benestar futur dels fills, la taula 2.17 ens mostra que si es produeix un efecte selecció és en favor d'aquells individus que van ser objecte d'intervenció per part dels serveis de protecció del menor, ja que els menors que van ser adoptats i els que van ser ingressats en centres de menors van ser escolaritzats abans dels sis anys en major proporció que la resta. Difícilment podem dir que aquests individus van tenir una situació familiar envejable en la seva infància. Abans de

complir els setze anys d'edat, un 11% dels entrevistats autòctons atesos per les entitats socials havien estat internats, una proporció quasi quatre vegades més elevada que la registrada en la mostra aleatòria de la ciutat i en la dels immigrants, i en la meitat dels casos ho havien fet abans dels sis anys d'edat, principalment per manca de recursos econòmics dels pares per a mantenir-los. A més, entre els exclosos autòctons, el 8% van ser ingressats algun cop en un centre de menors, mentre que només un 1% dels immigrants ho va estar i la xifra és nul·la entre els entrevistats de la mostra de control. Tot plegat ens indica que un factor diferencial de les persones autòctones ateses per les entitats socials és el fet d'haver patit antecedents d'institucionalització en la infància.

Taula 2.16. Percentatge d'individus que van estar ingressats en centres de menors o en internats abans dels setze anys d'edat

Mostra de BCN	Exclosos autòctons	Exclosos immigrants
3	16	4

Taula 2.17. Regressió pròbit bivariada de fracàs escolar i preescolar aparentment no relacionada

Seemingly unrelated bivariate probit	Number of obs	=	382
	Wald chi2(37)	=	7027.06
Log pseudolikelihood = -328.67305	Prob > chi2	=	0.0000

	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
capestudi						
abans6	-.3821384	.6792618	-0.56	0.574	-1.713467	.9491902
bcn	-.8744496	.3216898	-2.72	0.007	-1.50495	-.2439492
immigra	-.4614799	.3789151	-1.22	0.223	-1.20414	.28118
salut_inf	.3397781	.2851174	1.19	0.233	-.2190418	.8985979
pares_dro~16	-.4212072	.3134157	-1.34	0.179	-1.035491	.1930763
sexe	.2394639	.1702895	1.41	0.160	-.0942973	.5732251
_lestudpar~2	-.3928716	.2315169	-1.70	0.090	-.8466363	.0608931
_lestudpar~3	-.8061865	.2551653	-3.16	0.002	-1.306301	-.3060717
_lestudpar~4	.4306027	.2882475	1.49	0.135	-.134352	.9955574
gana_inf2	.3124437	.1882423	1.66	0.097	-.0565045	.6813918
_lrelprob_1	-.0063486	.328993	-0.02	0.985	-.6511631	.6384659
_lrelprob_2	.0844645	.2657935	0.32	0.751	-.4364811	.6054102
_lrelprob_3	.2949448	.4537995	0.65	0.516	-.5944858	1.184375
expulsat	.5767185	.287446	2.01	0.045	.0133347	1.140102
escapa	.0886598	.2047375	0.43	0.665	-.3126184	.4899379
deures	-.3982544	.2227881	-1.79	0.074	-.8349109	.0384022
pares_escola	.2945141	.2157979	1.36	0.172	-.1284419	.7174701
paresbio	-.160931	.2370521	-0.68	0.497	-.6255445	.3036825
t_adopt	-.3224665	.0289478	-11.14	0.000	-.3792031	-.2657299
t_centre	-.0268003	.0525099	-0.51	0.610	-.1297179	.0761173
t_intern	-.139893	.0448046	-3.12	0.002	-.2277085	-.0520775
t_paresol	-1.416427	.0669477	-21.16	0.000	-1.547642	-1.285212
t_marsol	-.0324048	.0256844	-1.26	0.207	-.0827452	.0179357
_cons	-.4201895	.6173469	-0.68	0.496	-1.630167	.7897881
abans6						
lcohort 2	.2769092	.1875522	1.48	0.140	-.0906863	.6445048

_lcohort_3	.3008052	.3022389	1.00	0.320	-.2915721	.8931825
bcn	.5223613	.2380364	2.19	0.028	.0558186	.988904
immigra	-1.246638	.1770746	-7.04	0.000	-1.593698	-.8995786
gana_inf	-.2284372	.1706724	-1.34	0.181	-.562949	.1060746
_lestudmar~2	.5320357	.2150594	2.47	0.013	.110527	.9535444
_lestudmar~3	.1201936	.2257832	0.53	0.594	-.3223334	.5627205
_lestudmar~4	-.2678675	.3550419	-0.75	0.451	-.9637368	.4280018
paresbio6	-.1907279	.247674	-0.77	0.441	-.67616	.2947042
t_marsol6	.065906	.0709125	0.93	0.353	-.0730799	.2048919
t_paresol6	.0338339	.1741541	0.19	0.846	-.3075018	.3751697
t_adopt6	.8577405	.0603325	14.22	0.000	.739491	.9759901
t_centre6	2.000362	.1164256	17.18	0.000	1.772172	2.228552
t_intern6	1.99699	.1088539	18.35	0.000	1.78364	2.21034
_cons	.5585698	.3002668	1.86	0.063	-.0299424	1.147082
/athrho	-.1357721	.3769298	-0.36	0.719	-.8745409	.6029968
rho	-.1349439	.370066			-.7036739	.5391786

Likelihood-ratio test of rho=0: $\chi^2(1) = .091227$ Prob > $\chi^2 = 0.7626$

Variables:

Primera equació: abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; bcn: mostra de Barcelona; immigra: mostra d'immigrants; sexe: dona; salut_inf: va tenir problemes de salut abans dels catorze anys; pares_dro~16: abans de fer setze anys algun dels pares va tenir problemes greus amb les drogues o l'alcohol; germans: nombre de germans; estudpar_1: pare sense estudis (Cat: Ref); estudpar_2: pare amb estudis primaris; estudpar_3: pare amb estudis de secundària o universitaris; estudpar_4: no sap quins estudis tenia el pare; gana_inf2: a casa van passar gana abans dels catorze anys; relprob_0: no va tenir problemes amb els pares ni amb els mestres (Cat. Ref.), relprob_1: va tenir relacions conflictives amb els pares; relprob_2: va tenir relacions conflictives amb mestres; relprob_3: va tenir relacions conflictives amb pares i mestres; expulsat: va ser expulsat alguna vegada d'un centre educatiu; escapa: es va escapar alguna vegada de casa; deures: feia deures escolars a casa; pares_escola: els pares l'ajudaven a fer els deures; paresbio: va viure sempre amb els dos progenitors biològics; t_centre: nombre d'anys en un centre de menors; t_intern: nombre d'anys en un internat; t_marsol: nombre d'anys vivint només amb la mare.

Segona equació: cohort_1: nascuts abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascuts entre 1960 i 1976; cohort_3: nascuts després de 1976; gana_inf: va passar gana quan era molt petit; estudmar_: estudis de la mare, codificat igual que estudpar; les altres variables relacionades amb la convivència familiar són les mateixes que en la primera equació, però per al període anterior als set anys d'edat.

Taula 2.18. Regressió pròbit bivariada de no continuar els estudis i preescolar aparentment no relacionades

Seemingly unrelated bivariate probit	Number of obs	=	382
	Wald chi2(40)	=	6207.38
Log pseudolikelihood = -358.85102	Prob > chi2	=	0.0000

	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
EGB						
abans6	-.0179315	.6960509	-0.03	0.979	-1.382166	1.346303
bcn	-1.484875	.2400523	-6.19	0.000	-1.955369	-1.014382
immigra	-.7431008	.4182335	-1.78	0.076	-1.562823	.0766219
salut_inf	.0879728	.28019	0.31	0.754	-.4611896	.6371351
pares dro~16	-.622884	.3046269	-2.04	0.041	-1.219942	-.0258263

sexe	.1624149	.1623135	1.00	0.317	-.1557137	.4805435
_lgermans~1	.4529491	.4240835	1.07	0.285	-.3782393	1.284137
_lgermans~2	.4401155	.2188242	2.01	0.044	.0112279	.8690031
_lgermans~3	.4374064	.1902451	2.30	0.021	.0645328	.81028
_lestudpar~2	-.4132257	.1988701	-2.08	0.038	-.8030039	-.0234475
_lestudpar~3	-1.098148	.2189968	-5.01	0.000	-1.527374	-.6689221
_lestudpar~4	.4174847	.3176001	1.31	0.189	-.2050001	1.039969
gana_inf2	.3122313	.1894133	1.65	0.099	-.0590119	.6834746
_lrelprob_1	-.0719731	.2790125	-0.26	0.796	-.6188275	.4748813
_lrelprob_2	.2694622	.2832747	0.95	0.341	-.285746	.8246704
_lrelprob_3	.6173152	.4192879	1.47	0.141	-.2044739	1.439104
expulsat	.1914133	.341005	0.56	0.575	-.4769442	.8597709
escapa	.1488818	.2069896	0.72	0.472	-.2568103	.5545739
deures	-.6710362	.2263098	-2.97	0.003	-1.114595	-.2274771
pares_escola	.0726751	.1855499	0.39	0.695	-.290996	.4363462
paresbio	-.4202972	.2346159	-1.79	0.073	-.8801359	.0395414
t_adopt	-1.204153	.1188807	-10.13	0.000	-1.437155	-.9711513
t_centre	3.803119	.5881887	6.47	0.000	2.65029	4.955948
t_intern	.029026	.0627023	0.46	0.643	-.0938683	.1519202
t_paresol	.0813654	.0607569	1.34	0.181	-.0377159	.2004467
t_marsol	-.0522381	.0227191	-2.30	0.021	-.0967668	-.0077094
_cons	1.208906	.7142479	1.69	0.091	-.1909945	2.608806

abans6

_lcohort_2	.3048402	.1885976	1.62	0.106	-.0648043	.6744848
_lcohort_3	.3183226	.2546191	1.25	0.211	-.1807216	.8173669
bcn	.5725195	.2559716	2.24	0.025	.0708243	1.074215
immigra	-1.227627	.1827631	-6.72	0.000	-1.585836	-.8694179
gana_inf	-.2194377	.1685695	-1.30	0.193	-.5498279	.1109525
_lestudmar~2	.4910419	.2403315	2.04	0.041	.0200008	.9620831
_lestudmar~3	.0659445	.2495906	0.26	0.792	-.423244	.555133
_lestudmar~4	-.3409027	.3616517	-0.94	0.346	-1.049727	.3679215
paresbio6	-.2011399	.241904	-0.83	0.406	-.6752629	.2729832
t_marsol6	.0588019	.0693939	0.85	0.397	-.0772075	.1948114
t_paresol6	.041478	.175503	0.24	0.813	-.3025016	.3854576
t_adopt6	.8598252	.0601163	14.30	0.000	.7419993	.977651
t_centre6	1.947894	.1065859	18.28	0.000	1.738989	2.156798
t_intern6	1.970069	.1072297	18.37	0.000	1.759903	2.180236
_cons	.5591249	.2901424	1.93	0.054	-.0095439	1.127794
/athrho	-.3151266	.4033575	-0.78	0.435	-1.105693	.4754396
rho	-.3050937	.3658121			-.8025346	.4425839

Likelihood-ratio test of rho=0: $\chi^2(1) = .58149$ Prob > $\chi^2 = 0.4457$

Variables:

Primera equació: abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; bcn: mostra de Barcelona; immigra: mostra d'immigrants; sexe: dona; salut_inf: va tenir problemes de salut abans dels catorze anys; pares_dro~16: abans de fer setze anys algun dels pares va tenir problemes greus amb les drogues o l'alcohol; germans: nombre de germans; estudpar_1: pare sense estudis (Cat: Ref); estudpar_2: pare amb estudis primaris; estudpar_3: pare amb estudis de secundària o universitaris; estudpar_4: no sap quins estudis tenia el pare; gana_inf2: a casa van passar gana abans dels catorze anys; relprob_0: no va tenir problemes amb els pares ni amb els mestres (Cat. Ref.), relprob_1: va tenir relacions conflictives amb els pares; relprob_2: va tenir relacions conflictives amb mestres; relprob_3: va tenir relacions conflictives amb pares i mestres; expulsat: va ser expulsat alguna vegada d'un centre educatiu; escapa: es va escapar alguna vegada de casa; deures: feia deures escolars a casa; pares_escola: els pares l'ajudaven a fer els deures; paresbio: va viure sempre amb els dos progenitors biològics; t_centre: nombre d'anys en un centre de menors; t_intern: nombre d'anys en un internat; t_marsol: nombre d'anys vivint només amb la mare.

Segona equació: cohort_1: nascuts abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascuts entre 1960 i 1976; cohort_3: nascuts després

de 1976; gana_inf: va passar gana quan era molt petit; estudmar_: estudis de la mare, codificat igual que estudpar; les altres variables relacionades amb la convivència familiar són les mateixes que en la primera equació, però per al període anterior als set anys d'edat.

Segons aquestes estimacions, el model prediu que la probabilitat mitjana que un individu pateixi fracàs escolar és del 27% si no va ser escolaritzat abans dels sis anys d'edat, però aquesta probabilitat cau a un 14% si va ser preescolaritzat. Si prenem les estimacions de no continuar els estudis un cop finalitzat el període d'escolarització obligatòria, la proporció es manté. La probabilitat estimada d'abandonar els estudis és del 62% si no va ser preescolaritzat i del 33% si ho va ser.

A més, ja hem vist en les estimacions que el nostre model no ha estat capaç d'explicar tota la variància en el risc d'exclusió educativa i que encara hi ha factors no observats que han fet el risc més elevat per als individus autòctons que actualment estan sent atesos per les entitats socials. Doncs bé, tot i això, el model prediu que entre els individus autòctons actualment atesos per les entitats socials la probabilitat d'abandonar els estudis si van ser preescolaritzats ha estat un 96% inferior a la que van tenir els individus de la mostra aleatòria que no van ser escolaritzats abans dels sis anys.

En suma, en el supòsit que les circumstàncies dels menors actuals fossin similars a les que han viscut els nostres entrevistats, escolaritzar els nens i les nenes abans dels sis anys d'edat evitaria que tretze de cada cent infants patissin fracàs escolar i facilitaria que uns vint-i-nou continuessin els estudis un cop acabada l'ESO.

Hem d'afegir, a més, que l'efecte de la preescolarització en el desenvolupament educatiu de les persones es fa notar també a llarg termini en tant que aquells que van decidir tornar a estudiar un cop havien abandonat per primer cop el sistema educatiu mostren un grau d'èxit en els estudis més elevat si van ser escolaritzats abans dels sis anys.

Taula 2.19. Freqüències dels que finalitzen els estudis amb èxit si tornen a estudiar, segons hagin estat preescolaritzats o no

Va ser preescolaritzat	Finalitzen estudis		Total
	No	Sí	
No	16	26	42
%	38,10	61,90	100,00
Sí	26	87	113
%	23,01	76,99	100,00
Total	42	113	155
%	27,10	72,90	100,00
Pearson chi2(1) = 3.5278 Pr = 0.060			

03

Mercat laboral

Mercat laboral

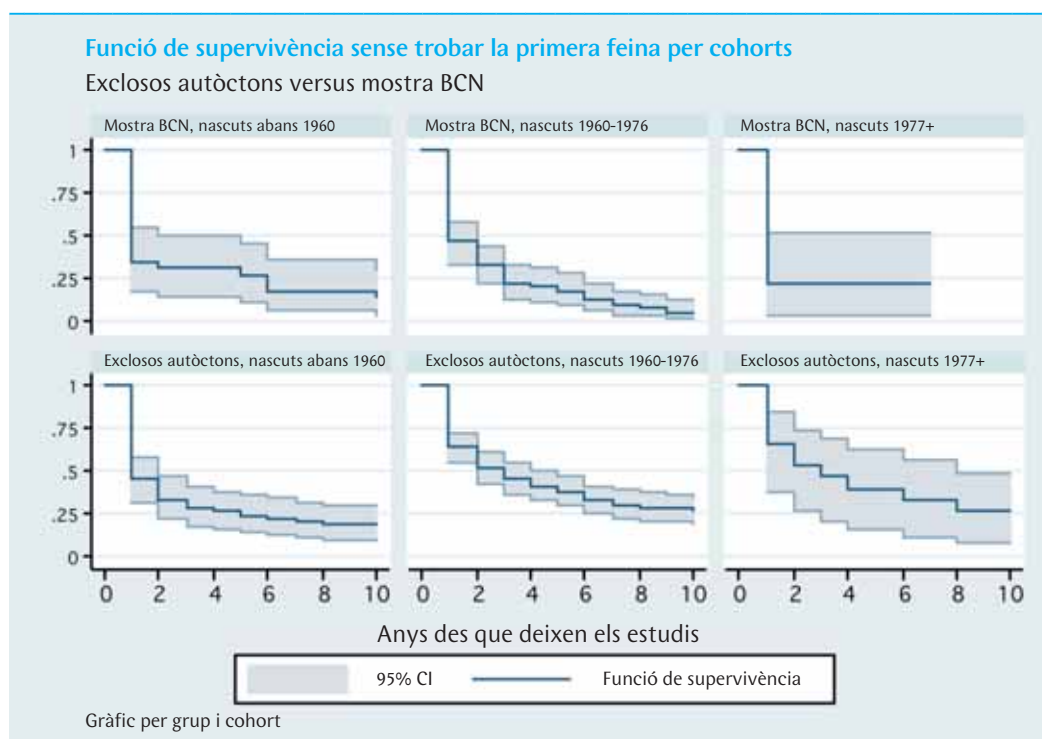
3.1. Descripció de les transicions laborals

Accés dels autòctons a la primera ocupació

A l'hora d'accedir a la primera ocupació laboral, hom observa un lleuger augment de les dificultats entre les successives cohorts demogràfiques. L'augment no és estadísticament significatiu quan l'anàlisi es fa per al conjunt de la població autòctona entrevistada, però les diferències sí que són significatives entre les persones excloses i la població integrada nascuda a partir de 1960 (vegeu el gràfic 3.1). Tot fa pensar que les persones nascudes abans de 1960 que actualment estan en situació d'exclusió i que es van incorporar al mercat de treball abans del procés de transició a la democràcia i la concomitant crisi econòmica dels anys setanta, van tenir quasi les mateixes facilitats per a trobar una feina remunerada que la resta de treballadors. El declivi industrial subsegüent va alterar les oportunitats laborals entre grups socials, fent més difícil trobar una feina, especialment entre els individus amb una baixa qualificació. El gràfic 3.2 ens mostra com en les cohorts nascudes a partir de 1960, les dificultats de trobar una feina entre les persones sense cap titulació acadèmica han augmentat d'una manera significativa⁸.

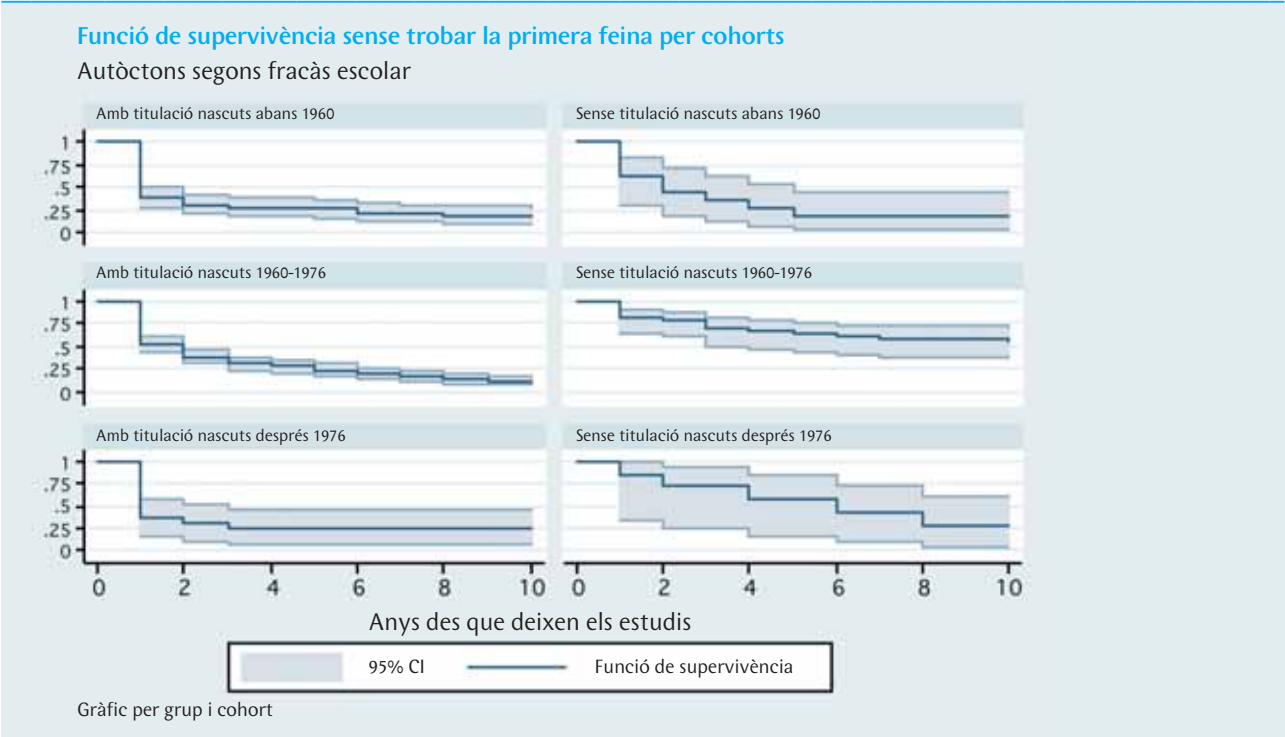
Les taules 3.1 i 3.2 ens mostren els valors de la funció de supervivència per homes i dones segons les seves credencials educatives. Podem observar que, de les persones que no van obtenir mai cap titulació mínima educativa, el 60% van trobar feina per primer cop al cap de més de deu anys d'abandonar l'escola. Aquesta proporció és de menys de dos anys en el cas dels homes amb estudis postobligatoris, i de tres anys en el de les dones.

Gràfic 3.1.



8. Un test de significació estadística per a contrastar la hipòtesi nul·la que no hi ha diferències entre cohorts demogràfiques (*long-rank test*) ens indica que efectivament no hi ha cap diferència entre les cohorts dels individus que tenen alguna titulació escolar, però sí que hi ha diferències significatives en les oportunitats d'obtenir una feina entre les cohorts dels que han patit fracàs escolar.

Gràfic 3.2.



Taula 3.1. Funcions de supervivència en trobar la primera feina

Homes segons titulacions acadèmiques

Anys	Cap estudi	ESO	Postsecund.	Universitària
0	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
1	0,6667	0,4651	0,4222	0,2609
2	0,5714	0,2791	0,3111	0,1739
3	0,4286	0,2791	0,2000	0,1739
4	0,4286	0,2558	0,1778	0,1739
5	0,4286	0,2558	0,1111	0,1739
6	0,4286	0,1860	0,0667	0,1739
7	0,4286	0,1395	0,0444	0,1739
8	0,4286	0,1163	0,0222	0,1739
9	0,4286	0,1163	0,0222	0,1739
10	0,3810	0,1163	0,0222	0,1739
11	0,3333	0,1163	0,0222	0,1739
12	0,3333	0,1163	0,0222	0,1739
13	0,3333	0,1163	0,0222	0,1739
14	0,2381	0,1163	0,0222	0,1159
15	0,2381	0,1163	0,0222	0,1159

Taula 3.2. Funcions de supervivència en trobar la primera feina

Dones segons titulacions acadèmiques

Anys	Cap estudi	ESO	Postsecund.	Universitària
0	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
1	0,8485	0,6780	0,4828	0,3667
2	0,7879	0,5254	0,4138	0,3300
3	0,7576	0,4407	0,3793	0,2200
4	0,6629	0,3878	0,3793	0,2200
5	0,5997	0,3702	0,3210	0,2200
6	0,5366	0,3349	0,2568	0,1571
7	0,5366	0,2997	0,1926	0,1571
8	0,5051	0,2820	0,1605	0,1571
9	0,5051	0,2644	0,1284	0,1571
10	0,5051	0,2468	0,0963	0,1571
11	0,4714	0,2292	0,0963	0,1571
12	0,4377	0,2292	0,0963	0,1571
13	0,4377	0,2292	0,0963	0,1571
14	0,4377	0,2292	0,0963	0,1571
15	0,4377	0,2292	0,0963	0,1571

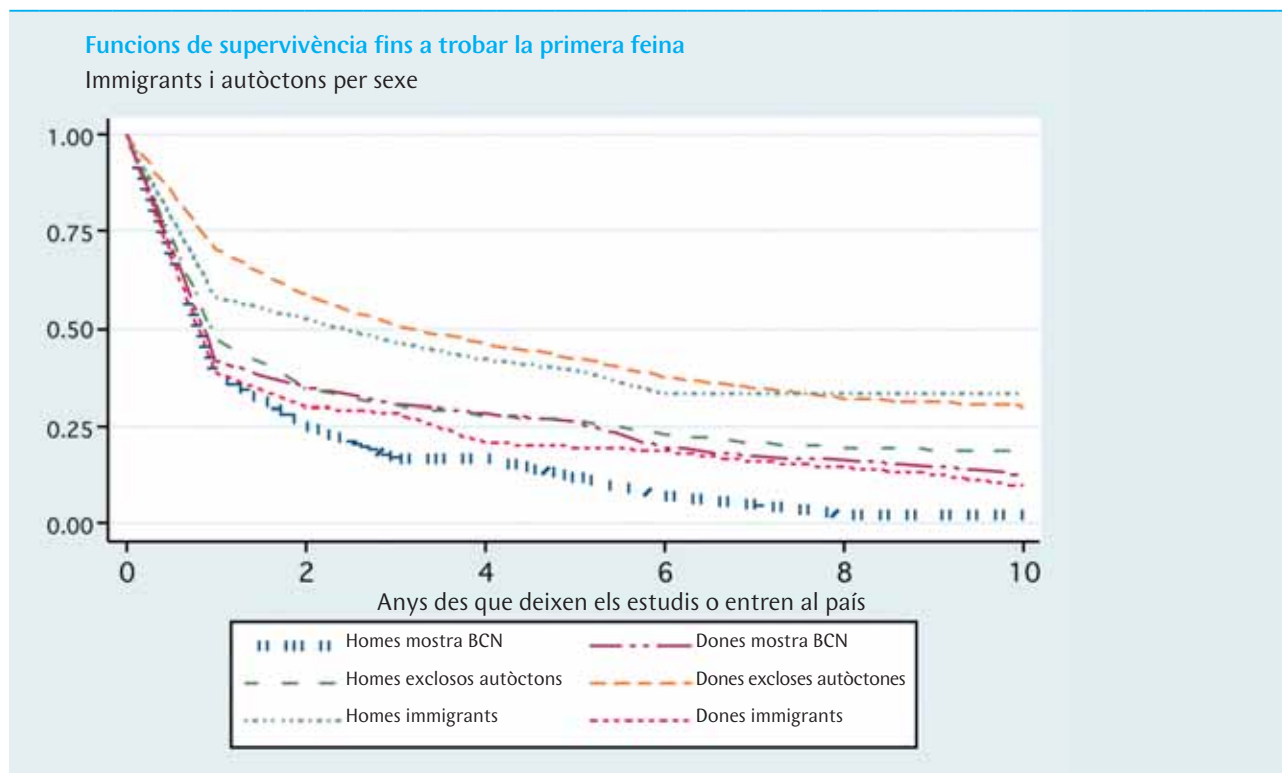
Accés dels immigrants a la primera ocupació

En el gràfic següent (3.3) observem les funcions d'accés a la primera feina dels homes i dones immigrants atesos per les entitats socials comparades amb les d'homes i dones autòctones. Cal ser prudents en aquesta comparació que fem només a efectes il·lustratius, ja que no són del tot comparables els processos d'inserció laboral de les persones autòctones en finalitzar els estudis amb els de les persones provinents d'altres països, segurament amb alguna experiència laboral prèvia. El gràfic compara les funcions de supervivència dels autòctons des que abandonen el sistema educatiu amb les funcions de supervivència dels immigrants atesos per les entitats socials des que entren per primer cop al país.

Observem que hi ha tres grups amb tendències d'inserció laboral diferents. D'una banda, els homes integrats són els que han tingut una major velocitat d'inserció i un major grau d'èxit: passats set anys des que van abandonar els estudis, pràcticament tots ja han estat ocupats. El següent grup és menys afortunat i està format per les dones integrades, les dones immigrants (ateses per les entitats socials) i els homes en situació d'exclusió: tots tres grups mostren tendències d'inserció laboral no gaire diferents pel que fa a la velocitat d'inserció i al resultat final passats set anys des de l'inici del període de possible ocupació laboral. El grup amb majors resistències a aconseguir la inserció laboral està format per les dones autòctones excloses i el homes immigrants atesos per les entitats socials.

És notable la diferència entre homes i dones immigrants en referència a la probabilitat de transitar cap a una ocupació remunerada un cop entren al país. El 75% de les dones ja havia obtingut una feina a partir del tercer any d'estada a Espanya, mentre que només un 50% dels homes ho havia aconseguit. Al cap de deu anys, un de cada tres homes immigrants atesos per les entitats socials encara no ha aconseguit treballar, mentre que entre les dones aquesta xifra es redueix només a una de cada deu. Ha de quedar clar que no podem inferir d'aquestes dades que aquesta és la tendència de tots els immigrants a Barcelona, ja que només ens indica quin és el perfil de les persones ateses pels serveis socials que han estat entrevistades.

Gràfic 3.3.



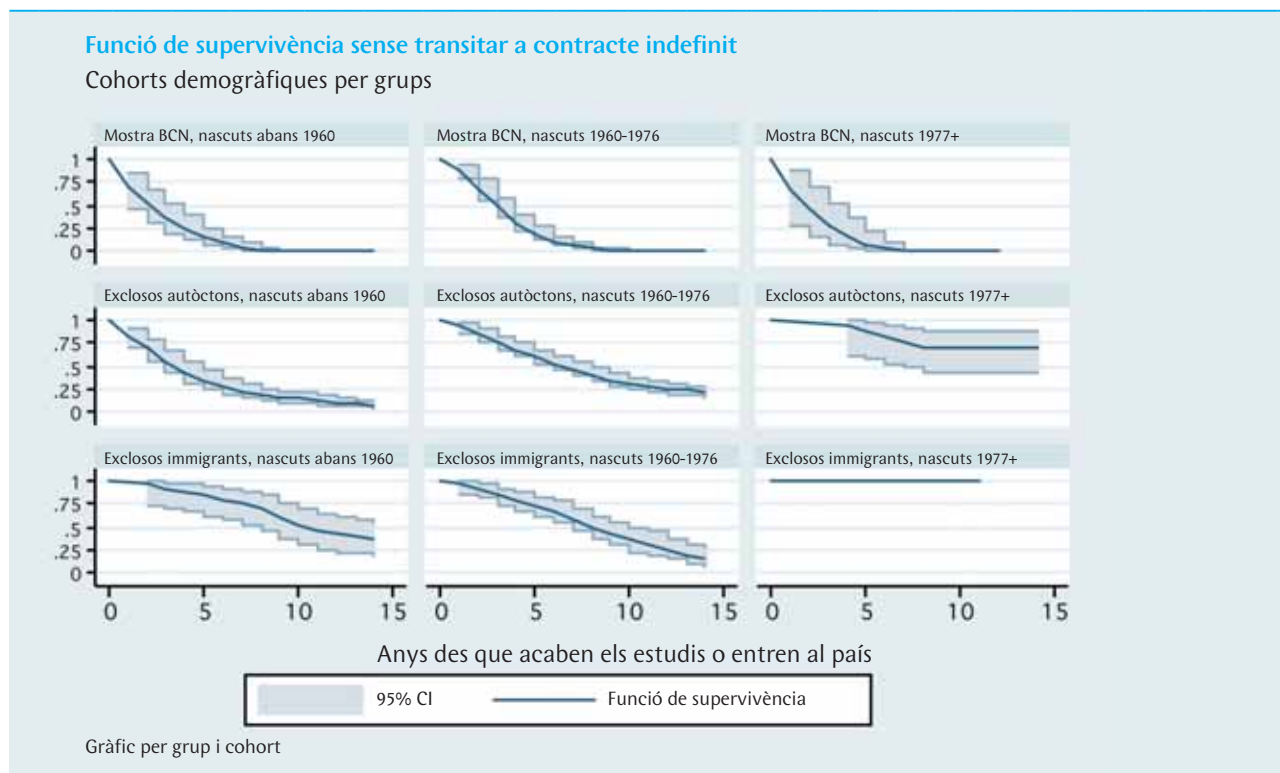
L'accés a un contracte indefinit

Les dificultats per a accedir a un contracte indefinit han augmentat progressivament per a les cohorts més joves, com era d'esperar donat que els contractes temporals van ser introduïts al nostre mercat laboral en els anys vuitanta. Entre aquells que avui no són atesos per les entitats socials, la major dificultat d'accedir a un contracte indefinit es manifesta en la rapidesa, però no en el resultat final: passats set anys des que van abandonar els estudis, pràcticament tots els entrevistats ja havien obtingut un contracte indefinit; una situació ben diferent a la que han patit els individus que actualment són atesos per les entitats socials.

Els individus que actualment es troben en situació d'exclusió social van tenir serioses dificultats per a obtenir una feina estable. Aquestes dificultats han augmentat d'una manera espectacular amb la introducció dels contractes temporals. Els exclosos nascuts abans de 1960, malgrat que van tenir moltes menys dificultats que les cohorts successives per a obtenir un contracte indefinit, no van gaudir de les mateixes facilitats que van tenir els que actualment estan integrats. La seva velocitat d'incorporació era més lenta, i al cap de quinze anys des que van acabar els estudis encara hi havia persones que no havien treballat mai amb un contracte fix (un 5% dels homes i un 34% de les dones). La següent cohort, nascuda entre 1960 i 1976, mostra més dificultats que l'anterior tant pel que fa a la velocitat d'entrada (pendent de la corba menys acusada) com al resultat final (un 25% del total d'individus d'aquesta cohort no va obtenir mai un contracte indefinit al cap de quinze anys des que van acabar els estudis). La cohort més jove de persones en situació d'exclusió, nascuda després de 1976, podem dir que és la més precària de totes. Un 75% encara no ha obtingut un contracte indefinit, tot i que convé matisar que aquesta mitjana amaga situacions ben diferents entre homes i dones. Cap dona de les entrevistades, entre les més joves ateses per les entitats socials, no ha treballat mai amb un contracte indefinit, mentre que un 60% dels homes sí que ho han fet.

Les dificultats de les persones immigrants en situació d'exclusió han estat grans fins i tot per a la cohort més vella. Cal fixar-se en el fet que considerem el punt d'inici del període de risc l'arribada a l'Estat espanyol. Segurament, la seva entrada al país va tenir lloc quan el nostre mercat laboral ja oferia una gran precarietat. És important notar que de la cohort més jove dels immigrants entrevistats cap persona no ha obtingut encara un contracte indefinit, malgrat que una part fa més de quinze anys que resideixen al país amb edat laboral.

Gràfic 3.4.



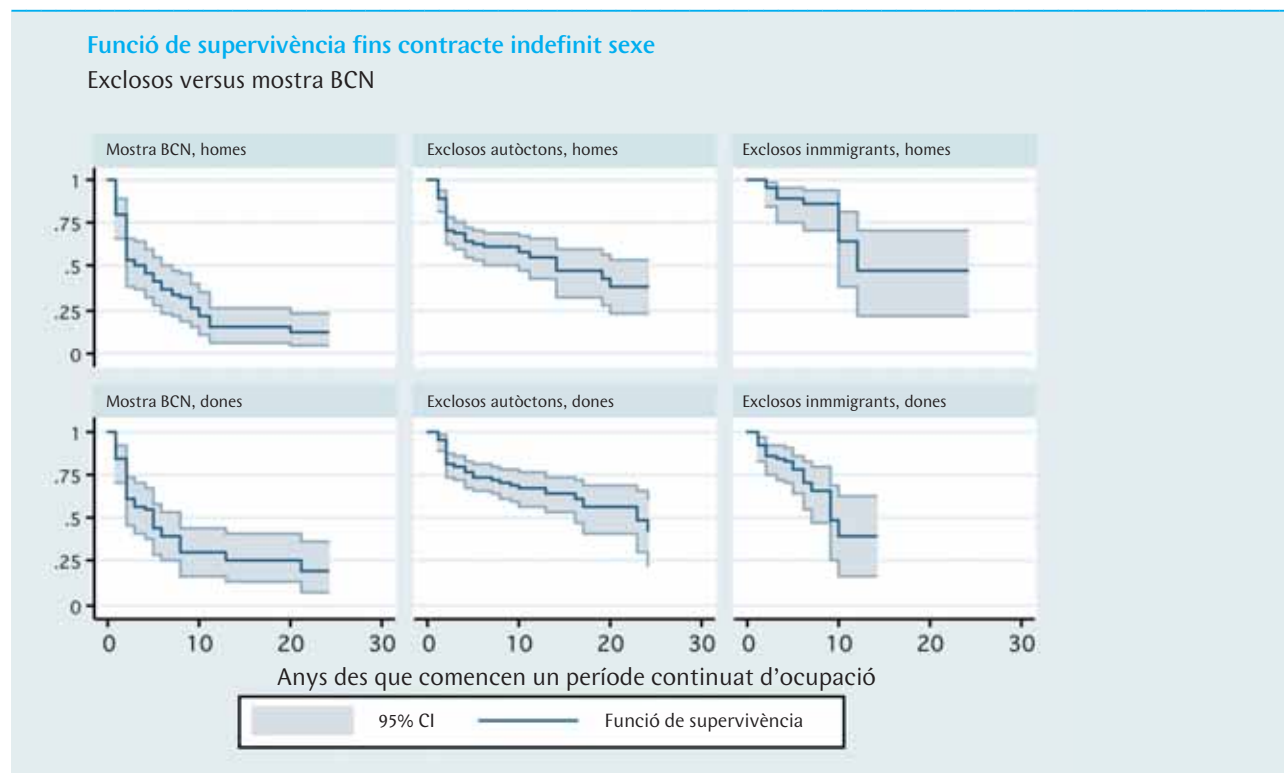
Una altra manera d'analitzar l'accés a un contracte indefinit és observar les transicions condicionades al fet d'haver aconseguit prèviament una ocupació qualsevol. Per fer-ho, hem estimat les funcions de supervivència fins al moment de fer la transició a un contracte indefinit.

El gràfic 3.5 ens mostra com, deu anys després d'haver iniciat un període d'ocupació en el qual no s'ha donat cap interrupció de l'activitat laboral d'un any de durada o més, aproximadament el 75% dels homes i dones seleccionats aleatòriament a la ciutat de Barcelona ja han obtingut un contracte indefinit. Aquesta proporció és del 50% entre les dones immigrants i només del 25% entre els homes immigrants. La proporció de persones que han obtingut un contracte indefinit als deu anys d'haver iniciat l'activitat laboral se situa al voltant del 30% entre les dones i els homes autòctons atesos per les entitats socials.

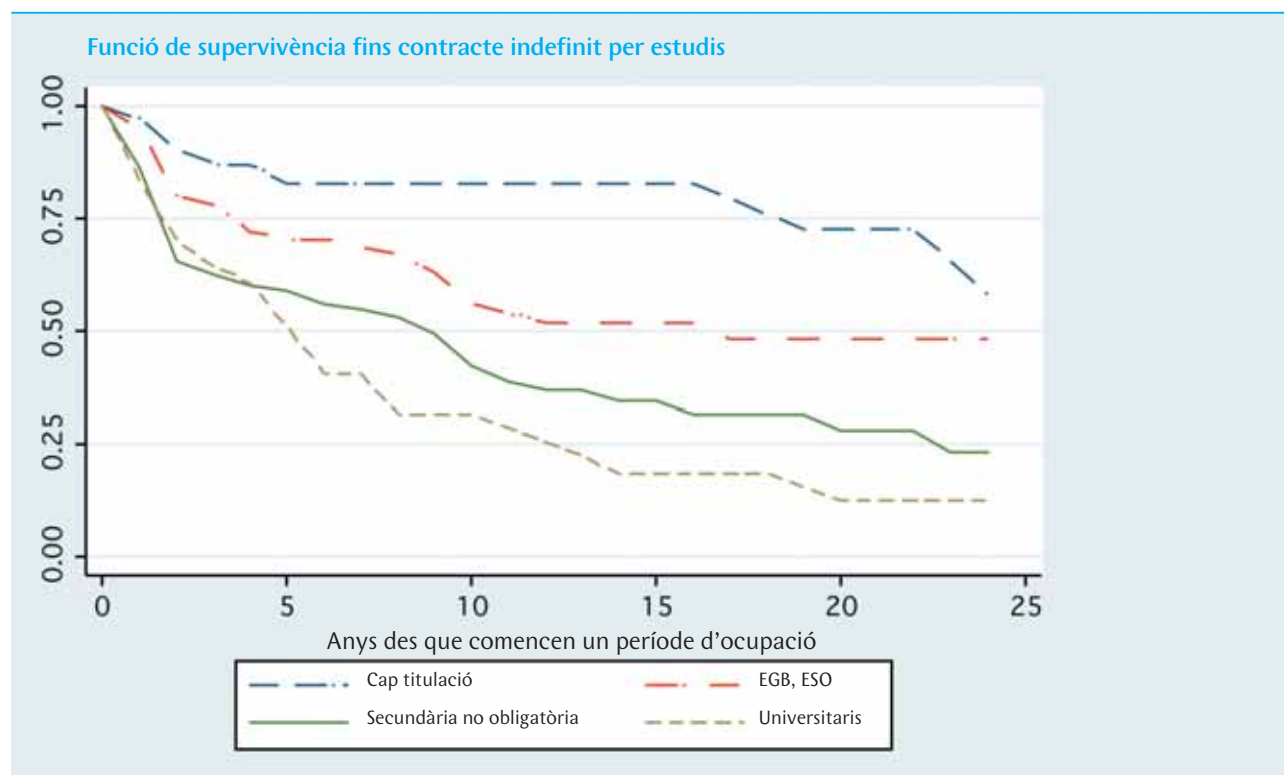
Aquestes xifres ens indiquen que els patrons d'accés a un contracte indefinit no són gaire diferents entre homes i dones autòctons un cop controlem que han aconseguit una feina i el grup de la mostra al qual pertanyen. Si bé hi ha una tendència més favorable entre els homes autòctons, donat l'interval de confiança dels estimadors no podem garantir que aquesta diferència sigui significativa. En el cas de les persones immigrades, la tendència és la contrària: són les dones les que tenen més facilitat per a obtenir un contracte indefinit, d'igual manera que tenien més possibilitats que els homes immigrants d'obtenir una feina remunerada.

En conjunt, les desigualtats en l'accés a un contracte indefinit són significatives entre els individus atesos per les entitats socials i els que no ho són, però aquesta desigualtat és deguda fonamentalment a la diferent distribució de credencials educatives entre els dos grups. El gràfic 3.6 ens mostra que l'accés a un contracte indefinit segueix el gradient de les credencials educatives dels entrevistats, i que són les persones sense cap titulació escolar les que tenen el risc més elevat de perllongar la precarietat laboral quan han obtingut una feina remunerada. Només un 25% de les persones sense estudis han obtingut un contracte indefinit passats vint anys des que van iniciar la seva carrera laboral. Aquesta proporció és del 50% en el cas de les persones que només van obtenir la titulació de secundària obligatòria o similar, mentre que un 90% dels titulats universitaris treballen amb contracte indefinit.

Gràfic 3.5.



Gràfic 3.6.



3.2. Factors associats a les transicions entre situacions laborals

Un cop descrits els temps d'inserció laboral dels entrevistats, ara pretenem identificar quins són els factors més rellevants associats a les transicions des de la desocupació fins a l'ocupació, i viceversa, des de l'ocupació fins a l'atur o la inactivitat laboral de llarga durada. Per dur a terme aquesta anàlisi, primer hem estimat els factors que dificulten la transició des de l'escola fins al mercat laboral. En aquest cas hem desestimat els entrevistats immigrants, donat que molts d'ells van fer aquesta transició al seu país d'origen en circumstàncies molt heterogènies en els seus sistemes educatius i mercats de treball. Tant la regulació del mercat de treball com el disseny institucional del sistema educatiu són factors que incideixen en les probabilitats que tenen els joves d'inserir-se en el mercat de treball (Müller i Gangl, 2003), i no controlar-los ens duria a estimacions esbiaixades. És per això que hem intentat fer una anàlisi a part que estimi els factors que dificulten la inserció laboral de les persones immigrades des del moment que entren al país, però la reduïda mida de la mostra i la manca d'un grup de control de persones immigrades que no hagin necessitat l'atenció de les entitats socials no permeten tampoc extreure conclusions fiables.

Les passes següents han estat estimar la probabilitat de transitar des de la desocupació fins a l'ocupació, sense tenir en compte si aquesta transició és la primera o no; avaluar els factors de risc associats a la transició cap a l'exclusió del mercat de treball un cop l'individu hi havia entrat, i per últim, estimar els factors que dificulten la transició cap a una ocupació estable amb un contracte indefinit.

La primera entrada al mercat laboral de les persones autòctones

Els estudis sobre la transició de l'escola al món del treball són innumerables, i en aquest document no pretenem fer un repàs exhaustiu de tot el que han publicat economistes del treball, sociòlegs i demògrafs sobre aquest tema. Sí que farem, però, una breu síntesi dels factors principals associats a aquesta transició. Començant pels efectes que tenen els esdeveniments succeïts en la infància i en l'edat escolar, hi ha raons consistentes i científicament documentades per a pensar que els menors d'edat que han tingut un baix rendiment escolar i han patit relacions problemàtiques amb els seus pares i mestres, que han crescut en famílies monoparentals o que han manifestat problemes de conducta i s'han criat en entorns familiars conflictius tenen més dificultats d'inserció laboral, fins i tot un cop controlades les credencials educatives obtingudes, que també estan condicionades pels factors esmentats (Caspi *et al.*, 1998).

En les nostres estimacions hem mesurat aquests factors amb els indicadors que expliquem tot seguit. El fet de créixer en famílies monoparentals l'hem diferenciat entre haver estat educat sense pare i haver estat educat sense mare. També hem incorporat dos indicadors separats segons si l'entrevistat manifestava que havia tingut relacions conflictives amb els pares o amb els mestres. Un cas extrem en aquests conflictes es dona quan l'individu s'escapa de casa durant l'adolescència i ha de dormir al carrer, raó per la qual hem mesurat si l'any anterior al de la mesura de la probabilitat d'obtenir una feina l'individu havia viscut cap episodi de dormir al carrer. A més, hem controlat si l'individu ja es dedicava a la prostitució, havia estat empresonat o tenia problemes greus amb el consum de cocaïna o heroïna. Pel que fa a altres aspectes relacionats amb el món de la salut, hem mesurat si l'individu tenia problemes greus de salut⁹ o si tenia cura d'alguna persona adulta greument malalta o dependent.

En l'apartat dedicat a la formació de noves famílies, hem detectat que una característica de les persones excloses és que una part d'elles van iniciar la vida matrimonial i van començar a tenir fills a una edat molt primerenca. Per aquesta raó, i malgrat que la majoria de la població espanyola no forma una nova família fins que no ha obtingut prèviament una feina, hem mesurat si la persona entrevistada estava casada; el nombre de fills que tenia menors de set anys, en tant que són persones dependents que demanen cura de les mares i que els dificulta mantenir una ocupació laboral, i si s'havia produït una ruptura de la convivència en parella. Donat que el comportament laboral d'homes i dones és diferent quan estan casats, quan tenen fills i quan se separen, hem mesurat interaccions d'aquestes variables amb el sexe de l'entrevistat. Hem incorporat un indicador de necessitat per a mesurar si a la llar on vivia l'entrevistat l'any anterior no hi havia cap

9. Hem descartat la mesura de si l'individu estava infectat pel virus de la sida, donat que només un cas de les persones infectades va aconseguir fer la transició a una ocupació.

membre que estigués ocupat, assumint que hauria de ser o bé un incentiu per a cercar feina o bé un indicador de dificultats per a trobar-ne, donat que les llars on cap dels membres treballen reflecteixen problemes greus d'inserció laboral compartits per tots els membres de la família (Sarasa, 2001).

Per intentar estimar els efectes que hagi pogut tenir en la inserció laboral la intervenció de professionals experts quan l'individu assegura haver patit un problema personal, econòmic o familiar greu, hem incorporat dos indicadors: l'un mesura si l'individu va tenir un d'aquests problemes l'any anterior i l'altre indica si va rebre assistència professional.

Per últim, s'han fet les estimacions controlant la cohort demogràfica dels entrevistats i els estudis màxims que havien aconseguit fins aleshores. Cal, però, fer algunes matisacions sobre com hem utilitzat aquestes variables. Un dels canvis més significatius que s'ha esdevingut en els darrers trenta anys al mercat laboral espanyol ha estat l'augment de les dificultats de les persones amb baixa formació i poca experiència laboral per a obtenir una feina. L'altre ha estat la introducció dels contractes temporals fins a un nivell molt superior al de qualsevol altre país europeu, que, en principi, hauria d'ajudar els joves a trobar una primera feina. És per això que podem suposar un efecte del nivell d'estudis en la primera inserció laboral, que serà diferent segons l'any en què l'individu ha finalitzat els estudis. Per comprovar-ho, hem fet interaccions entre els estudis finalitzats i la cohort demogràfica a la qual pertany la persona entrevistada.

La taula 3.3 mostra l'estimació d'un model de regressió logística de la transició a la primera ocupació des que els entrevistats autòctons van abandonar els estudis tenint en consideració la seva situació personal l'any anterior al de la mesura de la probabilitat d'obtenir una primera ocupació. Els resultats mostren com les cohorts més joves van tenir una dificultat creixent a trobar la primera feina, especialment els individus nascuts entre 1960 i 1976 que van entrar al mercat de treball entre els anys 1974 i 1980, quan la crisi política i econòmica del país era notable. La seva probabilitat d'entrar al mercat de treball es va reduir en un 75% en comparació amb la cohort que havia nascut abans de 1960. Els més joves, nascuts a partir de 1977, han tingut més oportunitats laborals, ja que el moment de la seva inserció laboral coincidia amb el període de bonança econòmica iniciat a la segona meitat dels anys noranta i que ha durat fins a l'any 2007. Tanmateix, les condicions d'accés al mercat laboral dels joves ja no han estat les mateixes de què van gaudir els joves dels anys setanta.

La interacció entre la cohort i els estudis dels individus ens mostra que les dificultats de les persones sense estudis per a trobar la primera feina estan augmentant i afecten també les persones que han abandonat el sistema educatiu en acabar l'escolarització obligatòria, malgrat que hagin obtingut l'acreditació corresponent. En comparació amb els nascuts abans de 1960, els nascuts entre 1960 i 1976 que van anar a escola i van obtenir la titulació equivalent a la secundària actual van tenir tres vegades més probabilitats de trobar la primera feina que els que no havien obtingut cap credencial educativa. Però entre els nascuts després de 1976, aquest diferencial favorable va desaparèixer i les dificultats a trobar la primera feina van ser similars per a tots els individus que no havien continuat estudiant un cop finalitzada l'ESO.

Entre els que van continuar estudiant, les probabilitats de trobar feina, en comparació amb els que no tenien cap titulació, van augmentar moltíssim per als individus que tenien una titulació de secundària postobligatòria, però no tant per als universitaris. Els nascuts entre 1960 i 1976 que tenien una titulació de secundària postobligatòria van tenir una probabilitat de trobar feina sis vegades superior a la que tenien els membres de la mateixa cohort sense estudis, i aquesta probabilitat relativa va ser divuit vegades superior entre els individus nascuts després de 1976. Sembla que no va passar el mateix amb els titulats universitaris, els quals sembla que van reduir l'avantatge relatiu de què gaudien envers altres titulacions a l'hora de fer la transició a la seva primera feina remunerada, però la mida reduïda de la mostra d'universitaris nascuts després de 1976 (només trenta-nou casos) ens fa ser cauts a l'hora de fer aquesta afirmació.

Si analitzem les variables associades a la infància i el període d'escolarització, observem que haver tingut problemes de relació amb els pares o els mestres i haver crescut sense mare tenen efectes negatius en l'obtenció d'una primera ocupació, però no són factors estadísticament significatius. Tampoc no és significatiu haver crescut sense pare. Però sí que ho és, i amb un impacte molt fort, haver patit un episodi de dormir al carrer l'any anterior i haver tingut problemes greus de salut, especialment de dependència de la cocaïna o de l'heroïna. Cadascun d'aquests fets redueix entre un 83 i un 87% la probabilitat de trobar una primera ocupació. En sentit contrari, sembla que haver estat a la presó o practicar la prostitució s'associen positivament a iniciar una primera ocupació.

Atenent ara el gènere i la situació de les llars, observem que no hi ha un efecte clar de la necessitat d'ocupació mesurada pel fet que cap membre de la llar estigui ocupat, segurament perquè, com hem dit

més amunt, aquesta situació influeix de dues maneres contradictòries sobre la probabilitat que un membre de la llar iniciï una ocupació. Com era d'esperar, les dones tenen una probabilitat d'inserció laboral un 43% inferior a la dels homes, però no apareix cap relació significativa amb l'estatus matrimonial. Tanmateix, una ruptura matrimonial abans de trobar la primera feina disminueix les probabilitats d'aconseguir-ne, fet que confirma altres estudis que indiquen efectes negatius de les ruptures matrimonials en l'estatus laboral dels membres de la parella (Covizzi, 2008).

Com havíem previst, tenir fills menors de set anys és un factor molt negatiu per a la inserció laboral dels joves; però, paradoxalment, té efectes més intensos en el cas dels homes que en el de les dones, ja que aquestes tenen quatre vegades més probabilitats que els seus companys homes de començar a treballar, cosa que indica que els homes joves que tenen un fill abans de tenir una ocupació remunerada comparteixen algunes característiques que els fa difícilment empleables. Aquesta hipòtesi és consistent amb el fet que la major concentració de fills menors de set anys abans que el progenitor entrevistat hagi trobat la primera feina es dona entre individus amb una formació escolar molt baixa.

Per entendre millor aquesta paradoxa, hem de llegir l'apartat d'aquest informe dedicat a la formació de famílies. Hi hem descrit que un tret distintiu de l'exclusió social és la formació de matrimonis prematurs quan un dels membres de la parella té una ocupació, però que en aquests casos la probabilitat que perdi la feina i que el matrimoni acabi en divorci o separació és molt elevada. En aquestes circumstàncies, no és estrany que siguin les mares joves les que se sentin més predisposades a cercar una feina quan els seus marits l'han perduda, quan no n'han obtingut mai o, simplement, quan ja no tenen marit.

Per últim, les nostres estimacions mostren que haver passat un mal moment personal té efectes negatius en l'obtenció d'una ocupació un any després i que aquests efectes negatius desapareixen si hi ha intervingut un professional expert. Tanmateix, la significació estadística és baixa, potser perquè el nombre de casos és igualment baix. Hem estimat, també, un model de dues equacions simultànies per a controlar que no hi hagués un efecte selecció que alterés els resultats, però no es detecta cap correlació significativa entre els residuals, ni tampoc no millora la significació dels estimadors del model d'una sola equació, raó per la qual obviem mostrar els resultats.

Taula 3.3. Regressió logística de la transició a la primera ocupació dels autòctons

Logistic regression	Number of obs	=	1461			
	Wald chi2(35)	=	264.22			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -466.32456	Pseudo R2	=	0.2590			
(Std. Err. adjusted for 257 clusters in Id)						
ocupat2	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime_2	.3464288	.0874808	-4.20	0.000	.211187	.568278
_ltime_3	.1902058	.0517357	-6.10	0.000	.1116088	.3241524
_ltime_4	.2046298	.0548027	-5.92	0.000	.1210612	.3458856
_ltime_5	.0826407	.0251534	-8.19	0.000	.0455106	.1500634
_lcohort_2	.2470961	.0987405	-3.50	0.000	.1129074	.5407657
_lcohort_3	.4741717	.2464667	-1.44	0.151	.1711966	1.313337
_lestudis4_2	.8261268	.355189	-0.44	0.657	.3556943	1.918742
_lestudis4_3	.7036836	.310085	-0.80	0.425	.2966793	1.669043
_lestudis4_4	.7038122	.3624348	-0.68	0.495	.2565207	1.931039
_lcohXes~2_2	3.213839	1.729713	2.17	0.030	1.119182	9.228846
_lcohXes~2_3	6.192436	3.345385	3.38	0.001	2.147884	17.85305
_lcohXes~2_4	6.693319	4.494849	2.83	0.005	1.794831	24.96086
_lcohXes~3_2	1.909398	1.910865	0.65	0.518	.2685598	13.57538
_lcohXes~3_3	18.21992	19.80061	2.67	0.008	2.1652	153.3187
_lcohXes~3_4	1.67442	1.797027	0.48	0.631	.2043312	13.72125
relprobmes~e	.9760122	.2190703	-0.11	0.914	.628636	1.515344
relprobtutor	.9620568	.2203282	-0.17	0.866	.6141301	1.507097
sensepare	1.277663	.2583569	1.21	0.226	.8595963	1.899058
sensemare	.7064049	.2185051	-1.12	0.261	.3852655	1.295231
nosostre_1	.1515427	.1199266	-2.38	0.017	.0321306	.7147458
_lsex_2	.5698288	.1116313	-2.87	0.004	.3881425	.8365608
casat_1	1.067973	.5293243	0.13	0.894	.4042736	2.821273
_lsexXcasa~2	.6453652	.3833831	-0.74	0.461	.2014393	2.067602
ruptura_1	.5429845	.2396536	-1.38	0.166	.2286114	1.289665
_lsexXrupt~2	1.266377	.7759026	0.39	0.700	.3810976	4.208136
numfills_7	.2865343	.1143191	-3.13	0.002	.1310905	.6262995
_lsexXnumf~2	4.182799	1.92468	3.11	0.002	1.697437	10.30719
_lmalmomen~1	.5604651	.2190125	-1.48	0.138	.2605705	1.205513
_lmalmomen~2	1.184961	.9608846	0.21	0.834	.2418049	5.806884
llar_no_o~_1	.9562058	.1869377	-0.23	0.819	.6518414	1.402687
altresalut_1	.1384287	.1247535	-2.19	0.028	.0236654	.8097273
care_1	1.468528	.6501089	0.87	0.385	.6166805	3.49707
coca_hero_1	.1759768	.1433816	-2.13	0.033	.0356383	.868948
prosti_1	2.510751	1.272478	1.82	0.069	.9298324	6.779578
preso_1	3.745529	2.570746	1.92	0.054	.9756419	14.37924

Variables: time_1: un any o menys des que finalitza els estudis (Cat. Ref.), time_2: d'un a dos anys, time_3: de tres a quatre anys, time_4: de cinc a vuit anys, time_5: més de vuit anys; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.), cohort_2: nascut entre 1960 i 1976, cohort_3: nascut després de 1976; estudis4_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis4_2: formació bàsica; estudis4_3: postsecundària; estudis4_4: universitària; relprobmese: problemes de relació amb mestres; relprobtutor: problemes de relació amb pares; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; sensepare: va créixer sense mare abans dels catorze anys; nosostre_1: episodi de dormir al carrer l'any anterior; sexe_2: dona; casat_1: l'any anterior

estava casat; ruptura_1: l'any anterior era vidu, separat o divorciat; numfills_7: nombre de fills menors de set anys; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; llar_no_o_1: l'any anterior no treballava cap membre de la llar; altresalut_1: l'any anterior tenia problemes de salut; care_1: l'any anterior estava tenint cura d'una persona discapacitada; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus derivats del consum de cocaïna o heroïna; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava empresonat.

La primera entrada al mercat laboral dels immigrants atesos per les entitats socials

La taula 3.3 mostra els resultats estimats de la regressió de la primera transició a una feina remunerada dels immigrants un cop entren al país. El model que hem especificat no és el mateix que hem utilitzat per a la població autòctona. Hi hem suprimit les interaccions entre la cohort demogràfica i els estudis, que en el cas dels espanyols tractava de controlar com afectaven a diferents cohorts els canvis en el nostre mercat de treball. A canvi, hi hem afegit una variable dicotòmica que indica si la persona ja coneixia cap persona quan va entrar al país amb la intenció d'estimar l'efecte del capital social en la probabilitat d'inserció laboral.

Tres factors apareixen com els més rellevants per a explicar la probabilitat que els immigrants obtinguin la primera feina remunerada quan han vingut a Espanya: el temps d'estada en el país, el sexe i característiques personals relacionades amb dificultats per a mantenir un bon capital social.

Passat el primer any d'estada en el país, les probabilitats que té un individu d'entrar en el mercat laboral es redueixen en el 80% si encara no hi ha entrat, i aquesta reducció de la probabilitat es manté constant al llarg dels anys següents, fet que indica que el pas del temps sense feina penalitza més els immigrants que els autòctons pel que fa a les probabilitats d'entrar per primer cop en el nostre mercat laboral. Es tracta d'una dada que és consistent amb les funcions de supervivència descrites anteriorment on es mostra que la manca d'ocupació és més freqüent entre els immigrants atesos per les entitats socials (cosa que informa que aquesta manca d'ocupació pot ser la causa de demanar assistència social).

Les dones tenen, però, una major probabilitat d'inserció laboral que els homes si no estan casades, i en elles la ruptura matrimonial no mostra cap efecte significatiu, possiblement perquè no hem pogut controlar si la seva parella vivia a Barcelona o al país d'origen, ja que en aquets cas la ruptura o separació no té cap incidència en els incentius que la dona té per a cercar feina.

Hi ha, però, dues característiques personals dels individus que tenen un efecte molt significatiu i que poden estar relacionades entre si. Els individus que han manifestat haver tingut relacions conflictives amb els mestres quan anaven a escola mostren una inserció laboral més deficient, i aquesta menor capacitat d'obtenir una ocupació té molt a veure amb com els individus van decidir iniciar el procés migratori. Si ens fixem en el comportament de la variable "no coneixia ningú quan van venir a Espanya", observem que té, com era d'esperar, una associació negativa amb la probabilitat d'inserció laboral en tant que redueix en un 20% aproximadament aquesta probabilitat, però el seu efecte no és estadísticament significatiu. Ara bé, si eliminem del model la variable que mesura les relacions conflictives amb els mestres, hem comprovat que entrar al país sense conèixer ningú té un efecte significatiu i d'una intensitat major a la mostrada a la nostra taula, ja que redueix la probabilitat d'inserció laboral en quasi el 50%. No sabem quina és la representativitat d'aquestes dades del procés migratori en general a la nostra ciutat, però sí que podem afirmar que moltes de les persones immigrants ateses per les entitats socials que van decidir fer el pas de marxar del seu país i anar a un altre de desconegut on no tenien cap contacte familiar ni d'amistat, havien tingut problemes de socialització a l'escola. Per últim, les estimacions mostren que aquelles persones que van arribar a Barcelona amb problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna han tingut també poques oportunitats d'inserció laboral.

Ni la cohort demogràfica (els seus efectes han estat estimats a part i no es mostren en aquest model), ni el nivell d'estudis no han estat factors decisius a l'hora de trobar feina, i tampoc no ho ha estat la situació legal, ja que el fet de tenir permís de residència o permís de treball no n'incrementa les probabilitats d'una manera significativa. Les persones que es dedicaven a la prostitució o a activitats il·legals i les que estaven a la presó no mostren cap propensió significativa a favor ni en contra de trobar una primera feina en el país. Això ens indicaria que ni la prostitució ni les activitats il·legals operen com a substituents d'ocupacions socialment més acceptades, sinó com a recursos complementaris o alternatius fins que no es troba cap altra ocupació millor. Aquesta situació no és pas diferent de la que mostra el model estimat per a la població autòctona.

Taula 3.4. Regressió logística de la primera transició a una ocupació a Espanya. Població immigrant

Logistic regression	Number of obs	=	395			
	Wald chi2(23)	=	75.07			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -163.67976	Pseudo R2	=	0.2365			
(Std. Err. adjusted for 119 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime_2	.1857774	.0773269	-4.04	0.000	.0821663	.4200414
_ltime_3	.1591045	.0687423	-4.25	0.000	.0682204	.3710654
_ltime_4	.0983306	.0526422	-4.33	0.000	.0344342	.2807938
_ltime_5	.1785618	.1028364	-2.99	0.003	.0577522	.552088
_lestudis4_2	.4391538	.1807113	-2.00	0.046	.1960416	.9837507
_lestudis4_3	.5318027	.22751	-1.48	0.140	.2299316	1.229992
_lestudis4_4	.5824252	.3590146	-0.88	0.381	.1739996	1.94954
_lsex_2	2.402118	1.170409	1.80	0.072	.9243887	6.242149
casat_1	2.013805	1.093348	1.29	0.197	.694829	5.836561
_lsexXcasa~2	.1771736	.1350546	-2.27	0.023	.0397696	.7893082
ruptura_1	1.665081	1.21586	0.70	0.485	.3979962	6.966132
_lsexXrupt~2	.780596	.6424804	-0.30	0.763	.1555367	3.917596
numfills_7	.8986414	.5197263	-0.18	0.853	.2892656	2.791747
_lsexXnumf~2	1.227466	.7740466	0.33	0.745	.3566459	4.224562
cap_conegut	.7810792	.2770729	-0.70	0.486	.3897154	1.565462
coca_hero_1	.1910725	.1696606	-1.86	0.062	.0335262	1.088962
preso_1	.9559066	.5240918	-0.08	0.934	.3263848	2.799632
relprobmes~e	.3516611	.1722206	-2.13	0.033	.1346671	.9183055
relprobtutor	1.315931	.4650586	0.78	0.437	.6582836	2.630591
sensepare	.6336962	.2234212	-1.29	0.196	.3175224	1.264701
sensemare	1.374418	.5630513	0.78	0.438	.6157598	3.067796
care_1	1.111344	.9832215	0.12	0.905	.196236	6.293878
sida_1	.5640442	.8187952	-0.39	0.693	.0327843	9.704219

Variables: time_1: un any o menys des que entra al país (Cat. Ref.); time_2: d'un a dos anys; time_3: de tres a quatre anys; time_4: de cinc a vuit anys; time_5: més de vuit anys; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; estudis4_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis4_2: formació bàsica; estudis4_3: postsecundària; estudis4_4: universitària; relprobmes_e: problemes de relació amb mestres; relprobtutor: problemes de relació amb pares; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; sensepare: va créixer sense mare abans dels catorze anys; sexe_2: dona; casat_1: l'any anterior estava casat; ruptura_1: l'any anterior era vidu, separat o divorciat; numfills_7: nombre de fills menors de set anys; cap_conegut: entra al país sense conèixer cap persona; care_1: l'any anterior estava tenint cura d'una persona discapacitada; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus derivats del consum de cocaïna o heroïna; preso_1: l'any anterior estava empresonat; sida_1: malalt de sida l'any anterior.

La transició a l'ocupació condicionada al fet d'haver tingut una ocupació prèvia a la desocupació de llarga durada

És raonable assumir que les condicions que faciliten la inserció laboral un cop es deixen els estudis, o quan la persona estrangera entra al país per primer cop, han de ser relativament diferents de les condicions que possibiliten tornar a treballar quan ja hi ha hagut una experiència laboral prèvia. A la taula 3.5 mostrem els resultats d'una regressió logística on la variable dependent és una segona transició d'entrada a l'ocupació, mantenint com a variables independents les mateixes que utilitzàvem per a explicar la primera transició.

Com era d'esperar, el temps transcorregut fora del mercat laboral juga en contra de les possibilitats de tornar-hi a entrar. Aquestes dificultats són relativament majors per a les persones que han obtingut titulacions universitàries; aquest resultat és inesperat i, malgrat que podria ser espuri, incita a aprofundir-ne l'estudi amb dades més representatives de tota la població.

Les probabilitats de retornar al mercat de treball són menors per a les dones casades, però també per als homes i les dones que han patit un divorci, una separació o la defunció de la seva parella. Menys probabilitats han tingut encara les persones que tenien cura d'una persona greument malalta o dependent. Per últim, l'addicció a drogues i les conductes delictives no expliquen les dificultats per a la reinserció laboral, molt més condicionada per l'estat de salut i pels episodis de dormir al carrer.

Taula 3.5. Segona transició a ocupació, condicionada a haver treballat prèviament i a haver patit una primera desocupació de llarga durada. Tota la població entrevistada

Logistic regression	Number of obs	=	1372			
	Wald chi2(28)	=	78.81			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -365.0659	Pseudo R2	=	0.1132			
(Std. Err. adjusted for 173 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	.8796469	.0266769	-4.23	0.000	.8288846	.9335179
_lgrup_1	.3120226	.1606706	-2.26	0.024	.1137298	.8560469
_lgrup_2	.2933985	.187464	-1.92	0.055	.083867	1.026419
_lsex_2	1.322811	.5418301	0.68	0.495	.5927088	2.952258
casat_1	1.176695	.4619337	0.41	0.679	.5451408	2.539914
_lsexXcasa~2	.4357716	.2450535	-1.48	0.140	.1447408	1.311979
ruptura_1	.546102	.187024	-1.77	0.077	.2791014	1.068527
_lsexXrupt~2	.7759476	.43983	-0.45	0.654	.2554737	2.356777
fills_7	.9579948	.6479292	-0.06	0.949	.2544851	3.606317
_lsexXfill~2	1.013108	.7668619	0.02	0.986	.2297984	4.466468
care_1	.4243749	.2118163	-1.72	0.086	.1595487	1.128772
_lestudis4_2	1.278227	.3503711	0.90	0.370	.7469431	2.187401
_lestudis4_3	1.344037	.4563377	0.87	0.384	.6908834	2.614675
_lestudis4_4	.2174287	.1793147	-1.85	0.064	.0431843	1.094732
abans6	.9588022	.2004972	-0.20	0.841	.6364034	1.444527
alcohol_1	1.074755	.3098539	0.25	0.803	.6108102	1.891091
joc_1	.9564577	.3843948	-0.11	0.912	.4350837	2.10261
_lmalmomen~1	.704593	.207221	-1.19	0.234	.395913	1.25394
_lmalmomen~2	1.096491	.3467196	0.29	0.771	.589995	2.037803
nosostre_1	.4826526	.1811787	-1.94	0.052	.2312649	1.007302
sida_1	.5314997	.2294087	-1.46	0.143	.2280883	1.23852
llar_no_o~_1	1.040121	.2230502	0.18	0.854	.6831981	1.58351
mental_1	.4982159	.2246868	-1.54	0.122	.205845	1.205854
altresalut_1	.5397211	.1933662	-1.72	0.085	.2674292	1.089256
coca_hero_1	1.133005	.3334238	0.42	0.671	.6364109	2.017092
prosti_1	.9318942	.5274237	-0.12	0.901	.3073354	2.825665
preso_1	.6191221	.2646718	-1.12	0.262	.26785	1.43107
delinq_1	1.0623	.358204	0.18	0.858	.5485606	2.057167

Variables: t: anys transcorreguts des de l'última ocupació; grup_0: mostra aleatòria de BCN (Cat. Ref.); grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; estudis4_1: sense titulació (Cat. Ref.), estudis4_2: formació bàsica, estudis4_3:

postsecundària; estudis4_4: universitària; abans6: va ser escolaritzat abans dels sis anys d'edat; nosostre_1: episodi de dormir al carrer l'any anterior; alcohol_1: l'any anterior patia problemes greus pel consum d'alcohol; joc_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència del joc; sexe_2: dona; casat_1: l'any anterior estava casat; ruptura_1: l'any anterior era vidu, separat o divorciat; fills_7: tenia fills menors de set anys; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; llar_no_o_1: l'any anterior no treballava cap membre de la llar; mental_1: l'any anterior patia problemes de salut mental; altresalut_1: l'any anterior tenia altres problemes de salut; care_1: l'any anterior estava tenint cura d'una persona discapacitada; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus derivats del consum de cocaïna o heroïna; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava empresonat; delinq_1: l'any anterior practicava la venda de drogues o robatoris.

Factors que incideixen a transitar des de la desocupació fins a l'ocupació

Hem vist fins ara les causes que expliquen la transició al primer període d'ocupació continuada i als següents. A continuació fem un exercici d'estimar quins factors expliquen que un individu transiti des de la desocupació fins a l'ocupació, amb independència de si aquesta transició és cap a la primera feina remunerada de la seva vida o bé es tracta d'una altra transició successiva un cop ha estat sense treballar durant un any o més temps.

L'estimació del model ens indica que la probabilitat d'entrar en el mercat de treball decau d'una manera considerable quan l'individu fa més de dos anys que no treballa, i que són les cohorts més joves les que tenen una mica més de facilitat per a entrar-hi, malgrat que ja hem comentat que aquesta facilitat és a costa d'una major precarietat quan es tracta de persones ateses per les entitats socials (vegeu la gràfica 3.4).

Les credencials educatives són també una garantia de trobar feina ràpidament, sobretot quan es tracta d'estudis de formació professional més que no pas d'estudis universitaris. Aquesta dada és consistent amb un estudi recent sobre la menor garantia relativa que han tingut els titulats universitaris en comparació amb els individus amb formació professional per a protegir-se contra un empitjorament del nivell de vida a Espanya entre els anys 1997 i 2007 (Sarasa, 2008).

No es detecta cap diferència entre homes i dones mentre són solters, però el matrimoni i la cohabitació redueixen les probabilitats que una dona entri en el mercat de treball donat que moltes l'abandonen quan es casen. Ara bé, una ruptura de la convivència en parella per defunció, separació o divorci redueix les possibilitats d'inserció laboral amb una significació molt més elevada que en la transició de l'escola al treball, fet explicable perquè ara hi ha més casos de ruptures. Les nostres estimacions no detecten cap efecte diferent significatiu entre homes i dones, malgrat que hom detecta una major predisposició de les dones a cercar feina quan han patit una separació. Així doncs, el model potser mostra una informació relativa a alguna variable no observada que potser s'associa a alguna característica personal dels homes que estan casats però sense feina que, en cas d'una ruptura matrimonial, augmenta les seves dificultats d'inserció laboral.

Una altra situació de risc d'exclusió laboral és haver de tenir cura d'una persona dependent. El seu impacte, malgrat que no és molt significatiu, redueix en quasi un 50% la probabilitat d'entrar en el mercat laboral. Aquesta dada és consistent amb altres estudis que estimen les dificultats de compaginar la cura de persones dependents amb una feina remunerada (Sarasa i Mestres, 2005; Sarasa, 2006). Hom podria pensar que som davant d'un fet endogen, ja que les dones que han optat per un model de família en el qual elles s'especialitzen en les tasques domèstiques i de cura de la família, tenen menys probabilitats d'estar ocupades i més de tenir cura d'un adult si està greument malalt o és dependent. Sens dubte, hi ha una part de la nostra estimació que es deu a aquesta raó, però el nostre model indica que el risc de no ocupació és sensiblement més gran entre els homes, cosa que confirma l'existència d'una certa incompatibilitat entre ambdues tasques.

Fetes aquestes consideracions, observem que les situacions excloents com dormir al carrer o en un alberg, estar empresonat o tenir problemes de salut greus i conductes addictives tenen efectes negatius en l'obtenció d'una feina remunerada. Tanmateix, els problemes de salut genèrics, la malaltia de la sida (síndrome de la immunodeficiència adquirida i la salut mental hi tenen efectes més intensos i significatius que la dependència de la cocaïna, l'heroïna, l'alcohol o el joc. No mostren efectes significatius les practiques delictives ni la prostitució. No obstant això, hi ha encara variables latents no observades que afecten la població autòctona exclosa, ja que, un cop controlades les variables esmentades, la probabilitat que aquestes persones facin la transició de la desocupació de llarga durada a l'ocupació és encara un 27% inferior a la dels integrats i a la dels immigrants atesos per les entitats socials.

En l'especificació del model hem introduït la possibilitat que els entrevistats haguessin acudit a demanar ajuda a un expert dels serveis socials, públics o privats, quan van passar un moment difícil a la seva vida. Amb aquesta variable volem estimar si aquesta ajuda experta representa cap augment en la probabilitat que la persona obtingui una feina remunerada en el cas que no en tingui. Com que és possible que hi hagi un efecte selecció, hem estimat un model de dos equacions simultànies, una que prediu la probabilitat que una persona demani ajuda a un expert i una altra, un cop controlada aquesta predisposició, que estima la probabilitat d'estar ocupat un cop aquesta ajuda ha estat obtinguda. Els resultats, però, ens informen que no hi ha una correlació significativa entre els residuals i, per tant, hem utilitzat el model d'una sola equació que estem comentant. Segons aquestes estimacions, quan una persona assegura que no treballava en un moment determinat i que estava passant un mal moment personal sense rebre assistència professional, la seva probabilitat d'obtenir una ocupació l'any següent es reduïa en un 24%, però no observem una reducció significativa, en comparació amb les persones que no van patir cap mal moment, si la persona va rebre assistència experta per part d'un professional.

Taula 3.6. Model que estima la probabilitat de transitar des de la desocupació fins a l'ocupació

Logistic regression	Number of obs	=	4185			
	Wald chi2(33)	=	332.51			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -1155.5945	Pseudo R2	=	0.1647			
(Std. Err. adjusted for 397 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime_2	20.7776	5.882049	10.72	0.000	11.92955	36.18819
_ltime_3	8.118467	2.304432	7.38	0.000	4.654359	14.16081
_ltime_4	4.288539	1.412787	4.42	0.000	2.248513	8.179436
_ltime_5	2.323066	.8209428	2.39	0.017	1.162137	4.643716
_lgrup_1	.7382056	.1337936	-1.67	0.094	.5174926	1.053054
_lgrup_2	.9152911	.1871561	-0.43	0.665	.613067	1.366503
_lcohort_2	1.213742	.1466567	1.60	0.109	.9578013	1.538074
_lcohort_3	1.475309	.3292082	1.74	0.081	.9526675	2.284676
_lestudis4_2	1.486201	.231053	2.55	0.011	1.095835	2.015627
_lestudis4_3	1.920608	.3404497	3.68	0.000	1.356918	2.718466
_lestudis4_4	1.58884	.3724324	1.98	0.048	1.003585	2.515395
_lsex_2	.8575493	.1241517	-1.06	0.288	.6456935	1.138916
casat_1	.9385262	.2409669	-0.25	0.805	.5674141	1.552361
_lsexXcasa~2	.6204303	.190864	-1.55	0.121	.3394974	1.133834
ruptura_1	.6055609	.1374146	-2.21	0.027	.3881522	.9447427
_lsexXrupt~2	1.232598	.3439852	0.75	0.454	.7133026	2.129949
fills_7	.7346662	.3407942	-0.66	0.506	.2959633	1.823653
_lsexXfill~2	1.47679	.7378275	0.78	0.435	.554683	3.931809

nosotre_1	.539917	.144987	-2.30	0.022	.3189693	.9139135
_lalmomen~1	.7577988	.145704	-1.44	0.149	.5198656	1.10463
_lalmomen~2	.9902834	.2313685	-0.04	0.967	.6264493	1.565428
sida_1	.5657464	.2237938	-1.44	0.150	.2605612	1.228383
llar_no_o~_1	.923886	.0997182	-0.73	0.463	.7477307	1.141541
altresalut_1	.5030441	.1369994	-2.52	0.012	.2949777	.8578729
mental_1	.5710926	.1650086	-1.94	0.053	.324164	1.006117
care_1	.5078407	.3019159	-1.14	0.254	.1583727	1.628451
_lsexXcare~2	2.303336	1.504161	1.28	0.201	.6404605	8.28366
alcohol_1	.8664798	.1780655	-0.70	0.486	.5792055	1.296236
joc_1	.5997836	.2102376	-1.46	0.145	.3017376	1.192229
coca_hero_1	.7358183	.1531723	-1.47	0.141	.4893048	1.106526
prosti_1	1.404039	.5135467	0.93	0.354	.6855524	2.87553
preso_1	.5598581	.1404568	-2.31	0.021	.3423964	.9154334
delinq_1	.8598171	.1762358	-0.74	0.461	.5753554	1.28492

Variables: time_1: un any o menys des que finalitza els estudis (Cat. Ref.); time_2: d'un a dos anys; time_3: de tres a set anys; time_4: de vuit a dotze anys; time_5: més de dotze anys; grup_0: mostra aleatòria de BCN (Cat. Ref.); grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; estudis4_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis4_2: formació bàsica; estudis4_3: postsecundària; estudis4_4: universitària; abans6: va ser escolaritzat abans dels sis anys d'edat; nosotre_1: episodi de dormir al carrer l'any anterior; alcohol_1: l'any anterior patia problemes greus pel consum d'alcohol; joc_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència del joc; sexe_2: dona; casat_1: l'any anterior estava casat; ruptura_1: l'any anterior era vidu, separat o divorciat; fills_7: tenia fills menors de set anys; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; llar_no_o_1: l'any anterior no treballava cap membre de la llar; mental_1: l'any anterior patia problemes de salut mental; altresalut_1: l'any anterior tenia altres problemes de salut; care_1: l'any anterior estava tenint cura d'una persona discapacitada; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus derivats del consum de cocaïna o heroïna; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava empresonat; delinq_1: l'any anterior practicava la venda de drogues o robatoris.

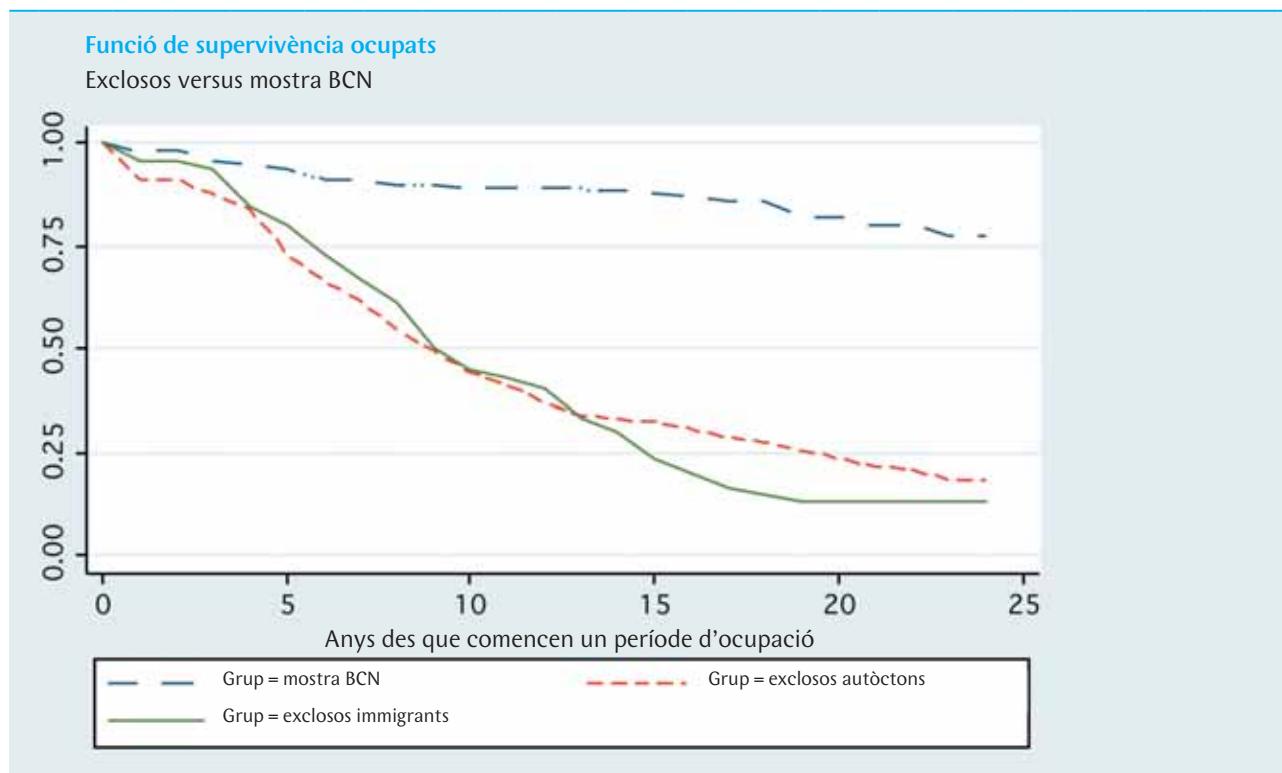
El risc de perdre o abandonar la feina

L'aparició d'allò que Gunnar Myrdal (1963) va anomenar una possible *under-class* en les societats més desenvolupades depèn bastant de les dificultats que tinguin els individus per a aconseguir estabilitat ocupacional al llarg del seu cicle vital. La precarietat laboral, però, no és un símptoma d'exclusió si aquesta és temporal i circumscrita al període inicial de la carrera laboral, quan els més joves estan adquirint experiència o treballen amb contractes a temps parcial o temporals mentre es troben en període de formació en el sistema educatiu, però sí que és un factor de risc greu quan les entrades i sortides de l'ocupació es perllonguen en el temps.

Una pregunta pertinent és si els factors que dificulten obtenir una feina quan un individu ha estat desocupat un any o més temps són els mateixos que l'empenyen a abandonar-la quan ja l'ha aconseguit.

El gràfic 3.7 ens mostra les diferents funcions de supervivència en l'estat d'ocupats que han tingut els individus de la submostra d'exclusos i de la submostra aleatòria. En aquesta representació gràfica hem considerat que un individu està ocupat durant un període de temps de t a $t+n$ si no hi ha hagut cap període de desocupació d'un any o més al mig. Aquesta continuïtat en l'activitat laboral no significa que l'individu no hagi canviat d'ocupació, d'empresa o de tipus de contracte, fins i tot que no hagi estat desocupat uns mesos; a l'efecte de la nostra estimació, ha continuat ocupat si el període de desocupació ha estat inferior als dotze mesos. Per la mateixa raó, considerem que l'individu fa una transició a la desocupació si aquest estat es perllonga durant un any o més temps.

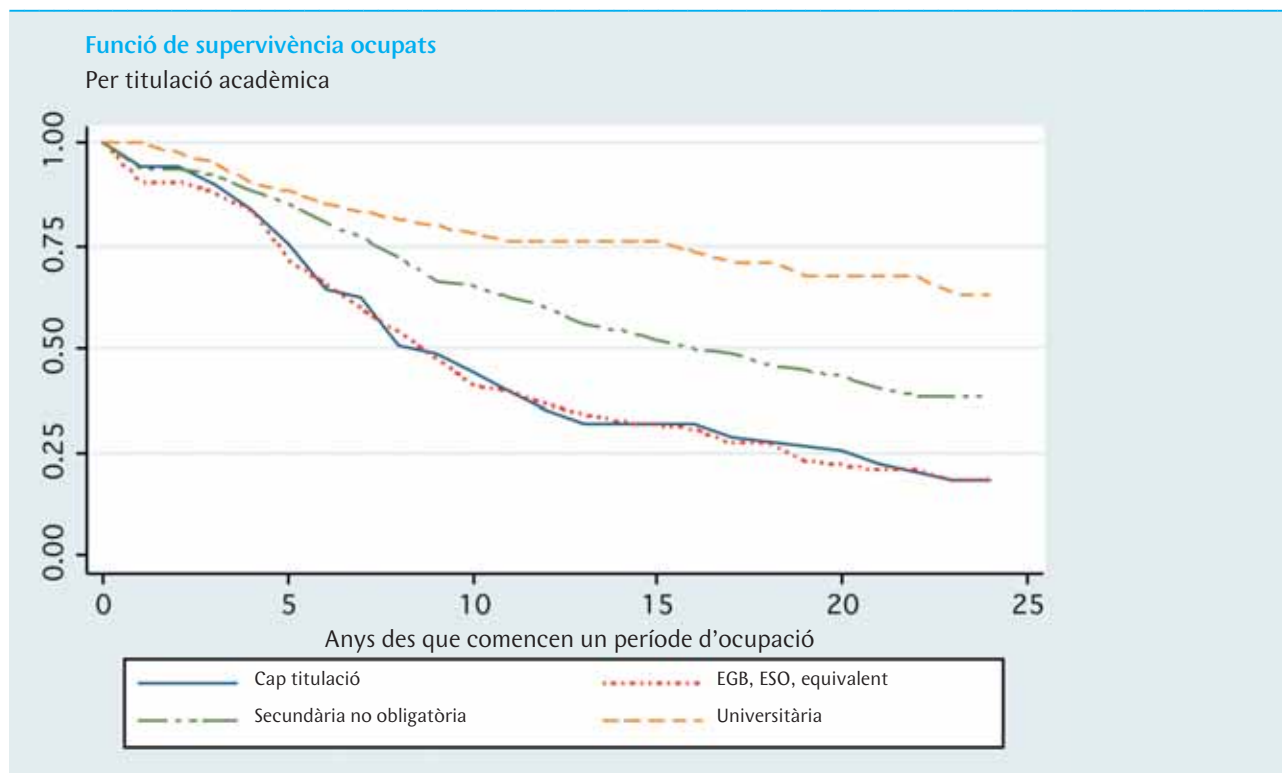
Gràfic 3.7.



El gràfic 3.7 ens mostra una marcada diferència entre les funcions de supervivència dels integrats i dels exclosos. Tant els immigrants com els autòctons que són atesos per les entitats socials tenen en comú una supervivència similar en l'estat d'ocupat. La majoria d'ells no ha arribat mai a períodes d'ocupació sostinguda superiors a deu anys, una duració que sí que sobrepassa quasi el 90% dels entrevistats aleatòriament a la ciutat de Barcelona, el 75% dels quals ha estat ocupat per períodes superiors a vint anys de manera continuada.

La major supervivència dels integrats es deu en part al fet que tenen un nivell d'estudis més alt, però les credencials educatives no expliquen tota l'exclusió laboral. El gràfic 3.8 mostra la supervivència en estat d'ocupació continuada segons les credencials educatives i, malgrat que és cert que hi ha una clara associació entre estudis i estabilitat ocupacional, les desigualtats no són tan acusades com les que mostren els grups exclosos i els integrats entre si. És destacable que no hi ha cap diferència en la supervivència que mantenen en l'ocupació els individus que van abandonar el sistema educatiu sense cap titulació oficial i els que van abandonar-lo però van finalitzar els estudis obligatoris. Com era d'esperar, són els titulats universitaris els que gaudeixen d'una major continuïtat ocupats en el mercat laboral.

Gràfic 3.8.



Cal, doncs, esbrinar quins altres factors incideixen en aquestes desigualtats d'estabilitat laboral entre exclosos i integrats. Per fer-ho, hem especificat un model similar a l'utilitzat per a estimar la predicció de fer la transició de l'estat de desocupat al d'ocupat, però hi hem modificat la variable temps, que ara mesura els anys transcorreguts des que l'individu comença un període d'ocupació.

Primer estimem el pes que té cada factor en la probabilitat d'abandonar per primer cop el mercat de treball (taula 3.7) i després estimem l'efecte dels mateixos factors per explicar les successives transicions que els individus han fet a la desocupació al llarg dels anys dels quals tenim registre (taula 3.8).

Abandonen per primer cop el mercat de treball les dones casades; els individus a la llar dels quals no treballava ningú més; els que treballaven assalariats sense contracte indefinit —situació que depèn tant dels estudis, que aquests no són significatius, tret dels que han cursat fins a secundària postobligatòria, que tenen un risc menor, tot i que no tinguin contracte indefinit—; els que patien problemes de salut, però no mentals; els que tenien una dependència greu de l'alcohol, però no de la cocaïna o l'heroïna; els que havien començat un període de dormir al carrer o de pràctiques delictives, i, sobretot, els que havien ingressat a la presó, així com els que passaven per un mal moment, entre ells els que havien demanat ajuda a experts encara amb més intensitat. Amb independència de totes aquestes situacions, els immigrants mostren un risc més elevat fins i tot que els mateixos exclosos autòctons.

Taula 3.7. Regressió logística de la transició a la primera desocupació de llarga durada

Logistic regression	Number of obs	=	3745			
	Wald chi2(26)	=	189.11			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -662.5342	Pseudo R2	=	0.1384			
(Std. Err. adjusted for 340 clusters in Id)						

Variables: time2_1: dos anys o menys ocupat (Cat. Ref.); time2_2: més de dos anys ocupat; grup_0: mostra aleatòria de BCN (Cat. Ref.); grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; estudis5_1: formació bàsica o inferior (Cat. Ref.); estudis5_3: formació postsecundària; estudis5_4: universitària; abans6: va ser escolaritzat abans dels sis anys d'edat; autonom_1: l'any anterior estava ocupat com a autònom; indefinit_1: l'any anterior estava ocupat amb contracte indefinit; nosostre_1: episodi de dormir al carrer l'any anterior; alcohol_1: l'any anterior patia problemes greus pel consum d'alcohol; joc_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència del joc; sexe_2: dona; casat_1: l'any anterior estava casat; ruptura_1: l'any anterior era vidu, separat o divorciat; fills_7: tenia fills menors de set anys; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; llar_no_o_1: l'any anterior no treballava cap membre de la llar; mental_1: l'any anterior patia problemes de salut mental; altresalut_1: l'any anterior tenia altres problemes de salut; care_1: l'any anterior estava tenint cura d'una persona discapacitada; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus derivats del consum de cocaïna o heroïna; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava empresonat; delinq_1: l'any anterior practicava la venda de drogues o robatoris.

Un cop analitzats els factors que expliquen la primera transició a la desocupació de llarga durada, pot ser interessant explorar els factors que explicarien una segona transició, és a dir, els factors associats al fet que la persona torni a la desocupació per un període d'un any o més temps condicionat al fet que, havent-hi estat ja una vegada desocupada, hagi tornat a treballar.

Els resultats estimats a la taula 3.7 ens indiquen que ara no hi ha diferències significatives entre integrats i exclosos que no hagin estat explicades pel model. Els factors més rellevants associats a un segon abandó del mercat de treball són patir un episodi de dormir al carrer i estar vivint una ruptura de la convivència amb la parella. En menor mesura, les pràctiques delictives o de dependència de la cocaïna o l'heroïna són factors de risc. Pel que fa a això, és interessant cridar l'atenció que, si en la primera transició cap a la desocupació era un factor rellevant el matrimoni de les dones, en la segona transició ho és més la ruptura de la parella que afecta negativament homes i dones.

Taula 3.8. Transició a la desocupació condicionada a haver-ne tingut una prèviament

Logistic regression	Number of obs	=	757			
	Wald chi2(27)	=	91.15			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -211.28799	Pseudo R2	=	0.1117			
(Std. Err. adjusted for 83 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	1.068105	.0230123	3.06	0.002	1.023941	1.114174
_lgrup_1	2.319553	2.453362	0.80	0.426	.2918094	18.43781
_lgrup_2	3.99834	4.607919	1.20	0.229	.4177397	38.26958
_lsex_2	.5734107	.3947959	-0.81	0.419	.1487338	2.21066
casat_1	.6930117	.3102819	-0.82	0.413	.2881591	1.666667
_lsexXcasa~2	1.627246	1.270922	0.62	0.533	.3520806	7.5208
ruptura_1	2.348564	.902741	2.22	0.026	1.10565	4.988698
_lsexXrupt~2	.8889354	.6073013	-0.17	0.863	.2329957	3.391506
_lestudis4_2	3.2099	2.012858	1.86	0.063	.9391209	10.97139
_lestudis4_3	2.351148	1.517109	1.32	0.185	.6637908	8.327773
_lestudis4_4	2.701706	3.554512	0.76	0.450	.2049986	35.60618
abans6	1.002108	.2988224	0.01	0.994	.5585881	1.797784
autonom_1	2.016038	1.028257	1.37	0.169	.741913	5.478281
indefinit_1	.7559487	.2373062	-0.89	0.373	.408587	1.398621
alcohol_1	.7078409	.3018107	-0.81	0.418	.3069012	1.632574
joc_1	.8868135	.5318637	-0.20	0.841	.2737327	2.873015
_lmalmomen~1	1.112831	.402029	0.30	0.767	.5481736	2.259124
_lmalmomen~2	1.048919	.4862751	0.10	0.918	.4227929	2.602292
nosostre_1	2.950914	1.269032	2.52	0.012	1.270281	6.855091
sida_1	1.375598	.7290227	0.60	0.547	.486835	3.886879
llar_no_o~_1	1.221812	.3656778	0.67	0.503	.6795903	2.196654
mental_1	1.040028	.6107305	0.07	0.947	.3290014	3.287698
altresalut_1	2.022832	1.200221	1.19	0.235	.6322813	6.471563
coca_hero_1	1.866476	.6402397	1.82	0.069	.9528903	3.655965
prosti_1	.7754177	.4360394	-0.45	0.651	.2575614	2.334482
preso_1	1.050108	.6818191	0.08	0.940	.2941455	3.74892
delinq_1	1.769196	.6542754	1.54	0.123	.8570156	3.652272

Variables: _t: anys transcorreguts a l'última ocupació; grup_0: mostra aleatòria de BCN (Cat. Ref.); grup_1: exclosos

joc_1	.797437	.2987289	-0.60	0.546	.382672	1.661752
_lalmomen~1	1.455922	.3209859	1.70	0.088	.945093	2.242858
_lalmomen~2	1.775742	.3997649	2.55	0.011	1.142228	2.760623
nosostre_1	2.475406	.6989171	3.21	0.001	1.423359	4.305053
sida_1	1.224113	.4144959	0.60	0.550	.630372	2.377093
llar_no_o~_1	1.337704	.1936195	2.01	0.044	1.007296	1.776491
mental_1	1.093003	.4768804	0.20	0.838	.4647717	2.570414
altresalut_1	1.788491	.5232095	1.99	0.047	1.008032	3.173214
coca_hero_1	1.463257	.2873509	1.94	0.053	.995781	2.150194
prosti_1	.6393299	.2570086	-1.11	0.266	.2907668	1.405741
preso_1	3.033708	.8910108	3.78	0.000	1.705976	5.394791
delinq_1	1.675032	.4025309	2.15	0.032	1.045849	2.682733

Variables: time2_1: dos anys o menys ocupat (Cat. Ref.); time2_2: més de dos anys ocupat; grup_0: mostra aleatòria de BCN (Cat. Ref.); grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; estudis5_1: formació bàsica o inferior (Cat. Ref.); estudis5_3: formació postsecundària; estudis5_4: universitària; abans6: va ser escolaritzat abans dels sis anys d'edat; autonom_1: l'any anterior estava ocupat com a autònom; indefinit_1: l'any anterior estava ocupat amb contracte indefinit; nosostre_1: episodi de dormir al carrer l'any anterior; alcohol_1: l'any anterior patia problemes greus pel consum d'alcohol; joc_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència del joc; sexe_2: dona; casat_1: l'any anterior estava casat; ruptura_1: l'any anterior era vidu, separat o divorciat; fills_7: tenia fills menors de set anys; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; llar_no_o_1: l'any anterior no treballava cap membre de la llar; mental_1: l'any anterior patia problemes de salut mental; altresalut_1: l'any anterior tenia altres problemes de salut; care_1: l'any anterior estava tenint cura d'una persona discapacitada; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus derivats del consum de cocaïna o heroïna; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava empresonat; delinq_1: l'any anterior practicava la venda de drogues o robatoris.

Tornant de nou a l'efecte del nivell d'estudis, una estimació prèvia feta controlant només les variables de temps i de credencials educatives, la qual no mostrem aquí, indicava que la probabilitat d'abandonar o perdre l'ocupació està associada al nivell d'estudis de l'entrevistat. El risc és el mateix per als que no tenen cap estudi i per als que han abandonat el sistema educatiu en acabar l'ensenyament obligatori. En els individus que han obtingut una titulació de secundària postobligatòria, el risc es redueix en quasi el 50%, i en els titulats universitaris, en un 70%. Però l'efecte que tenen els estudis en la probabilitat de transitar a la desocupació desapareix quan introduïm en el model una variable que indica si l'individu pertany al grup de ciutadans barcelonins triats aleatòriament o als grups d'autòctons o immigrants atesos per les entitats socials, cosa que indica que hi ha variables latents no observades d'aquests grups que expliquen més el risc de perdre l'ocupació que no pas els estudis. En les estimacions de la taula 3.9 que acabem de comentar hem vist que, efectivament, hi ha circumstàncies laborals, de salut i d'estils de vida que condicionen el risc d'exclusió laboral, però encara hi ha una porció important de variància no explicada que és atribuïble a l'heterogeneïtat no observada entre integrats i exclosos.

Per intentar afinar una mica més, hem realitzat l'estimació del model explicatiu prenent cada grup per separat. Prèviament, havíem fet una primera aproximació que incloïa només les variables que es referien al temps transcorregut en una ocupació continuada, el sexe i la interacció entre el sexe i l'estat civil, ja que és de preveure un comportament diferent de les dones segons si estan casades o no o si cohabiten. Donats els pocs casos d'individus sense estudis en el grup dels entrevistats aleatòriament, hem reduït la variable que fa referència als estudis a tres categories: universitaris, secundària postobligatòria i cap estudi o només ensenyament obligatori. Els resultats mostraven que, efectivament, per als exclosos els estudis són una garantia per a mantenir l'ocupació, tret del cas dels immigrants, entre els quals els estudis universitaris constitueixen un factor de risc. Però quan hem introduït en el model variables relacionades amb l'estat de salut, la dependència a drogues o situacions d'elevat risc com ara no tenir un habitatge o practicar la prostitució o la delinqüència, els resultats són alterats d'una manera important i les credencials educatives perden la significació estadística.

Observant els resultats del model aplicat només a les persones integrades (taula 3.10), veiem que els estudis universitaris constitueixen un factor de resistència a la desocupació, però no gaire significatiu. Els factors més rellevants per a explicar la transició dels integrats a una desocupació d'una durada superior a l'any són haver viscut un any abans un mal moment personal o una ruptura de la convivència en parella. En la primera d'aquestes situacions, l'efecte es redueix quasi a la meitat si l'individu va rebre el suport d'un professional expert, i pel que fa a la segona situació, la ruptura de la parella és un factor de risc de perdre la feina especialment greu per als homes, cosa que confirma el que sabem gràcies a treballs anteriors fets per Covizzi (2008) a Suïssa que identifiquen un efecte negatiu de les ruptures matrimonials sobre l'estabilitat laboral dels homes. La precarietat laboral també és un clar factor de risc entre els integrats, ja que en les persones que tenien un contracte indefinit la probabilitat d'abandonar el mercat de treball es redueix en més del 70%. Per últim, el fet d'estar casades o cohabitar empeny les dones a abandonar el mercat de treball, i patir problemes de salut afecta negativament la continuïtat en el mercat de treball.

Taula 3.10. Transició a qualsevol desocupació de llarga durada. Persones no excloses

Logistic regression	Number of obs	=	1562			
	Wald chi2(15)	=	60.20			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -81.813663	Pseudo R2	=	0.1672			
(Std. Err. adjusted for 85 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime2_2	.6823425	.5885393	-0.44	0.658	.1258397	3.699877
_lsex2_2	1.305433	1.112086	0.31	0.754	.2458239	6.932427
casat_1	.2966467	.3154517	-1.14	0.253	.0369045	2.384516
_lsexXcasa~2	10.20182	13.21188	1.79	0.073	.8059885	129.1299
ruptura_1	8.323714	7.6125	2.32	0.020	1.386264	49.97909
_lsexXrupt~2	.2335216	.2769571	-1.23	0.220	.0228455	2.387008
_lestudis5_3	.2920571	.2395328	-1.50	0.133	.0585259	1.457428
_lestudis5_4	.3151906	.218649	-1.66	0.096	.0809266	1.227595
abans6	.9127389	.5651738	-0.15	0.883	.2711921	3.071964
autonom_1	1.562908	1.049503	0.66	0.506	.4191269	5.828021
indefinit_1	.2888628	.1540181	-2.33	0.020	.1015878	.8213755
_lmalmomen~1	9.727702	9.420454	2.35	0.019	1.457786	64.91225
_lmalmomen~2	5.111818	5.234392	1.59	0.111	.6870103	38.03536
llar_no_o~_1	.5418097	.6253147	-0.53	0.595	.056423	5.202805
altresalut_1	3.234511	2.758994	1.38	0.169	.6077782	17.21362

Variables: time2_1: dos anys o menys ocupat (Cat. Ref.); time2_2: més de dos anys ocupat; estudis5_1: formació bàsica o inferior (Cat. Ref.); estudis5_3: formació postsecundària; estudis5_4: universitària; abans6: va ser escolaritzat abans dels sis anys d'edat; autonom_1: l'any anterior estava ocupat com a autònom; indefinit_1: l'any anterior estava ocupat amb contracte indefinit; nostre_1: episodi de dormir al carrer l'any anterior; alcohol_1: l'any anterior patia problemes greus pel consum d'alcohol; joc_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència del joc; sexe_2: dona; casat_1: l'any anterior estava casat; ruptura_1: l'any anterior era vidu, separat o divorciat; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; llar_no_o_1: l'any anterior no treballava cap membre de la llar; altresalut_1: l'any anterior tenia altres problemes de salut.

Quan el model s'aplica a les persones ateses per les entitats socials (taula 3.11), els resultats varien de manera notable. Ni els estudis, ni la precarietat laboral, ni la condició d'immigrant, són en si mateixos factors explicatius directes de la transició a la desocupació de llarga durada quan es consideren totes les vegades que al llarg del seu cicle vital les persones han abandonat el mercat de treball per un període mínim d'un any o més temps. Convé matissar, però, que quan hem estimat el mateix model per a explicar els factors que incideixen només en la primera vegada que la persona abandona el mercat de treball, els estudis i sobretot la precarietat laboral són factors predictius significatius, com succeeix en el cas dels individus integrats. Els actualment exclosos que havien aconseguit un contracte indefinit van tenir una probabilitat d'abandonar el mercat laboral un 27% inferior als que no tenien aquesta estabilitat, i els autònoms, una probabilitat un 38% inferior. D'aquestes estimacions, podem inferir que en el cas d'una bona part dels actualment exclosos, un cop han abandonat el mercat laboral per un període mínim d'un any, la mena de contracte laboral que poden aconseguir si tornen a treballar no és un element que expliqui diferències de risc significatives en la probabilitat d'abandonar de nou el mercat de treball. Dit amb unes altres paraules, un nivell baix d'estudis i la precarietat laboral expliquen en bona part per què els exclosos són expulsats per primer cop del mercat laboral, però un cop aquesta expulsió ha estat consumada, si l'individu torna a treballar, el temps previ d'inactivitat ha alterat les seves circumstàncies personals de tal manera que el fan més vulnerable a perdre la feina, no importa la mena de contracte que aconsegueixi.

Quines són aquestes circumstàncies personals que afecten negativament l'estabilitat laboral dels exclosos? Els factors de risc més importants que influeixen en els exclosos a l'hora d'abandonar o perdre la feina són haver estat empresonat o haver abandonat la pròpia llar per a dormir al carrer o en un alberg. A continuació, el factor més important en el cas de les dones és el matrimoni, mentre que, a diferència del grup dels integrats, la ruptura de la convivència en parella hi té un efecte menor.

L'estat de salut també té una importància cabdal en l'abandonament o pèrdua de la feina, però desigual segons la malaltia de què es tracti, i els efectes de la dependència greu a les drogues són importants. Haver tingut problemes greus amb el consum d'alcohol augmenta en un 66% la probabilitat de transitar a la desocupació de llarga durada, un efecte més intens que el consum d'heroïna o de cocaïna. Estar malalt de sida n'augmenta el risc, però no mostra efectes significatius, com tampoc no ho fa patir problemes de depressió o salut mental, tot i que en les persones que manifestaven altres problemes de salut el risc de desocupació de llarga durada augmenta en un 84%. Convé tenir en compte, però, que quan analitzàvem la transició de l'estat de desocupat al d'ocupat, les malalties mentals, estar malalt de sida i la dependència a les drogues tenien efectes significativament negatius en les oportunitats de trobar una feina i, segurament, la menor possibilitat d'estar ocupades que tenen aquestes persones redueix el nombre de transicions de l'estat d'ocupat al de desocupat; a més, ara el nombre de casos és menor i pot influir també en la baixa significació de les estimacions.

Altres factors de risc significatius són la pràctica d'activitats delictives com la venda de drogues o els furtis i robatoris, mentre que la pràctica de la prostitució no té cap incidència. Per últim, hi ha una diferència important entre exclosos i integrats pel que fa a l'efecte de l'assistència professional en cas de passar un mal moment a la vida. Si entre els integrats rebre assistència és un factor que redueix el risc associat a passar un mal moment personal, pel que fa als exclosos, els que reben assistència social mostren un risc superior de desocupació a l'any següent, un fet que és difícil d'explicar sense saber quin és el motiu específic que empeny els uns i els altres a cercar l'ajuda de professionals, ni el diferent estat de deteriorament personal que poden presentar.

Taula 3.11. Transició a qualsevol desocupació de llarga durada. Persones excloses

Logistic regression	Number of obs	=	3481			
	Wald chi2(25)	=	133.55			
	Prob > chi2	=	0.0000			
	Pseudo R2	=	0.0729			
Log pseudolikelihood = -802.43763						
(Std. Err. adjusted for 257 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime2_2	.8120352	.2095551	-0.81	0.420	.4896802	1.346596
_lgrup_2	1.085169	.2021274	0.44	0.661	.753268	1.56331
_lsex_2	.6360299	.1491468	-1.93	0.054	.401674	1.00712
casat_1	.8866583	.197564	-0.54	0.589	.5729183	1.372208
_lsexXcasa~2	2.184726	.6541369	2.61	0.009	1.214886	3.928786
ruptura_1	1.208317	.2746448	0.83	0.405	.7739394	1.886493
_lsexXrupt~2	1.277366	.3916804	0.80	0.425	.7003424	2.32981
_lestudis5_3	.8602084	.1204313	-1.08	0.282	.6537826	1.131811
_lestudis5_4	.8394938	.2286632	-0.64	0.521	.4922269	1.431758
abans6	.9508807	.159357	-0.30	0.764	.6846587	1.32062
autonom_1	1.026595	.22472	0.12	0.905	.6684557	1.576616
indefinit_1	1.204525	.2053779	1.09	0.275	.8623458	1.682481
alcohol_1	1.657894	.3398848	2.47	0.014	1.109308	2.477774
joc_1	.781087	.284201	-0.68	0.497	.3828133	1.593719
_lmalmomen~1	1.382234	.302862	1.48	0.140	.8996519	2.123679
_lmalmomen~2	1.701174	.3844649	2.35	0.019	1.09239	2.649233
nosostre_1	2.557913	.714266	3.36	0.001	1.479784	4.421539
sida_1	1.263691	.4292707	0.69	0.491	.6493681	2.459181
llar_no_o~_1	1.393	.20549	2.25	0.025	1.043242	1.860017
mental_1	1.163863	.4948773	0.36	0.721	.5057883	2.678149
altresalut_1	1.848622	.5625227	2.02	0.043	1.018201	3.356316
coca_hero_1	1.445383	.2831408	1.88	0.060	.9845507	2.121913
prosti_1	.6557496	.2648909	-1.04	0.296	.2970941	1.447378
preso_1	3.103434	.9091623	3.87	0.000	1.747753	5.510679
delinq_1	1.70789	.4094245	2.23	0.026	1.067592	2.732212

Variables: time2_1: dos anys o menys ocupat (Cat. Ref.); time2_2: més de dos anys ocupat; grup_1: exclosos autòctons (Cat. Ref.); grup_2: exclosos immigrants; estudis5_1: formació bàsica o inferior (Cat. Ref.); estudis5_3: formació postsecundària; estudis5_4: universitària; abans6: va ser escolaritzat abans dels sis anys d'edat; autonom_1: l'any anterior estava ocupat com a autònom; indefinit_1: l'any anterior estava ocupat amb contracte indefinit; nosostre_1: episodi de dormir al carrer l'any anterior; alcohol_1: l'any anterior patia problemes greus pel consum d'alcohol; joc_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència del joc; sexe_2: dona; casat_1: l'any anterior estava casat; ruptura_1: l'any anterior era vidu, separat o divorciat; fills_7: tenia fills menors de set anys; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; llar_no_o_1: l'any anterior no treballava cap membre de la llar; mental_1: l'any anterior patia problemes de salut mental; altresalut_1: l'any anterior tenia altres problemes de salut; care_1: l'any anterior estava tenint cura d'una persona discapacitada; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus derivats del consum de cocaïna o heroïna; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava empresonat; delinq_1: l'any anterior practicava la venda de drogues o robatoris.

La transició a un contracte indefinit

Ja hem vist a l'apartat descriptiu que les oportunitats d'accedir a un contracte indefinit no són homogènies entre els nostres entrevistats i que aquestes oportunitats tenen una distribució que no és aleatòria. Cal, però, entendre millor quins factors han influït en aquesta distribució desigual d'oportunitats entre els nostres entrevistats. A la taula 3.12 es mostren els resultats d'un model logístic que inclou tota la població entrevistada i estima la probabilitat de transitar a un contracte fix a mesura que passa el temps des que els autòctons abandonen el sistema educatiu i els immigrants entren al país.

Taula 3.12. Transició a un contracte indefinit des que té edat laboral i viu al país

Logistic regression	Number of obs	=	7888			
	Wald chi2(24)	=	195.41			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -3291.5563	Pseudo R2	=	0.2345			
(Std. Err. adjusted for 401 clusters in Id)						
indefinit	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltimeinde~2	1.690363	.1815274	4.89	0.000	1.369525	2.086365
_ltimeinde~3	1.370902	.2653304	1.63	0.103	.9381262	2.003327
_ltimeinde~4	.3750858	.1702831	-2.16	0.031	.1540631	.9131934
_ltimeinde~5	.5262714	.5031494	-0.67	0.502	.080799	3.427784
immigra	.310354	.1061419	-3.42	0.001	.1587611	.6066952
_lestudis4_2	2.760179	1.269931	2.21	0.027	1.120232	6.800902
_lestudis4_3	4.50656	2.025135	3.35	0.001	1.867827	10.87311
_lestudis4_4	6.299044	3.055	3.79	0.000	2.434707	16.29681
acumulatocup	1.096355	.0137368	7.34	0.000	1.069759	1.123612
_lcasat_1_1	2.972537	2.313938	1.40	0.162	.6464261	13.66897
sexe	.8799249	.1904095	-0.59	0.554	.5757734	1.344744
_lcasXsexe_1	.3385493	.1551423	-2.36	0.018	.1378966	.8311708
ruptura_1	1.166854	.3485665	0.52	0.605	.6497448	2.095513
numfills_7	.8956308	.1617675	-0.61	0.542	.6286172	1.276062
nosostre_1	.1839963	.0838121	-3.72	0.000	.0753492	.4493034
_lmalmomen~1	.6179536	.1760289	-1.69	0.091	.3535774	1.080009
_lmalmomen~2	.6621969	.2090557	-1.31	0.192	.3566668	1.229452
sida_1	.1652548	.1232818	-2.41	0.016	.0382956	.7131149
llar_no_o~_1	.5619993	.1456047	-2.22	0.026	.3382233	.9338303
altresalut_1	.5891661	.2556987	-1.22	0.223	.2516607	1.379304
coca_hero_1	.7957727	.2651833	-0.69	0.493	.414128	1.529127
prosti_1	1.062577	.6458468	0.10	0.920	.322842	3.497282
preso_1	.3283754	.2015623	-1.81	0.070	.0986027	1.093584
delinq_1	.8869536	.4109076	-0.26	0.796	.3577309	2.199102

Variables: timeinde_1: dos anys o menys des que abandona els estudis o entra al país (Cat. Ref.); timeinde_2: de tres a cinc anys; timeinde_3: de sis a vint-i-nou anys; timeinde_4: de trenta a trenta-sis anys; timeinde_5: més de trenta-sis anys; immigra: immigrant; estudis4_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis4_2: formació bàsica; estudis4_3: postsecundària; estudis4_4: universitària; acumulatocup: anys acumulats en ocupació; nosostre_1: episodi de dormir al carrer l'any anterior; alcohol_1: l'any anterior patia problemes greus pel consum d'alcohol; joc_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència del joc; sexe_2: dona; casat_1: l'any anterior estava casat; ruptura_1: l'any anterior era vidu, separat o divorciat; fills_7: tenia fills menors de set anys; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; llar_no_o_1: l'any anterior no treballava cap membre de la llar; mental_1: l'any anterior patia problemes de salut mental; altresalut_1: l'any

anterior tenia altres problemes de salut; care_1: l'any anterior estava tenint cura d'una persona discapacitada; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus derivats del consum de cocaïna o heroïna; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava empresonat; delinq_1: l'any anterior practicava la venda de drogues o robatoris.

El model ha estat especificat amb les mateixes variables utilitzades anteriorment a l'hora d'estimar les prediccions d'obtenir una ocupació qualsevol. En aquest cas, queda palès que el factor més important que explica la manca d'accés a una ocupació estable és el nivell d'estudis de l'individu. Un universitari té sis vegades més probabilitats a accedir a un contracte indefinit que una persona que hagi patit fracàs escolar, i una persona amb estudis equivalents a l'ESO o l'EGB hi té una probabilitat 2,8 vegades més alta.

Però, amb independència dels estudis i del temps, trobar-se en una situació d'exclusió severa, com ara dormint al carrer o en un alberg, o patir la malaltia de la sida, són predictors molt potents de la precarietat laboral un any després. També ho són, encara que amb menys intensitat, haver estat a la presó o haver viscut en una llar on cap membre ha estat ocupat l'any anterior. No és pas estrany si tenim en compte que un factor decisiu és l'experiència laboral acumulada, ja que per cada any treballat acumulat en la carrera laboral dels individus la probabilitat d'obtenir un contracte indefinit augmenta en quasi un 10%.

Altres factors de risc d'exclusió com la dependència a les drogues, l'exercici de la prostitució o la realització d'activitats delictives, no hi tenen efectes significatius. Sí que en té, però, el fet d'estar casat en el cas de les dones. L'hegemonia d'un model familiar en el qual la dona es retira totalment o parcialment del mercat laboral en iniciar el matrimoni s'evidencia en les nostres estimacions.

Donat el fet que la inserció laboral prèvia és cabdal per a explicar l'accés a una ocupació estable, hem efectuat una estimació de la probabilitat d'accedir a una ocupació estable condicionada al fet d'estar treballant prèviament en qualsevol ocupació de manera continuada. Aquesta vegada la mostra es redueix considerablement i les nostres estimacions no són més que una aproximació als factors més rellevants.

En aquest model hem rebutjat la variable "passar per un mal moment personal", donat que no era gens significativa, però hi hem inclòs variables de la infància com haver estat expulsat d'un centre educatiu, haver tingut relacions problemàtiques amb els pares o tutors i haver estat escolaritzat abans dels sis anys d'edat i haver fet activitats extraescolars entre els dotze i els setze anys. La qüestió de fons que volem validar és si hi ha raons per a no rebutjar la hipòtesi que les habilitats socials i cognitives adquirides en la infància tenen un efecte directe en la probabilitat que els individus obtinguin ocupacions més estables que aquelles persones que van tenir menys oportunitats de desenvolupar aquestes habilitats mitjançant les activitats esmentades.

Els resultats ens confirmen la importància dels estudis, sobretot dels estudis no obligatoris, però també ens permeten acceptar la hipòtesi que l'escolarització abans dels sis anys té efectes positius directes i a llarg termini en la carrera laboral de les persones. Segons aquestes estimacions, una persona que hagi estat escolaritzada abans dels sis anys i que estigui treballant té una probabilitat de transitar a una ocupació estable un 70% superior a la que té una persona que, en les mateixes condicions d'ocupació prèvia, no hagi estat preescolaritzada¹⁰. Altres factors de la infància que poden ser indicadors de problemes conductuals, com haver tingut relacions conflictives amb els pares o haver estat expulsat de l'escola, tenen efectes negatius però que no són estadísticament significatius. Tampoc no hi té cap efecte directe haver practicat activitats extraescolars. Tot i això, en les mateixes circumstàncies, els immigrants sembla que tenen més dificultats per a accedir a una feina estable que els autòctons, malgrat que la significació estadística no és elevada.

10. Prèviament hem considerat un model d'equacions simultànies per estimar si hi ha efecte selecció i els resultats no donen una correlació significativa entre els factors que van incidir en el fet d'estar preescolaritzat i els que incideixen en l'obtenció d'una feina estable.

Taula 3.13. Transició a contracte indefinit condicionada a estar ocupat

Logistic regression	Number of obs	=	2437			
	Wald chi2(23)	=	105.64			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -497.7957	Pseudo R2	=	0.1166			
(Std. Err. adjusted for 290 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
ln_acum	.4381109	.0511124	-7.07	0.000	.3485606	.5506681
sexe	.8101413	.1633951	-1.04	0.297	.5456126	1.202921
_lgrup_1	.7028861	.1935739	-1.28	0.200	.4096992	1.205882
_lgrup_2	.6037923	.1837537	-1.66	0.097	.3325364	1.096317
_lestudis4_2	1.427766	.4861108	1.05	0.296	.7325697	2.782693
_lestudis4_3	1.968507	.6843851	1.95	0.051	.9958691	3.891094
_lestudis4_4	1.926999	.7689346	1.64	0.100	.8815052	4.212485
relprobtutor	.7611506	.1941681	-1.07	0.285	.4616689	1.254904
abans6	1.718568	.4086981	2.28	0.023	1.0783	2.73901
sport	1.076013	.216946	0.36	0.716	.7247664	1.597486
religio	.9737281	.2613967	-0.10	0.921	.5753514	1.647943
musica	.8542253	.1735353	-0.78	0.438	.5736558	1.272019
associa	1.248481	.2812785	0.99	0.325	.8028033	1.941578
expulsat	.529559	.2431689	-1.38	0.166	.2153029	1.302503
_lcohort_2	1.424063	.3535943	1.42	0.155	.8753389	2.316766
_lcohort_3	.852717	.3152148	-0.43	0.666	.4131904	1.759785
preso_1	.3416229	.2608217	-1.41	0.159	.0765021	1.52553
sida_1	.7950101	.6000472	-0.30	0.761	.1810981	3.490047
altresalut_1	1.5746	.7408716	0.96	0.335	.6261348	3.959794
care_1	.7998219	.3957921	-0.45	0.652	.3032326	2.109651
delinq_1	1.127115	.4530696	0.30	0.766	.512635	2.478153
prosti_1	1.436193	1.012348	0.51	0.608	.3607574	5.717555
llar_no_o~_1	.70042	.1755428	-1.42	0.155	.4285743	1.144698

Variables: ln_acum: logaritme dels anys acumulats ocupat; sexe_2: dona; grup_0: mostra aleatòria de BCN (Cat. Ref.); grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; estudis4_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis4_2: formació bàsica; estudis4_3: postsecundària; estudis4_4: universitària; relprobtutor: va tenir relacions conflictives amb pares o tutors legals; abans6: va ser escolaritzat abans dels sis anys d'edat; sport: practicava esport tutelat per adults entre els dotze i els setze anys; religio: pràctiques religioses entre els dotze i els setze anys; musica: classes de música, dansa, idiomes o altres entre els dotze i els setze anys; associa: activitats lúdiques o culturals en associacions o centres socials entre els dotze i els setze anys; expulsat: va ser expulsat de l'escola alguna vegada; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.), cohort_2: nascut entre 1960 i 1976, cohort_3: nascut després de 1976; preso_1: l'any anterior estava empresonat; altresalut_1: l'any anterior tenia altres problemes de salut; care_1: l'any anterior estava tenint cura d'una persona discapacitada; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava empresonat; delinq_1: l'any anterior practicava la venda de drogues o robatoris; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; llar_no_o~_1: l'any anterior no treballava cap membre de la llar.

04

Formació i ruptura de famílies

Formació i ruptura de famílies

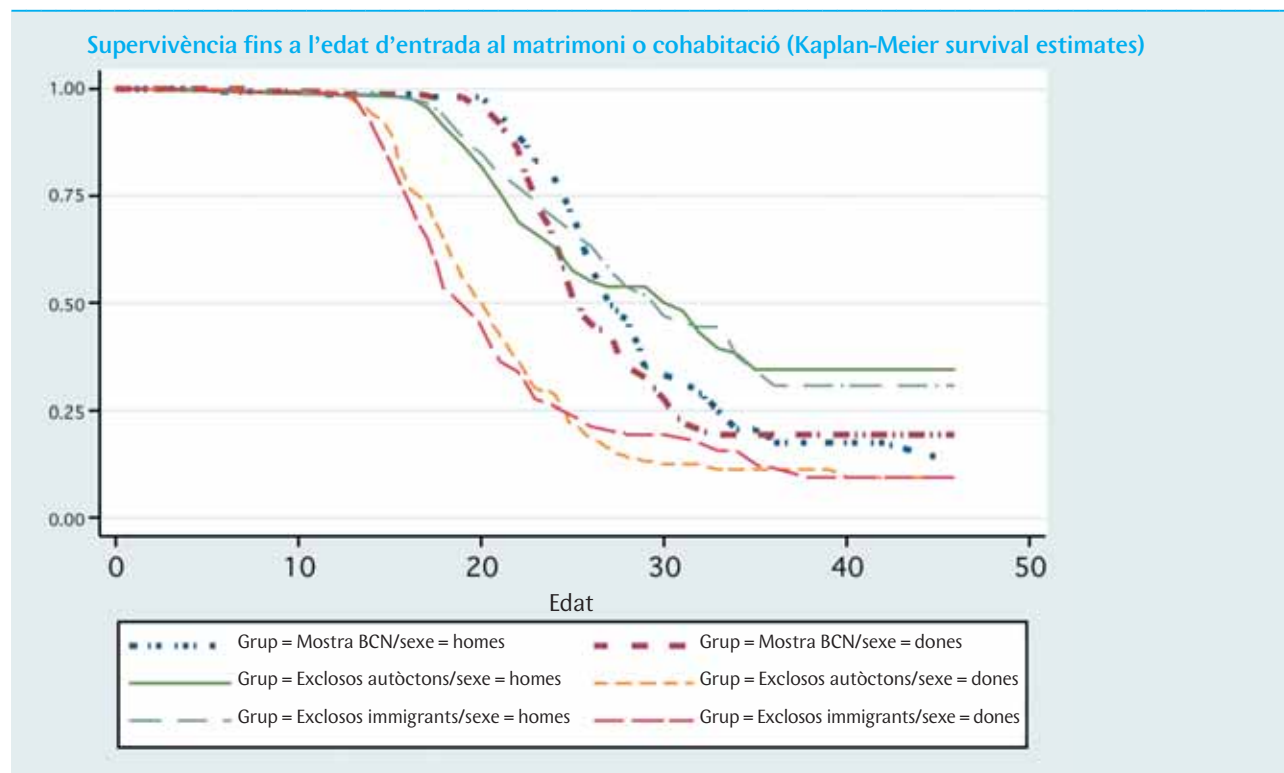
Si alguna cosa distingeix els exclosos dels integrats és la manca de relacions familiars. Observant el nombre de persones amb qui conviu els integrats, obtenim una mitjana de 2,7 persones per llar, mentre que aquesta xifra és de l'1,9 entre els immigrants i de l'1,6 entre els exclosos autòctons. A la mediana de la distribució de cada grup, els integrats formen llars de tres membres, mentre que les llars dels exclosos, tant autòctons com immigrants, tenen un sol membre.

Un dels elements bàsics que defineixen la transició de l'adolescència a l'edat adulta és la constitució d'una nova família. Aquesta transició segueix un *tempo* que està pautat en totes les societats, i els antropòlegs han identificat els corresponents "rituals de pas" d'un estat de minoria d'edat social a un estat d'edat adulta. Trencar aquest *tempo*, o fer la transició d'una manera atípica, augmenta el risc que els individus pateixin situacions de marginalitat social. La recerca sociodemogràfica del cicle vital de les persones ens indica que els patrons d'aquesta transició a l'edat adulta estan condicionats per les institucions socials de cada país i pels recursos que tenen les classes socials en el marc d'aquestes institucions. No obstant això, les grans transformacions econòmiques i culturals que s'han esdevingut en la segona meitat del segle XX han afectat sobretot les actituds de les dones i han comportat un canvi revolucionari en la concepció de la família. Aquesta transformació ha canviat els patrons de transició a l'edat adulta típics fins a la postguerra i ens adreça cap a un nou escenari amb pautes de transició més heterogènies tant entre països com entre grups socials. En aquest apartat del nostre informe descrivim quines han estat les pautes de constitució de noves famílies i de les ruptures de la convivència en parella entre les persones que han estat ateses per les entitats socials i la mostra seleccionada aleatòriament a la ciutat de Barcelona amb la intenció d'analitzar quines pautes poden estar associades a un major risc d'exclusió social.

4.1. L'edat d'inici de la vida en parella

La majoria dels exclosos es caracteritzen per tenir un procés de transició a la vida adulta molt polaritzat. D'una banda, la majoria abandonen la llar paterna i comencen a viure en parella molt joves; d'una altra banda, en l'altre extrem, les dificultats per a inserir-se en el mercat laboral impedeix a molts homes formar una família. Veient el gràfic de les funcions de supervivència dels integrats i els exclosos per sexe i nacionalitat, observem que els individus integrats comencen a contraure matrimoni als vint anys i que la freqüència augmenta molt ràpidament fins a complir els trenta anys d'edat en el cas de les dones i els trenta-cinc anys en el cas dels homes. A partir d'aquestes edats, un de cada cinc, com a molt, resta solter. El comportament dels exclosos mostra pautes molt diferenciades entre homes i dones, amb independència de la nacionalitat. Tant homes com dones van iniciar la fase matrimonial molt aviat: algunes dones es van casar als tretze anys i alguns homes ho van fer als quinze anys, amb independència de si eren immigrants o autòctons, i en arribar als divuit anys el 35% de les dones excloses autòctones i el 47% de les immigrants ja estaven casades o cohabitant. Però, a partir d'aquí, els ritmes d'entrada al matrimoni divergeixen notablement: en el cas de les dones, aquest ritme s'accelera i en arribar als trenta-cinc anys a penes queda un 12% de dones que no han estat mai casades o vivint en cohabitació; per contra, en el cas dels homes exclosos, aquest ritme d'entrada al matrimoni és molt lent, de manera que un de cada tres resta encara solter a l'edat de quaranta-cinc anys.

Gràfic 4.1.



Taula 4.1. Funcions de supervivència fins a viure en parella

Grup	Sexe	Integrats		Exclosos autòctons		Exclosos immigrants	
		homes	dones	homes	dones	homes	dones
Edat	12	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	13	1,0000	1,0000	1,0000	0,9817	1,0000	0,9880
	14	1,0000	1,0000	1,0000	0,9541	1,0000	0,9157
	15	1,0000	1,0000	1,0000	0,9083	0,9836	0,8313
	16	1,0000	1,0000	0,9775	0,7798	0,9836	0,7349
	17	1,0000	1,0000	0,9551	0,7431	0,9672	0,6506
	18	1,0000	1,0000	0,9101	0,6514	0,9344	0,5301
	19	1,0000	0,9796	0,8652	0,5596	0,8852	0,4940
	20	0,9792	0,9592	0,8202	0,5046	0,8518	0,4458
	21	0,9375	0,9184	0,7528	0,4312	0,8017	0,3614
	22	0,8958	0,8571	0,6854	0,3670	0,7683	0,3373
	23	0,8333	0,7347	0,6629	0,3028	0,7349	0,2771
	24	0,7917	0,6531	0,6292	0,2936	0,7015	0,2771
	25	0,7083	0,5102	0,5730	0,2202	0,6681	0,2410
	26	0,5833	0,4490	0,5506	0,1927	0,6338	0,2126
	27	0,5000	0,4286	0,5391	0,1638	0,5779	0,2126
	28	0,4583	0,3469	0,5391	0,1445	0,5394	0,1984
	29	0,3542	0,3253	0,5391	0,1349	0,5169	0,1984
	30	0,3333	0,2752	0,5032	0,1349	0,4677	0,1984
	31	0,3333	0,2252	0,4792	0,1252	0,4677	0,1984
	32	0,2917	0,2252	0,4313	0,1252	0,4417	0,1786
	33	0,2500	0,1930	0,3943	0,1148	0,4417	0,1588
	34	0,2083	0,1930	0,3820	0,1148	0,3786	0,1588
	35	0,2083	0,1930	0,3450	0,1148	0,3442	0,1270
	36	0,1786	0,1930	0,3450	0,1148	0,3098	0,1270
	37	0,1786	0,1930	0,3450	0,1148	0,3098	0,1270
	38	0,1786	0,1930	0,3450	0,1148	0,3098	0,0953
	39	0,1786	0,1930	0,3450	0,1148	0,3098	0,0953
	40	0,1786	0,1930	0,3450	0,0984	0,3098	0,0953
	41	0,1786	0,1930	0,3450	0,0984	0,3098	0,0953
	42	0,1786	0,1930	0,3450	0,0984	0,3098	0,0953
	43	0,1786	0,1930	0,3450	0,0984	0,3098	0,0953
	44	0,1786	0,1930	0,3450	0,0984	0,3098	0,0953
	45	0,1429	0,1930	0,3450	0,0984	0,3098	0,0953

El fet que les persones excloses comencin la convivència en parella a una edat tan primerenca ens fa pensar que hi ha una relació amb les carreres educatives, en tant que la decisió de matrimoni està normalment associada a la finalització dels estudis i l'entrada en el mercat laboral. D'altra banda, aquelles persones que han decidit iniciar una relació de parella poden tenir dificultats addicionals per a acabar els estudis si decideixen mantenir la seva pròpia llar, i encara més si tenen fills. Certament, a la taula següent podem veure que la probabilitat d'iniciar una vida en parella abans dels divuit anys és més elevada entre les persones que no han obtingut cap titulació, un 30% de les quals ja cohabitaven o estaven casades als disset anys; tanmateix, també podem comprovar que entre els individus que acabaran tenint una titulació universitària n'hi ha una minoria que han començat a cohabitar o que s'han casat abans dels vint anys, però no podem identificar si aquestes unions d'estudiants són en matrimoni o en cohabitació prematrimonial.

Taula 4.2. Funció de supervivència fins a viure en parella segons estudis

		Cap	EGB	Secund Postoblig.	Univ.
Edat	11	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	14	0,9500	0,9580	0,9845	1,0000
	17	0,7000	0,8531	0,8837	0,9697
	20	0,5500	0,6294	0,7748	0,9242
	23	0,3750	0,4965	0,5479	0,7879
	26	0,3125	0,3566	0,4198	0,5455
	29	0,2827	0,2854	0,3248	0,4225
	32	0,2521	0,2458	0,2668	0,3102
	35	0,1621	0,2200	0,2242	0,2506
	38	0,1621	0,2200	0,1982	0,2255
	41	0,1621	0,2085	0,1982	0,2255
	44	0,1621	0,2085	0,1982	0,2255

No obstant això, és important destacar que cap dels individus integrats va tenir fills abans dels divuit anys, mentre que un 15% dels exclosos sí que en van tenir, xifra que és idèntica per als autòctons i els immigrants. Però no podem atribuir els matrimonis primerencs a embarassos no desitjats d'adolescents, ja que la seva incidència és mínima i la majoria de joves casats abans dels divuit anys van tenir el seu primer fill dos anys després de conviure amb la parella. La taula següent mostra els resultats d'una regressió logística de la transició cap a la cohabitació o el matrimoni abans dels divuit anys i mostra que tenir fills dos anys després de la transició és la variable associada amb més força, mentre que tenir el fill un any abans o un any després no és significatiu. Malgrat aquesta manca de significació estadística, és important notar que tenir un fill l'any anterior estant soltera té una associació negativa amb la probabilitat de conviure en parella, fet que indica que es tracta d'embarassos fora del matrimoni que duen a l'estatus de mare soltera.

Taula 4.3. Regressió de cohabitar en parella abans dels 18 anys i fills entre la població exclosa

Logistic regression	Number of obs	=	2496			
	Wald chi2(5)	=	190.86			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -335.31807	Pseudo R2	=	0.2564			
(Std. Err. adjusted for 343 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	1.309839	.0672221	5.26	0.000	1.184496	1.448446
sexe	3.984493	1.023468	5.38	0.000	2.408413	6.591968
fill_1	.3884728	.3087762	-1.19	0.234	.0818061	1.84474
fillp1	1.163805	.5505901	0.32	0.748	.4604483	2.94157
fillp2	15.76014	4.677398	9.29	0.000	8.80917	28.19586

Variables: t: anys transcorreguts des dels dotze fins als divuit anys d'edat; sexe: dona; fill_1: va tenir un primer fill l'any anterior; fillp1: va tenir un primer fill a l'any següent; fillp2: va tenir un primer fill al cap de dos anys.

El més preocupant, però, és que la majoria d'adolescents que van iniciar la convivència en parella abans dels divuit anys i ara són exclosos havien abandonat els estudis i no tenien cap ocupació remunerada estable per a guanyar-se la vida. La regressió següent mostra com la probabilitat que els actualment exclosos iniciessin

la convivència abans dels divuit anys està associada al fet d'haver abandonat els estudis, de viure encara amb els pares i de tenir una ocupació remunerada de tipus no delictiu o alegal. Però un any després d'iniciada la convivència en parella, la probabilitat que l'individu hagués perdut la feina i ja no estigués vivint amb els pares, deixant la nova llar en una situació precària, és elevada. Aquest patró ha estat el mateix per als nois i per a les noies¹¹.

Tot fa pensar que una part dels exclosos, tant si són immigrants com nacionals, comparteixen un tempo de formació de noves famílies molt més primerenc que el de la majoria de la població i que estan disposats a dur-lo a terme en el moment que tenen feina, però la precarietat laboral a la qual els sotmet la seva baixa formació els situa a ells i als seus fills en una posició d'elevat risc de perdre la feina i d'exclusió social.

Taula 4.4. Regressió de cohabitar en parella abans dels 18 anys i mitjans de subsistència entre la població resident en el país

Logistic regression	Number of obs	=	2323			
	Wald chi2(12)	=	194.07			
	Prob > chi2	=	0.0000			
	Pseudo R2	=	0.4484			
Log pseudolikelihood = -163.58424		(Std. Err. adjusted for 313 clusters in Id)				
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	1.289122	.1099075	2.98	0.003	1.090744	1.523581
sexe	3.447124	1.199768	3.56	0.000	1.742598	6.818937
_lgrup_1	17.56022	15.73827	3.20	0.001	3.031406	101.7222
_lgrup_2	18.68904	20.1071	2.72	0.006	2.268814	153.9483
ocupat	2.308886	1.413236	1.37	0.172	.6956558	7.66321
ocupat_p1	.3091354	.1925201	-1.89	0.059	.0912108	1.047734
estudia	.3511338	.1262798	-2.91	0.004	.1735207	.7105488
roba	.3951426	.263282	-1.39	0.163	.1070537	1.458499
vendrog	.5278316	.4377441	-0.77	0.441	.1038897	2.68175
prosti	.6541834	.6056887	-0.46	0.647	.1065609	4.01607
viupares	20.21719	9.246431	6.57	0.000	8.249349	49.54753
viupares_p1	.0187363	.0075502	-9.87	0.000	.008505	.0412757

Variables: t: anys transcorreguts des dels dotze fins als divuit anys d'edat; sexe: dona; grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; ocupat: estava ocupat; ocupat_p1: estava ocupat l'any següent; estudia: estava estudiant; roba: practicava robatoris o petits furtis; vendrog: venia droga; prosti: practicava la prostitució; viupares: vivia encara amb els pares; viupares_p1: vivia encara amb els pares a l'any següent.

Però hem vist, també, que una bona part dels homes exclosos no formen mai una família i hem fet una exploració de les possibles causes. A aquest efecte, hem estimat una equació on la variable dependent és fer la transició a la vida en parella a partir dels trenta anys, condicionada al fet de no haver viscut mai en parella prèviament. Com a variables explicatives, hem considerat la situació laboral, la pràctica d'activitats delictives o la prostitució, patir problemes de salut o dependències greus a les drogues i al joc, no haver deixat mai la casa paterna o haver tornat a viure amb els pares i tenir la responsabilitat d'haver de cuidar un familiar amb una greu dependència. Totes aquestes variables han estat mesurades l'any anterior al de la

11. Hem fet l'estimació del model per separat per als dos sexes i els resultats no varien.

possible transició. A més, hem tingut en compte el sexe, el temps que l'individu passa sense formar parella i si és un immigrant o un autòcton.

Els resultats mostrats a la taula següent indiquen que el pas del temps sense parella juga en contra de la possibilitat de trobar-ne. A partir dels trenta anys, cada any transcorregut sense viure en parella redueix la probabilitat de trobar-ne. Les dificultats de formar una família afecten de la mateixa manera homes i dones, i no importa si són immigrants o autòctons, ni si ara són persones que no reben atenció de les entitats socials. La majoria de les variables esmentades amb caràcter explicatiu tenen l'efecte esperat, però cap d'elles no té efectes estadísticament significatius comparables a l'impacte d'estar malalt de sida, tenir cura d'una persona dependent¹² i no tenir feina. Si tenim en compte que tant patir la malaltia de la sida com tenir cura d'un dependent greu redueixen molt significativament la probabilitat de tenir una ocupació a Espanya¹³ (Sarasa i Mestres, 2005), podem, doncs, afirmar que l'exclusió del mercat laboral seria la principal variable associada al celibat dels exclosos. En el nostre model, tenir una feia remunerada multiplica per 3,2 la probabilitat que l'individu iniciï per primer cop una convivència en parella a partir dels trenta anys.

Taula 4.5. Regressió d'iniciar una vida en parella després dels 30 anys d'edat, a condició de no haver viscut mai en parella abans dels 30

Logistic regression	Number of obs	=	786			
	Wald chi2(12)	=	27.56			
	Prob > chi2	=	0.0064			
	Log pseudolikelihood = -103.75185	Pseudo R2	=	0.1643		
(Std. Err. adjusted for 97 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	.754541	.0566512	-3.75	0.000	.6512899	.8741609
sexe	.5711078	.2792776	-1.15	0.252	.2190139	1.489239
_lgrup_1	.9852426	.4864257	-0.03	0.976	.3743649	2.592933
_lgrup_2	1.142819	.6303281	0.24	0.809	.3876974	3.3687
ocupat	3.224717	1.704758	2.21	0.027	1.144197	9.088294
delinq_1	1.43271	1.014689	0.51	0.612	.357529	5.741231
altresalut_1	.4950341	.480808	-0.72	0.469	.0737726	3.321813
coca_hero_1	1.287293	.8592247	0.38	0.705	.3479596	4.762399
joc_1	.7393111	.9169157	-0.24	0.808	.0650342	8.404518
discapa	1.334479	1.362551	0.28	0.777	.1803863	9.872327
viupares_1	.9572949	.559872	-0.07	0.941	.3042441	3.012099
pares_1	.1715994	.1966552	-1.54	0.124	.0181563	1.621825

Variables: t: edat superior als trenta; sexe: dona; grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; ocupat: estava ocupat; delinq_1: l'any anterior practicava robatoris o petits furtis o venia droga; altresalut_1: patia altres problemes de salut l'any anterior; coca-hero_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna; joc_1: l'any anterior patia greus problemes de dependència del joc; discapa: patia problemes de discapacitat física; viupares_1: l'any anterior encara no havia marxat mai de casa dels pares; pares_1: vivia encara amb els pares l'any anterior perquè havia tornat.

12. Les variables "malalt de la sida" i "tenir cura d'un familiar greument dependent" no figuren al model perquè prediuen la no formació de parella en tots els casos.

13. Segons les nostres dades, considerant tots els anys transcorreguts a partir dels trenta anys d'edat, pel que fa a l'ocupació relacionada amb el diagnòstic de la malaltia de la sida l'any anterior, el 59% dels entrevistats tenien una feina remunerada l'any següent si no estaven diagnosticats de sida i només un 19% dels que sí que ho estaven en tenien.

4.2. Tenir el primer fill

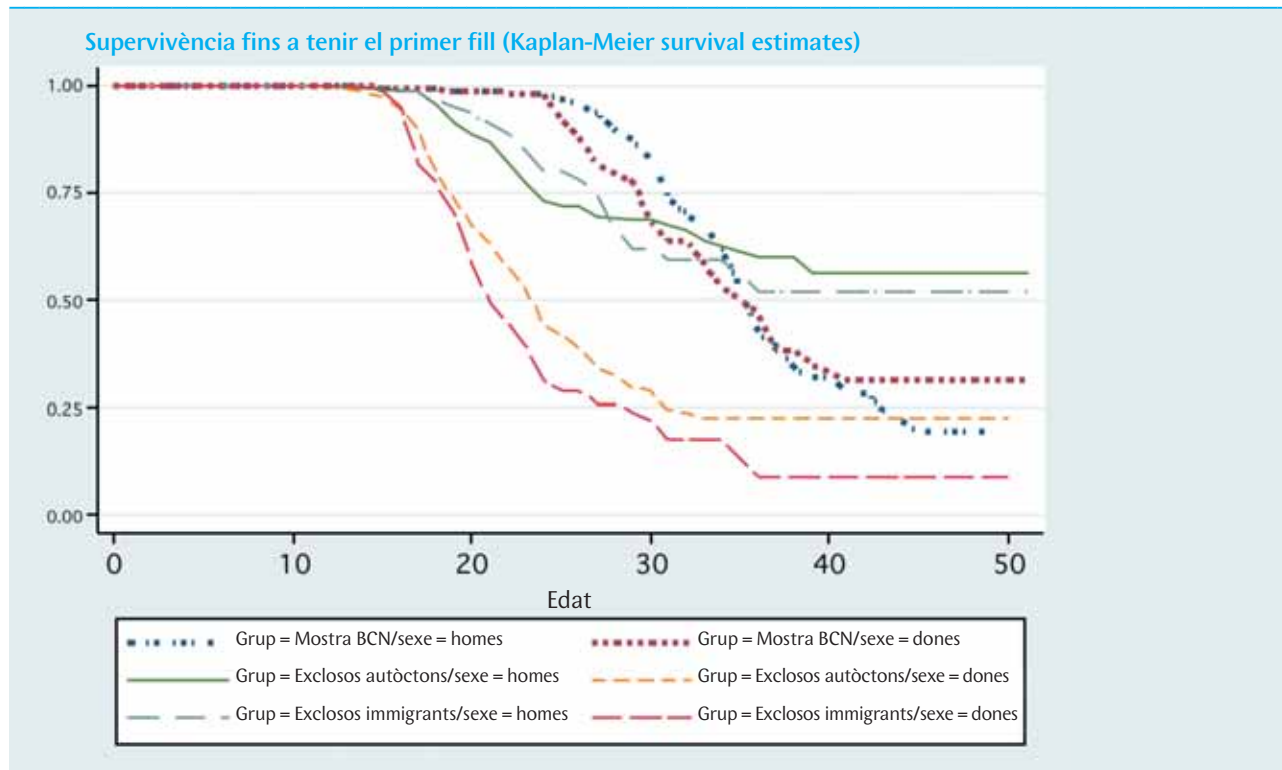
Si ens fixem en la taula 4.6, veiem que el *tempo* de tenir el primer fill segueix un patró molt similar al de la primera relació de parella. Tant els exclosos immigrants com els autòctons mostren un comportament similar i molt diferent del dels integrats. Si entre els exclosos n'hi havia que havien començat a viure en parella a partir dels quinze o setze anys en el cas dels homes i a partir dels tretze anys en el cas de les dones, n'hi ha que van tenir el primer fill als disset anys en el cas dels homes i als quinze anys en el cas de les dones, la qual cosa confirma que no podem atribuir els aparellaments primerencs a embarassos previs, sinó a models de formació de família. A diferència dels exclosos, cap dels nostres entrevistats seleccionats aleatòriament entre els residents a Barcelona no ha tingut fills abans dels vint-i-quatre anys.

Al gràfic 4.2. queda il·lustrat com els ritmes de tenir el primer fill varien entre exclosos i integrats. Homes i dones integrades mostren un ritme molt similar; molts d'ells tenen el primer fill a partir dels trenta-cinc anys, i una de cada tres dones no ha tingut cap fill a l'edat de quaranta anys, quelcom molt poc freqüent entre els exclosos. Per contra, els exclosos mostren pautes molt diferents entre homes i dones. Així doncs, la maternitat és una fita que les dones excloses assoleixen molt aviat, i són poques les que arriben als quaranta anys sense haver estat mares, mentre que en el cas dels homes, l'exclusió relacionada amb la formació d'una nova família amb descendència és aclaparadora: un de cada dos continua sense tenir fills a partir dels quaranta anys. És una xifra superior a la d'homes exclosos que no formen parella, la qual cosa ens informa que, malgrat que els homes puguin finalment constituir una parella, la seva edat avançada i la precarietat laboral en la qual viuen els condemnen a no tenir descendència.

Taula 4.6. Funcions de supervivència fins a tenir el primer fill

Grup	Sexe	Integrats		Exclosos autòctons		Exclosos immigrants	
		homes	done	homes	done	homes	done
Edat	12	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	13	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	14	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	15	1,0000	1,0000	1,0000	0,9722	1,0000	0,9880
	16	1,0000	1,0000	1,0000	0,9444	1,0000	0,9518
	17	1,0000	1,0000	0,9888	0,8981	0,9836	0,8193
	18	1,0000	1,0000	0,9551	0,7963	0,9836	0,7711
	19	1,0000	1,0000	0,9101	0,7315	0,9508	0,6988
	20	1,0000	1,0000	0,8876	0,6759	0,9341	0,5904
	21	1,0000	1,0000	0,8652	0,6296	0,9341	0,4940
	22	1,0000	1,0000	0,8202	0,5741	0,8841	0,4458
	23	1,0000	1,0000	0,7753	0,5278	0,8507	0,3976
	24	0,9792	0,9796	0,7303	0,4444	0,8007	0,3133
	25	0,9792	0,9184	0,7191	0,4167	0,8007	0,2892
	26	0,9583	0,8776	0,7191	0,3889	0,7833	0,2892
	27	0,9375	0,8163	0,6963	0,3426	0,7451	0,2587
	28	0,8949	0,7959	0,6963	0,3241	0,6666	0,2587
	29	0,8725	0,7750	0,6847	0,2963	0,6190	0,2402
	30	0,8266	0,6838	0,6847	0,2867	0,6190	0,2202
	31	0,7347	0,6366	0,6727	0,2472	0,5921	0,1762
	32	0,7347	0,6366	0,6604	0,2369	0,5921	0,1762
	33	0,6659	0,5836	0,6355	0,2261	0,5921	0,1762
	34	0,6199	0,5280	0,6355	0,2261	0,5921	0,1762
	35	0,5281	0,5280	0,6106	0,2261	0,5592	0,1762
	36	0,4225	0,4724	0,5973	0,2261	0,5219	0,0881
	37	0,3961	0,3838	0,5973	0,2261	0,5219	0,0881
	38	0,3433	0,3838	0,5973	0,2261	0,5219	0,0881
	39	0,3169	0,3490	0,5611	0,2261	0,5219	0,0881
	40	0,3169	0,3490	0,5611	0,2261	0,5219	0,0881
	41	0,2852	0,3141	0,5611	0,2261	0,5219	0,0881
	42	0,2852	0,3141	0,5611	0,2261	0,5219	0,0881
	43	0,2444	0,3141	0,5611	0,2261	0,5219	0,0881
	44	0,2444	0,3141	0,5611	0,2261	0,5219	0,0881
	45	0,1955	0,3141	0,5611	0,2261	0,5219	0,0881

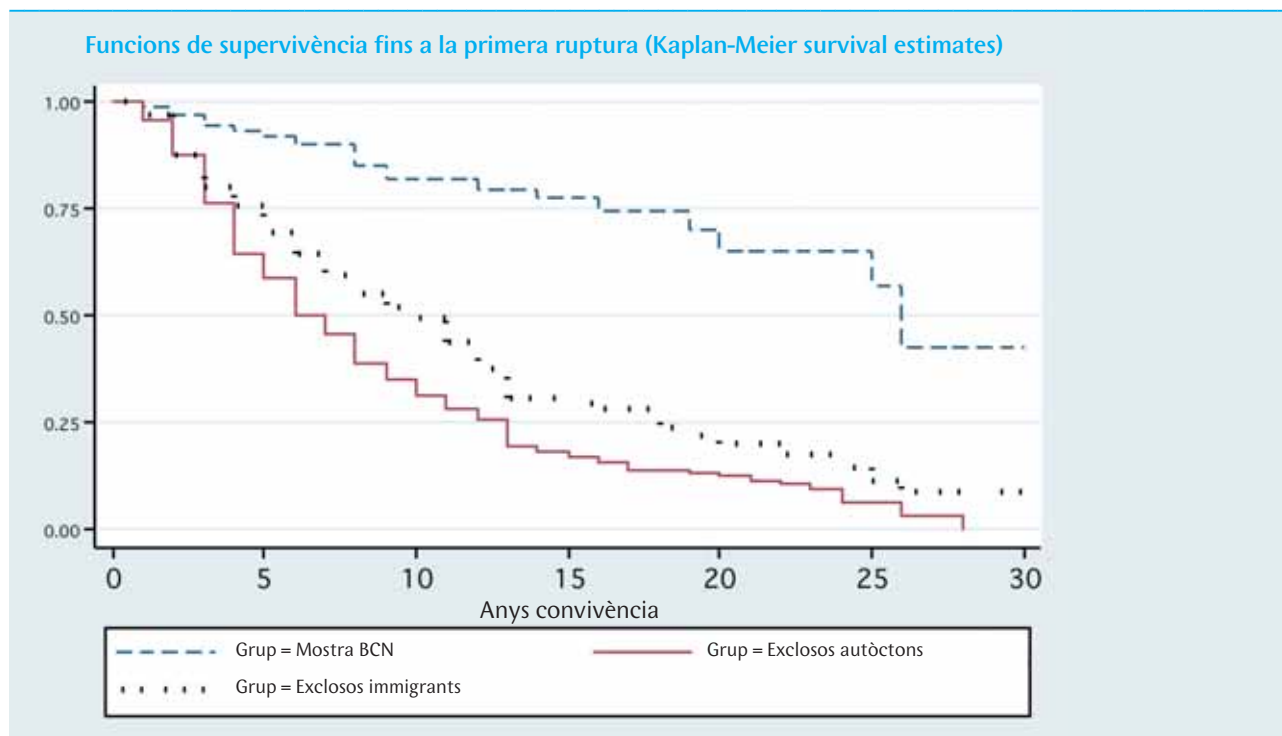
Gràfic 4.2.



4.3. Primera ruptura de parella

El gràfic següent ens mostra com ha evolucionat el risc que la convivència en parella termini, tant si és per separació, per divorci o per defunció de la parella. Les respectives funcions de supervivència en l'estat de matrimoni o de cohabitació, condicionades al primer aparellament, ens mostren una diferència significativa entre els integrats i els exclosos, amb independència de la nacionalitat d'aquests últims.

Gràfic 4.3.



Per entendre millor les raons que hi pot haver darrere del risc de la ruptura de la convivència en parella, hem estimat un model de regressió on la variable dependent és fer la transició de viure en parella a no viure en parella. Per explicar-la, hem considerat les variables següents que mesuren l'estrès a què ha pogut estar sotmesa la parella un any abans: que l'entrevistat no tingués feina, que la parella tingués dificultats per a pagar la hipoteca o el lloguer de l'habitatge, que l'entrevistat tingués cura d'un familiar amb una dependència greu, que l'entrevistat tingués problemes de salut o de dependència greu a les drogues o el joc i que es dediqués a activitats delictives o a la prostitució. A més, hi hem incorporat la percepció subjectiva de l'entrevistat d'estar passant un mal moment, tant si rebia ajuda professional com si no en rebia, i, finalment, el fet d'haver tingut un aparellament prematur, considerant com a tal el que s'inicia abans dels divuit anys d'edat. Les covariacions d'aquests factors potencials han estat controlades pel sexe, pel nombre de fills, pel fet de formar part del grup exclòs o de l'integrat i pels anys de convivència. En el cas dels immigrants, hem tingut en compte només el període de residència a Espanya.

Per controlar el possible efecte selecció de variables latents que poguessin influir alhora en la ruptura i en el fet que la persona amb problemes hagués estat atesa per un professional, hem preferit estimar un model de dues equacions simultànies on una d'elles estima la probabilitat que una persona sigui atesa per un professional en cas de tenir problemes.

Taula 4.7. Regressió probit bivariada de ruptura de la parella i atenció experta en cas de problemes personals aparentment no relacionades

Seemingly unrelated bivariate probit	Number of obs	=	2755			
	Wald chi2(31)	=	237.18			
Log pseudolikelihood = -1335.1445	Prob > chi2	=	0.0000			
(Std. Err. adjusted for 303 clusters in Id)						
_d	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	.0185124	.0071617	2.58	0.010	.0044757	.032549
_lgrup_1	.794131	.1159277	6.85	0.000	.5669168	1.021345
_lgrup_2	.767266	.1336106	5.74	0.000	.5053941	1.029138
_lpremat_1	.6902155	.3299295	2.09	0.036	.0435656	1.336865
sexe	-.1619314	.0883632	-1.83	0.067	-.3351201	.0112572
_lpreXsexe_1	-.4451441	.1943414	-2.29	0.022	-.8260462	-.0642419
ocupat_1	-.1743757	.0817443	-2.13	0.033	-.3345915	-.0141599
pagar_habi~1	-.0805408	.130229	-0.62	0.536	-.3357849	.1747032
_lfills_1	-.028021	.0963303	-0.29	0.771	-.216825	.1607829
_lfills_2	-.1336363	.1125128	-1.19	0.235	-.3541573	.0868846
_lfills_3	-.3002576	.1493983	-2.01	0.044	-.5930729	-.0074424
_lmalmomen~1	.2744969	.1324524	2.07	0.038	.014895	.5340988
_lmalmomen~2	.1458771	.1681227	0.87	0.386	-.1836373	.4753916
delinq_1	.0696975	.1339172	0.52	0.603	-.1927755	.3321704
care_1	.3761004	.1468836	2.56	0.010	.0882139	.6639869
altresalut_1	.0429488	.1713611	0.25	0.802	-.2929128	.3788104
coca_hero_1	.2443524	.1408046	1.74	0.083	-.0316195	.5203243
joc_1	.213589	.259141	0.82	0.410	-.294318	.721496
discapa	-.1119274	.2598858	-0.43	0.667	-.6212942	.3974394
sida_1	-.0092906	.2410325	-0.04	0.969	-.4817056	.4631244
_cons	-1.837219	.1918849	-9.57	0.000	-2.213307	-1.461132
expert						
sexe	.6784028	.1728663	3.92	0.000	.3395911	1.017215
ocupat_1	-.1359967	.1738653	-0.78	0.434	-.4767665	.204773

numfills_7	.0730081	.1091135	0.67	0.503	-.1408504	.2868666
sida_1	.1927967	.4463125	0.43	0.666	-.6819597	1.067553
altresalut_1	-.1339202	.2389356	-0.56	0.575	-.6022254	.334385
coca_hero_1	-.2429822	.227686	-1.07	0.286	-.6892386	.2032742
prosti_1	-.0093721	.4952617	-0.02	0.985	-.9800673	.961323
preso_1	.6081037	.3106054	1.96	0.050	-.0006717	1.216879
malmoment_1	.9384199	.1900643	4.94	0.000	.5659007	1.310939
llar_no_oc_1	.2534683	.2042328	1.24	0.215	-.1468206	.6537572
gana	1.063196	.2353899	4.52	0.000	.6018398	1.524551
_cons	-2.848489	.3619906	-7.87	0.000	-3.557978	-2.139001
/athrho	.2206213	.0782101	2.82	0.005	.0673324	.3739103
rho	.2171102	.0745235			.0672308	.3574072
Wald test of rho=0:	chi2(1)	=	7.95737	Prob > chi2	=	0.0048

Variables de l'equació "ruptura de parella":

t: anys convivint; sexe: dona; grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; prematur: parella constituïda abans dels divuit anys d'edat; preXsexe: interacció entre sexe i prematur; ocupat_1: estava ocupat l'any anterior; pagar_habi_1: l'any anterior tenia dificultats per a pagar l'habitatge; fills: nombre de fills; malmomen: 0: l'any anterior no va passar cap mal moment (Cat. Ref.); malmomen_1: va passar un mal moment i no va rebre assistència experta; malmomen_2: va passar un mal moment però va rebre assistència experta; deling_1: l'any anterior practicava robatoris o petits furtis o venia droga; care_1: l'any anterior tenia cura d'una persona adulta dependent; altresalut_1: patia altres problemes de salut l'any anterior; coca_hero_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna; joc_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència del joc; discapa: patia problemes de discapacitat física; sida_1: l'any anterior estava infectat pel virus de la sida.

Variables de l'equació "ajuda d'experts":

Sexe: dona; ocupat_1: l'any anterior estava ocupat; numfills_7: nombre de fills menors de set anys; sida_1: l'any anterior estava infectat pel virus de la sida; altresalut_1: l'any anterior tenia altres problemes de salut; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava a la presó; malmoment_1: l'any anterior passava un mal moment, llar_no_oc_t: cap membre de la llar no estava ocupat; gana: tenia tantes dificultats econòmiques que no podia fer tres àpats diaris.

Els resultats ens indiquen que, efectivament, hi ha una correlació baixa però significativa entre acudir a un expert i l'esdeveniment d'una ruptura. Tanmateix, un cop controlat aquest efecte, el model dona unes estimacions segons les quals patir un problema personal augmenta la probabilitat de ruptura, res estrany si considerem que tant una separació o un divorci com la defunció de l'altre membre de la parella acostumen a anar precedides de fortes tensions emocionals.

Les variables de control es comporten com era d'esperar: el temps d'aparellament augmenta el risc de ruptura i, si la parella té més de un fill, el risc es redueix. Les dones entrevistades mostren un risc menor de ruptura de parella, la qual cosa es podria interpretar com un efecte de la mostra, ja que indicaria que la majoria d'homes atesos per les entitats socials de la mostra són solters, com hem vist abans, o individus que han patit ruptures matrimonials.

Pel que fa als altres factors explicatius, la mida reduïda de la mostra no permet fer estimacions acurades distingint factors segons el motiu de la ruptura de la convivència, però hem fet estimacions addicionals, que no mostrem en aquest informe, on hem eliminat els casos en què la ruptura de la convivència ha estat a causa de la defunció de la parella i, posteriorment, hem eliminat els casos en què la ruptura de parella ha estat deguda al fet que un dels membres de la parella ha ingressat a la presó o a un centre de salut per un període llarg de temps. Comparant tots els models, hem observat primer, que la delinqüència menor, la prostitució i l'estat de salut que tenia l'entrevistat no expliquen la ruptura, tret que l'entrevistat tingués problemes greus amb la cocaïna o l'heroïna. En aquest cas, la ruptura de la convivència està més associada a la defunció de la parella o a l'ingrés d'un dels seus membres en una institució penitenciària o de salut.

Segon, que les dificultats econòmiques per a pagar l'habitatge no tenen un caràcter predictiu, mentre que sí que en té la situació laboral de l'entrevistat, ja que no tenir cap ocupació augmenta el risc de ruptura. Tercer, que el risc és especialment alt per a les parelles que van tenir un aparellament prematur, més encara si l'entrevistat és un home. I, finalment, que l'entrevistat o entrevistada l'any anterior estigués tenint cura d'una persona malalta o greument dependent. Aquesta associació entre l'atenció a una persona dependent i la ruptura de la convivència no ha de ser considerada com una relació causal ja que en el model mostrat en aquest informe estan inclosos els casos de ruptura per defunció, i és molt probable que en alguns casos l'activitat de cura hagi estat la d'atendre la pròpia parella abans de la seva defunció. De fet, la significació estadística de la variable "atenció a una persona dependent" es perd quan el model es limita als casos de separació, divorci o internament d'un dels membres, però és interessant notar que la covariació positiva entre atendre alguna persona dependent i la ruptura de la convivència és manté elevada i la pèrdua de la significació estadística no es limita només a aquesta variable sinó que afecta també la inactivitat laboral. Podria ser que, si s'hagués treballat amb una mostra de mida superior, la significació estadística hauria estat acceptable.

05

Les persones
sense sostre

Les persones sense sostre

5.1. L'accés a l'habitatge

L'abandó de la llar paterna dels exclosos: la majoria massa aviat; d'altres, mai

Una de les fites rellevants que defineixen l'autonomia individual i l'entrada a la fase de la vida adulta és la residència en un habitatge propi. La majoria de les persones nascudes als voltants de 1960 a Espanya van prendre aquesta decisió cap als vint-i-cinc anys d'edat, quan ja consideraven acabat el seu període de formació i havien obtingut una feina amb remuneració suficient per a donar el pas de formar una nova família (Billari, Philipov i Baizán, 2001).

Tanmateix, les tendències majoritàries no són homogènies entre tots els estrats socials. Els grups entrevistats mostren patrons diferents en el moment d'assolir l'autonomia de la llar paterna en funció de la classe social d'origen. Si considerem els individus que tenen una edat compresa entre els 35 i 45 anys i que van viure amb els pares fins als 16 anys com a mínim, observem que en el grup dels entrevistats de la mostra aleatòria l'edat de marxar de casa se situa entre els 20 i els 30 anys, mentre que en els dels exclosos se situa entre els 16 i els 25 anys. Però és entre els exclosos autòctons a on encara hi ha un 5% de persones que no han marxat mai de casa i, en conseqüència, no podem dir que hagin completat del tot el procés normal de transició cap a la vida adulta malgrat la seva edat avançada.

Taula 5.1. Edat d'abandó de la llar paterna condicionada al fet d'haver-hi viscut fins als 16 anys d'edat (Entrevistats entre 35 i 45 anys d'edat)

	Percentatges sobre el total segons mostra		
	Mostra de BCN	Exclosos autòctons	Exclosos immigrants
Dels 16 als 19 anys	9	43	52
Dels 20 als 25 anys	39	31	30
Dels 26 als 30 anys	41	12	8
Dels 31 als 45 anys	11	9	10
No han marxat de casa encara	0	5	0
Total	100,00	100,00	100,00

Aquests patrons diferents de transició cap a la vida adulta tenen molt a veure amb la carrera educativa dels individus, ja que l'edat d'emancipació de la llar paterna està condicionada pels estudis. Són els individus amb poca o nul·la formació els que encara continuen vivint amb els pares i els que amb major freqüència van abandonar la llar paterna abans dels vint anys d'edat, mentre que els universitaris van viure amb els pares fins a finalitzar els estudis i es van emancipar majoritàriament entre els 20 i els 30 anys d'edat.

Taula 5.2. Edat d'abandó de la llar paterna condicionada al fet d'haver-hi viscut fins als 16 anys d'edat (Entrevistats entre 35 i 45 anys d'edat)

Estudis	Cap	Percentatges sobre el total segons estudis		
		EGB, ESO	Secundària postobligatòria	Universitaris
Dels 16 als 19 anys	52	45	29	-
Dels 20 als 25 anys	27	24	37	46
Dels 26 als 30 anys	3	17	22	41
Dels 31 als 45 anys	14	10	10	13
No han marxat de casa encara	4	4	2	-
Total	100,00	100,00	100,00	100,00

Aquestes dades són consistents amb altres estudis que mostren una diversificació en els processos d'autonomia envers els pares segons la classe social d'origen. Avery *et al.* (1992) mostren com en les famílies benestants els recursos dels pares permeten retenir els fills a la llar fins que acaben els estudis i els dissuadeixen d'entrar en el matrimoni i la paternitat a una edat massa jove, que els situaria en una situació d'alt risc. No obstant això, passat aquest període de formació, són els pares els qui ajuden els fills a independitzar-se i a formar una nova família. El procés d'emancipació en les famílies pobres és el contrari, com mostren les nostres dades. El període de formació dels fills és molt més curt i aquests es casen a una edat més primerenca i assumeixen un major risc de patir dificultats que poden dur a relacions conflictives amb les seves parelles. D'altra banda, els recursos escassos dels estrats socials més humils fan més difícil l'emancipació, de manera que és més freqüent una prolongació de la coresidència amb els pares fins a fases avançades del cicle vital.

El difícil accés a la propietat que han tingut les persones en situació d'exclusió

A Barcelona, segons les dades de l'Observatori Social de l'Ajuntament, la majoria de la població (70%) resideix en un habitatge de propietat i només un 26% de la població viu en règim de lloguer. Però l'accés a la propietat, malgrat que és majoritari, està condicionat per la capacitat adquisitiva i pel patrimoni heretat dels pares. Prenent com a referència els nostres entrevistats, a la taula següent podem observar que l'accés a la propietat quan els individus tenen entre 25 i 50 anys d'edat segueix el gradient de les titulacions acadèmiques que hagin aconseguit. La probabilitat que una persona d'entre 25 i 50 anys d'edat hagi accedit alguna vegada a un habitatge de propietat és del 60,5% si té estudis universitaris, però aquest percentatge es redueix al 36% si no en té.

Taula 5.3. Ha viscut en un habitatge de propietat segons el nivell d'estudis

Estudis màxims aconseguits	Ha viscut en propietat després de viure amb els pares		
	No	Sí	Total
Cap titulació	43	24	67
%	64,18	35,82	100,00
Primaris o bàsics	81	52	133
%	60,90	39,10	100,00
Secundària o profess.	77	62	139
%	55,40	44,60	100,00
Universitaris	32	49	81
%	39,51	60,49	100,00
Total	233	187	420
%	55,48	44,52	100,00

Pearson chi2(3) = 12,0039 Pr = 0,007

L'alternativa a la propietat ha estat el lloguer, que, donada la composició tan diferent que tenen els grups enquestats, es concentra sobretot en les persones excloses. Mentre que un 49% dels entrevistats a la mostra aleatòria de control ha llogat un pis algun cop a la seva vida, la proporció és del 72% entre els exclosos autòctons, una xifra superior fins i tot a la dels exclosos immigrants.

Taula 5.4. Ha viscut en un habitatge de lloguer segons el nivell d'estudis

Grup	Ha viscut en lloguer després de viure amb els pares		Total
	0	1	
Mostra BCN	51	49	100
%	51,00	49,00	100,00
Exclosos autòctons	57	145	202
%	28,22	71,78	100,00
Exclosos immigrants	54	91	145
%	37,24	62,76	100,00
Total	162	285	447
%	36,24	63,76	100,00

Pearson chi2(2) = 15,1170 Pr = 0,001

La manca de recursos suficients per a accedir a la propietat explica també l'elevada vulnerabilitat que han tingut els exclosos a perdre l'habitatge a causa de no poder pagar-lo. Un 54% dels exclosos autòctons i un 41% dels immigrants han vist perillar alguna vegada o més la continuïtat a l'habitatge per no poder pagar-ne el lloguer, circumstància que només ha patit un 7% dels entrevistats de control. La major vulnerabilitat dels exclosos autòctons es tradueix en un major risc de perdre l'habitatge, de manera que els immigrants s'han vist menys obligats a abandonar l'habitatge per manca de recursos malgrat que hagin tingut dificultats per a pagar-ne el lloguer. Així doncs, un 55% dels immigrants exclosos mai no ha hagut d'abandonar el seu pis, mentre que només un 42% dels autòctons exclosos ho ha pogut evitar.

Taula 5.5. Vegades que han vist perillar la continuïtat a l'habitatge per no poder pagar-ne el lloguer

Grup	Mai	Una vegada	Més vegades	Total
Mostra BCN	55	4	0	59
%	93,22	6,78	0,00	100,00
Exclosos autòctons	74	33	53	160
%	46,25	20,62	33,12	100,00
Exclosos immigrants	58	12	28	98
%	59,18	12,24	28,57	100,00
Total	187	49	81	317
%	58,99	15,46	25,55	100,00

Pearson chi2(4) = 41,4311 Pr = 0,000

Taula 5.6. Han hagut d'abandonar l'habitatge per no poder pagar-ne el lloguer, segons submostra d'estudi

Grup	Mai	Una vegada	Més vegades	Total
Mostra BCN	4	0	0	4
%	100,00	0,00	0,00	100,00
Exclosos autòctons	36	42	8	86
%	41,86	48,84	9,30	100,00
Exclosos immigrants	22	14	4	40
%	55,00	35,00	10,00	100,00
Total	62	56	12	130
%	47,69	43,08	9,23	100,00

La major resistència dels immigrants a perdre l'habitatge no és imputable de cap manera a un accés preferent als ajuts públics o privats assistencials. Els nostres entrevistats mostren que, quan es presenten les dificultats de pagament, els immigrants tenen menys accés a recursos externs per a pagar el lloguer de l'habitatge. Així doncs, un 64% dels immigrants no va trobar mai ningú que els ajudés a pagar el lloguer, mentre que entre els exclosos autòctons aquesta freqüència baixa fins al 41%. Els autòctons mostren una major facilitat per a accedir a ajuts dels serveis socials i de les ONG que els immigrants: un 32% dels primers amb dificultats per a pagar el lloguer van aconseguir ajudes d'aquestes entitats, mentre que només un 18% dels immigrants en van aconseguir. Val la pena destacar que els uns i els altres, a causa del seu origen humil, tenen en comú un pobre suport familiar per a obtenir diners, ja que, en tots dos grups la proporció dels que han rebut suport de la família no supera el 15%.

Tornar a viure amb els pares

No hi ha dubte que, quan hi ha dificultats econòmiques per a pagar l'habitatge, la solidaritat dels pares envers els fills és cabdal. En les famílies benestants, la solidaritat intergeneracional acostuma a materialitzar-se en transferències de diners, però entre les famílies pobres la manca de diners que també pateixen els pares obliga a exercir la solidaritat mitjançant el procediment de compartir l'habitatge (Poggio, 2008), de manera que és força probable que els fills tornin a viure amb els pares, especialment en el sud d'Europa (Kohli i Albertini, 2007).

Un 9% dels nostres entrevistats van tornar a viure amb els seus pares un cop havien marxat de la casa paterna després dels quinze anys d'edat, i el motiu citat amb més freqüència ha estat tenir dificultats econòmiques. No obstant això, una primera exploració per nivells d'estudis assolits no mostra cap diferència estadísticament significativa, malgrat que els individus amb titulació bàsica (EGB, primària o graduat escolar) mostren la ràtio més elevada (13%). Tampoc el sexe no mostra una correlació significativa, tot i que les dones han tingut una probabilitat de tornar a la casa paterna una mica més elevada que els homes.

El fet de tornar a casa sembla que està més associat a la classe social de la família d'origen que als estudis i al sexe del mateix individu. Quan observem la distribució de freqüències entre els individus segons hagin estat els estudis de la seva mare, es constata que la probabilitat de tornar a viure amb els pares és significativament més reduïda entre les persones d'extracció social més elevada. Si la proporció d'individus fills de mares universitàries o amb titulació de postsecundària obligatòria que han hagut de tornar a casa dels progenitors és insignificant, la freqüència relativa entre els fills de mares sense estudis és del 10%, i entre els fills de mares amb només estudis bàsics, del 14%.

Taula 5.7. Han tornat a viure amb els pares segons estudis de la mare amb la condició d'haver-ne marxat després dels 15 anys d'edat (percentatges)

Estudis de la mare	No tornen	Tornen	Total
Cap titulació	90,24	9,76	100,00
Bàsica	85,59	14,41	100,00
Postsecundària o universitària	95,88	4,12	100,00
Total	90,31	9,69	100,00

Pearson chi2(2) = 6.2692 Pr = 0.044

Habitatge compartit i allotjament en pensions

Quan no és possible mantenir un habitatge propi i la família no és una font de recursos sòlids, l'alternativa disponible és compartir l'habitatge amb altres persones alienes a la família o viure en una pensió.

La proporció de persones de cada grup que ho ha fet varia i reflecteix els patrons socials i les situacions personals ben diferents de cada grup. Compartir un pis entre diverses persones és un recurs molt utilitzat pels immigrants, més de la meitat dels quals ho han fet en algun moment de la seva vida, i el fet de rellogar una habitació i la pensió és més freqüent entre els exclosos autòctons. Aquest recurs és molt minoritari entre els inclosos; només un 2% d'aquests asseguren haver viscut en una pensió o de relloguer, però sí que han utilitzat més el recurs de compartir un pis entre diverses persones.

En la majoria de casos en què han compartit habitatge o han viscut en una pensió, el motiu principal esmentat pels entrevistats ha estat la manca de prou diners per a pagar un pis propi. Cal matisar, però, que, considerant totes les vegades que els individus s'han trobat en alguna de les situacions residencials esmentades, un 30% dels inclosos ho han fet perquè estaven estudiant i no vivien amb els pares, una raó quasi inexistent entre els actualment exclosos. Però si entre els inclosos els estudis són el segon motiu de viure en pisos compartits, entre els exclosos autòctons el segon motiu és l'elevada despesa ocasionada per una dependència incontrolada de les drogues que no els permetia pagar el lloguer. Un 18% dels exclosos autòctons que han hagut de compartir pis i un 13% dels que han hagut de viure en una pensió o rellogats esmenten aquesta raó.

Taula 5.8. Percentatge de persones que han viscut de relloguer, en una pensió o en un pis compartit

	Rellogat o en pensió	Pis compartit
Mostra BCN	2	20
Exclosos autòctons	52	30
Exclosos immigrants	31	56
	100	100

Dormir al carrer o en albergs

El cas més extrem d'exclusió de l'habitatge es dona quan una persona perd l'habitatge i no li queda més opció que viure al carrer. La mostra que hem entrevistat ens indica que cap de les persones integrades no ha viscut mai un episodi d'aquesta mena. Per contra, un de cada dos exclosos autòctons ho ha fet, i la proporció dels que ho han fet més d'una vegada és del 35%. Aquesta mena d'exclusió també ha afectat d'una manera important els immigrants, tot i que en menor mesura, ja que un 31% ha hagut de dormir alguna vegada al carrer.

Però els recursos alternatius a dormir al carrer han estat utilitzats d'una manera ben diferent per autòctons i per immigrants. Els primers han fet ús dels albergs en el 68% dels casos, mentre que només un 22% dels immigrants que alguna vegada han dormit al carrer ha fet ús dels albergs. No és estrany, doncs, que, preguntats si mai han rebut ajuda d'alguna institució o persona aliena a la família per aconseguir un habitatge quan dormien al carrer, les respostes negatives siguin més elevades entre els immigrants (61%)

que entre els autòctons (52%) i que la diferència de quasi deu punts percentuals entre els dos grups sigui a causa de l'accés desigual als recursos d'assistència social. El 27% dels autòctons ha rebut ajuda dels serveis socials o d'ONG per aconseguir un pis gratuït o molt barat, però només un 15% dels immigrants n'ha aconseguit.

Taula 5.9. Proporció de persones que han dormit alguna vegada al carrer (percentatges)

	Mai	Una vegada	Més d'una vegada	Total
Mostra BCN	100,00	0,00	0,00	100,00
Exclosos autòctons	48,99	16,16	34,85	100,00
Exclosos immigrants	68,97	15,86	15,17	100,00
Total	66,89	12,47	20,63	100,00

Pearson $\chi^2(4) = 83,0624$ Pr = 0,000

Taula 5.10. Proporció de persones que han pernoctat en un alberg (sobre el total que han dormit al carrer)

Grup	No	Sí	Total
Exclosos autòctons	32	69	101
%	31,68	68,32	100,00
Exclosos immigrants	35	10	45
%	77,78	22,22	100,00
Total	67	79	146
%	45,89	54,11	100,00

Pearson $\chi^2(1) = 26,6370$ Pr = 0,000

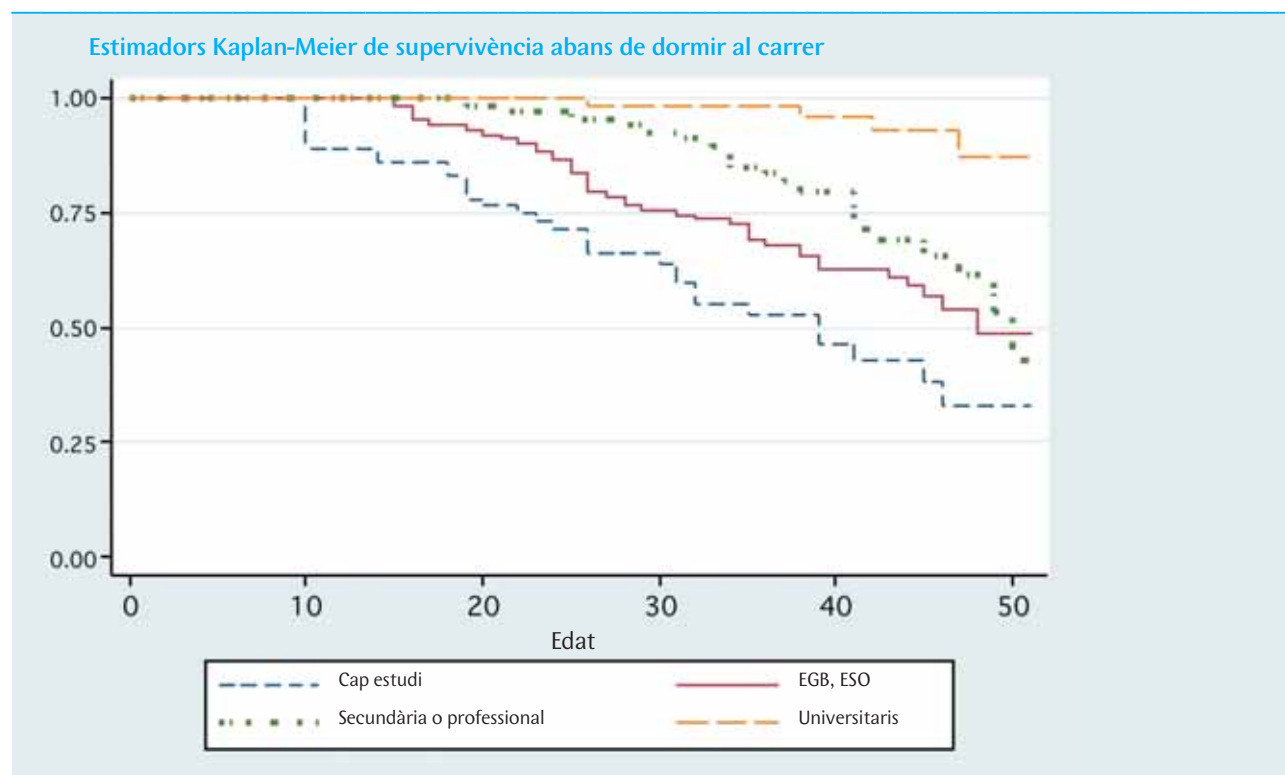
La breu descripció que hem fet ens indica que els exclosos es caracteritzen per haver tingut un accés molt limitat a habitatges en règim de propietat, una limitació derivada de la seva poca capacitat adquisitiva i del pobre patrimoni de les seves famílies d'origen, que, a la vegada, els ha fet molt vulnerables a perdre l'habitatge de lloguer. La seva precarietat personal no ha estat compensada per recursos de tercers, ja que les famílies d'origen no han estat en condicions de ajudar-los i les actuacions dels serveis assistencials públics i privats no han assolit nivells de cobertura, ni segurament d'intensitat, importants per a evitar la pèrdua de l'habitatge, sobretot entre els immigrants.

5.2. Descripció de les transicions a la situació de sense sostre

Hem vist com l'accés a un habitatge de propietat està condicionat pels recursos econòmics que els individus obtenen de les seves credencials educatives i també que són les persones amb menys formació les que tenen més problemes per a pagar el lloguer. No és estrany, doncs, que el risc de dormir al carrer i esdevenir una persona sense sostre estigui molt associat als recursos econòmics derivats de les credencials educatives. El gràfic següent ens mostra les funcions de supervivència sense dormir mai al carrer que han tingut els individus segons la formació educativa. Les funcions de supervivència mostrades són només dels entrevistats autòctons i estimen la probabilitat de sobreviure sense dormir al carrer a una edat concreta, condicionada a haver arribat a tal edat sense dormir al carrer. Les persones que no van obtenir cap titulació escolar van començar a experimentar episodis de dormir al carrer molt prematurament, fins i tot abans de terminar el període de formació escolar obligatòria. A partir d'aquí, el començament del risc de dormir al carrer es retarda amb l'edat de finalització dels estudis. Així doncs, els individus que van obtenir una formació bàsica comencen a transitar a episodis de dormir al carrer a partir dels setze anys, els que han cursat estudis de secundària no obligatòria comencen la zona de risc a partir dels vint anys i entre els universitaris no n'hi ha cap que hagi transitat a un episodi de dormir al carrer abans dels vint-i-cinc anys d'edat. Tot plegat ens permet inferir que el risc de dormir al carrer està associat a la fase de transició a la vida adulta, és a dir, al període en què l'individu, finalitzats els estudis, comença a cercar la seva autonomia com a persona adulta.

És interessant observar, però, que la distinció entre la majoria de graus formatius es concentra bàsicament en la fase d'inici, ja que un cop iniciada la fase de risc de cada nivell educatiu, la pendent de la funció és pràcticament la mateixa, excepte per als individus amb estudis universitaris, que mostren una supervivència significativament més elevada. Als cinquanta anys d'edat, a penes un 12% dels universitaris corren el risc de patir un episodi de dormir al carrer. El risc ha estat del 50% per als entrevistats amb estudis mitjans o bàsics, i del 70% per a les persones sense estudis.

Gràfic 5.1. Supervivència de la submostra de persones autòctones segons el nivell d'estudis



En el cas dels immigrants, hem optat per descriure el risc de dormir al carrer en funció dels anys que fa que viuen al país. La taula següent ens mostra un risc polaritzat entre nivells d'estudis que és més alt en els extrems del gradient dels estudis. Passats deu anys d'estada en el país, la supervivència sense dormir al carrer era només del 28% entre els entrevistats immigrants amb estudis universitaris, del 69% entre els que no tenien cap titulació i d'entre el 80 i el 90% per a aquells que tenien titulacions mitjanes o bàsiques. Aquestes dades han de ser preses amb molta cautela, ja que no tenim cap grup de control d'immigrants residents a la nostra ciutat i aquestes probabilitats reflecteixen només el risc patit pels entrevistats usuaris de les entitats socials; a més, la grandària de la mostra d'immigrants amb estudis universitaris és molt baixa, només tretze individus. En qualsevol cas, constitueixen una aproximació d'una realitat que mereix ser estudiada amb més profunditat.

Taula 5.11. Funcions de supervivència sense dormir al carrer dels immigrants exclosos

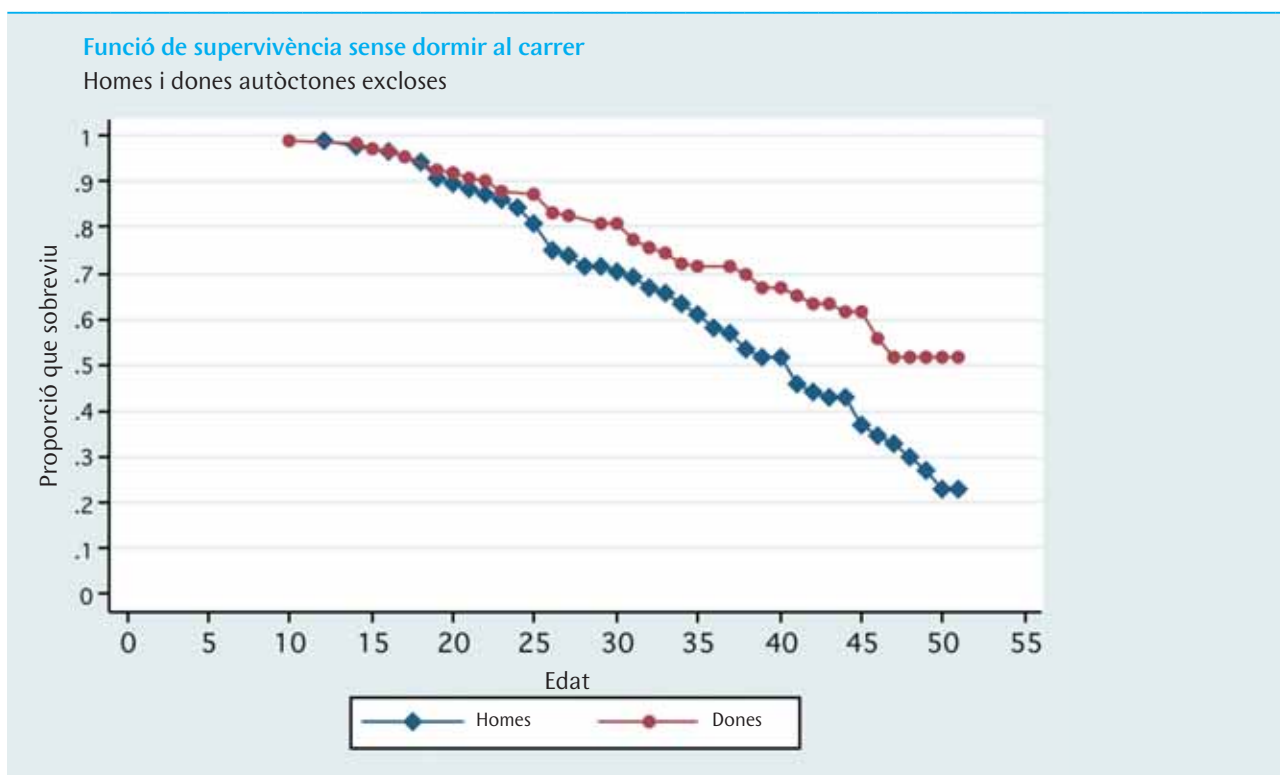
Anys residint al país	Estudis			
	Cap	Bàsics	Postsecundària	Universitaris
1	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
4	0,8500	0,8857	0,8902	0,7404
7	0,7500	0,8562	0,8902	0,5553
10	0,6923	0,8086	0,8902	0,2776

Transició a la situació de sense sostre

De la mostra amb què hem treballat, només la part de les persones ateses per les entitats socials registra individus que han patit la circumstància d'haver de dormir alguna vegada al carrer. En conseqüència, les descripcions de les transicions que farem a continuació queden restringides a aquest grup.

El gràfic següent ens mostra les funcions de supervivència d'homes i dones. S'hi fa visible que hi ha dues fases diferenciades de risc. La primera fase és la de la infància i adolescència i no s'hi observa cap diferència de risc entre homes i dones. Un 10% de les persones ateses per les entitats socials ja havien dormit algun cop al carrer abans de fer els vint anys d'edat, algunes d'elles a una edat tant primerenca com els deu anys. És a partir dels vint anys d'edat, a la fase de transició a la vida adulta, quan ja és observable una separació en el risc que tenen homes i dones, que augmenta de manera creixent en arribar a la fase adulta del cicle vital. Així doncs, entre els individus que tenen cinquanta anys d'edat, quasi el 80% dels homes ja han dormit algun cop al carrer, mentre que entre les dones aquesta proporció és del 50%.

Gràfic 5.2.



Una anàlisi separada entre homes i dones atenent els estudis assolits pels individus ens mostra que entre els homes hi ha dos ritmes d'entrada a la situació de sense sostre segons els estudis que van obtenir.

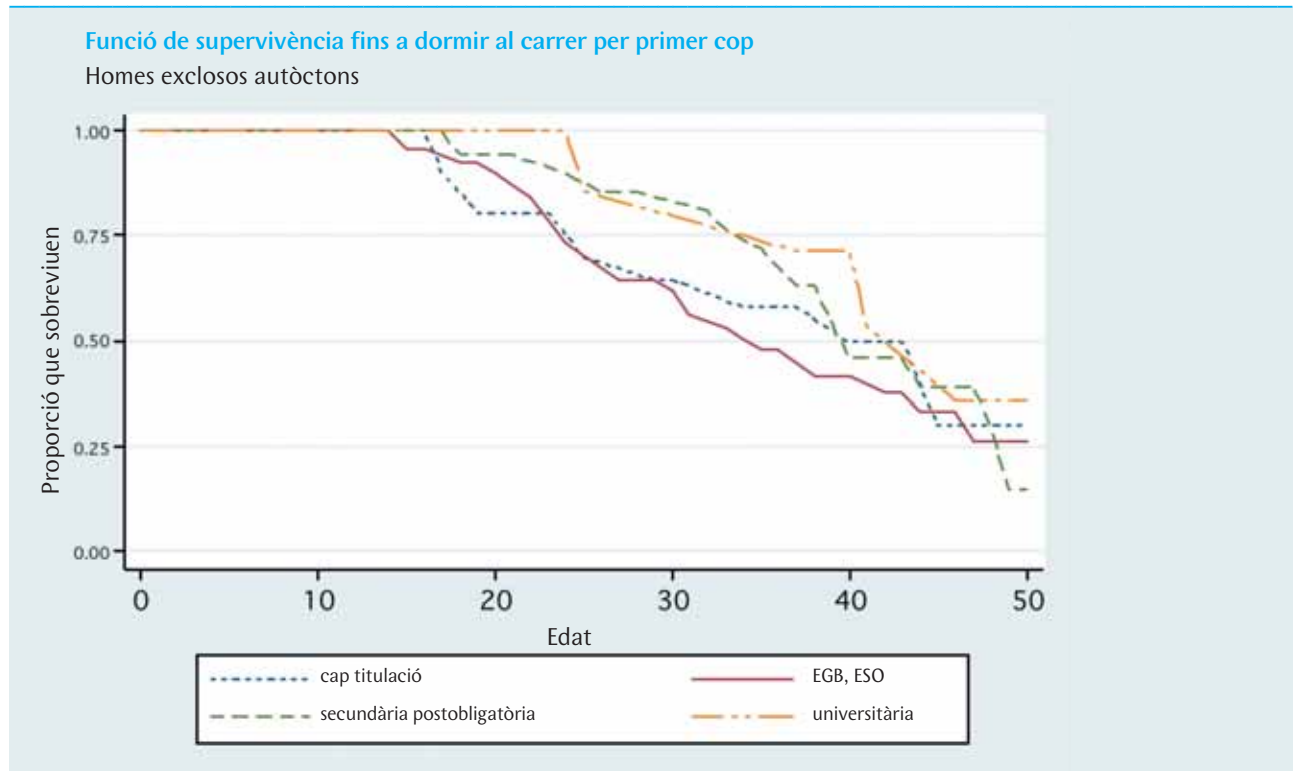
El risc de dormir al carrer en la fase d'adolescència és acusadament elevat entre els individus que han fracassat en el sistema educatiu; un de cada quatre ja ho ha fet en complir els vint anys d'edat. Però és en els homes a partir d'aquesta edat que van abandonar el sistema educatiu amb els estudis obligatoris i la titulació corresponent que augmenta el risc, de tal manera que a partir dels trenta anys d'edat ja no hi ha diferències significatives en la supervivència entre els uns i els altres.

Els homes que van continuar els estudis postobligatoris mostren una tendència comuna a aquest risc a partir del moment que inicien la fase de transició a la vida adulta. L'inici del risc és més endarrerit entre els universitaris, donat que acostumen a independitzar-se de la llar paterna a una edat més tardana. No obstant això, a partir dels quaranta anys d'edat les diferències entre grups deixen de ser significatives.

Tot fa pensar que hi ha una etapa crítica en la qual comença el risc dels homes i que coincideix amb la fase de transició a la vida adulta. Aquesta etapa presenta temps diferents segons la durada dels estudis, però un

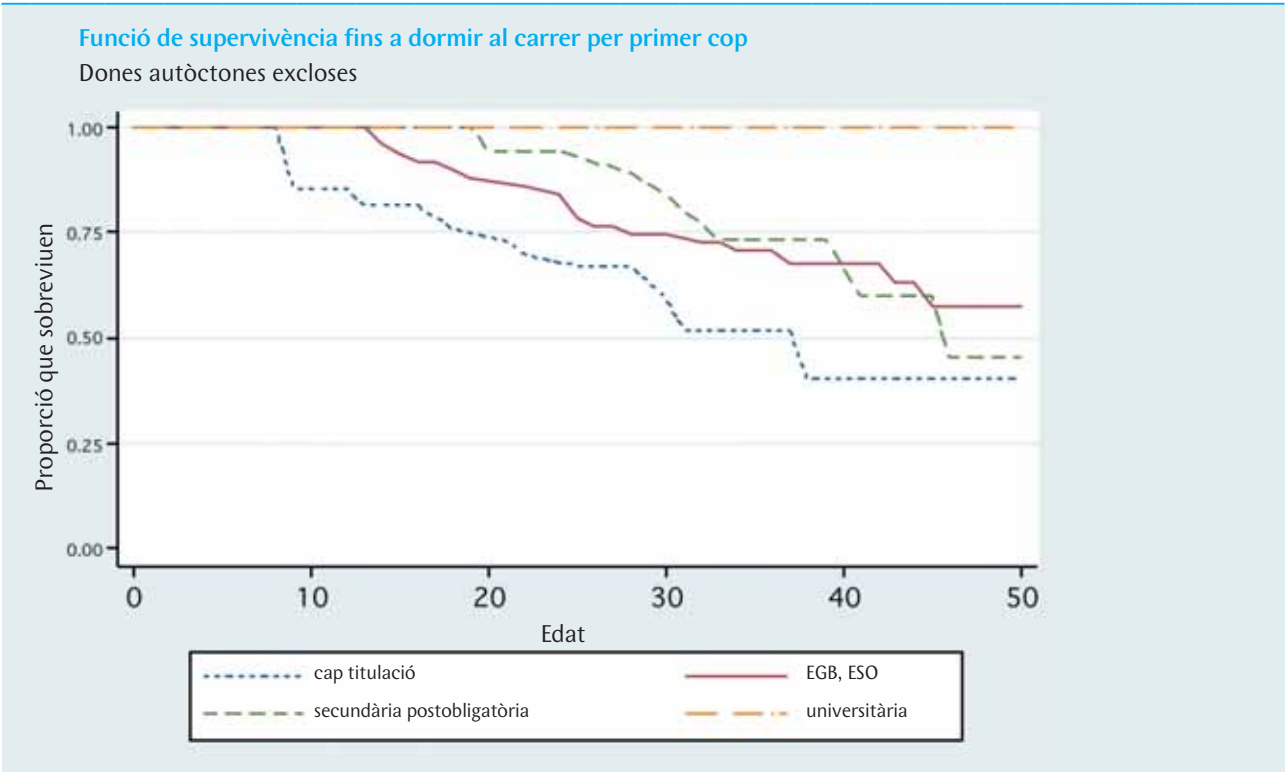
cop comença, el risc de dormir al carrer per primer cop va augmentant a mesura que passen els anys, de manera que a partir dels quaranta anys d'edat és quan els homes tenen el risc més elevat.

Gràfic 5.3.



Observant la distribució del risc entre les dones, la gradació amb els estudis assolits és encara més marcada que entre els homes. A la mostra de dones entrevistades no n'hi ha cap que, tenint estudis universitaris, hagi dormit mai al carrer; la resta segueixen una pauta de risc més o menys semblant a la dels homes, però amb una intensitat de risc no tan acusada.

Gràfic 5.4.



En el cas dels immigrants, el risc de dormir al carrer per primer cop ha estat analitzat des que entren a residir en el país per primera vegada. La taula següent ens mostra el risc acumulat que corren de dormir al carrer a mesura que passen els anys de residència a Espanya. Al cap del primer any, un 6,6% dels homes i un 3,7% de les dones han dormit algun cop al carrer, la qual cosa és explicable donat que algunes persones han pogut entrar al país sense conèixer ningú i amb una manca de recursos per a trobar un lloc on viure d'una manera immediata. Però el risc que corren els immigrants d'acabar com a persones sense sostre no és degut a la precarietat de la seva entrada inicial al país, sinó que augmenta a mesura que passen els anys de residència, de tal manera que, passats disset anys, el risc dels homes, condicionat al fet de no haver dormit mai al carrer fins a aquest moment, puja al 45%, i el de les dones, més baix, al 16%. Podem dir que la tendència del risc no és gaire diferent de la dels autòctons, afecta més els homes que les dones i augmenta amb el temps de residència i l'edat.

Taula 5.13. Risc de dormir al carrer per primer cop dels immigrants

Anys residint	Funció de probabilitat acumulada	
	homes	dones
1	0,0656	0,0366
5	0,1961	0,0677
9	0,2957	0,0677
13	0,3263	0,1083
17	0,4488	0,1640

La persistència de dormir al carrer

En aquest epígraf fem la descripció de la persistència de dormir al carrer al llarg del temps. Hem considerat que la conducta és persistent si hi ha hagut episodis de dormir al carrer en anys consecutius, la qual cosa no vol dir sempre que l'individu ha estat dormint al carrer d'una manera continuada. En alguns casos ha estat

així, però en d'altres les experiències han estat esporàdiques, d'una durada curta, però s'han repetit un any i l'altre. Si en tot un any l'individu no ha dormit mai al carrer, aleshores considerem que ha tingut un episodi nul i a l'efecte de l'anàlisi es considera que ha sortit de la situació de sense sostre. Si passat aquest període nul l'individu torna a dormir al carrer, es considera que en comença un nou episodi.

D'acord amb aquesta definició de què és un període continuat de dormir al carrer, la taula següent ens mostra una major persistència entre els exclosos autòctons que entre els immigrants. Gairebé cap dels immigrants de la mostra no ha tingut experiències repetides de dormir al carrer durant períodes superiors als deu anys i el 80% ja havia sortit d'aquesta situació al cap de quatre anys, mentre que en el cas dels autòctons, quatre anys després d'haver iniciat un episodi de dormir al carrer, encara un 45% continuen fent-ho.

Taula 5.14. Funció de supervivència dormint al carrer

Anys	Autòctons	Immigrants
1	0,9658	1,0000
4	0,4493	0,2083
7	0,2722	0,1042
10	0,2116	0,0521
13	0,1598	.
16	0,0932	.
19	0,0699	.
22	0,0466	.
25	0,0466	.
28	0,0000	.

La persistència és encara més breu en el cas de les dones, que presenten sempre un risc de supervivència com a sense sostre més curt que els homes, tant si són autòctones com immigrants.

Taula 5.15. Funció de supervivència dormint al carrer

Anys dormint al carrer	Autòctons		Immigrants	
	Homes	Dones	Homes	Dones
1	0,9718	0,9556	1,0000	1,0000
4	0,4726	0,4011	0,2600	0,1000
7	0,3130	0,1930	0,1040	
10	0,2713	0,1103	0,0520	
13	0,1938	0,0827		
16	0,0969	0,0552		
19	0,0969	0,0552		
22	0,0969			
25	0,0969			
28	0,0000			

La recaiguda

Prenem com a cas reincident aquella situació en què un individu torna a dormir al carrer després d'haver passat un primer episodi mínim d'un any en el qual no hi ha dormit. La taula de supervivència següent ens mostra com la reincidència és pràcticament nul·la entre els immigrants en els primers tres anys posteriors a deixar de dormir al carrer per primer cop, mentre que entre els autòctons quasi un 20% han experimentat un nou episodi de dormir al carrer.

Transcorreguts cinc anys, el 92% dels immigrants ha sobreviscut sense cap episodi nou de dormir al carrer i molt probablement no en tornaran a tenir mai més en la seva vida, però entre els autòctons el risc continua al llarg de la vida i, transcorreguts vint-i-cinc anys, set de cada deu individus hi tornaran a recaure.

Taula 5.16. Taula de supervivència sense tornar a dormir al carrer

Anys des que deixa de dormir al carrer	Autòctons	Immigrants
1	0,9342	1,0000
2	0,8859	1,0000
3	0,8121	1,0000
4	0,7932	0,9600
5	0,7734	0,9164
10	0,5892	0,9164
25	0,2857	0,9164

L'agrupació d'homes i dones plegats oculta riscos molt diferents entre els uns i les altres. La següent taula de supervivència, on es mostren les probabilitats per sexe, ens indica que el risc de reincidència en les dones immigrants és pràcticament nul, i el de les dones autòctones, més baix que el dels homes. De fet, la supervivència que tenen els homes sense tornar a dormir al carrer és nul·la als vint-i-cinc anys d'haver deixat de dormir al carrer per primer cop, mentre que la de les dones és del 67%.

Taula 5.17. Taula de supervivència sense tornar a dormir al carrer

Anys des que deixa de dormir al carrer	Autòctons		Immigrants	
	Homes	Dones	Homes	Dones
1	0,9286	0,9394	10,000	10,000
2	0,8687	0,9033	10,000	10,000
3	0,7554	0,8656	10,000	10,000
4	0,7554	0,8263	0,9375	10,000
5	0,7554	0,7850	0,8705	10,000
10	0,5012	0,6716	0,8705	10,000
25	0,0000	0,6716	.	10,000

5.3. Causes de dormir al carrer

Factors explicatius d'esdevenir una persona sense sostre

Muñoz *et al.* (2005) han elaborat una recopilació dels models teòrics que tracten d'explicar la presència de persones sense sostre. Els autors identifiquen dos tipus de models teòrics: els que fan èmfasi en els factors estructurals i els que es fonamenten en la vulnerabilitat dels individus.

Factors estructurals socioeconòmics

Entre els factors explicatius més rellevants hi figuren la debilitat del capital social, la pobresa econòmica, els processos d'estigmatització i la qualitat de vida. La debilitat del capital social és un factor versemblant en tant que la desafiliació social i la manca de xarxes de suport estan associades a un risc elevat d'esdevenir un sense sostre. En aquest sentit, les teories que pronostiquen un augment de la individualització i l'afebliment de les relacions familiars es tradueixen en un augment de persones vivint en llars unipersonals, de vegades amb poc capital social (Lee *et al.*, 2003). La pobresa econòmica, unida a l'estructura del mercat immobiliari i de l'oferta d'habitatge públic, constitueixen un altre factor de risc en tant que certes persones, davant de circumstàncies de penúria econòmica, poden ser incapaces de pagar el cost de l'habitatge. És per això que

l'evolució del mercat laboral (atur, inestabilitat d'ingressos, salaris baixos) i de la pobresa, així com l'evolució del preu de l'habitatge i l'oferta d'habitatge social i/o de subsidis a les persones de baixos ingressos, són factors importants per a entendre el volum de persones sense sostre i les tendències en el temps. En l'evolució del mercat de l'habitatge cal tenir en compte l'efecte d'increments de la demanda a causa d'augmentos substancials dels fluxos immigratoris i de la incorporació a la vida adulta de cohorts de joves molt nombroses, com ha estat el cas dels anomenats *baby boomers*.

Cal afegir-hi un altre factor estructural: els processos d'estigmatització, que operen com a discriminadors a l'hora d'obtenir un habitatge assequible. Certs grups socials, especialment si pertanyen a minories ètniques marginades, són discriminats en el mercat de l'habitatge (Lee *et al.*, 2003), a la qual cosa cal afegir la discriminació que pateixen també en el mercat laboral que els fa ser candidats probables a la pobresa. L'estigma, però, no és exclusiu de les minories ètniques.

La vulnerabilitat dels individus davant d'experiències estressants

Els factors estructurals, però, no expliquen del tot l'existència de persones sense sostre. Per què persones posicionades en la mateixa situació estructural esdevenen sense sostre i d'altres no? El concepte de vulnerabilitat individual davant de situacions estressants ens ajuda a entendre el diferencial de risc entre persones en una mateixa situació social. Muñoz *et al.* (2005) troben en la literatura acadèmica una agrupació diferent de factors de risc segons el moment del cicle vital en el qual es trobin les persones¹⁴.

Hi ha un seguit d'esdeveniments que tenen una incidència cabdal quan succeeixen en la infantesa, mentre que d'altres són molt significatius quan succeeixen en l'edat adulta. A la infantesa, l'abandó, haver patit abusos físics o sexuals, haver estat expulsat del sistema educatiu, haver-se escapat de casa i/o haver estat acollit en famílies o institucions d'acollida, estan significativament associats al risc d'esdevenir sense sostre a l'edat adulta. Així mateix, també ho estan variables relacionades amb els pares: que els progenitors presentin un baix nivell educatiu, que tinguin una forta addicció a substàncies o que el pare no visqui d'una manera regular a la llar, així com les experiències de divorci, són igualment factors de risc. L'acumulació d'esdeveniments d'aquesta mena és un predictor significatiu de transicions a una situació de sense sostre, i com més factors s'acumulen, més aviat es produeix la transició. Les teories explicatives afirmen que aquest tipus de problemes comporten serioses dificultats, bé per a desenvolupar habilitats cognitives que després han de permetre mantenir relacions estables i obtenir recursos per a mantenir un habitatge, bé per a superar els problemes emocionals derivats d'aquestes situacions i que després impediran mantenir una relació familiar estable, i també afirmen que aquestes experiències augmenten el risc de patir malalties mentals, com la depressió o l'addicció, que són a la vegada factors de risc d'esdevenir sense sostre.

Un cop a l'edat adulta, les dificultats per a obtenir una ocupació amb una remuneració regular i suficient a causa de tenir credencials educatives insuficients, o a causa d'un estat de salut precari¹⁵, són fonamentals. La pobresa de les xarxes socials esdevé cabdal en el moment de ruptures a la família a causa de conflictes interpersonals o a causa de la defunció d'algun dels seus membres (la parella, els pares en els casos de persones adultes no independitzades de la llar paterna...). Als EUA s'ha estudiat amb profunditat un altre factor: es preveu que el risc d'esdevenir sense sostre augmenta entre persones vulnerables en situacions d'estrès bèl·lic, com ho demostra el fet que aquest risc és força més elevat entre els veterans de guerra.

L'evidència empírica disponible de la societat nord-americana confirma l'existència de quatre grans factors: la pobresa persistent, els desordres de conducta, la manca de xarxes socials i les institucions que donen accés a un habitatge (Koegel, P.; Burnam, M.A.; Baumohl, J., 1996). Lee *et al.* (2003), comparant dades agregades de persones sense sostre entre àrees metropolitanes dels EUA, conclou que les prediccions basades en factors demogràfics (immigració i *baby boomers*), mercat de treball i polítiques socials, són totes elles significatives, però en especial el nivell de renda disponible i la proporció de llars unipersonals. Al mateix temps, a la ciutat de Nova York, coincidint amb un augment generalitzat de la desigualtat social al llarg dels anys vuitanta a la societat nord-americana, el nombre de persones sense sostre es va multiplicar per cinc. El més destacat, però, ha estat el canvi radical en el perfil dels nous sense sostre. Si al llarg dels anys setanta eren fonamentalment persones que es trobaven en situacions de necessitat conjuntural (emergències o

14. Muñoz *et al.* (2005) citen estudis que confirmen la simetria entre les raons adduïdes pels sense sostre entrevistats i les anàlisis de factors objectius causants de la seva desgràcia.

15. Entenent "estat de salut" en un sentit ampli que comprèn malalties físiques i mentals, incloent-hi les addiccions.

manca temporal de recursos econòmics), la nova pobresa es va fer palesa en el perfil dels sense sostre: la majoria eren dones joves amb fills petits, que tenien un historial de violència domèstica i d'addiccions a l'alcohol i a altres drogues, sense experiència laboral i amb un nivell baix de credencials educatives¹⁶. Tot apunta que l'augment de les desigualtats i de la pobresa ha significat un deteriorament de les oportunitats vitals de les persones més vulnerables, un creixement de les desestructuracions familiars i dels problemes de salut que han fet augmentar el risc de perdre la capacitat de mantenir una llar pròpia.

Diversos estudis encarregats pel Govern britànic al llarg dels anys noranta conclouen que la causa principal de tots els casos de persones sense sostre resideix en la pobresa (Anderson i Christian, 2003). Anderson i Christian (2003) identifiquen tres itineraris d'entrada a la situació de sense sostre que estan molt associats a tres períodes típics del cicle vital: la joventut, l'edat adulta i la maduresa. L'itinerari cap a la situació de sense sostre en la joventut està molt associat a experiències de ruptures familiars durant la infantesa i al patiment d'abusos. En aquest camí, l'èxit que puguin tenir les institucions de protecció del menor perquè torni amb la família són cabdals. L'itinerari en l'edat adulta és el que està més associat a factors estructurals de pobresa, atur i mercat de l'habitatge, mentre que l'itinerari en l'edat madura està més vinculat amb problemes individuals relacionats amb la salut mental i la ruptura de relacions familiars i socials. En aquest sentit, les polítiques de desinstitucionalització dels malalts mentals ha contribuït a engrossir les files dels sense sostre al Regne Unit.

L'estudi realitzat per Muñoz *et al.* (2005) a la ciutat de Madrid entre els anys 1997 i 1999 mostra l'existència de tres grups de persones sense sostre que, poc o molt, tenen una certa similitud amb la composició dels sense sostre estudiats a ciutats dels EUA. Contràriament a l'opinió generalitzada entre certs sectors de l'opinió pública, la presència d'alcohòlics i malalts mentals no és precisament la més abundant. Quasi la meitat de les persones sense sostre de la ciutat de Madrid són persones que tenen problemes econòmics importants per manca de feina o ingressos insuficients per a pagar el cost de l'habitatge i no manifesten excessius problemes de salut mental o consum de substàncies addictives. L'altra meitat sí que està formada per persones amb seriosos problemes de conducta, però Muñoz *et al.* (2005) hi distingeixen dos grups ben diferents. El més nombrós està format per persones (prop d'un terç del total dels sense sostre) que ja fa anys que són al carrer i s'ajusten a l'estereotip de la persona alcohòlica molt deteriorada físicament i psíquicament. El tercer grup (prop del 20% del total) està format per joves amb múltiples problemes de salut i mentals i que tenen en comú haver patit situacions molt estressants abans dels divuit anys, com ara viure en llars amb un consum elevat d'alcohol i altres drogues, ser objecte de violència física o sexual i/o haver estat expulsat o haver-se escapat de casa. Tots aquests problemes s'associen significativament a la pobresa econòmica persistent. En el perfil dels sense sostre, però, la proporció de dones és inferior a la d'homes (només entre un 15 i un 20% són dones).

Pel que fa a la ciutat de Barcelona, ja hem esmentat que l'estudi realitzat pels tècnics de l'Institut Municipal de Salut Pública l'any 1997 sobre les condicions de salut d'una mostra de toxicòmans, persones sense sostre i prostitutes, mostra que la ruptura familiar és l'origen de la situació de marginalitat que pateixen una bona part d'aquestes persones¹⁷. Una altra dada significativa és que el 84% de les persones sense sostre l'any 1996 tenien un nivell d'estudis que no superava els estudis primaris.

En la detecció realitzada per entitats a la ciutat l'octubre de 2002 es van comptabilitzar als carrers de Barcelona 1.079 persones sense sostre. El desembre del mateix any un treball de camp en comptava 1.510. Tot i que aquestes deteccions tenen un marge d'error alt degut a les peculiaritats del col·lectiu, podem relacionar l'increment amb l'aparició en aquells mesos d'assentaments formats per persones immigrades en situació irregular. Observant la composició dels grups de persones sense sostre detectades a finals del 2002, hom conclou que eren una minoria exigua les dones que en formaven part i que, a diferència de les dades disponibles de la societat nord-americana, els nuclis familiars representaven només el 2% de les persones sense sostre, si bé la majoria eren estrangeres. La majoria de les persones sense sostre a Barcelona eren homes, més de la meitat immigrants, que encara no havien entrat en processos irreversibles de cronificació de la seva situació. Tenien una importància especial els grups de menors d'edat que, malgrat ser pocs (una cinquantena van ser detectats), es troben en una posició molt vulnerable, però encara reversible.

16. Dades extretes de l'informe *The New Poverty: A Generation of Homeless Families*, Nova York: Homes for the Homeless, Inc.

17. Borrel, C. *et al*, *Salud y marginación social*, Institut Municipal de Salut Pública. [Mimeo.]

El 12 de març de 2008 es va portar a terme el darrer recompte, en el qual es van detectar prop de 650 persones dormint al carrer, les quals, sumades a les 913 que van passar la nit en diferents equipaments d'acollida i pensions i les 256 situades en assentaments més o menys estables, eleven la xifra de persones sense llar a prop de les 1.800 (Cabrera *et al.*, 2008). Com en el recompte de 2002, més de la meitat d'aquestes persones són de nacionalitat estrangera i la seva situació està vinculada al procés migratori.

Moltes de les persones sense llar no han patit encara un desarrelament social que els impedeixi mantenir les expectatives de normalitzar la seva vida. Prop d'un 12% tenen una feina remunerada i vora el 30% fa menys de sis mesos que estan sense llar (Cabrera *et al.*, 2008). Més difícil de recuperar és la situació d'una quarta part de les persones sense sostre, que ja han perdut els hàbits d'higiene i cura personal i que pateixen greus trastorns de comportament. La vida al carrer de bona part d'aquestes persones té l'origen en la reforma psiquiàtrica del 1987, que pretenia la integració en la societat de les persones malaltes tancades en centres de salut mental. Part d'aquestes persones van quedar desamparades perquè no disposaven de xarxes familiars prou fortes per a afrontar la seva malaltia (Desviat, M., 1996).

Distingim, doncs, dues cares del fenomen de les persones sense sostre: la immigració econòmica sense ingressos que viu al carrer esperant una oportunitat d'inserció i els individus autòctons entre els quals les situacions de pobresa extrema i d'exclusió social total són molt més intenses. La importància de les xarxes familiars per a suplir les deficiències del nostre estat del benestar fa que aquelles persones que es troben amb traves per a accedir al mercat laboral i que no disposen d'una xarxa social i familiar consolidada pateixin un risc important de caure en una situació de pobresa extrema.

En els nínxols laborals que ocupaven les persones sense sostre autòctones, la inestabilitat i els salaris baixos són la característica principal. Entre els homes, les ocupacions més corrents eren peó d'obra, cambrer o ajudant de cuina, les quals han portat a terme sense contracte o encadenant contractes temporals. Entre les dones, l'ocupació més habitual era el treball domèstic¹⁸.

La conjunció dels obstacles a la inserció laboral i l'aïllament familiar i social es troba a l'arrel de les circumstàncies personals que han portat aquestes persones a la indigència i és també el que porta una part dels nouvinguts a patir situacions d'exclusió extrema. Aquests sense sostre immigrants es troben en una fase inicial en el procés de degradació personal que suposa la vida al carrer. Les seves possibilitats per a sortir d'aquesta situació estan íntimament lligades a la construcció d'una xarxa d'amistats i suport social en el nostre país.

Causes de dormir per primer cop al carrer a la ciutat de Barcelona

Estimem en primer lloc un model per a avaluar l'efecte dels estudis en el risc de dormir al carrer, on només controlem les variables del temps en situació de risc, el sexe i la condició d'immigrant. En efecte, com hem mostrat a la descripció de les funcions de supervivència, el risc més elevat el tenen els individus amb cap titulació o només amb la formació bàsica d'EGB o de graduat escolar, i el risc més baix, els individus amb formació universitària. No obstant això, els estudis no són un factor directe en si mateixos, ja que, com veurem a continuació, en introduir altres factors, alguns d'ells dependents sens dubte dels estudis aconseguits, com el risc de no obtenir una feina, per exemple, l'efecte directe dels estudis desapareix.

L'efecte del temps no pot ser mesurat de la mateixa manera per a autòctons que per a immigrants. En els primers, mesurem l'evolució del risc amb l'edat, i en els segons, el temps de residència al país. Per tant, els estimadors de l'efecte del temps no han de ser tinguts en consideració.

18. Informe de l'actuació municipal amb persones sense sostre, Direcció d'Afers Socials, Ajuntament de Barcelona, 2001.

Taula 5.18. Regressió logística de dormir al carrer

Logistic regression	Number of obs	=	7048			
	Wald chi2(8)	=	50.65			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -589.04611	Pseudo R2	=	0.0372			
(Std. Err. adjusted for 412 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime_2	1.461168	.5610537	0.99	0.323	.6884289	3.101282
_ltime_3	1.876181	.779751	1.51	0.130	.830827	4.236807
_ltime_4	3.415243	1.449692	2.89	0.004	1.486299	7.847601
sexe	.5207417	.0995323	-3.41	0.001	.3580365	.7573861
_lestudis4_2	.7389805	.1788885	-1.25	0.211	.4598102	1.187647
_lestudis4_3	.4687223	.1260922	-2.82	0.005	.2766507	.7941446
_lestudis4_4	.2636947	.1081621	-3.25	0.001	.1180202	.589178
immigra	3.340318	1.216212	3.31	0.001	1.636306	6.818846

Variables: time: anys en situació de risc; sexe: dona; estudis_1: cap titulació (Cat. Ref.); estudis_2: EGB, ESO o equivalent; estudis_3: secundària postobligatòria; estudis_4: titulació universitària; immigra: nascut fora de l'Estat espanyol.

Quan incloem en el nostre model altres variables que la teoria de l'exclusió social considera rellevants per a entendre les transicions a la situació de sense sostre, observem que, a grans trets, el risc de dormir per primer cop al carrer afecta més els homes i els immigrants, malgrat que, com hem advertit, les dades dels immigrants no són fiables donada la manca de grup de control d'immigrants. Per cohorts demogràfiques, sembla que el risc de dormir per primer cop al carrer ha crescut entre les cohorts més joves, sobretot entre aquelles nascudes després de 1976. Això sembla indicar que l'augment espectacular dels preus de l'habitatge en el darrer decenni hauria limitat l'accés dels més joves a l'habitatge, especialment al de propietat, que és una garantia contra el risc de dormir al carrer. La manca de sèries temporals prou llargues dels preus de l'habitatge a Barcelona ens impedeix contrastar aquesta hipòtesi, que és, nogensmenys, força versemblant.

Observant en detall les variables individuals que el model teòric identifica com a factors causals, hom conclou que les més rellevants són les següents: el risc més elevat es dona entre els individus que acaben de sortir de la presó i entre els que acaben de patir una ruptura de la vida en parella, seguit de les situacions en què l'individu es troba amb una carència de recursos per a pagar l'habitatge o es troba sense feina. En el cas concret dels individus que han perdut la feina, la probabilitat que hagin de dormir al carrer per primer cop a l'any següent de perdre-la és 2,8 vegades superior a la dels que no l'han perdut. Pel que fa a les dificultats per a pagar l'habitatge, tenir l'habitatge en règim de propietat és un factor de resistència més poderós que el règim de lloguer, sobretot si el titular de la propietat és el mateix entrevistat o la seva parella.

Els problemes de salut mental són el següent factor en importància; però, pel que fa a les conseqüències de l'addicció a drogues, només el consum excessiu de cocaïna té una associació significativa amb el risc de fer la primera transició a dormir en el carrer. Ni els problemes previs d'alcoholisme ni de consum d'heroïna expliquen per què els individus atesos actualment per les entitats socials van acabar dormint al carrer per primer cop.

Algunes de les variables relacionades amb la socialització en el període de la infància expliquen la transició a una situació sense sostre, però en menor mesura del que ho fan les variables ja esmentades. Entre aquestes, haver crescut en una llar sense una figura paterna i, sobretot, haver-se escapat alguna vegada de casa per tenir problemes amb els pares o els tutors en són els millors predictors, però no tan intensos com els altres

esmentats. Cal precisar que aquells individus que van viure sempre amb els dos pares biològics no tenen, però, cap garantia que el seu risc es redueixi; al contrari: les nostres estimacions indiquen que el risc ha estat major per a ells, malgrat que desconeixem les circumstàncies familiars que expliquen aquesta associació. Tampoc no representa un risc significatiu haver estat internat en un centre de menors.

Taula 5.19. Regressió logística de la primera transició a dormir al carrer

Logistic regression	Number of obs	=	6450			
	Wald chi2(35)	=	347.06			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -451.65023	Pseudo R2	=	0.1890			
(Std. Err. adjusted for 377 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
time_edat	1.053438	.0171309	3.20	0.001	1.020391	1.087554
_lcohort_2	1.330432	.3540947	1.07	0.283	.7896689	2.241507
_lcohort_3	2.330286	1.04433	1.89	0.059	.9681414	5.608925
immigra	1.837833	.5522036	2.03	0.043	1.019883	3.311783
sexe	.471213	.1220213	-2.91	0.004	.2836596	.7827752
_lestudis4_2	.642738	.1950345	-1.46	0.145	.3546032	1.164998
_lestudis4_3	.7933141	.2465058	-0.75	0.456	.4314714	1.458607
_lestudis4_4	.5660576	.2352207	-1.37	0.171	.2506979	1.278117
expulsat	1.02131	.4190626	0.05	0.959	.4569767	2.282556
sensepare	1.73462	.5348932	1.79	0.074	.9478185	3.174561
escapa	2.044649	.4634495	3.16	0.002	1.311238	3.188277
relprobtutor	.9058743	.3499088	-0.26	0.798	.4248908	1.931339
relprobmes-e	.5375274	.179472	-1.86	0.063	.2793815	1.034198
abans6	.8149529	.2399074	-0.70	0.487	.4576718	1.451145
centre	1.176132	.7065274	0.27	0.787	.3623444	3.817604
paresbio	1.674811	.4888354	1.77	0.077	.9451954	2.967634
no_treball	2.929494	.7061661	4.46	0.000	1.826447	4.698704
perdfeina	2.756474	.9353507	2.99	0.003	1.417479	5.360324
coca_ant1	2.092661	.7500705	2.06	0.039	1.036582	4.224684
heroína_ant1	.5495035	.2877693	-1.14	0.253	.1968816	1.533684
joc_1	.9059298	.4199071	-0.21	0.831	.36522	2.247163
alcohol_1	1.297242	.4067015	0.83	0.406	.7017115	2.398188
salment_1	2.641103	.8249161	3.11	0.002	1.431934	4.871331
surtpreso	3.697971	2.349574	2.06	0.040	1.064478	12.84666
delinq_1	.6935083	.2710335	-0.94	0.349	.3223957	1.491812
prosti_1	.3768273	.3240457	-1.13	0.256	.0698501	2.032907
pares_1	1.357932	.4693815	0.89	0.376	.6896876	2.673644
_lprop_1_1	.2153255	.0932574	-3.55	0.000	.0921383	.5032114
_lprop_1_2	.9520551	.3862078	-0.12	0.904	.4298989	2.108424
_lllog_1_1	.5261232	.1778165	-1.90	0.057	.2712705	1.020404
_lllog_1_2	.7424871	.2548606	-0.87	0.386	.3788888	1.45501
paga_habit_1	2.981024	1.161945	2.80	0.005	1.388621	6.399516
separa_1	3.322561	1.157964	3.45	0.001	1.678093	6.578546
_lmalmomen~1	1.903575	.5506091	2.23	0.026	1.079841	3.355676
_lmalmomen~2	1.12241	.433726	0.30	0.765	.5262923	2.393735

Variables: time_edat: edat de l'individu; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976;

cohort_3: nascut després de 1976; immigra: mostra d'immigrants; sexe_2: dona; estudis4_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis4_2: formació bàsica; estudis4_3: postsecundària o universitària; estudis4_4: no sap o no contesta; expulsat: va ser expulsat alguna vegada d'un centre educatiu; escapa: es va escapar alguna vegada de casa; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; relprobm_e: problemes de relació amb mestres; relprobtutor: problemes de relació amb pares; abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; centre: va estar en un centre de menors; paresbio: va viure sempre amb els dos progenitors biològics; no_treball: no treballa ni estudia; perdfeina: treballava l'any anterior, però no ara; coca_ant1: l'any anterior té problemes greus a causa de la cocaïna; heroïna_ant1: l'any anterior té problemes greus a causa de l'heroïna; joc_1: l'any anterior té problemes greus a causa del joc; alcohol_1: l'any anterior té problemes greus a causa de l'alcohol; salment_1: l'any anterior té problemes greus de salut mental; surtpreso: ha sortit aquest any de la presó; delinq_1: l'any anterior practicava petits furtos o robatoris o venia droga; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; pares_1: l'any anterior havia tornat a viure amb els pares; prop_1_0: l'any anterior no tenia habitatge en propietat (Cat. Ref.), prop_1_1: l'any anterior vivia en un pis de propietat de l'entrevistat o de la parella, prop_1_2: l'any anterior vivia en un pis de propietat a nom de tercers; llog_1_0: l'any anterior no tenia habitatge en lloguer (Cat. Ref.), llog_1_1: l'any anterior vivia en un pis de lloguer de l'entrevistat o de la parella, llog_1_2: l'any anterior vivia en un pis de lloguer a nom de tercers; paga_habit_1: l'any anterior tenia problemes per a pagar l'habitatge; separa_1: l'any anterior estava casat o cohabitava i aquest any no; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però rebia suport professional.

Un factor protector que augmenta la resistència a esdevenir sense sostre de les persones que han passat per un mal moment personal l'any anterior és haver tingut el suport d'un professional que els ajudés a resoldre els seus problemes. Segons les nostres estimacions, les persones que no van acudir a un professional perquè no en coneixien l'existència o per manca de diners per a pagar-ne cap o simplement perquè dubtaven que fos eficaç, van tenir un risc de dormir al carrer un 90% superior al de les persones que no van patir cap mal moment, però és molt interessant observar com aquest risc va desaparèixer per a les persones que sí que van acudir en cerca d'ajuda. És clar que hi pot haver un biaix per efecte selecció, raó per la qual hem estimat un model d'equacions simultànies que expliquin alhora el risc de dormir al carrer i la probabilitat de cercar l'ajuda d'un professional. Els resultats mostrats a continuació ens indiquen que no és gaire probable un efecte selecció ($\rho = -0.02$, per tant una correlació entre residuals molt baixa, i gens significativa, $\chi^2 = 0.12$) i que l'efecte dels professionals és significativament protector del risc de dormir al carrer.

Taula 5.20. Regressió probit d'equacions simultànies: transició a dormir al carrer i cercar ajuda professional

Seemingly unrelated bivariate probit	Number of obs	=	6450			
	Wald chi2(49)	=	436.95			
Log pseudolikelihood = -2078.2972	Prob > chi2	=	0.0000			
(Std. Err. adjusted for 377 clusters in Id)						
_d	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
time_edat	.0200408	.0064138	3.12	0.002	.00747	.0326117
_lcohort_2	.0771075	.1111819	0.69	0.488	-.1408051	.2950201
_lcohort_3	.3239079	.1909376	1.70	0.090	-.0503228	.6981387
immigra	.2095662	.1231149	1.70	0.089	-.0317346	.4508669
sexe	-.2876687	.1052109	-2.73	0.006	-.4938783	-.0814591
_lestudis4_2	-.1630213	.1316846	-1.24	0.216	-.4211183	.0950757
_lestudis4_3	-.1163973	.1324366	-0.88	0.379	-.3759684	.1431737
_lestudis4_4	-.3064683	.1703368	-1.80	0.072	-.6403224	.0273858
expulsat	.0965385	.1824404	0.53	0.597	-.2610381	.4541151
sensepare	.2789081	.1358106	2.05	0.040	.0127242	.545092
escapa	.3127939	.100821	3.10	0.002	.1151884	.5103994

relprobtutor	-.0327842	.1530921	-0.21	0.830	-.3328392	.2672709
relprobmes~e	-.2240741	.1470324	-1.52	0.128	-.5122524	.0641042
abans6	-.0940113	.1132736	-0.83	0.407	-.3160235	.1280009
centre	.0289443	.2689326	0.11	0.914	-.498154	.5560425
paresbio	.2417338	.1282503	1.88	0.059	-.0096321	.4930997
no_treball	.4481712	.1004327	4.46	0.000	.2513268	.6450157
perdfeina	.5069723	.1586633	3.20	0.001	.1959979	.8179466
coca_ant1	.3630941	.159441	2.28	0.023	.0505954	.6755928
heroïna_ant1	-.3108473	.2201053	-1.41	0.158	-.7422458	.1205512
alcohol_1	.0940973	.1187462	0.79	0.428	-.1386409	.3268355
mental_1	.1594409	.2381882	0.67	0.503	-.3073994	.6262813
depre_ant1	.2535733	.1688731	1.50	0.133	-.0774119	.5845586
surtpreso	.5568275	.3052937	1.82	0.068	-.0415372	1.155192
delinq_1	-.2111371	.1653455	-1.28	0.202	-.5352084	.1129342
prosti_1	-.360244	.3482334	-1.03	0.301	-1.042769	.322281
pares_1	.1346484	.148883	0.90	0.366	-.157157	.4264538
_lprop_1_1	-.6283554	.1637285	-3.84	0.000	-.9492573	-.3074536
_lprop_1_2	-.0060407	.1739722	-0.03	0.972	-.34702	.3349385
_lllog_1_1	-.2420905	.1335456	-1.81	0.070	-.503835	.019654
_lllog_1_2	-.1374941	.1393268	-0.99	0.324	-.4105696	.1355814
paga_habit_1	.4982007	.1684379	2.96	0.003	.1680686	.8283329
separa_1	.5632919	.1666884	3.38	0.001	.2365887	.8899952
_lmalmomen~1	.2870221	.1328316	2.16	0.031	.0266769	.5473673
_lmalmomen~2	.0931114	.1787775	0.52	0.602	-.257286	.4435087
_cons	-2.738269	.3201392	-8.55	0.000	-3.36573	-2.110807
expert						
sexe	.1315175	.1521813	0.86	0.387	-.1667524	.4297875
ocupat_1	-.1964471	.1213987	-1.62	0.106	-.4343842	.04149
numfills_7	.2631395	.0821942	3.20	0.001	.1020417	.4242372
sida	.8583864	.3138703	2.73	0.006	.243212	1.473561
altresalut	.9012594	.1935845	4.66	0.000	.5218408	1.280678
coca_hero_1	-.3769894	.1761458	-2.14	0.032	-.7222289	-.03175
prosti_1	-.447781	.3185277	-1.41	0.160	-1.072084	.1765217
preso_1	.1849449	.2640415	0.70	0.484	-.332567	.7024568
malmoment_1	1.20295	.1551989	7.75	0.000	.8987659	1.507134
llar_no_oc~t	.385972	.1593661	2.42	0.015	.0736202	.6983239
gana	.4970504	.1734758	2.87	0.004	.157044	.8370567
casat	-.0619261	.1141961	-0.54	0.588	-.2857463	.1618941
ruptura	.2803296	.1313819	2.13	0.033	.0228258	.5378334
ruptura_1	-.1453526	.1502389	-0.97	0.333	-.4398155	.1491102
_cons	-1.991116	.2922506	-6.81	0.000	-2.563916	-1.418315
/athrho	-.0286124	.0810531	-0.35	0.724	-.1874735	.1302486
rho	-.0286046	.0809867	-.1853076	.1295171		

Wald test of rho=0: chi2(1 = .124615 Prob > chi2 = 0.7241

Variables de l'equació "transició a sense sostre": vegeu la taula anterior.

Variables de l'equació "ajuda d'experts":

Sexe: dona; ocupat_1: l'any anterior estava ocupat; numfills_7: nombre de fills menors de set anys; sida: infectat pel virus de la sida; altresalut: altres problemes de salut; coca_hero_1: l'any anterior tenia problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; preso_1: l'any anterior estava a la presó; malmoment_1: l'any anterior passava un mal moment; llar_no_oc_t: cap membre de la llar no estava ocupat; gana: tenia tantes dificultats econòmiques que no podia fer tres àpats diaris; casat: vivia en parella; ruptura: separat, vidu o divorciat; ruptura_1: l'any anterior estava separat, divorciat o vidu.

Causes de la cronificació

Per fer una estimació de quins factors estan associats a la cronificació de dormir al carrer, hem identificat un model de regressió logística en el qual la variable dependent és transitar des d'un episodi de dormir al carrer fins a un altre episodi de durada mínima d'un any sense dormir al carrer. Els casos observats són tots els episodis de dormir al carrer que ha tingut un individu al llarg de la seva vida fins al moment en el qual se celebra l'entrevista.

L'estimació del model ens indica que el factor més rellevant per a explicar la sortida dels episodis de dormir al carrer és la condició d'immigrant, fet que confirma l'anàlisi descriptiva realitzada abans segons la qual el risc de cronificació com a sense sostre és molt baix per als immigrants que alguna vegada han de dormir al carrer. Però, a banda d'aquesta variable adscriptiva, els factors que són més rellevants i significatius per a explicar la manca de cronificació estan relacionats amb l'existència d'una xarxa social de suport. Són els individus que continuen casats i els que han rebut l'ajuda de professionals experts els que més probabilitat tenen d'abandonar la pràctica de dormir al carrer.

A banda del capital social disponible, mantenir la feina o aconseguir-ne una de nova és un factor de resistència a la cronificació, com també ho és el fet d'haver estat escolaritzat abans dels sis anys d'edat. En comparació amb aquests factors esmentats, altres factors associats al risc d'esdevenir sense sostre, com ara haver estat socialitzat sense la figura paterna o haver-se escapat alguna vegada de casa per problemes amb els pares, són irrellevants. També ho són la dependència a les drogues o l'alcohol i la salut mental.

Com que les dues variables adscrites, la nacionalitat i el sexe, alteren el risc, és recomanable estimar l'efecte de les variables separant autòctons d'immigrants i homes de dones. L'inconvenient, però, és que la significació estadística disminueixi en reduir notablement el nombre de casos observats, motiu pel qual no mostrem tots els resultats de les estimacions. No obstant això, les estimacions fetes per separat ens indiquen que la importància de tenir una feina remunerada, d'haver estat escolaritzat abans dels sis anys d'edat i de comptar amb una parella és més significativa per als autòctons que no pas per als immigrants, entre els quals les credencials educatives universitàries són el factor cabdal.

En referència a l'efecte que té el capital social, convé matisar que l'ajuda rebuda de professionals experts és més significativa entre els homes que no pas entre les dones i, al contrari, l'efecte positiu de mantenir una parella és molt significatiu per a les dones, però no per als homes.

Per últim, malgrat que el model conjunt per a tots els individus que han tingut l'experiència de dormir al carrer no prediu efectes significatius del consum de drogues ni de la salut mental, convé matisar que les estimacions realitzades per separat segons el sexe ens indiquen que les dones amb problemes greus de dependència de la cocaïna són més vulnerables a la cronificació, i el mateix passa entre els homes que tenen problemes de salut mental.

Taula 5.21. Transició d'episodi dormint al carrer a no dormir al carrer

Logistic regression	Number of obs	=	747			
	Wald chi2(19)	=	45.49			
	Prob > chi2	=	0.0006			
	Pseudo R2	=	0.0888			
Log pseudolikelihood = -295.42419		(Std. Err. adjusted for 129 clusters in Id)				
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
Int	2.142454	.3910497	4.17	0.000	1.49812	3.063913
immigra	2.882216	.912447	3.34	0.001	1.549725	5.360416
ocupat_1	1.582135	.4281876	1.70	0.090	.9308398	2.689131
expert_1	1.962717	.6541264	2.02	0.043	1.021346	3.771748
time_edat	1.000425	.0141127	0.03	0.976	.9731429	1.028471
_lestudis4_2	1.098899	.3338916	0.31	0.756	.6057967	1.993373
_lestudis4_3	.9327108	.3698647	-0.18	0.861	.4287505	2.029034
_lestudis4_4	.856149	.3177234	-0.42	0.676	.4136775	1.77189
coca_ant1	1.184204	.3412505	0.59	0.557	.6731889	2.083129
heroïna_ant1	.9279604	.3323943	-0.21	0.835	.4598647	1.87253
joc_1	.4175127	.2887986	-1.26	0.207	.1076176	1.61978
alcohol_1	.7681675	.2979897	-0.68	0.497	.3591331	1.643072
salment_1	.9268329	.3108135	-0.23	0.821	.4803424	1.788348
abans6	1.622198	.4269917	1.84	0.066	.9683944	2.717412
sexe	1.490573	.390739	1.52	0.128	.8917011	2.491652
escapa	.8612895	.1362508	-0.94	0.345	.6316758	1.174368
sensepare	.9027813	.2218656	-0.42	0.677	.5576903	1.46141
ruptura_1	1.291363	.4841472	0.68	0.495	.6193307	2.692612
casat_1	2.072428	.4964634	3.04	0.002	1.295892	3.314288

Variables: Int: logaritme dels anys dormint al carrer; immigra: mostra d'immigrants; sexe_2: dona; estudis4_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis4_2: formació bàsica; estudis4_3: postsecundària o universitària; estudis4_4: no sap o no contesta; expulsat: va ser expulsat alguna vegada d'un centre educatiu; escapa: es va escapar alguna vegada de casa; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; relprobmtes_e: problemes de relació amb mestres; relprobtutor: problemes de relació amb pares; abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; centre: va estar en un centre de menors; paresbio: va viure sempre amb els dos progenitors biològics; no_treball: no treballa ni estudia; perdfeina: treballava l'any anterior, però no ara; coca_ant1: l'any anterior té problemes greus a causa de la cocaïna; heroïna_ant1: l'any anterior té problemes greus a causa de l'heroïna; joc_1: l'any anterior té problemes greus a causa del joc; alcohol_1: l'any anterior té problemes greus a causa de l'alcohol; salment_1: l'any anterior té problemes greus de salut mental; ruptura_1: l'any anterior estava separat, divorciat o vidu; casat_1: l'any anterior estava casat o cohabitava en parella.

Hi ha, però, una qüestió interessant sobre l'efecte que pot tenir la intervenció de professionals experts en la cronificació dels sense sostre. La mesura de la intervenció experta que hem utilitzat està condicionada per una pregunta prèvia que filtrava la resposta; així doncs, preguntàvem a la persona entrevistada si havia passat per cap moment personal dolent, i només als que responien que sí els demanàvem si havien rebut suport de professionals. Hi ha, però, una altra mesura de l'accés a atenció experta, que és la utilització de l'alberg com a recurs per a dormir. Les persones usuàries d'aquest recurs reben el suport dels treballadors d'aquests centres i, per tant, gaudeixen d'un major suport social que els que no en fan ús. És per això que hem tornat a estimar el nostre model afegint-hi ara dues variables dicotòmiques que mesuren si l'individu feia ús de l'alberg l'any anterior i el corrent de cadascun dels anys en què informa haver dormit al carrer. Els

resultats, que es poden veure en la taula següent, ens indiquen que el factor més important per a explicar la manca de cronificació és que l'individu hagués utilitzat l'any anterior un alberg com a recurs. Entre dues persones en les mateixes condicions, la que havia fet ús de l'alberg l'any anterior va tenir una probabilitat 3,4 vegades superior de deixar de dormir al carrer que la que no n'havia fet ús. L'efecte diferit del recurs és evident quan veiem que ser usuari d'un alberg el mateix any mesurat no té efectes significatius en deixar de dormir al carrer.

Més important encara és comprovar que, fins i tot un cop controlada l'assistència prestada per l'alberg, l'efecte d'una intervenció experta continua tenint bona part del seu efecte preventiu malgrat que hagi perdut part de la seva significació estadística. Aquesta dada ens informaria que l'alberg per si mateix no garanteix un tractament continuat amb un expert, però que tots dos recursos, el sol fet de ser atès en un alberg i el tractament específic per part de professionals de suport, són eficaços per a evitar la cronificació dels sense sostre.

Taula 5.22. Transició d'episodi de dormir al carrer a no dormir al carrer, considerant una estada en alberg

Logistic regression	Number of obs	=	747			
	Wald chi2(21)	=	56.57			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -291.89707	Pseudo R2	=	0.0997			
(Std. Err. adjusted for 129 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
Int	2.184144	.3888249	4.39	0.000	1.540809	3.09609
immigra	3.280786	1.04518	3.73	0.000	1.757136	6.125624
ocupat_1	1.843855	.5421279	2.08	0.037	1.036233	3.280922
expert_1	1.868408	.626122	1.87	0.062	.9687809	3.603444
time_edat	.9945863	.0137914	-0.39	0.695	.9679197	1.021988
_lestudis4_2	1.182615	.3749155	0.53	0.597	.6353214	2.201372
_lestudis4_3	.9831133	.4168816	-0.04	0.968	.4282112	2.257091
_lestudis4_4	1.024216	.3994433	0.06	0.951	.4768964	2.199679
coca_ant1	1.003181	.3007296	0.01	0.992	.5574544	1.805299
heroína_ant1	1.027405	.3757294	0.07	0.941	.5017077	2.103934
joc_1	.3272002	.2550991	-1.43	0.152	.0709873	1.508156
alcohol_1	.7898775	.3037004	-0.61	0.540	.3717755	1.67818
salment_1	.9884633	.326899	-0.04	0.972	.5169589	1.890015
abans6	1.637348	.4361119	1.85	0.064	.9714513	2.759692
sexe	1.722049	.446227	2.10	0.036	1.03628	2.861631
escapa	.7893179	.1327753	-1.41	0.160	.567632	1.097582
sensepare	.9447687	.2535682	-0.21	0.832	.558303	1.598752
ruptura_1	1.217836	.4675292	0.51	0.608	.5738665	2.58444
casat_1	2.028378	.4893135	2.93	0.003	1.264184	3.254525
alberg_1	3.424183	1.87301	2.25	0.024	1.172072	10.00368
alberg	.7942849	.4366175	-0.42	0.675	.2704406	2.332818

Variables: vegeu la taula anterior.

Causes de la recaiguda

Per analitzar les causes de la recaiguda en un episodi de dormir al carrer, hem utilitzat el mateix model especificat per a estimar la probabilitat d'entrar per primer cop en aquest estat. El model confirma que els immigrants tenen menys risc de recaiguda, però el sexe deixa de ser significatiu un cop controlem altres factors de risc. Aquests factors de risc, però, ja no són exactament els mateixos que explicaven l'entrada per primer cop en una situació d'esdevenir sense sostre.

Ara la intensitat de l'efecte de perdre la feina o de sortir de la presó és més forta, però perden intensitat els problemes per a pagar l'habitatge, malgrat que aquells que han accedit a un pis de la seva propietat o compartit amb la seva parella tenen una garantia quasi absoluta de no recaure-hi.

El risc de tornar a dormir al carrer després d'iniciar un període de passar per un mal moment personal és ara molt més elevat que abans, però l'assistència d'un expert continua exercint una funció preventiva que redueix el risc de transitar de nou a l'estat de sense sostre.

És molt interessant comprovar com la dependència greu de l'alcohol, que no tenia cap efecte significatiu per a explicar la primera transició, ara esdevé un factor primordial. També és interessant comprovar com l'exercici de la prostitució és una garantia de no recaiguda.

Taula 5.23. Factors de recaiguda en un estat de sense sostre

Logistic regression	Number of obs	=	533			
	Wald chi2(32)	=	174.99			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -59.760197	Pseudo R2	=	0.3481			
(Std. Err. adjusted for 94 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
Int	1.747348	.757123	1.29	0.198	.7474036	4.085109
immigra	.0756781	.1007293	-1.94	0.052	.0055719	1.027872
sexe	1.825264	1.327065	0.83	0.408	.4389917	7.589181
_lestudis4_2	.8681431	.6894168	-0.18	0.859	.1830747	4.116749
_lestudis4_3	.9088342	1.05475	-0.08	0.934	.0934589	8.837893
_lestudis4_4	.1940613	.455432	-0.70	0.485	.0019512	19.30094
expulsat	1.213883	1.180112	0.20	0.842	.1805746	8.160131
sensepare	2.037333	1.41769	1.02	0.306	.5208928	7.96848
escapa	3.989121	2.668191	2.07	0.039	1.075318	14.7985
relprobtutor	.5260631	.5225879	-0.65	0.518	.0750688	3.686518
relprobmes-e	1.270756	1.325779	0.23	0.818	.1644386	9.820204
abans6	.4966224	.5372908	-0.65	0.518	.0595827	4.139355
centre	.2844617	.3845428	-0.93	0.352	.020107	4.024393
paresbio	1.824986	1.39773	0.79	0.432	.4067585	8.188085
no_treball	1.602925	1.178596	0.64	0.521	.3793527	6.773031
perdfeina	5.994598	4.270019	2.51	0.012	1.48402	24.21478
coca_ant1	7.893124	6.000049	2.72	0.007	1.779092	35.01866
heroína_ant1	.4247953	.3634466	-1.00	0.317	.079416	2.272224
joc_1	1.233991	1.317959	0.20	0.844	.152121	10.01001
alcohol_1	6.484066	7.292279	1.66	0.096	.7153968	58.76894
salment_1	.4864619	.4579231	-0.77	0.444	.0768748	3.07832
surtpreso	146.0244	281.6531	2.58	0.010	3.33135	6400.745
delinq_1	2.930759	2.404091	1.31	0.190	.5871415	14.6291

prosti_1	.0853191	.113755	-1.85	0.065	.0062539	1.163975
pares_1	.9267947	.873452	-0.08	0.936	.1461416	5.877508
_lprop_1_1	.0311591	.0550018	-1.97	0.049	.0009796	.9911077
_lprop_1_2	1.480266	1.507771	0.39	0.700	.201058	10.89828
_llog_1_1	.1276663	.2258288	-1.16	0.245	.0039846	4.090402
paga_habit_1	11.67414	20.04456	1.43	0.152	.4033734	337.8644
separa_1	3.483812	2.998133	1.45	0.147	.6449402	18.81872
_lmalmomen~1	16.66938	15.37624	3.05	0.002	2.733697	101.6455
_lmalmomen~2	3.406685	3.969766	1.05	0.293	.3470865	33.43692

Variables: Int: logaritme dels anys sense dormir al carrer; immigra: mostra d'immigrants; sexe_2: dona; estudis4_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis4_2: formació bàsica; estudis4_3: postsecundària o universitària; estudis4_4: no sap o no contesta; expulsat: va ser expulsat alguna vegada d'un centre educatiu; escapa: es va escapar alguna vegada de casa; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; relprobmes_e: problemes de relació amb mestres; relprobtutor: problemes de relació amb pares; abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; centre: va estar en un centre de menors; paresbio: va viure sempre amb els dos progenitors biològics; no_treball: no treballa ni estudia; perdfeina: treballava l'any anterior, però no ara; coca_ant1: l'any anterior tenia problemes greus a causa de la cocaïna; heroïna_ant1: l'any anterior tenia problemes greus a causa de l'heroïna; joc_1: l'any anterior tenia problemes greus a causa del joc; alcohol_1: l'any anterior tenia problemes greus a causa de l'alcohol; salment_1: l'any anterior tenia problemes greus de salut mental; ruptura_1: l'any anterior estava separat, divorciat o vidu; casat_1: l'any anterior estava casat o cohabitava en parella.

06

Salut i exclusió social

Salut i exclusió social

6.1. Referents teòrics

L'estat de salut d'un individu condiona les possibilitats d'inserció laboral i de mantenir una llar amb els seus propis recursos. D'igual manera, una salut física o mental precària dificulta mantenir relacions socials i familiars sòlides. L'associació de l'estat de salut amb variables socials com la pobresa monetària, la classe socioeconòmica i el gènere està àmpliament documentada, malgrat que hi ha discrepàncies pel que fa a quines són les relacions causals entre salut i posició social.

Salut i classe social

Bona part de les malalties tant físiques com psíquiques es distribueixen entre la població seguint pautes d'estratificació social amb independència de si els indicadors de classe social utilitzats són la renda disponible, l'ocupació professional o els estudis. Aquestes pautes mantenen una persistència històrica sorprenent, cosa que indica un fort efecte estructural. Les classes socials amb menys recursos tenien majors ràtios de prevalença quan les malalties més comunes eren les infeccioses a començaments del segle XX, i un cop han estat substituïdes per altres malalties contemporànies, com ara les cardiovasculars, el càncer, les osteoarticulars i els desordres mentals, les pautes de prevalença d'aquestes també són més altes entre les classes socials més pobres (Hertzman, 2000).

A la ciutat de Barcelona, sigui quina sigui la metodologia i el marc teòric per a definir les classes socials, hi ha una estreta associació estadística entre la classe social i l'estat de salut (Borrell *et al.*, 2003). Els estudis que relacionen salut i classe social ens indiquen que les classes socials més benestants tenen un estat de salut millor i un risc de patir discapacitats més baix (Borrell *et al.*, 2004; Artazcoz, *et al.*, 2004; Navarro *et al.*, 1996; Wilkinson, 1996; Melzer *et al.*, 2000; Guralnik *et al.*, 1993; Poulton *et al.*, 2002).

La raó d'aquesta associació és objecte de debat entre tres posicions teòriques. L'una emfatitza els condicionants socioestructurals, una altra es basa en els factors biològics i els estils de vida individuals i la tercera se situa en una posició intermèdia i tracta de cercar com operen les interaccions entre estructura social i factors individuals. Entre els factors socioestructurals, la posició de classe hi influeix mitjançant dues variables: la renda disponible i el nivell educatiu. La renda disponible permet accedir a serveis privats quan el sector públic no pot atendre amb suficient celeritat. L'efecte renda és molt significatiu als països més liberals, com ara els EUA, on la cobertura sanitària pública és residual. Però també a la Unió Europea, on el sector sanitari públic és més desenvolupat, hi ha desigualtats associades al nivell de renda pel que fa a la utilització de serveis mèdics especialitzats; aquestes desigualtats són més grans com major és la presència de proveïdors privats en el sistema sanitari de cada país i com més marcades són les desigualtats territorials (Van Doorslaer *et al.*, 2002).

Però no és solament una qüestió de renda disponible. El nivell educatiu de les persones està associat a una major esperança de vida (Guralnik *et al.*, 1993) amb independència del seu nivell de renda (Reynolds *et al.*, 1990) i influeix en l'estat de salut d'una manera complexa. Condiciona l'accés a serveis sanitaris en tant que, com més elevat és el nivell educatiu, més alta és la utilització dels serveis sociosanitaris, tant públics com privats (Rodríguez i Stoyanova, 2004). A Espanya, per exemple, on la desigualtat econòmica és alta, hi ha una relativa baixa desigualtat de salut associada a la renda (Van Doorslaer *et al.*, 2002), cosa que indica que la desigualtat de renda pot operar com un indicador d'altres variables latents no mesurades. Sarasa (2007) mostra com l'accés als recursos públics i privats d'atenció a la dependència està esbiaixat a Espanya per la renda relativa de les llars on viu una persona discapacitada, però també pel nivell d'estudis. Això és així fins al punt que, malgrat que els serveis socials espanyols són marcadament assistencials i prioritzen les

llars pobres, un cop controlat el nivell de renda, són les llars encapçalades per persones amb un nivell d'estudis baix les que menys utilitzen els serveis públics, cosa que indica una exclusió de l'atenció que no està basada en el poder adquisitiu.

L'educació de les persones també està associada a una major capacitat d'adoptar estils de vida recomanats com a saludables per les autoritats sanitàries, a la vegada que incideix en la inculcació que els pares fan als seus fills d'aquests estils de vida (Mirowsky, 1998). Un altre efecte de l'educació sobre la utilització de serveis sanitaris i, indirectament, sobre la salut, és que, com més baix és el nivell educatiu, més altes són l'estigmatització i la discriminació negativa rebuda dels professionals de la salut (Foster, 1983).

Des d'un punt de vista estrictament biològic, però, s'inverteix l'ordre de les variables dependents i independents amb l'argument que és un estat de salut precari el que explica la concentració de les persones amb un mal estat de salut entre les classes socials més desfavorides, donat que la impossibilitat d'exercir una ocupació amb els nivells de productivitat i competitivitat que demana el mercat laboral empeny les persones malaltes cap a una mobilitat social descendent (Murali i Oyeboode, 2004).

Tots dos arguments, l'estructuralista i el biològic, destaquen factors concurrents que actuen simultàniament. Però la pregunta que encara està per resoldre és sota quines condicions les predisposicions biològiques són activades per l'entorn social. Un aspecte destacat per Wilkinson (1996) és que no importa tant el nivell absolut de renda com la distància entre els més pobres i els rics, ja que són les tensions emocionals derivades de la percepció subjectiva de desigualtat les que activen conductes de risc i deterioren el sistema immunològic. Una prova d'aquesta teoria seria el fet que entre els col·lectius més vulnerables les mesures de suport basades en transferències econòmiques a les llars no milloren l'estat de salut ni l'accés als recursos sanitaris (Santana, 2002). Aquest fet, però, ha de ser observat amb cura, i hem de defugir generalitzacions excessives, ja que hi ha també evidències que, almenys a Catalunya i pel que fa a les malalties mentals, les prestacions econòmiques tenen una incidència significativa en la reducció del risc que tenen els homes en situació d'atur de desenvolupar una malaltia mental, probablement perquè la manca de recursos econòmics genera fortes tensions emocionals entre els homes que han interioritzat profundament la seva identitat associada a la seva capacitat de ser els sostenidors principals de la seva llar (Artazcoz *et al.*, 2004).

La tesi de Wilkinson que defensa l'efecte subjectiu que produeix la desigualtat social ha estat criticada perquè la majoria d'estudis han estat realitzats basant-se en dades agregades que comparen regions o estats. Una hipòtesi alternativa a l'estrès causat per la manca de cohesió social és que hi hagi un efecte latent no mesurat: el fet que els més pobres acostumen a viure en entorns socials menys saludables i amb menys recursos socio-sanitaris (Murai i Oyeboode, 2004). Les societats que toleren elevats diferencials de desigualtat en la distribució de la renda acostumen a tolerar també inversions molt escadusseres en recursos socio-sanitaris i comunitaris que perjudiquen especialment els estrats socials més pobres. De fet, una crítica a la tesi de Wilkinson és que, si el problema es limita a una manca de cohesió social o a la manera com és viscuda, només caldria millorar aquesta percepció sense necessitat d'invertir recursos en serveis socials i sanitaris (Skocpol, 1996).

Desigualtats de salut entre gèneres

Les diferències de salut entre homes i dones són les pròpies dels rols que cada gènere juga en la nostra societat. Els riscos laborals i els accidents de treball afecten sobretot els homes, mentre que les dones pateixen un risc més elevat de patir malalties psicosocials i les derivades del treball domèstic (Artazcoz *et al.*, 2004).

Aquestes diferències vénen acompanyades de desigualtats importants. Les dones a Espanya utilitzen menys els serveis sanitaris i socials i hi accedeixen menys (González *et al.*, 2004), malgrat que pateixen un estat de salut pitjor que el dels homes i més restriccions en les activitats de la vida ordinària (Fernández *et al.*, 1999). Cal tenir en compte, però, que gènere i classe social interaccionen entre si. Quan ens fixem en el risc de malaltia mental, per exemple, hom observa que, malgrat que les dones tenen sempre més risc de malaltia mental que els homes, aquest diferencial de risc basat en el gènere és encara superior entre les persones que exerceixen ocupacions manuals (Cortés *et al.*, 2004).

El cas específic de la salut mental

El concepte de malaltia mental engloba manifestacions de la conducta tan diferents com ara les psicosis, les depressions, els desordres de personalitat associats als comportaments impulsius i antisocials, i els

comportaments agressius contra un mateix com ara el suïcidi i les dependències a substàncies (Murali i Oyeboode, 2004).

Pel que fa a la relació entre malaltia mental i pobresa, hi ha un consens ampli que la pobresa no és només una conseqüència de la malaltia mental, sinó que també n'és una causa, i els estudis epidemiològics confirmen que hi ha una relació estreta entre la malaltia mental i la classe social. La prevalença de la psicosi, per exemple, és més elevada entre els treballadors manuals. Malgrat que és discutible que hi hagi una associació lineal directa entre renda disponible i salut mental, el cert és que la pobresa i el baix estatus socioeducatiu vinculat a ella restringeixen l'accés i l'ús de serveis socio-sanitaris que poden actuar d'una manera preventiva¹⁹.

Estudis longitudinals sobre la prevalença i incidència de la depressió mostren que els nous casos apareixen amb més freqüència entre les llars més pobres, cosa que indica que una part d'aquestes malalties poden ser el resultat de les tensions generades per la privació relativa. A la vegada, els desordres mentals com ara les neurosis i l'abús de drogues són més freqüents entre les classes socials més baixes, i la situació d'atur és un molt bon predictor d'aquestes malalties (Murali i Oyeboode, 2004). Pel que fa als desordres de personalitat relacionats amb les conductes violentes, el consum de drogues i la delinqüència, hi entrarem amb més detall en l'epígraf següent, dedicat als factors de comportament violent i delictiu.

La salut al llarg del cicle vital

Malgrat que una salut deteriorada té sempre conseqüències negatives sobre el benestar de les persones, hi ha dues fases del cicle vital en les quals la salut de les persones esdevé un greu problema social: la infantesa i la vellesa.

Quan l'estat de salut es deteriora en la infantesa, els menors d'edat veuen limitat el seu rendiment escolar, que, a la vegada, determinarà la posició futura que ocuparan en el mercat de treball. I, pel que fa a la salut mental i els desordres de personalitat, determinarà també la seva capacitat de mantenir relacions socials i constituir relacions familiars estables, així com el risc que patiran de ser objecte d'institucionalització, tant en les institucions penitenciàries com de cura socio-sanitària. En aquest sentit, no hem d'oblidar que els desordres de conducta entre els menors d'edat són més freqüents en les categories socioeconòmiques més baixes (Murali i Oyeboode, 2004).

L'estat de salut de les persones adultes està condicionat per la posició econòmica de la llar on van passar els primers anys de vida, en especial quan els nens han crescut en llars amb una situació de pobresa persistent. Un cop aquests nens són adults, el seu risc de patir malalties és superior al de la resta de la població, amb independència de si han aconseguit o no una mobilitat social ascendent que els hagi tret de la pobresa (Reynolds *et al.*, 1990). Poulton *et al.* (2002) mostren com els nens que han crescut en llars amb un status socioeconòmic baix tenen a l'edat de vint-i-sis anys un risc més alt de patir malalties cardiovasculars i dentals, així com de patir dependències a substàncies (alcohol, tabac i altres drogues), sense que importi la classe social de pertinença en l'edat adulta. Aquestes malalties no són gens minoritàries a Catalunya, ja que entre les tres principals causes de mortalitat prematura hi figuren les malalties del cor i el càncer de pulmó (Borrell *et al.*, 2007).

Pel que fa a la gent gran, l'envelliment de les persones comporta un deteriorament progressiu de l'estat de salut tant físic com mental, que s'agreuja amb la solitud i l'aïllament social. Pel que fa a les depressions, per exemple, l'efecte de la pobresa sobre el risc de patir-ne entre les dones és substancialment reduït quan hi ha xarxes familiars o d'amics amb contactes freqüents (Murali i Oyeboode, 2004). En general, hi ha abundant recerca que mostra que el suport social juga un paper cabdal en el sosteniment de la salut física i mental i que aquest suport varia molt entre classes socials, de manera que és major com més ben posicionada està una llar (Krause *et al.*, 1995; Lahuerta *et al.*, 2004). A més, una revisió de la literatura recent sobre la solidaritat intergeneracional entre pares i fills mostra que en diversos països europeus, incloent-hi Espanya, la disposició dels fills a ajudar els seus pares quan aquests són dependents és menor entre les classes socials menys afavorides (Sarasa, 2007).

Com era d'esperar donada la relació entre salut, gènere i classe social, el risc de patir una discapacitat o de

19. Està documentat que els malalts psicòtics de les classes socials més baixes tenen el primer contacte amb els serveis psiquiàtrics a una edat més avançada que els malalts psicòtics de les classes socials més benestants.

necessitar cura personal constant a la tercera edat és més alt entre les dones, sobretot si pertanyen a les classes socials menys benestants (Melzer *et al.*, 2006; Gonzalo i Pasarín, 2004).

6.2. Factors associats als problemes de salut de la població entrevistada

Prenent en consideració les relacions entre factors estructurals i individuals que hem esmentat a l'hora d'explicar les desigualtats de salut, tractarem ara d'estimar quin pes han tingut aquests factors en els processos que han exclòs els nostres entrevistats d'una relativa bona salut. A l'hora de fer un seguiment de l'estat de salut dels individus, hem optat per demanar als entrevistats que ens diguessin si han patit en cap moment de la seva vida algunes malalties genèriques en un grau tal que els hagi condicionat les seves possibilitats de treball, de ser autònoms en la seva vida quotidiana o de mantenir unes relacions cordials amb les seves persones estimades. Aquesta mesura de l'estat de salut és subjectiva i com a tal està subjecta a un risc probable de distorsió, però ha estat la manera més raonable de fer una aproximació a estats de salut del passat sobre els quals no tenim mesures objectives.

La llista de malalties que hem considerat és la següent: consum excessiu de drogues o alcohol, dependència al joc i problemes seriosos de depressió o d'estat d'ànim molt baix. Malgrat que totes aquestes malalties en rigor poden ser enquibides en un apartat genèric de malalties mentals, hem demanat també a l'entrevistat si ha tingut mai una malaltia mental, entenent que popularment aquest mot s'associa a allò que tradicionalment ha estat anomenat bogeria i que, segons el nostre parer, no inclou l'alcoholisme, la ludopatia i altres dependències. A més, hem considerat les discapacitats físiques i un agregat poc precís d'altres malalties.

A continuació analitzem quines han estat les funcions de supervivència que han tingut els individus de les diferents submostres que hem entrevistat i estimem models explicatius del risc de patir cadascuna de les malalties.

Problemes greus amb les drogues o l'alcohol

En aquest apartat analitzem els factors que han influït en la manifestació de problemes seriosos de dependència cap a substàncies addictives. L'anàlisi és limitada pel fet que no tenim informació de les pràctiques de consum; només tenim com a dada de referència el reconeixement subjectiu de l'entrevistat de si en cap període de la seva vida "ha patit un consum excessiu d'alcohol, cocaïna, heroïna o altres drogues [...] que l'hagin condicionat en les seves possibilitats de treball, de ser autònom en la seva vida quotidiana o de mantenir unes relacions cordials amb les seves persones estimades".

Aquesta mesura és imperfecta en tant que és subjectiva i no permet un contrast amb la conducta real; ens informa només del moment en què l'individu reconeix haver tingut problemes greus de dependència a substàncies addictives, però no ens diu res sobre el moment en què en va començar el consum ni la seva evolució, la qual cosa fa molt difícil esbrinar els factors causals de la dependència, ja que desconexem les circumstàncies sota les quals el consum es va iniciar i va anar en augment fins a esdevenir un problema.

Per tant, la variable només mesura les condicions alienes al mateix consum de drogues sota les quals uns individus han tingut problemes seriosos de dependència. Així doncs, la seva distribució dependrà de si ha tingut prou recursos per a controlar-la o evitar-la, però no som capaços de distingir entre els que no han patit el problema si aquesta fortuna ha estat deguda al fet que no en van consumir mai o que ho van fer d'una manera controlada.

Primer esdeveniment de problemes greus a causa del consum de drogues o alcohol

L'edat d'inici del consum de drogues o alcohol és molt primerenca entre els que actualment són atesos per les entitats socials, atès que n'hi ha que als nou anys d'edat ja van tenir problemes greus de drogodependència. Entre els integrats, l'edat més primerenca registrada són els setze anys. No obstant això, la incidència dels problemes greus amb el consum de drogues és mínima en la mostra aleatòria de la ciutat, ja que només un 3% dels membres d'aquest grup ha tingut problemes seriosos amb les drogues després dels trenta anys d'edat, mentre que entre els atesos per les entitats socials un de cada dos autòctons i un de cada tres dels immigrants han patit problemes greus de dependència a partir d'aquesta edat. De la taula següent, que mostra les funcions de supervivència fins als quaranta-cinc anys d'edat d'homes i dones, hom conclou

que el risc és molt menor per a les dones, tot i que la diferència es redueix notablement entre els homes i dones autòctons atesos per les entitats socials.

Taula 6.1. Funció de supervivència sense problemes greus de dependència de drogues o alcohol

Grup		BCN		Autòctons		Immigrants	
Sexe		Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
Edat	10	1,0000	1,0000	0,9888	0,9727	0,9672	1,0000
	15	1,0000	1,0000	0,8652	0,9364	0,8689	0,9880
	20	0,9375	1,0000	0,5843	0,8273	0,6721	0,9759
	25	0,9375	1,0000	0,5169	0,7273	0,6393	0,9391
	30	0,9375	1,0000	0,4719	0,6331	0,5437	0,9106
	35	0,9375	1,0000	0,4253	0,6118	0,5165	0,9106
	40	0,9375	1,0000	0,4131	0,5972	0,4821	0,9106
	45	0,9375	1,0000	0,3786	0,5797	0,4339	0,8692

Comparant les funcions de supervivència pel nivell d'estudis assolit en deixar per primer cop el sistema educatiu, observem que hi ha una gradació simètrica amb els estudis aconseguits. El risc de tenir problemes greus de toxicomanies és més reduït com més elevats són els estudis, i es detecta una divisòria clara entre els que han continuat estudiant un cop finalitzat el període d'escolarització obligatòria i els que no ho han fet. Caldrà esbrinar quina és la seqüència d'aquesta associació, si el consum impedeix continuar estudiant o si, al contrari, és un cop abandonats els estudis que comença el risc de tenir problemes greus amb les drogues. En principi, la segona hipòtesi sembla més versemblant, ja que en l'anàlisi que hem fet sobre l'exclusió del sistema educatiu, els problemes derivats del consum previ de substàncies addictives no figurava com un factor significatiu.

Taula 6.2. Funcions de supervivència sense problemes greus de drogues o alcohol per estudis

Estudis		Cap	ESO, EGB	Postsecund.	Universitaris
Edat	10	0,9500	0,9860	1,0000	1,0000
	15	0,8750	0,9021	0,9767	1,0000
	20	0,7000	0,7483	0,8682	0,9394
	25	0,6375	0,6638	0,8449	0,9091
	30	0,5540	0,6127	0,7944	0,8939
	35	0,5170	0,5954	0,7654	0,8939
	40	0,4935	0,5862	0,7498	0,8939
	45	0,4935	0,5497	0,7498	0,8567

Una primera aproximació a l'explicació dels problemes greus amb drogues la busquem en les variables de grup social adscrit en la fase de major risc, que és abans de complir els vint-i-un anys d'edat. La taula següent mostra les estimacions d'un model (model A) on la probabilitat de tenir problemes greus de drogodependència es mesura tenint en compte els estudis del pare, la cohort demogràfica i el sexe. Per controlar l'efecte composició de la mostra, molt esbiaixada cap als usuaris de les entitats socials, hem inclòs en el model la variable "grup" i hi hem indicat si l'entrevistat és una persona triada aleatòriament a la ciutat de Barcelona, un autòcton atès per les entitats socials o un immigrant, especificant si l'immigrant vivia a Espanya o encara no havia iniciat el procés migratori.

D'aquesta estimació en traiem resultats força interessants. En primer lloc, que el risc de patir problemes greus de dependència a les drogues ha augmentat d'una manera espectacular en els darrers quaranta anys com a resultat de la popularització del consum de substàncies addictives abans limitades a grups socials més

reduïts. La cohort demogràfica nascuda entre 1960 i 1976 mostra un risc 2,5 vegades superior al que tenien els nascuts abans de 1960 i els nascuts després de 1976 tenen un risc 7,5 vegades superior. Aquest risc és més elevat en l'adolescència, entre els setze i els vint anys, i afecta en major mesura els homes i les persones actualment ateses per les entitats socials. No obstant això, no sembla que tinguí massa relació amb l'estatus de la família d'origen mesurat pel nivell d'estudis del pare. Els immigrants atesos per les entitats socials han tingut sis vegades més risc que els entrevistats triats aleatòriament, i els autòctons, quasi vint vegades més. Entre els immigrants, el fet d'estar vivint ja a Espanya en el moment de tenir problemes greus de drogoaddicció no és significatiu; per tant, no podem atribuir els seus problemes amb les drogues a les condicions de vida al nostre país.

Taula 6.3. Regressió de tenir problemes greus de drogoaddicció per primer cop abans dels 20 anys d'edat

Model A

Logistic regression	Number of obs	=	7389
	Wald chi2(10)	=	165.24
	Prob > chi2	=	0.0000
Log pseudolikelihood = -320.40357	Pseudo R2	=	0.1905
(Std. Err. adjusted for 424 clusters in Id)			

_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime drog_2	8.969545	2.274437	8.65	0.000	5.456679	14.7439
_lcohort_2	2.519648	.9752169	2.39	0.017	1.180013	5.380134
_lcohort_3	7.415361	3.40316	4.37	0.000	3.016388	18.22961
_lgrup_1	19.57856	13.40174	4.35	0.000	5.118278	74.89235
_lgrup_2	6.521396	4.962478	2.46	0.014	1.467628	28.97779
immigra_pais	.7628889	.5747363	-0.36	0.719	.1742581	3.33987
sexe	.2214665	.0621877	-5.37	0.000	.1277295	.3839946
_lestudpar~2	.7646503	.2584004	-0.79	0.427	.3942884	1.4829
_lestudpar~3	1.217697	.3526938	0.68	0.496	.6902352	2.148232
_lestudpar~4	.8950802	.3571159	-0.28	0.781	.4094988	1.956461

Variables: timedrog_1: edat inferior a setze anys (Cat. Ref.); timedrog_2: setze anys d'edat o més; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; grup_0: mostra aleatòria de BCN (Cat. Ref.); grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; immigra_pais: immigrant en la fase de viure a Espanya; sexe: dona; estudpar_1: pare sense estudis (Cat. Ref.); estudpar_2: pare amb estudis primaris; estudpar_3: pare amb estudis de secundària o universitaris; estudpar_4: no sap quins estudis tenia el pare.

La taula següent ens mostra les estimacions un cop incorporem al model variables relacionades amb les condicions sota les quals l'individu va ser socialitzat en la seva infància. En aquest model els individus han estat seleccionats en el període de la seva vida comprès entre els vuit i els vint anys d'edat. El factor més significatiu per a explicar per què algunes persones han tingut problemes greus amb la drogoaddicció és haver tingut problemes de relació amb els progenitors, els tutors i els mestres a l'escola. No estem en condicions de saber si aquests problemes eren derivats d'un consum de substàncies previ a la manifestació de problemes greus o eren deguts a trets de la personalitat o a mancances en el desenvolupament d'habilitats socials que van portar al consum incontrolat; però, en qualsevol cas, l'associació entre els problemes derivats del consum de drogues i les relacions conflictives a la llar i l'escola és força clara.

Taula 6.4. Regressió de tenir problemes greus de drogodependència per primer cop abans dels 20 anys d'edat

Model B

Logistic regression	Number of obs	=	4381
	Wald chi2(28)	=	182.00
	Prob > chi2	=	0.0000
Log pseudolikelihood = -258.06838	Pseudo R2	=	0.2554
(Std. Err. adjusted for 383 clusters in Id)			

_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltimedrog_2	7.603297	2.162661	7.13	0.000	4.354002	13.27747
_lcohort_2	2.141144	.9996949	1.63	0.103	.8574758	5.346503
_lcohort_3	9.835373	5.719806	3.93	0.000	3.146087	30.74758
_lgrup_1	12.01523	8.512352	3.51	0.000	2.997003	48.17007
_lgrup_2	7.059377	5.350967	2.58	0.010	1.59794	31.1869
immigra_pais	1.886481	1.731079	0.69	0.489	.3122989	11.39553
sexe	.2498172	.0930653	-3.72	0.000	.1203708	.5184699
_lestudpar~2	.9833014	.4161793	-0.04	0.968	.4289614	2.254006
_lestudpar~3	1.511354	.5639543	1.11	0.268	.7273516	3.140421
_lestudpar~4	.6484815	.3610629	-0.78	0.437	.2177528	1.931219
abans6	2.203941	.8583271	2.03	0.042	1.027303	4.728259
sensepare	.7820184	.3958393	-0.49	0.627	.2899739	2.108993
sensemare	2.442341	1.160326	1.88	0.060	.9625233	6.197285
paresbio	.9229157	.3740164	-0.20	0.843	.4170692	2.042283
_lrelprob_1	5.228523	2.196032	3.94	0.000	2.295439	11.90946
_lrelprob_2	4.521125	1.982333	3.44	0.001	1.914382	10.67737
_lrelprob_3	4.103708	2.151417	2.69	0.007	1.468669	11.46644
nosuport	1.142607	.4980178	0.31	0.760	.4862854	2.684741
pares_dro~16	.9680869	.496123	-0.06	0.950	.3545622	2.643238
progmental	.4930592	.2687192	-1.30	0.194	.1694302	1.434853
centre	2.182895	1.841752	0.93	0.355	.4176932	11.40797
internat	.7084719	.4499699	-0.54	0.587	.2040334	2.46005
adopt	1.741406	1.616763	0.60	0.550	.2822437	10.74425
sport	1.120078	.3460934	0.37	0.714	.6112732	2.052397
musica	.6727405	.2765744	-0.96	0.335	.3005419	1.505879
associa	1.128839	.4798438	0.29	0.776	.4906882	2.596919
religio	.4497948	.2415606	-1.49	0.137	.1569928	1.288692
no_treball_1	.7975579	.6569331	-0.27	0.784	.1587245	4.007565

Variables: timedrog_1: edat inferior a setze anys (Cat. Ref.); timedrog_2: setze anys d'edat o més; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; grup_0: mostra aleatòria de BCN (Cat. Ref.); grup_1: exclosos autòctons; grup_2: exclosos immigrants; immigra_pais: immigrant en la fase de viure a Espanya; sexe: dona; estudpar_1: pare sense estudis (Cat. Ref.); estudpar_2: pare amb estudis primaris; estudpar_3: pare amb estudis de secundària o universitaris; estudpar_4: no sap quins estudis tenia el pare; abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; sensepare: va créixer sense mare abans dels catorze anys; paresbio: va viure sempre amb els dos progenitors biològics; relprob_0: no va tenir problemes amb pares ni mestres (Cat. Ref.); relprob_1: va tenir relacions conflictives amb pares; relprob_2: va tenir relacions conflictives amb mestres; relprob_3: va tenir relacions conflictives amb mestres i pares; nosuport: tenia problemes amb els pares i no trobava cap suport; pares_dro~16: abans de fer els setze anys, un dels seus pares patia problemes de drogodependència; progmental: algun dels

progenitors va patir problemes de salut mental; centre: va estar en un centre de menors; internat: va estar en un internat o en una residència de joves; adopt: va ser adoptat o acollit per una família; sport: practicava esport tutelat per adults entre els dotze i els setze anys; religio: pràctiques religioses entre els dotze i els setze anys; musica: classes de música, dansa, idiomes o altres entre els dotze i els setze anys; associa: activitats lúdiques o culturals en associacions o centres socials entre els dotze i els setze anys; no_trebal_1: l'any anterior no estava ocupat ni estudiava.

Els següents factors associats als risc de drogodependència, després dels problemes amb els pares i els mestres, són haver crescut sense la figura materna i haver estat escolaritzat abans dels sis anys d'edat — aquesta dada mereix ser comentada amb més detall. Com hem fet en el moment d'estimar els factors de risc i de resistència al fracàs escolar, també hem aplicat el procediment d'estimar un model d'equacions simultànies per a detectar si hi ha cap efecte selecció en aquests resultats, però ens ha indicat que aquest no és el cas; per tant, no podem rebutjar la hipòtesi que la preescolarització ha tingut aquest efecte negatiu en els nostres entrevistats.

A primera vista, que la preescolarització sigui un factor de risc en la propensió a abusar de les drogues és consistent amb el resultat d'algunes recerques que prediuen una combinació d'efectes positius i negatius de la preescolarització. L'estudi recent de Loeb *et al.* (2007) als EUA, per exemple, prova que l'escolarització primerenca afavoreix el desenvolupament de les habilitats cognitives entre els nens, la qual cosa els ajudarà a tenir èxit en el rendiment escolar, però al mateix temps detecta conseqüències negatives en el desenvolupament d'habilitats d'autocontrol i de relació social, com ara una deficiència en el desenvolupament social del menor d'edat, que bé podria estar relacionada amb una menor resistència davant els riscos associats a la drogodependència severa en l'adolescència i l'edat adulta. Els resultats de Loeb *et al.* (2007) són, però, qüestionables si els contrastem amb treballs de recerca fets fora dels EUA. Sylva (1997) afirma que hi ha raons per a pensar que la qualitat mitjana dels centres de preescolar en aquest país no és gaire elevada i que, quan es controla la qualitat dels centres, els resultats no són homogenis entre classes socials. Les deficiències en el desenvolupament social dels infants són perceptibles en els centres de baixa qualitat, però no s'observa cap efecte negatiu en els centres on el personal que hi treballa té poca rotació, hi ha una ràtio baixa de professionals per nen, els treballadors són professionals qualificats i el centre té una orientació pedagògica més que no pas de mera “guarderia”. La hipòtesi seria consistent també amb el fet que no es detecta cap efecte negatiu en el desenvolupament social dels nens i nenes preescolaritzats a Suècia, on la qualitat dels serveis socials i educatius és elevada.

Fins a quin punt les nostres dades recullen aquesta desigualtat en l'accés a centres de qualitat? Una aproximació la podem obtenir calculant l'associació que hi ha entre el risc de drogodependència severa i la preescolarització basant-nos en l'estrat social de la família d'origen. Si prenem com a indicador de l'estrat social els estudis del pare, podem veure a la taula següent que l'associació entre la preescolarització i els problemes de drogodependència només és estadísticament significativa entre els individus nascuts en famílies on el pare no tenia cap estudi, és a dir, que procedeixen d'un estrat social molt humil i que, molt probablement, van accedir a escoles de poca qualitat. L'associació entre haver estat escolaritzat abans dels sis anys i el risc de drogodependència severa existeix encara entre els fills de pares amb estudis mínims, però entre els fills de pares amb estudis de formació professional, batxillerat o estudis universitaris ja no és significativa i no hi ha cap mena d'associació entre les dues variables. Tot plegat ens fa pensar que la baixa qualitat dels centres podria haver estat decisiva en els resultats que hem observat.

Taula 6.5. Percentatges d'individus amb problemes greus de drogodependència per estudis del pare i preescolarització

	Cap titulació	EGB, ESO	Secundària o universitària
Preescolaritzat	45	36	25
No preescolaritzat	27	22	27
Chi2(1) (Prob.)	5,6 (0,02)	2,3 (0,13)	0,04 (0,84)

Altres factors suposadament associats al risc i a la protecció de la drogodependència no sembla que tinguin tanta importància. Així doncs, ser educat en una llar amb els dos pares biològics, no tenir pare o tenir progenitors amb antecedents de drogodependència o de malalties mentals no hi tenen cap efecte significatiu, però sí que n'augmenta el risc el fet d'haver crescut sense una figura materna. Tampoc no hi té cap efecte haver estat en un centre de menors o en un internat, ni haver estat adoptat o haver viscut en una família d'acollida. Pel que fa al fet d'haver participat en activitats extraescolars entre els dotze i els setze anys, no es detecten efectes significatius, tret potser de les vinculades a creences religioses, que tindrien un efecte protector però no gaire significatiu. Que la persona estigués un any abans de manifestar els seus problemes greus de dependència sense treballar ni estudiar tampoc no mostra efectes significatius.

Hem vist que haver tingut problemes de relació amb els pares, tutors o mestres és un factor de risc molt elevat; la qüestió ara és saber si haver rebut cap mena de suport per part de tercers hi té cap influència preventiva o no. Per desgràcia, la freqüència de casos que van rebre suport d'adults la funció dels quals és ajudar les persones amb problemes personals, com ara educadors, psicòlegs o religiosos, és molt baixa per a obtenir conclusions fiables. El baix nombre de casos ens ha obligat a fer una estimació prescindint d'algunes variables de control (vegeu el Model C a la taula següent).

Com a factors explicatius, hem construït dues variables categòriques: prob_par i prob_mes, que indiquen respectivament haver tingut problemes amb els pares o haver tingut problemes amb els mestres. Les variables prenen valor 1 quan l'individu no ha rebut cap suport, valor 2 quan han rebut suport de professionals o religiosos, valor 3 quan el suport ha estat prestat per un altre familiar i valor 4 quan el suport ha estat donat per amics del menor, veïns adults o altres persones.

Taula 6.6. Regressió de tenir problemes greus de drogodependència per primer cop abans dels 20 anys d'edat.

Model C

Logistic regression	Number of obs	=	4586			
	Wald chi2(10)	=	111.22			
	Prob > chi2	=	0.0000			
	Pseudo R2	=	0.1473			
Log pseudolikelihood = -315.96092						
(Std. Err. adjusted for 383 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime drog_2	4.366435	1.10698	5.81	0.000	2.656625	7.176685
sexe	.2404506	.0700684	-4.89	0.000	.1358257	.4256669
_lprob_par~1	3.80202	1.357777	3.74	0.000	1.888136	7.655886
_lprob_par~2	1.223576	1.837674	0.13	0.893	.0644498	23.22952
_lprob_par~3	2.801264	1.40325	2.06	0.040	1.04944	7.477397
_lprob_par~4	3.921052	1.489893	3.60	0.000	1.861954	8.257262
_lprob_mes~1	2.555116	1.05921	2.26	0.024	1.133833	5.758004
_lprob_mes~2	7.313361	11.05909	1.32	0.188	.3775288	141.672
_lprob_mes~3	2.534215	1.559818	1.51	0.131	.7584482	8.467614
_lprob_mes~4	3.480928	1.347099	3.22	0.001	1.630366	7.431988

Variables: prob_par_0: no va tenir mai problemes greus amb progenitors (Cat. Ref.); prob_par_1: va tenir problemes i no va rebre cap suport; prob_par_2: va tenir problemes i va rebre suport de professionals o religiosos; prob_par_3: va tenir problemes i va rebre suport d'altres familiars; prob_par_4: va tenir problemes i va rebre suport d'amics o veïns; prob_mes_0: no va tenir mai problemes greus amb els mestres (Cat. Ref.); prob_mes_1: va tenir problemes i no va rebre cap suport; prob_mes_2: va tenir problemes i va rebre suport de professionals o religiosos; prob_mes_3: va tenir problemes i va rebre suport d'altres familiars; prob_mes_4: va tenir problemes i va rebre suport d'amics o veïns.

Els resultats que es mostren a la taula ens indiquen que, quan hi ha problemes amb els pares, no rebre cap mena de suport, o rebre'n dels propis amics o veïns, augmenta de manera significativa el risc d'acabar tenint problemes seriosos amb les drogues. El suport sembla més eficaç quan ha estat donat per altres familiars o per professionals. Quan els problemes tenen lloc a l'escola, és força contraproductiu deixar que el suport principal vingui dels mateixos companys del menor, ja que n'incrementen el risc. El paper dels professionals no és clar, ja que la seva intervenció sembla associada a un risc més gran, que potser es podria explicar perquè es tracta de casos més greus o perquè quan la intervenció de professionals es produeix en el context de l'escola la problemàtica dels menors ja està molt agreujada.

Problemes de ludopatia

La ludopatia mostra una incidència menor que les altres malalties i una distribució més homogènia entre grups socials, malgrat que la incidència ha estat nul·la en els individus entrevistats aleatòriament a la ciutat de Barcelona. Els homes tenen un risc més elevat de patir aquesta afecció i, d'acord amb les dades, comencen a patir-la a una edat més primerenca que les dones. Així doncs, als vint anys d'edat els homes comencen a manifestar problemes de dependència al joc, mentre que entre les dones aquest risc no apareix fins als vint-i-cinc anys en el cas de les autòctones i fins als trenta-cinc en el cas de les immigrants. També és il·lustratiu que el risc augmenti amb l'edat proporcionalment més entre els homes immigrants que entre els autòctons. Fins als trenta-cinc anys d'edat, la supervivència sense patir aquest problema ha estat relativament més elevada entre els immigrants, però a partir d'aquesta edat el risc dels immigrants augmenta fins a situar-se al mateix nivell del que tenen els exclosos autòctons. Aquesta tendència, tan semblant a la de les malalties mentals, ens fa pensar en una causa comuna vinculada a les penalitats de la migració.

Taula 6.7. Funcions de supervivència sense problemes de ludopatia segons sexe i submostra

Grup		BCN		Exclosos autòctons		Exclosos immigrants	
		Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
Edat	10	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	15	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	20	1,0000	1,0000	0,9775	1,0000	0,9833	1,0000
	25	1,0000	1,0000	0,9438	1,0000	0,9833	1,0000
	30	1,0000	1,0000	0,8960	0,9426	0,9403	1,0000
	35	1,0000	1,0000	0,8960	0,9426	0,9156	0,9839
	40	1,0000	1,0000	0,8822	0,9426	0,8740	0,9839
	45	1,0000	1,0000	0,8822	0,9202	0,8740	0,9839

El contrast de la ludopatia amb els estudis dels entrevistats mostra una supervivència lleugerament inferior per als individus sense estudis, però el nombre reduït de casos no permet afirmar que les diferències siguin estadísticament significatives. Cal advertir, però, que l'anàlisi que fem a continuació està molt limitada per la mida reduïda de la mostra, que només registra vint-i-tres individus que han fet la transició a episodis de problemes greus de ludopatia. Tot i això, les dades ens mostren patrons de risc que són consistents amb les prediccions teòriques.

Taula 6.8. Funcions de supervivència sense problemes de ludopatia en funció del nivell d'estudis en abandonar el sistema educatiu per primer cop

		Cap	Bàsics	Secundària	Universitaris
Edat	10	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	15	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	20	0,9875	0,9930	0,9922	1,0000
	25	0,9875	0,9789	0,9844	1,0000
	30	0,9129	0,9565	0,9568	0,9846
	35	0,9129	0,9565	0,9568	0,9667
	40	0,8911	0,9565	0,9568	0,9399
	45	0,8911	0,9418	0,9568	0,9399

Una regressió logística de la transició a problemes amb el joc ens indica, en efecte, que l'estatus social mesurat pels estudis no és significatiu, si bé el signe dels estimadors sembla apuntar al fet que els individus sense estudis hi podrien tenir un major risc. En el model hi hem incorporat les mateixes variables de la infància que havíem utilitzat com a predictors de la dependència a les drogues, a les quals hem incorporat l'estatus laboral i matrimonial. Els resultats mostren que els homes tenen més risc que les dones de ser addictes al joc i que, a banda del sexe, les úniques variables que apareixen clarament associades als problemes d'addicció al joc són l'alcoholisme, haver tingut relacions conflictives amb els pares o tutors d'adolescent i tenir una ocupació d'autònom.

Les persones que han tingut problemes greus amb l'alcohol manifesten una probabilitat d'iniciar problemes de dependència amb el joc 5,4 vegades superior que la resta²⁰ i els individus que van tenir relacions conflictives amb els seus pares tenen també una probabilitat 5 vegades superior. Aquestes dues variables són els predictors més intensos de tots. Hi ha dues dades més que són interessants. En primer lloc, la manifestació de problemes amb el joc és independent de l'edat dels individus: a partir dels divuit anys i fins als cinquanta anys no és observable cap etapa del cicle vital on el risc sigui rellevantment alt. L'altra dada és l'associació existent entre aquesta dependència i la condició de treballador autònom: no podem assegurar que hi hagi gaire recerca sobre l'associació entre el tipus d'ocupació i la ludopatia, però hi ha indicis que el ludòpata tendeix a realitzar la seva activitat lluny del control familiar i que el lloc de treball és un espai idoni si hi manca la supervisió de tercers, de manera que les ocupacions autònomes permetrien una major llibertat per a desenvolupar les activitats ludòpates (Ibáñez i Sáiz, 2000).

20. La comorbiditat de l'alcoholisme i la ludopatia està força estudiada; vegeu, per exemple, el recull de treballs realitzat per Stewart i Kushner (2005).

Taula 6.9. Regressió logística de la transició a problemes greus amb el joc

Logistic regression	Number of obs	=	7756			
	Wald chi2(22)	=	127.95			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -133.48663	Pseudo R2	=	0.1160			
(Std. Err. adjusted for 353 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime_joc_2	.81931	.4501507	-0.36	0.717	.2791101	2.405033
_ltime_joc_4	.4092411	.3685863	-0.99	0.321	.0700386	2.391227
sexe	.3418484	.1570425	-2.34	0.019	.1389306	.8411414
immigra	.7937097	.7135646	-0.26	0.797	.1362732	4.622883
immigra_pais	1.483503	1.64085	0.36	0.721	.1697481	12.96499
_lestudis1_2	.402995	.3001939	-1.22	0.222	.0935909	1.735265
_lestudis1_3	.424204	.3392592	-1.07	0.284	.0884753	2.033889
_lestudis1_4	.5640921	.463433	-0.70	0.486	.1127303	2.822665
coca_hero_1	.9184431	.7399148	-0.11	0.916	.1893688	4.45447
alcohol_1	5.438062	3.417373	2.69	0.007	1.586844	18.63606
pares_dro~16	2.483952	2.716939	0.83	0.406	.2911398	21.19263
paresbio	1.159434	.7708233	0.22	0.824	.3150242	4.26725
monoparental	.6053188	.439882	-0.69	0.490	.1456869	2.515057
familiars	.8384075	.7596378	-0.19	0.846	.1419794	4.95091
abans6	.6233265	.3603944	-0.82	0.414	.2007098	1.935809
_lrelprob_1	5.11652	3.677478	2.27	0.023	1.250769	20.93015
_lrelprob_2	1.658669	1.457516	0.58	0.565	.2963377	9.28395
_lrelprob_3	.893134	1.533411	-0.07	0.948	.0308673	25.84246
nosostre_1	.7758299	.8652958	-0.23	0.820	.0871781	6.904394
ocupat_1	1.098171	.6517356	0.16	0.875	.3431658	3.514275
autonom_1	3.99626	2.824974	1.96	0.050	.9998517	15.97247
indefinit_1	.8078209	.6228174	-0.28	0.782	.1782591	3.66082

Variables: time_joc_1: edat menor de divuit anys (Cat. Ref.); time_joc_2: edat entre divuit i vint-i-vuit anys; time_joc_3: edat entre vint-i-nou i trenta-nou anys; time_joc_4: edat superior a trenta-nou anys; sexe: dona; immigra: mostra d'immigrants; immigra_pais: immigrant residint a Espanya; estudis1_2: formació bàsica; estudis1_3: postsecundària; estudis1_4: universitària; coca_hero_1: l'any anterior pateix problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna; alcohol_1: l'any anterior patia problemes greus pel consum d'alcohol; pares_dro_16: abans de fer setze anys algun dels pares va tenir problemes greus amb drogues o alcohol; paresbio: sempre va viure amb els dos progenitors biològics; monoparental: va viure un temps en una família monoparental abans dels setze anys; familiars: va viure sense pares amb altres familiars abans dels setze anys; abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; bcn: mostra de Barcelona; relprob_0: no va tenir problemes amb els pares ni amb els mestres (Cat. Ref.), relprob_1: va tenir relacions conflictives amb els pares, relprob_2: va tenir relacions conflictives amb els mestres, relprob_3: va tenir relacions conflictives amb els pares i mestres; ocupat_1: l'any anterior estava ocupat; nosostre_1: l'any anterior ha tingut episodis de dormir al carrer; autonom_1: l'any anterior estava ocupat com a autònom; indefinit_1: l'any anterior treballava amb un contracte indefinit.

Problemes de salut mental

En aquest apartat analitzem el risc de patir problemes de salut mental incloent-hi la depressió. Els problemes de salut mental afecten en major mesura els immigrants actualment atesos per les entitats, els quals mostren un risc més elevat de patir-ne símptomes per primer cop a partir dels vint-i-cinc anys en el

cas de les dones i a partir dels trenta anys en el cas dels homes. El grup que hi mostra més resistència és el de la mostra aleatòria, segurament per un efecte selecció en tant que la salut mental és un factor de risc per a esdevenir exclòs social i a la vegada un subproducte de l'exclusió. No obstant això, el fet que no hi hagi cap cas amb problemes de salut mental a la submostra aleatòria és atribuïble a la seva mida reduïda.

Taula 6.10. Funcions de supervivència sense malalties mentals

Grup		BCN		Autòctons		Immigrants	
Sexe		Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
Edat	10	1,0000	1,0000	1,0000	0,9909	1,0000	1,0000
	15	1,0000	1,0000	0,9775	0,9818	0,9836	0,9880
	20	1,0000	1,0000	0,9438	0,9636	0,9341	0,9398
	25	1,0000	1,0000	0,8764	0,9636	0,9008	0,8662
	30	1,0000	1,0000	0,8764	0,9170	0,8143	0,8126
	35	1,0000	1,0000	0,8642	0,9065	0,7862	0,6770
	40	1,0000	1,0000	0,8642	0,9065	0,6699	0,6302
	45	1,0000	1,0000	0,8226	0,9065	0,6699	0,5430

A la taula següent observem com la supervivència sense patir cap altre problema de salut mental és major a mesura que augmenten els estudis de la persona entrevistada. Fins als vint-i-cinc anys d'edat, la major supervivència dels universitaris pot ser explicada pel fet que un problema greu de salut mental aparegut a la joventut dificulta la finalització dels estudis, però el diferencial que hi ha entre universitaris i persones sense estudis passa de 8,48 punts als vint-i-cinc anys a 17,4 punts als quaranta-cinc anys, la qual cosa ens indica que hi ha algun factor relacionat amb l'estatus social dels individus que incideix en la salut mental.

Taula 6.11. Funcions de supervivència sense malalties mentals i estudis

Estudi inicial		Cap	Secund.	Postsecund.	Universit.
Edat	10	1,0000	0,9930	1,0000	1,0000
	15	0,9875	0,9790	0,9845	1,0000
	20	0,9375	0,9580	0,9612	0,9848
	25	0,9000	0,9230	0,9142	0,9848
	30	0,8467	0,8864	0,8885	0,9695
	35	0,8107	0,8701	0,8501	0,9695
	40	0,7615	0,8586	0,8244	0,9695
	45	0,7615	0,8272	0,8015	0,9360

Analitzar els factors causals de la malaltia mental és una tasca molt complexa que difícilment pot ser realitzada en profunditat sense una enquesta específica sobre el tema. No obstant això, hi hem intentat una aproximació aprofitant les dades disponibles d'aquesta enquesta on hem recollit els antecedents familiars i la vivència de situacions estressants que poden posar en perill l'equilibri mental i emocional dels individus. Les nostres estimacions ens indiquen que l'herència familiar és un factor molt robust que multiplica per tres el risc que tenen els individus de patir episodis de depressió o d'altres malalties mentals. El factor de risc més elevat, però, és la dependència greu a drogues com la cocaïna i l'heroïna. Les persones que han manifestat tenir en algun moment de la seva vida problemes greus de dependència envers aquestes substàncies han multiplicat per quatre la probabilitat de desenvolupar al cap d'un temps problemes de salut mental. Circumstàncies de risc com ara perdre la feina, estar empresonat o viure al carrer no tenen efectes estadísticament significatius, com tampoc no en té el sexe; tanmateix, totes, tret de l'estada a la presó, tenen una relativa associació al risc.

Cal subratllar dues circumstàncies que en la nostra estimació mostren una associació estreta amb el risc de malaltia mental. L'una és la condició d'immigrant: entre els nostres entrevistats, els immigrants tenen un risc més elevat de patir problemes de salut mental, però aquesta dada ha de ser interpretada amb cautela, atès que no hi ha cap persona immigrant triada aleatòriament a la ciutat; totes elles han estat seleccionades entre les persones excloses i no es pot afirmar que la condició d'immigrant per si mateixa és un factor de risc. L'altra dada, que mereixeria un estudi més aprofundit en recerques posteriors, és que el risc que els immigrants pateixin una malaltia mental es triplica en el període que han residit a Espanya, raó per la qual no és estrany que el risc de patir problemes mentals en aquest grup sigui superior un cop traspassat el llindar dels vint-i-cinc als trenta anys d'edat. No podem deixar de pensar que les condicions de vida a les quals han estat sotmeses aquestes persones en tot el procés migratori tenen conseqüències molt negatives per a la seva salut mental.

D'altra banda, la funció preventiva de la intervenció d'experts en moments difícils de les persones apareix de manera significativa en el nostre model. En les persones que afirmen haver patit moments personals difícils s'ha multiplicat per 2,6 la probabilitat de desenvolupar problemes de salut mental al cap d'un temps, però aquest risc ha estat molt menor per als individus que, havent passat aquests moments dolents, han tingut el suport de professionals experts.

Taula 6.12. Regressió logística de la primera transició a problemes de salut mental

Logistic regression	Number of obs	=	12704			
	Wald chi2(21)	=	178.69			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -381.83805	Pseudo R2	=	0.1304			
(Std. Err. adjusted for 440 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
ltime_sal~2	4.684681	3.151451	2.30	0.022	1.253328	17.51037
_ltime_sal~3	1.437176	1.340354	0.39	0.697	.231022	8.940599
_ltime_sal~4	3.775051	2.384323	2.10	0.035	1.094722	13.01793
_ltime_sal~5	3.125059	2.055394	1.73	0.083	.8610168	11.3424
ocupat_1	.8422979	.2344532	-0.62	0.538	.4881285	1.453441
_lsex_2	1.104637	.2640659	0.42	0.677	.6914136	1.764823
_lestudis1_2	.8106894	.2834248	-0.60	0.548	.4085698	1.60858
_lestudis1_3	.9768124	.3405909	-0.07	0.946	.4931939	1.93466
_lestudis1_4	.4428962	.2475453	-1.46	0.145	.1480965	1.324521
_lestudis1_5	.4794215	.2634876	-1.34	0.181	.1632681	1.407776
sida_1	.1955928	.2628107	-1.21	0.225	.0140483	2.723205
sida	2.308603	2.001049	0.97	0.334	.4222264	12.62272
_lmalmomen~1	2.608523	1.018142	2.46	0.014	1.213834	5.605703
_lmalmomen~2	1.992148	1.045319	1.31	0.189	.712327	5.571393
coca_hero_1	4.110752	1.471244	3.95	0.000	2.038332	8.290248
_limmigra_1	3.670848	1.380347	3.46	0.001	1.756668	7.670846
_linmXviup~1	3.115252	1.059555	3.34	0.001	1.599499	6.067399
progmental	2.964423	.9693412	3.32	0.001	1.561724	5.626986
nosostre_1	1.746613	.8736916	1.11	0.265	.6552518	4.655702
preso_1	.3368711	.5971622	-0.61	0.539	.0104367	10.8734
preso	.5278706	.6650476	-0.51	0.612	.0446812	6.236337

Variables: time_sal_1: edat inferior a quinze anys (Cat. Ref.); time_sal_2: de quinze a disset anys d'edat; time_sal_3: divuit i dinou anys d'edat; time_sal_4: de vint a vint-i-vuit anys d'edat; time_sal_5: edat superior a vint-i-vuit anys; ocupat_1: l'any

anterior estava ocupat; sexe_2: dona; estudis1_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis1_2: formació bàsica; estudis1_3: postsecundària; estudis1_4: universitària; estudis1_5: no sap/no contesta; sida_1: l'any anterior estava infectat de sida; sida: està infectat de sida aquest any; separa_1: l'any anterior es va produir la ruptura de la convivència en parella; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional; malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; coca_hero_1: l'any anterior patia problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna; immigra: mostra d'immigrants; inmXviup_1: immigrant que viu a Espanya; progmental: hi ha antecedents de problemes de salut mental en els progenitors; nosostre_1: l'any anterior ha tingut episodis de dormir al carrer; preso_1: l'any anterior era a la presó; preso: aquest any és a la presó.

Problemes de depressió

En l'apartat anterior hem fet una aproximació als factors associats a l'inici d'episodis de malaltia mental sense precisar si es tracta de malalties psicòtiques o d'una altra mena, la qual cosa necessàriament fa les estimacions molt imprecises. Hem volgut afinar una mica més les estimacions focalitzant l'anàlisi en els episodis en què l'individu assegura haver patit greus dificultats degut a problemes seriosos de depressió o d'estat d'ànim molt baix. Com veurem, els resultats comparats amb les estimacions del risc de malaltia mental genèrica són una mica diferents. Els immigrants sembla que tenen un risc molt diferent segons el tipus de malaltia, i l'herència genètica, que tan important és en els trastorns genèrics de salut mental, no sembla rellevant en el cas de la depressió.

La taula següent mostra les funcions de supervivència que han tingut els nostres entrevistats sense patir problemes greus de depressió. Cap dels immigrants entrevistats no assegura haver patit depressions importants, la qual cosa és sorprenent, atès que hem vist com els immigrants constitueixen la submostra on més elevat ha estat el risc de patir malalties mentals. Potser la interpretació i la valoració social d'allò que és la depressió no són homogènies entre cultures. La supervivència sense aquests problemes ha estat menor entre els entrevistats autòctons que ara són atesos per les entitats socials, alguns dels quals van començar a patir-ne a la infància.

Taula 6.13. Funció de supervivència sense patir problemes de depressió

Grup		BCN		Autòctons		Immigrants	
Sexe		Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
Edat	10	1,0000	1,0000	0,9888	1,0000	1,0000	1,0000
	15	1,0000	1,0000	0,9438	0,9909	1,0000	1,0000
	20	1,0000	0,9592	0,8652	0,9364	1,0000	1,0000
	25	0,9792	0,9184	0,7978	0,8818	1,0000	1,0000
	30	0,9792	0,8766	0,7515	0,7128	1,0000	1,0000
	35	0,9792	0,8766	0,6520	0,5793	1,0000	1,0000
	40	0,8898	0,8185	0,5409	0,5223	1,0000	1,0000
	45	0,8898	0,8185	0,4718	0,4119	1,0000	1,0000

Hem fet una estimació dels factors associats a aquest estat de salut considerant aquelles situacions que poden ser desencadenants o concomitants en la depressió. Entre elles hi ha l'estatus social, les situacions laboral i civil, la responsabilitat de tenir cura d'una persona dependent, la dependència greu a substàncies addictives i estar vivint episodis estressants com ara tenir dificultats per a pagar l'habitatge, estar malalt de sida, estar a la presó o dormir al carrer, així com la declaració genèrica de passar per un moment de dificultat personal. Com a factors relacionats amb la infància, hem triat l'existència d'antecedents paterns o materns amb problemes de salut mental, haver crescut sense la figura materna, haver estar preescolaritzat abans dels sis anys d'edat i haver tingut relacions conflictives amb els pares o amb els mestres. Les estimacions s'han fet tenint en compte el sexe i l'edat de la persona.

Els resultats que mostrem a la taula següent ens indiquen dues fases crítiques del cicle vital dels nostres entrevistats on el risc de patir depressió ha estat relativament elevat: el període dels divuit als dinou anys en l'adolescència i la fase posterior als vint-i-vuit anys d'edat. L'efecte de la situació laboral no és significatiu en tant que estar ocupat no sembla cap garantia de resistència a la depressió, malgrat que entre les dones dedicades a la prostitució sembla que hi ha una associació entre el fet d'abandonar aquesta activitat i el risc de començar un episodi depressiu el mateix any o el següent d'haver deixat la prostitució. Tanmateix, això no vol dir que les condicions laborals no tinguin efectes en el risc de depressió en tant que l'estatus social mesurat per les credencials educatives apareix com un factor de risc que augmenta quan l'estatus social és baix.

Les situacions personals estressants tenen un efecte desigual en el desencadenament d'una depressió. Estar a la presó no mostra cap efecte, però tenir dificultats per a pagar l'habitatge i dormir al carrer sí que està associat a l'inici d'un episodi depressiu. Les persones malaltes de sida mostren un risc major de depressió el primer any de la malaltia, però no és estadísticament significatiu. Així mateix, la dependència a substàncies addictives té efectes desiguals: patir problemes a causa de la dependència a l'alcohol no sembla rellevant, però sí que ho és la dependència a la cocaïna o l'heroïna. A més, la percepció subjectiva de passar per un mal moment està molt associada a iniciar un any després un episodi depressiu, ja que en multiplica la probabilitat per 2,6, però aquest efecte es redueix a 1,7 vegades si la persona ha rebut atenció experta de professionals.

El sexe i l'estat civil estan relacionats amb el risc de depressió, però d'una manera complexa. Homes i dones solters no mostren diferències de risc entre ells, però en les dones sembla que el risc augmenta quan viuen en parella, malgrat que l'estimació no és estadísticament significativa. Tampoc no és significatiu que la persona hagi trencat la convivència de parella, tot i que hi ha una relativa associació entre les dues variables que és més intensa quan es produeixen seqüencialment, primer la ruptura de la convivència i després els símptomes depressius, que no pas quan es produeixen simultàniament, de manera que si hi ha una associació entre ruptura de la convivència i la depressió, més aviat sembla que la primera és causa de la segona i no a la inversa. D'altra banda, tenir cura d'una persona dependent sembla que afecta negativament les dones, malgrat que la significació estadística és molt baixa.

Per últim, la incidència de factors hereditaris o vinculats al procés de socialització en la infància també és rellevant en el cas de la preescolarització i menys en el cas dels antecedents en la salut mental dels progenitors. El desenvolupament d'episodis depressius és més freqüent entre els individus que van ser escolaritzats abans dels sis anys, però ja hem vist en l'apartat dedicat al risc de drogodependències que aquest fet està probablement més explicat per la qualitat dels centres on van ser acollits que no pas pel fet de la preescolarització en si mateixa. Els antecedents paterns de salut mental expliquen en part el risc que tenen els individus de patir depressió, però la seva significació estadística és baixa. Per últim, els individus que asseguren haver tingut relacions conflictives amb els seus progenitors mostren després un risc més elevat de patir depressió.

Taula 6.14. Regressió logística de la primera transició a problemes de depressió

Logistic regression	Number of obs	=	10984			
	Wald chi2(34)	=	140.26			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -523.70809	Pseudo R2	=	0.1024			
(Std. Err. adjusted for 397 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime_sal~2	.7828484	.6829839	-0.28	0.779	.141599	4.32808
_ltime_sal~3	5.924957	3.523542	2.99	0.003	1.847055	19.00599
_ltime_sal~4	2.764627	1.590214	1.77	0.077	.8954172	8.53587
_ltime_sal~5	4.979903	2.843714	2.81	0.005	1.626119	15.25069
abans6	1.784885	.4498849	2.30	0.022	1.089087	2.925215
sensemare	1.408742	.4689084	1.03	0.303	.733675	2.704949
_lrelprob_1	1.616742	.4207346	1.85	0.065	.9707949	2.69249
_lrelprob_2	.7858315	.325188	-0.58	0.560	.349213	1.768351
_lrelprob_3	.6020895	.2922927	-1.05	0.296	.2325056	1.559153
ocupat_1	.9547101	.2102638	-0.21	0.833	.6200179	1.470073
prosti_1	1.057735	.6585624	0.09	0.928	.31218	3.583838
finprost_1	2.750635	2.936927	0.95	0.343	.3392987	22.29892
finprost	4.888112	4.796089	1.62	0.106	.7144374	33.44399
llar_no_o~_1	1.114027	.2661611	0.45	0.651	.6974743	1.779357
_lestudis1_2	.8980752	.2365697	-0.41	0.683	.5359082	1.504995
_lestudis1_3	.5810042	.187832	-1.68	0.093	.3083156	1.094871
_lestudis1_4	.5731354	.2280286	-1.40	0.162	.2627827	1.250022
_lestudis1_5	.3765148	.4316484	-0.85	0.394	.039805	3.561444
sida_1	.7342814	.7073578	-0.32	0.748	.1111403	4.851247
sida	2.338811	2.220381	0.89	0.371	.3638276	15.03469
separa_1	1.702934	.9784825	0.93	0.354	.552216	5.251538
separa	.5511706	.4173496	-0.79	0.431	.1249543	2.4312
_lsex_2	.8123399	.2424404	-0.70	0.486	.4525841	1.458063
casat_1	1.018623	.3421606	0.05	0.956	.5273399	1.967598
_lsexXcasa~2	1.70152	.7262855	1.25	0.213	.7370655	3.927971
care	1.110852	.7721654	0.15	0.880	.284431	4.338461
_lsexXcare_2	1.768728	1.557735	0.65	0.517	.3147748	9.938529
_lmalmomen~1	2.642829	.7294586	3.52	0.000	1.538598	4.539551
_lmalmomen~2	1.756513	.6485273	1.53	0.127	.8518768	3.621813
alcohol	1.284173	.4499219	0.71	0.475	.6462446	2.551819
coca_hero	1.658062	.5066091	1.65	0.098	.9110077	3.017723
progmental	1.379614	.5089686	0.87	0.383	.6694706	2.843045
nosostre	2.252233	.8523379	2.15	0.032	1.072713	4.728715
preso	.6086046	.3449323	-0.88	0.381	.2004051	1.848254

Variables: time_sal_1: edat inferior a quinze anys (Cat. Ref.); time_sal_2: de quinze a disset anys d'edat; time_sal_3: divuit i dinou anys d'edat; time_sal_4: de vint a vint-i-vuit anys d'edat; time_sal_5: edat superior a vint-i-vuit anys; abans6: escolaritzat abans dels sis anys d'edat; bcn: mostra de Barcelona; sensemare: va créixer alguns anys sense mare; relprob_0: no va tenir problemes amb els pares ni amb els mestres (Cat. Ref.), relprob_1: va tenir relacions conflictives amb els pares; relprob_2: va tenir relacions conflictives amb els mestres; relprob_3: va tenir relacions conflictives amb els pares i mestres; ocupat_1: l'any anterior estava ocupat; prosti_1: l'any anterior practicava la prostitució; finprost_1: l'any anterior va deixar la prostitució; finprost: aquest any ha deixat la prostitució; llar_no_o_1: l'any anterior no estava ocupat cap membre de la

llar; estudis1_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis1_2: formació bàsica; estudis1_3: postsecundària; estudis1_4: universitària; estudis1_5: no sap/no contesta; sida_1: l'any anterior estava infectat de sida; sida: infectat de sida aquest any; separa_1: l'any anterior es va produir la ruptura de la convivència en parella; separa: aquest any s'ha produït la ruptura de la convivència en parella; sexe_2: dona; casat_1: estava convivint en parella l'any anterior; care: aquest any està tenint cura d'una persona dependent; malmomen_1: l'any anterior estava passant un mal moment i no rebia suport professional, malmomen_2: l'any anterior estava passant un mal moment però amb suport professional; alcohol: aquest any pateix problemes greus d'alcoholisme; coca_hero: aquest any pateix problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna; progmental: hi ha antecedents de problemes de salut mental en els progenitors; nosostre: aquest any ha tingut episodis de dormir al carrer; preso: aquest any és a la presó.

Hem mirat de precisar si la intervenció de professionals en el moment que es van produir aquests conflictes relacionals ha tingut cap efecte en el risc posterior de depressió. Per estimar-ho, hem fet una regressió de les transicions a un episodi de depressió sobre les variables que mesuren si l'individu va tenir relacions conflictives i si va rebre suport de professionals, d'altres familiars o d'amics quan van succeir. Els resultats són significatius quan fan referència als problemes amb els progenitors o tutors legals. En aquest cas, no rebre suport de professionals duplica el risc que l'individu pateixi episodis posteriors de depressió. En el cas dels problemes a l'escola, les estimacions no són significatives estadísticament, però els signes dels estimadors apunten que quan té lloc la intervenció dels professionals ja és massa tard, atès que serien els atesos per professionals els que podrien tenir un risc més elevat.

Taula 6.15. Regressió logística de la primera transició a problemes de depressió sobre l'atenció professional rebuda en cas de problemes amb els pares o els mestres

Logistic regression	Number of obs	=	12199			
	Wald chi2(13)	=	55.94			
	Prob > chi2	=	0.0000			
	Pseudo R2	=	0.0520			
Log pseudolikelihood = -608.16976						
(Std. Err. adjusted for 439 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime_sal~2	.8452577	.7309743	-0.19	0.846	.1551939	4.603664
_ltime_sal~3	7.825709	4.51058	3.57	0.000	2.528765	24.21804
_ltime_sal~4	4.970249	2.624781	3.04	0.002	1.765468	13.99253
_ltime_sal~5	8.813556	4.546683	4.22	0.000	3.206554	24.225
sexe	1.255082	.2456936	1.16	0.246	.8551489	1.842055
_lprob_par~1	2.169439	.6813979	2.47	0.014	1.172179	4.015141
_lprob_par~2	1.760181	1.922253	0.52	0.605	.2070045	14.967
_lprob_par~3	2.458963	1.066562	2.07	0.038	1.050868	5.753817
_lprob_par~4	2.13672	.6869253	2.36	0.018	1.137885	4.012332
_lprob_mes~1	1.044696	.4377259	0.10	0.917	.4595553	2.374882
_lprob_mes~2	2.591042	1.978232	1.25	0.212	.5802186	11.57064
_lprob_mes~3	.7334859	.5459252	-0.42	0.677	.1705502	3.154506
_lprob_mes~4	.2087347	.2049182	-1.60	0.111	.0304759	1.42966

Variables: prob_par_0: no va tenir mai problemes greus amb els progenitors (Cat. Ref.); prob_par_1: va tenir problemes i no va rebre cap suport; prob_par_2: va tenir problemes i va rebre suport de professionals o religiosos; prob_par_3: va tenir problemes i va rebre suport d'altres familiars; prob_par_4: va tenir problemes i va rebre suport d'amics o veïns; prob_mes_0: no va tenir mai problemes greus amb els mestres (Cat. Ref.); prob_mes_1: va tenir problemes i no va rebre cap suport; prob_mes_2: va tenir problemes i va rebre suport de professionals o religiosos; prob_mes_3: va tenir problemes i va rebre suport d'altres familiars; prob_mes_4: va tenir problemes i va rebre suport d'amics o veïns.

Problemes de discapacitat física

A diferència dels problemes de salut mental, la incidència de discapacitats físiques és menor en els immigrants. A partir dels vint-i-cinc anys d'edat, el risc de tenir una discapacitat física augmenta per a la població autòctona atesa per les entitats socials, fins a situar-se en uns nivells de supervivència inferiors als de la població en general.

Taula 6.16. Funcions de supervivència fins a patir una discapacitat física

Grup		BCN		Autòctons		Immigrants	
Sexe		Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
Edat	10	0,9583	1,0000	0,9551	0,9727	1,0000	1,0000
	15	0,9375	1,0000	0,9438	0,9455	1,0000	1,0000
	20	0,9375	1,0000	0,9326	0,9364	1,0000	1,0000
	25	0,9375	1,0000	0,9101	0,9182	1,0000	1,0000
	30	0,9375	0,9796	0,8416	0,9088	1,0000	1,0000
	35	0,9375	0,9796	0,8288	0,8660	1,0000	1,0000
	40	0,9375	0,9490	0,7492	0,8098	1,0000	1,0000
	45	0,9375	0,8963	0,6172	0,7674	1,0000	1,0000

Considerant els estudis aconseguits pels individus la primera vegada que van abandonar el sistema educatiu, podem observar que hi ha una similitud en les funcions de supervivència d'aquells que van continuar els estudis en acabar l'ensenyament obligatori i que mostren una supervivència sense discapacitats lleugerament superior a la resta. Un test de significació (*long-rank test for equality of survivor functions*) confirma que aquestes diferències són significatives ($\chi^2[3]=11,08$), i és consistent amb els resultats que dona l'Enquesta de Discapacitats de l'INE segons la qual la distribució de les discapacitats segueix el gradient de l'estratificació social.

No obstant això, hem volgut fer una regressió de la transició a una dependència física controlant l'educació, però introduint com a variables independents conductes de risc associades al consum de drogues, a dormir al carrer o a patir altres malalties. Els resultats ens mostren que el risc és especialment elevat a partir dels trenta-tres anys d'edat, però també que la posició social continua tenint-hi un pes rellevant i que són els individus amb estudis universitaris o amb estudis de postsecundària obligatòria els que tenen menys risc de desenvolupar una discapacitat física. Haver patit problemes greus derivats del consum de cocaïna o heroïna o altres problemes de salut en són també predictors, però amb menys significació estadística. La discapacitat física, doncs, sembla més produïda per les condicions de vida i treball que pateixen els estrats socials més desfavorits que no pas per les conductes de risc associades a les drogues o a les malalties, ja que la prevalença d'aquestes està igualment associada a la classe social.

Taula 6.17. Supervivència sense discapacitats físiques i estudis

Titulació		Cap	Secund.	Postsecund.	Universitària
Edat	10	0,9750	0,9650	1,0000	0,9697
	15	0,9500	0,9510	0,9922	0,9697
	20	0,9375	0,9441	0,9845	0,9697
	25	0,9125	0,9441	0,9688	0,9697
	30	0,8832	0,9157	0,9602	0,9545
	35	0,8472	0,8975	0,9506	0,9545
	40	0,7637	0,8343	0,9506	0,9301
	45	0,7091	0,7648	0,9303	0,8526

Taula 6.18. Regressió logística de la transició a una discapacitat física

Logistic regression	Number of obs	=	14609			
	Wald chi2(12)	=	69.08			
	Prob > chi2	=	0.0000			
	Log pseudolikelihood = -300.04605	Pseudo R2	=	0.0855		
(Std. Err. adjusted for 409 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime_dis~2	1.399461	.7916994	0.59	0.552	.4617652	4.241313
_ltime_dis~3	2.478195	1.390381	1.62	0.106	.825225	7.442151
_ltime_dis~4	5.591945	2.794849	3.44	0.001	2.099583	14.89336
sexe	.7008009	.210921	-1.18	0.237	.3885146	1.264102
_lestudis1_2	.6698737	.2251403	-1.19	0.233	.3466646	1.294424
_lestudis1_3	.3237046	.1495108	-2.44	0.015	.1309184	.8003815
_lestudis1_4	.3925677	.2001429	-1.83	0.067	.1445261	1.066309
coca_hero_1	2.114863	.9747468	1.63	0.104	.8569606	5.219196
alcohol_1	1.377361	.6116118	0.72	0.471	.5768663	3.288672
sida_1	2.231039	1.180681	1.52	0.129	.7907616	6.294608
altresalut_1	2.352375	1.333777	1.51	0.131	.774252	7.147117
nosostre_1	1.592841	.8132434	0.91	0.362	.5855738	4.332746

Variables: time_dis_1: edat inferior a catorze anys; time_dis_2: de catorze a vint-i-quatre anys d'edat; time_dis_3: de vint-i-cinc a trenta-dos anys d'edat; time_dis_4: edat superior als trenta-dos anys; estudis1_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis1_2: formació bàsica; estudis1_3: postsecundària; estudis1_4: universitària; alcohol_1: l'any anterior pateix problemes greus d'alcoholisme; coca_hero_1: l'any anterior pateix problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna; sida_1: l'any anterior estava infectat del virus de la sida; nosostre_1: l'any anterior ha tingut episodis de dormir al carrer; altresalut_1: l'any anterior ha patit altres problemes de salut.

Altres problemes de salut

En aquest apartat analitzem el risc de patir problemes genèrics de salut diferents dels considerats en altres preguntes de l'enquesta que abordaven problemes de conductes addictives, discapacitats físiques, síndrome d'immunodeficiència adquirida i problemes de salut mental.

La taula següent ens mostra les funcions de supervivència sense patir altres problemes de salut segons el sexe i el grup al qual pertany l'entrevistat en la mostra aleatòria de la ciutat: autòctons o immigrants atesos per les entitats socials. Un test de significació estadística ens indica que no hi ha diferències de supervivència entre sexes, i que tampoc no n'hi ha entre els estudis obtinguts quan van abandonar el sistema educatiu per primer cop. L'única diferència significativa és entre les submostres d'on han estat seleccionats els entrevistats: els individus atesos per les entitats socials han patit una supervivència menor que els individus de la mostra aleatòria de la ciutat.

Taula 6.19. Funcions de supervivència sense altres problemes de salut segons sexe i submostra

Grup		BCN		Exclosos autòctons		Exclosos immigrants	
		Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
Edat	10	1,0000	1,0000	1,0000	0,9909	1,0000	1,0000
	15	1,0000	0,9796	1,0000	0,9909	1,0000	0,9759
	20	1,0000	0,9796	1,0000	0,9455	0,9836	0,9759
	25	0,9792	0,9796	0,9775	0,9364	0,9169	0,9639
	30	0,9569	0,9592	0,9775	0,8987	0,8982	0,9495
	35	0,9569	0,9333	0,9141	0,8784	0,8672	0,8947
	40	0,9569	0,9333	0,8996	0,8116	0,8325	0,8947
	45	0,9113	0,8944	0,8168	0,7555	0,7887	0,8000

Hem tractat d'estimar els factors associats a la primera transició a problemes de salut considerant com a variables explicatives l'edat de l'individu, en tant que el risc augmenta amb l'edat; el sexe, donat que l'estat de salut de les dones és en general pitjor que el dels homes; i l'estat civil, en tant que els individus que no conviuen amb una parella tenen més risc de manifestar problemes de salut. A més, hem controlat els antecedents de problemes de dependència severa a la cocaïna, l'heroïna o l'alcohol, així com estar malalt de sida i haver tingut experiències prèvies de dormir al carrer i d'haver passat gana a la infància o a l'edat adulta.

Un factor rellevant són les condicions laborals en les quals ha treballat l'individu al llarg de la seva vida, però no en tenim informació detallada, raó per la qual hem considerat el nivell d'estudis com a indicador de la qualitat de les ocupacions i de l'accés que l'individu hagi pogut tenir a l'atenció sanitària i a les conductes preventives.

Els resultats observables a la taula següent mostren només dues variables significatives: l'edat i l'estat civil. La majoria de variables no mostren nivells de significació estadística acceptables possiblement per la reduïda mida de la mostra i perquè el nostre indicador de salut és força imprecís, per tal com la interpretació que l'entrevistat ha fet a la qüestió "d'altres problemes de salut" és desconeguda i el record de malalties no greus en temps passats pot ser força imprecís. Tot i això, les variables menys significatives són els estudis de l'entrevistat i haver viscut episodis de passar gana o de dormir al carrer algun cop. Semblen més rellevants el sexe, els antecedents d'addicció severa a drogues i alcohol i la malaltia de la sida. Les dones en general i les persones amb els antecedents que acabem d'esmentar mostren una major propensió a manifestar problemes de salut.

Taula 6.20. Regressió logística de la transició a altres problemes de salut

Logistic regression	Number of obs	=	15974			
	Wald chi2(16)	=	65.20			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -380.45348	Pseudo R2	=	0.0998			
(Std. Err. adjusted for 441 clusters in Id)						
_d	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_ltime_sal~2	17.16327	17.94315	2.72	0.007	2.211671	133.1924
_ltime_sal~3	33.15629	33.80296	3.43	0.001	4.495343	244.5507
_ltime_sal~4	80.18176	84.29868	4.17	0.000	10.21338	629.4799
_lgrup_1	1.750256	.7883782	1.24	0.214	.723919	4.231685
_lgrup_2	2.286584	1.124438	1.68	0.093	.8721775	5.994727
sexe	1.466213	.4035024	1.39	0.164	.8549606	2.514479
drogalcoholp	1.570787	.5793993	1.22	0.221	.7623316	3.236614
casat_1	.4929495	.1504107	-2.32	0.020	.2710694	.8964466
sida_1	1.883128	.9560158	1.25	0.212	.6962203	5.093462
gana_inf2	.9424886	.2775499	-0.20	0.841	.5291868	1.678584
ganap	1.333887	.4934807	0.78	0.436	.6459685	2.7544
nosostrep	1.356124	.5374977	0.77	0.442	.6236303	2.94898
_lestudis1_2	.7638708	.2658067	-0.77	0.439	.3862108	1.510829
_lestudis1_3	.739493	.295243	-0.76	0.450	.338136	1.617249
_lestudis1_4	.896375	.4549352	-0.22	0.829	.3314983	2.423808
_lestudis1_5	.59971	.3916809	-0.78	0.434	.1667274	2.157126

Variables: time_sal_1: edat inferior a quinze anys (Cat. Ref.); time_sal_2: de quinze a vint-i-dos anys d'edat; time_sal_3: de vint-i-tres a trenta-nou anys d'edat; time_sal_4: edat superior a quaranta anys; grup_0: mostra de BCN (Cat. Ref.); grup_1: mostra exclosos autòctons; grup_2: mostra immigrants exclosos; sexe: dona; drogalcoholp: ha patit anteriorment problemes greus de dependència de l'alcohol, la cocaïna o l'heroïna; casat_1: l'any anterior cohabitava en parella; sida_1: l'any anterior estava infectat del virus de la sida; gana_inf2: havia passat gana en la infància; ganap: ha passat gana en la vida adulta; nosostrep: ha experimentat algun episodi de dormir al carrer; estudis1_1: sense titulació (Cat. Ref.); estudis1_2: formació bàsica; estudis1_3: postsecundària; estudis1_4: universitària; estudis1_5: no ho sap o no contesta.

07

Reclusió penitenciària

Reclusió penitenciària

7.1. Referents teòrics

Els treballs científics sobre els orígens i les característiques de la delinqüència comuna són extremadament abundants en comparació amb els estudis realitzats sobre altres comportaments il·lícits, com per exemple el frau realitzat per professionals i empresaris, la corrupció política, el terrorisme o l'incompliment de les normes de circulació amb resultats mortals. La descripció del delinqüent comú resultant d'aquesta anàlisi dista molt de correspondre's amb els perfils de les classes mitjanes i les classes dominants. El tractament social que es dona en els diferents tipus de delinqüència és en si mateix un element d'exclusió. Les institucions estableixen diferents càstigs (formals i informals) en funció de si l'activitat delictiva és majoritàriament portada a terme per individus propers a les classes dominants o per persones de classes més populars que afronten una situació de sospita estigmatitzadora de vegades vinculada a la pertinença a un grup ètnic concret. Les persones "benestants" gaudeixen de més poder per a definir quines conductes són delictives i quines són estigmatitzadores i, alhora, no es troben en una situació de vigilància constant per part de les forces de seguretat. La conseqüència última d'aquesta relació de forces és que les persones en situació d'exclusió són les que tenen un risc més alt de ser empresonades. Aquí ens centrarem en l'anàlisi de les carreres delictives comunes, vinculades a processos d'exclusió social.

De les persones del grup d'estudi, 35 homes i 34 dones han estat seleccionades pel fet d'estar internades en un centre penitenciari, però les persones que han passat en algun moment de la seva vida per la presó són 125, de les quals 67 són homes i 58 són dones. Això equival a un 34% dels homes enquestats i a un 24% de les dones. La proporció d'individus del grup d'estudi que han tingut problemes amb la justícia és, doncs, molt alta si tenim en compte que la població reclusa de Catalunya constitueix un 0,13% dels poc més de set milions d'habitants del país. Malgrat el caràcter intencional de la mostra, s'intueix clarament que les situacions d'exclusió i els problemes amb la justícia estan intensament relacionats i que aquesta correlació es dona entre les persones d'ambdós sexes. Per bé que el sistema penitenciari pretén ser molt més que una eina de càstig per a comportaments antisocials i dona cada cop més importància a la tasca de reinserció, el cert és que existeix una forta estigmatització social que exerceix com a factor d'exclusió social cap a les persones que finalitzen un període de reclusió.

Factors estructurals i individuals

La relació entre la pobresa i la delinqüència ha generat explicacions estructurals i culturals. Des d'una lògica econòmica, hi ha qui veu en el delinqüent comú un individu racional que tria els mètodes més eficients per a assolir les seves fites condicionat per les seves constriccions estructurals. Donat que la seva situació d'exclusió limita el seu accés als mètodes legals, opta pels il·legals (Becker, 1968). Seguint aquesta lògica, l'agressió violenta dependrà de l'anàlisi cost/benefici de les alternatives disponibles. La riquesa agregada, les desigualtats i la probabilitat de ser detingut i condemnat serien factors determinants de la criminalitat²¹. La

21. Entorf i Spengler (2000a) han resumit els treballs sobre el tema i han identificat que l'augment de la delinqüència té una associació positiva amb la proporció de població activa ocupada (més llars sense cap resident durant el dia i més mobilitat de la població, que facilita els assalts a les persones) i amb la proporció de ruptures matrimonials (vegeu els efectes de la família en la delinqüència dels fills), però que té una associació negativa amb la proporció de població ocupada a l'agricultura, que és un indicador aproximat del grau d'urbanització i modernització d'una societat. Hi ha una associació també positiva amb els delictes relacionats amb el tràfic i consum de drogues, que, a la vegada, estan associats al volum d'atur, de ruptures familiars, de riquesa, de participació laboral i d'urbanització. Al mateix temps, però, la delinqüència sembla que té efectes econòmics negatius en el creixement del PNB i de l'ocupació.

riquesa d'una societat augmenta les possibilitats d'objectius rendibles, a la qual cosa cal afegir les majors oportunitats de conducta delictiva derivades dels estils de vida de les societats més riques, com ara l'extensió de les residències suburbials, difícils de vigilar, i la major mobilitat de les persones que poden ser víctimes (Aromaa *et al.*, 2003). La desigualtat, a més, significa menors rendiments de l'activitat legal per als estrats socials menys afavorits i empeny alguns dels seus membres a cercar els rendiments desitjats en les activitats il·legals (Ehrlich, 1973).

Amb un enfocament diferent del de la teoria econòmica, la teoria sociològica de l'aprenentatge social i de la desviació social (entesa com una conducta innovadora) també arriba a conclusions semblants pel que fa als guanys obtinguts de les activitats delictives com a incentiu de la delinqüència. La persona delinqüent és considerada com a algú que obté un rendiment que no pot aconseguir pels mitjans convencionals i legals (Merton, 1938). El delinqüent seria un innovador que cerca fites convencionals amb mitjans no convencionals, un enfocament teòric molt diferent dels que expliquen la delinqüència a causa de la manca de valors o de la possessió de valors molt diferents dels de la majoria de la societat²².

Aquestes tesis expliquen la delinqüència basant-se en la cultura i emfatitzen el paper que hi juguen la manca de valors o la possessió de valors molt diferents dels de la majoria de la societat. Això pot ser degut a una socialització en una subcultura de la delinqüència o de l'exclusió o a factors psicopatològics derivats de trastorns asocials. Smith (2002), però, critica la idea que la delinqüència estable pugui ser explicada per la teoria de l'aprenentatge social i manté que aquesta teoria pot ser versemblant per als pocs delinqüents que dirigeixen organitzacions o que es mouen en el món empresarial i financer, però que els delinqüents comuns porten una vida miserable que en cap cas no pot ser qualificada com el resultat eficaç de cap estratègia. Alguns treballs conclouen que, mentre que les explicacions més estructurals descrites anteriorment funcionen per a la delinqüència contra la propietat, no són vàlides per a la delinqüència violenta, que, a nivell agregat, no varia amb la millora econòmica d'un col·lectiu o d'un barri. Les explicacions més acceptades són les que vinculen la violència amb la desestructuració social i les seves conseqüències en la socialització d'infants i adolescents (Kelly, 2000).

Les variables independents que introduïrem en els models d'anàlisi responen a la voluntat d'integrar factors estructurals i factors de socialització, entenent que la definició dels riscos d'iniciar una carrera delictiva o de tenir problemes amb la justícia està molt condicionada pel context i per variables estructurals, mentre que les estratègies de resistència estan vinculades a les experiències acumulades durant el cicle vital (especialment durant la infància) i a condicionants individuals. Els treballs criminològics que han analitzat l'activitat delictiva al llarg del cicle vital indiquen que la delinqüència és una conducta més freqüent a les edats joves, entre l'adolescència i la joventut, i que a partir d'aleshores sembla que declina fins a estabilitzar-se a partir dels trenta-cinc anys. Les conductes antisocials en l'adolescència apareixen vinculades a l'entorn i a la construcció de valors alternatius als de la societat majoritària, però la probabilitat que aquestes conductes persisteixin o es converteixin en una carrera delictiva està molt relacionada a la socialització primària i a factors individuals forjats des de la primera infància. Aparentment, les persones que delinqueixen es poden classificar en dos grups (Moffitt, 1993, 1997): les que fan alguna mena d'acte delictiu només a la seva joventut i aquelles que persisteixen en aquesta mena de conductes al llarg de tota la seva vida (delinqüents estables). A judici de Moffitt (1997), és complicat identificar factors associats a la delinqüència en l'adolescència i cal anar més enrere per a trobar predictors de conductes asocials i carreres delictives. Malgrat que no hi ha una relació directa entre la conducta antisocial en la infantesa i la de l'edat adulta, existeix evidència empírica que apunta una tendència segons la qual un de cada dos nens amb problemes de conducta antisocial en tindran també a l'edat adulta, mentre que la majoria (noranta per cent) dels que tenen problemes només a l'adolescència no en tenen a l'edat adulta. Això voldria dir que una manifestació de conductes antisocials en la infantesa indica la presència en aquests nens de factors que els influiran en comportaments antisocials al llarg de la seva vida, factors que podrien ser diferents dels que provoquen la delinqüència entre els adolescents.

22. Merton (1938) va identificar el comportament delictiu com una conducta innovadora d'aquelles persones que comparteixen els valors i els objectius vitals de la majoria de la població, però que no disposen dels recursos adients per a assolir-los, de manera que cerquen formes alternatives a les normals per a realitzar les seves aspiracions, i entre aquestes formes alternatives freqüentment es violen les normes i les lleis.

Els factors biològics

Estudis fets amb bessons, germans naturals i germans adoptats mostren una influència clara de factors biològics en la conducta antisocial (Smith, 2002, p. 724). Les conductes (antisocials o no) són més similars entre germans bessons que entre germans que no ho són, i els fills adoptats tenen més en comú amb els seus germans biològics que amb els legals²³. Tots els estudis, però, reconeixen també la influència clau de factors ambientals, i la qüestió és determinar l'efecte de les interaccions entre genètica i entorn. A més, està per explicar quin element heretat és el que influeix en la conducta antisocial. Hom suggereix que és l'agressivitat, però no hi ha una clara evidència de transmissió genètica dels delictes violents, mentre que sí que n'hi ha de la conducta antisocial en general. D'altres suggereixen que és l'herència de factors cognitius, a partir de la dada que la conducta antisocial està associada significativament amb dèficits en el coeficient d'intel·ligència (CI) equivalents a la meitat de la desviació estàndard; sembla que hi tenen una especial importància els dèficits en el CI verbal: l'explicació seria que les dificultats de comprensió comporten dificultats a l'hora d'assolir les demandes formulades per altres.

Un altre factor heretat estaria associat als dèficits en el funcionament de certes funcions cerebrals que provoquen desordres d'atenció. Smith (2002, p. 725) matisa la relació existent entre la hiperactivitat i el dèficit d'atenció, per una banda, i la conducta antisocial, per l'altra. Suggereix que és en els casos en què tots dos factors apareixen en la infància quan la probabilitat de conducta antisocial en l'edat adulta és alta. Hi ha dubtes que els comportaments agressius en els infants i els adolescents siguin en si mateixos un predictor de la delinqüència, ja que quan els models estadístics controlen la "hiperactivitat" dels menors, aleshores l'agressivitat deixa de tenir una associació significativa. És la combinació d'agressivitat i hiperactivitat la que millor prediu la conducta delictiva persistent en l'edat adulta.

En línia amb la hipòtesi que la conducta infantil és un predictor de la conducta delictiva en l'edat adulta, els estudis recents sobre les conductes antisocials i delictives dels adolescents afegeixen entre les causes tant factors prenatals i de la primera infància com factors genètics heretats, especialment els trastorns per dèficit d'atenció i hiperactivitat (ADHD en la definició original i TDAH en les sigles en català)²⁴. La relació dels TDAH amb la delinqüència segons la metaanàlisi realitzada per Pratt *et al.* (2002) de la recerca estadística nord-americana feta en el camp de la criminologia conclou el següent: (1) Als EUA, entre un tres i un cinc per cent de la població en edat escolar pateixen TDAH. La ràtio és el doble entre els menors de sis a dotze anys d'edat i té un gradient relacionat amb l'estatus socioeconòmic i amb el sexe. El risc de patir TDAH augmenta gradualment a mesura que descendeix la classe social i és cinc vegades superior entre els nois que entre les noies. (2) La prevalença és encara més elevada entre les persones internades en presons: més del 25% pateixen TDAH i entre el 50 i el 80% manifesten un nombre significatiu de símptomes relacionats amb aquest trastorn. (3) El TDAH està associat amb certes situacions o condicions que són factors de risc de delinqüència, com ara: dèficits neuropsicològics, habilitats acadèmiques i cognitives molt baixes, problemes psicològics i actituds agressives i desafiadors. (4) Hi ha evidència a favor que prop del 80% de la variació en TDAH és d'origen genètic/biològic, prenent com a referència estudis fets amb fills adoptats i fills biològics, i que altres factors de risc associats són l'exposició del fetus al consum d'alcohol i nicotina durant l'embaràs, les complicacions obstetrícies i els accidents que afecten el desenvolupament cerebral. (5) Els TDAH són susceptibles als tractaments mèdics i sembla que una combinació de teràpia conductista amb tractament farmacològic (estimulant Ritalin) ha demostrat ser efectiva.

Sobre la relació entre TDAH i delinqüència, la revisió de la recerca realitzada indica el següent: (1) Els TDAH en són un factor clar de risc. (2) En són factors de risc complementaris la interacció amb xarxes d'iguals amb comportaments antisocials i mostrar un autocontrol escàs. (3) La manca d'autocontrol ha estat relacionada tradicionalment amb la incapacitat dels pares per a identificar les conductes desviades i castigar-les, però potser aquesta manca d'autocontrol està provocada pels TDAH, ja que existeix un forta associació entre les dues i potser hi ha un component genètic biològic comú. (4) Els TDAH es manifesten sempre en la infantesa, en tant que tenen un component biològic. El nen en manifesta els símptomes en un entorn familiar on probablement el pare o la mare pateix el mateix problema, i és molt probable que

23. Hi ha treballs que mostren com l'herència genètica està present en una àmplia varietat de trets personals com ara la intel·ligència, habilitats cognitives específiques, la personalitat i les psicopatologies. Vegeu, per exemple, Scarr (1992).

24. "Attention Deficit Hyperactivity Disorder" (ADHD) és un concepte introduït per l'American Psychological Association l'any 1987 per a identificar els joves que manifesten impetuositat, manca d'atenció i hiperactivitat.

l'infant rebí respostes violentes, impulsives i negatives que l'empenyen més cap a conductes antisocials. Algunes institucions policials es recolzen en aquests estudis per a defensar la importància de basar la prevenció de la delinqüència en la detecció i el tractament a temps dels TDAH, deixant en un segon terme variables socioeconòmiques que consideren difícils de controlar (Irving i Bloxson, 2002).

L'entorn familiar a la infància

Està suficientment demostrada l'associació entre l'entorn familiar i la conducta antisocial. Hi ha quatre hipòtesis explicatives en els estudis realitzats en el món anglosaxó i en l'escandinau:

- La desatenció dels pares, que provoca manca d'implicació en els afers dels fills o la manca de supervisió de les seves conductes.
- Un escenari familiar de conflictes creixents amb l'ús incorrecte de la disciplina i el rebuig entre pares i fills.
- Les ruptures familiars, que poden donar origen a la desatenció i als conflictes.
- La socialització en valors antisocials perquè els pares ja hi estan d'acord.

Totes quatre hipòtesis són significatives estadísticament, però tenen una capacitat explicativa diferent. La desatenció dels pares és la que té més capacitat explicativa, mentre que la ruptura familiar és la menys explicativa. Els conflictes entre pares i fills i la socialització en valors desviats tenen un poder explicatiu mitjà. D'aquests estudis es desprèn un cop més que l'associació entre l'entorn familiar i la conducta antisocial estable en l'edat adulta implica forçosament la manifestació de conductes antisocials en l'adolescència, en la qual s'inicia un procés d'interaccions i acumulació a través de les interaccions amb altres persones i institucions.

Les carències econòmiques a la llar durant la infància són un factor important, en tant que potencien els anteriors. Les famílies monoparentals, encapçalades per una dona amb una qualificació acadèmica baixa, per exemple, tenen un risc elevat de patir situacions d'escassetat econòmica o llargues jornades laborals que no deixen espai al seguiment de les activitats i de les pautes de comportament dels infants fora de l'escola.

Les relacions amb els iguals durant la socialització

L'entorn social fora de la família és important, especialment quan existeix una manca de control de les activitats dels adolescents per part dels familiars més propers. Entre els factors que més incidència hi tenen figura la relació amb els iguals, segurament com a resultat d'una combinació de selecció mútua prèvia, per una banda (l'adolescent rebutjat pels seus iguals perquè és violent o perquè no rendeix igual que ells cerca i és acollit per altres que es troben en una situació semblant), i d'influència, per l'altra (els nous amics modelen i reforcen la conducta antisocial del nouvingut). Estudis longitudinals mostren (Caspi *et al.*, 1993; Simons *et al.*, 1994) que els individus amb conductes antisocials en la infantesa continuen tenint-ne en l'adolescència tant si tenen influència dels seus iguals com si no, però que aquesta influència és decisiva a l'hora d'explicar per què certs individus comencen a delinquir en l'adolescència.

7.2. Anàlisi de la primera entrada a la reclusió penitenciària

La configuració de l'enquesta ens permet aproximar-nos a la delinqüència des de dos esdeveniments diferents: per una banda, podem analitzar les trajectòries vitals que han portat les persones recluses i exrecluses del grup d'estudi a la presó; per l'altra, podem analitzar la mateixa realització d'activitats il·legals a partir de la pregunta sobre aquesta qüestió que apareix al qüestionari. Si volem orientar l'anàlisi cap als comportaments delictius greus, podem prendre com a indicador l'entrada a la presó fent dues advertències prèvies. En primer lloc, no tots els delictes comporten una pena de presó. En segon lloc, no podem oblidar que entre el moment de comissió d'un delicte i l'entrada en un centre penitenciari hi ha un espai de temps molt variable en funció del desenvolupament dels processos policials i judicials, la gravetat del delicte i el tipus de pena. Aquest espai indeterminat de temps i el fet que les enquestes no informin del tipus de reclusió a la qual es refereixen els informants quan diuen que han estat a la presó dificulten la introducció de variables referents a situacions immediatament prèvies a la reclusió.

De les 125 persones del grup d'estudi que han passat per la presó, la meitat van entrar-hi per primera vegada en els set primers anys del que hem considerat el període de risc²⁵. Això vol dir que el 50% dels

25. Hem considerat que el període de risc començava als setze anys per als autòctons i en el moment d'arribada al país per als estrangers.

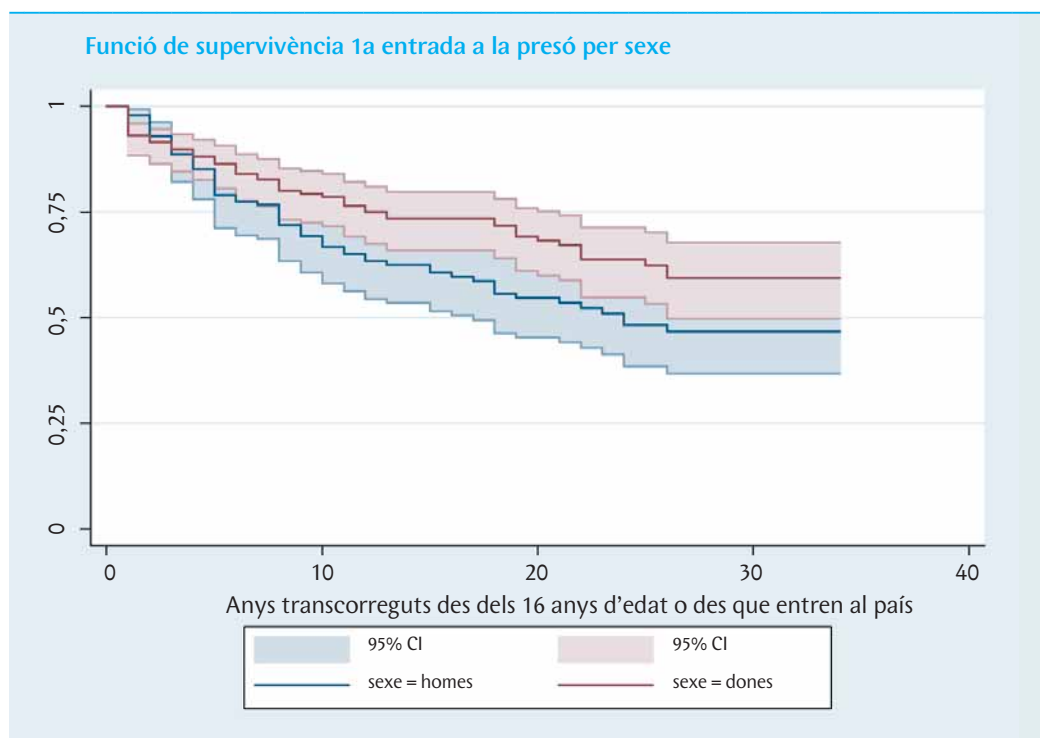
individus del grup d'estudi que han passat per la presó ho han fet abans dels vint-i-tres anys (o en els set primers anys d'estada en el país en el cas dels estrangers). Les entrades de la reclusió penitenciària es distribueixen entre les persones en situació d'exclusió del grup d'estudi d'una manera coherent amb la literatura criminològica, ja que només un 8% de les entrades a la presó es produeixen després dels trenta-cinc anys d'edat. Tenint en compte que la reclusió respon habitualment a delictes realitzats alguns anys abans, la dada és consistent amb tots els treballs previs que apunten els trenta-cinc anys com a data límit a partir de la qual els individus difícilment s'inicien en les activitats delictives (Moffitt, 1993).

Les funcions de supervivència respecte a l'entrada a la presó no indiquen un comportament diferent entre homes i dones més enllà d'una petita diferència en la incidència de l'esdeveniment. Malgrat que les distàncies entre les corbes per sexe no són estadísticament significatives, és perceptible una entrada més ràpida de les dones en els primers anys del període de risc. Aquesta forma respon a un fenomen atribuïble només a les dones estrangeres que formen part de la mostra. En el gràfic 6.2 veiem com el decalatge desapareix quan només prenem en consideració les persones autòctones.

La comparació de les corbes de supervivència segons l'origen de les persones enquestades (autòctones o immigrants)²⁶ mostra una diferència significativa en el ritme i la intensitat en què es produeixen els esdeveniments. Les persones estrangeres que han entrat a la presó ho han fet amb més rapidesa que les persones autòctones. Tenint en compte la definició del període de risc, això significa que el període que passa un immigrant entre l'arribada al país i l'entrada a la presó tendeix a ser més curt que el període que en els autòctons separa l'inici del període de risc —l'edat de setze anys— i la seva reclusió. Cal recordar que les persones arribades a l'Estat espanyol abans dels setze anys inicien el període de risc quan arriben a aquesta edat. Aquest fenomen és encara més accentuat en el cas de les dones, ja que en el primer any d'estada al país un 16% ja havia entrat a la presó.

Així doncs, de les funcions de supervivència es desprèn que una part de les persones immigrants del grup d'estudi que han passat per la presó ja estaven involucrades en activitats delictives en el moment d'entrar en el país. Segons converses mantingudes amb professionals del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, la majoria d'aquestes persones passen a disposició judicial en el moment d'arribar al país acusades de tràfic de drogues. Es tracta d'individus que realitzen aquesta activitat de manera puntual i per motivacions econòmiques i que no formen part de les organitzacions criminals que dirigeixen el negoci. Aquestes persones actuen de "mules", amagant al cos o a l'equipatge quantitats importants de substàncies prohibides.

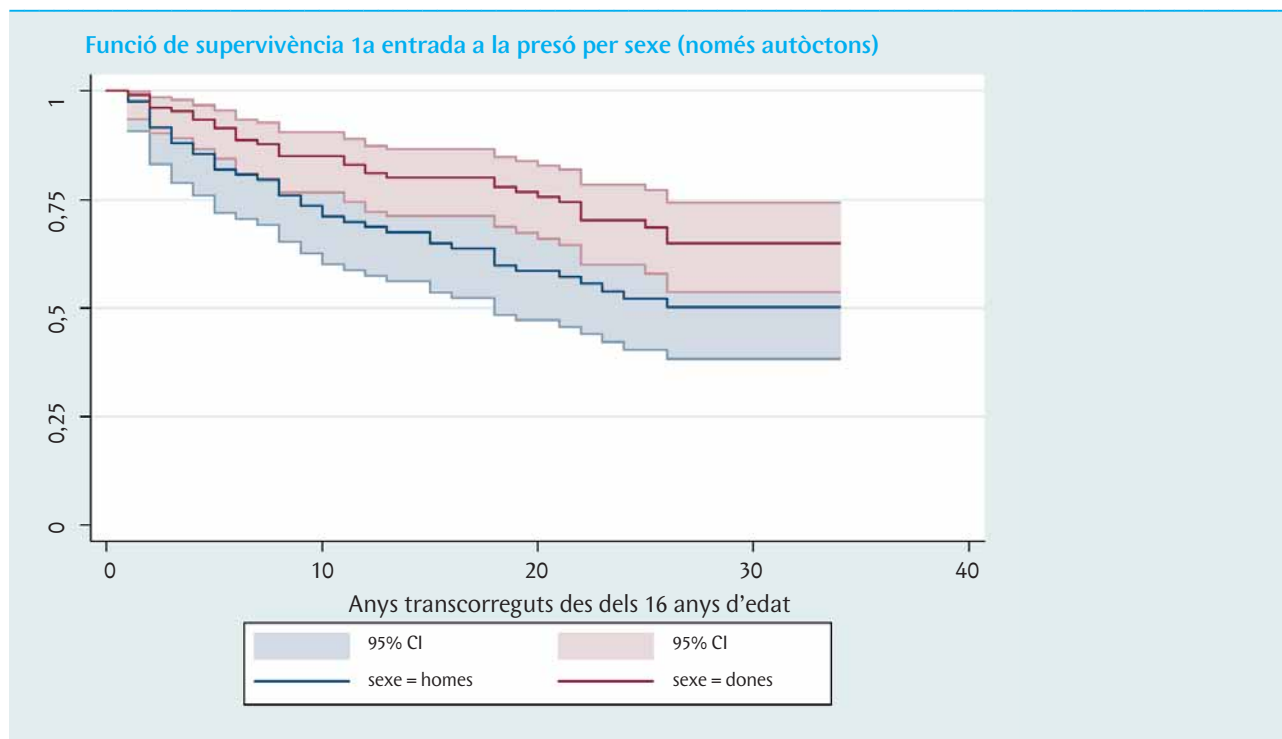
Gràfic 7.1.



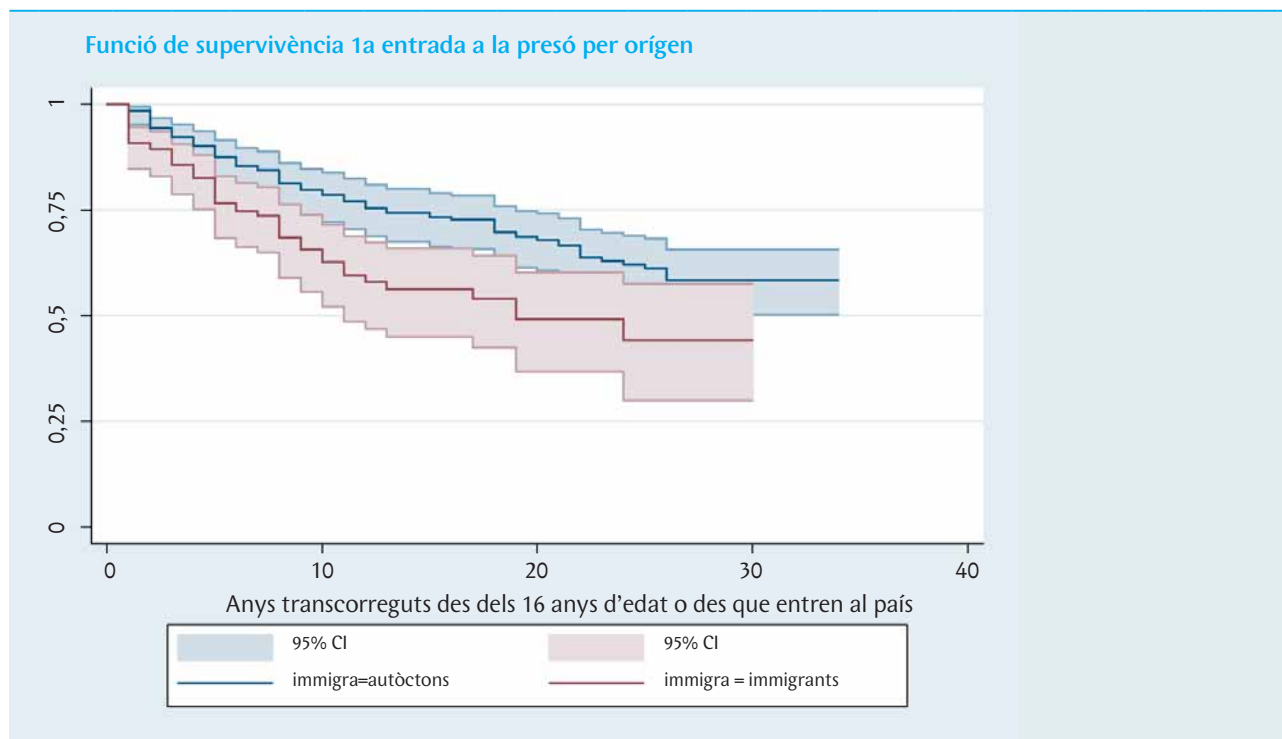
26

En les definicions de les corbes de supervivència no s'han incorporat les observacions de la mostra aleatòria de ciutadans i ciutadanes de Barcelona. Així doncs, estem comparant les funcions de col·lectius en situació d'exclusió.

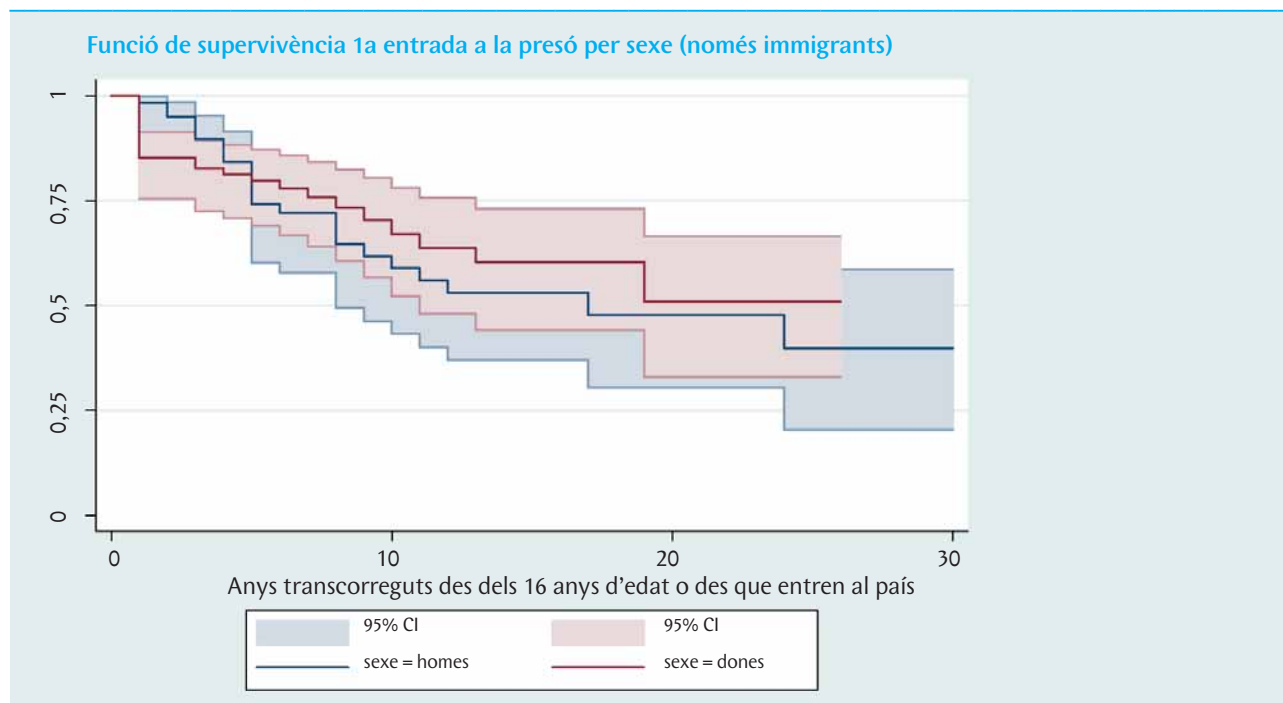
Gràfic 7.2.



Gràfic 7.3.



Gràfic 7.4.



7.3. Factors de risc i de resistència en el grup d'estudi

Com hem vist anteriorment, entre la població enquestada en situació d'exclusió el pas per la presó és un esdeveniment amb una incidència especialment intensa en comparació amb el conjunt de la ciutadania. Tot i haver identificat una part dels enquestats dins dels centres penitenciaris, un nombre gens menyspreable de persones contactades a través d'altres institucions (que atenen altres col·lectius en situació d'exclusió o alt risc social) han passat en un moment o altre per una presó. Hi ha, doncs, una incidència important de la reclusió entre els estrats més desafavorits de la societat.

Sabem que una característica rellevant de la població objecte d'estudi és el seu baix nivell educatiu (vegeu la taula 1.2). Si utilitzem el nivell d'estudis com a indicador de l'estructura de classes de la nostra població d'estudi, observem amb claredat un major impacte del pas per la presó entre les persones amb nivells d'estudis baixos.

Taula 7.1. Haver estat algun cop a la presó segons nivell d'estudis

Nivell d'estudis	Haver estat algun cop a la presó		Total
	No	Sí	
Ns/nc	3	2	5
%	60,00	40,00	100,00
Sense estudis	35	45	80
%	43,75	56,25	100,00
Ensenyament obligatori	101	42	143
%	70,63	29,37	100,00
Postobligatori	102	29	131
%	77,86	22,14	100,00
Universitari	62	5	67
%	92,54	7,46	100,00
Total	303	123	426
%	71,13	28,87	100,00

El nivell d'estudis com a indicador de classe social esdevé, doncs, una variable clau per a explicar les trajectòries cap a la delinqüència i la reclusió penitenciària. Hem plantejat un model de regressió per a tota la mostra amb l'empresonament com a variable dependent i el nivell d'instrucció, el sexe i l'origen geogràfic (nacional o estranger) com a variables independents. En el model es detecta un descens progressiu de la probabilitat d'anar a la presó a mesura que augmenta el nivell d'estudis. Quan segmentem la mostra per lloc de naixement (autòctons i estrangers), aquest efecte del nivell d'instrucció es manté amb més o menys intensitat (vegeu les taules 7.2, 7.3a i 7.3 b).

Taula 7.2. Regressió logística primera entrada a la presó segons nivell d'estudis

Logistic regression	Number of obs	=	6747			
	Wald chi2(6)	=	111.48			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -526.81386	Pseudo R2	=	0.0759			
(Std. Err. adjusted for 411 clusters in Id)						
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	.6805516	.0702403	-3.73	0.000	.5559142	.8331329
_lsex_2	.741322	.1449372	-1.53	0.126	.5053439	1.087494
immigra	2.508529	.517175	4.46	0.000	1.674672	3.757582
_lestudis4_2	.4206282	.0976594	-3.73	0.000	.2668521	.6630195
_lestudis4_3	.3796453	.0980181	-3.75	0.000	.2288821	.6297151
_lestudis4_4	.1579749	.0769301	-3.79	0.000	.0608237	.4103018

Variables: logtime: logaritme del temps transcorregut des de l'inici del període de risc;

sexe_1: home; sexe_2: dona; immigra_0: nascut a l'Estat espanyol; immigra_1: nascut a l'estranger; estudis4_1: sense estudis; estudis4_2: estudis obligatoris; estudis4_3: estudis postobligatoris o professionals; estudis4_4: estudis universitaris.

7.3a. Persones autòctones

Logistic regression	Number of obs	=	3107			
	Wald chi2(5)	=	57.75			
	Prob > chi2	=	0.0000			
	Pseudo R2	=	0.0832			
Log pseudolikelihood = -267.97083		(Std. Err. adjusted for 188 clusters in Id)				
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	.7597848	.1038532	-2.01	0.044	.5812217	.993206
immigra	1.779883	.5231694	1.96	0.050	1.000446	3.16657
_lestudis4_2	.4258269	.1321378	-2.75	0.006	.2317917	.7822912
_lestudis4_3	.1559445	.0675763	-4.29	0.000	.0666982	.3646078
lestudis4_4	.1245801	.0814702	-3.18	0.001	.0345778	.4488481

7.3b. Persones nascudes a l'estranger

Logistic regression	Number of obs	=	3640
	Wald chi2(5)	=	48.44
	Prob > chi2	=	0.0000
Log pseudolikelihood = -251.28663	Pseudo R2	=	0.0921
(Std. Err. adjusted for 233 clusters in Id)			

preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	.6408461	.0993022	-2.87	0.004	.4729943	.8682636
immigra	2.958401	.8182433	3.92	0.000	1.720399	5.087271
_lestudis4_2	.36721	.1388103	-2.65	0.008	.1750446	.7703359
_lestudis4_3	.6874344	.2232192	-1.15	0.248	.3637765	1.299056
_lestudis4_4	.1795186	.133756	-2.31	0.021	.0416768	.7732574

Variables: logtime: logaritme del temps transcorregut des de l'inici del període de risc;
 sexe_1: home; sexe_2: dona; immigra_0: nascut a l'Estat espanyol; immigra_1: nascut a l'estranger; estudis4_1: sense estudis;
 estudis4_2: estudis obligatoris; estudis4_3: estudis postobligatoris o professionals; estudis4_4: estudis universitaris.

Com hem vist en capítols anteriors, el nivell d'estudis assolit pels individus de la mostra està condicionat per l'estatus social de la família d'origen, fet que constata una forta reproducció intergeneracional de l'estructura de classes. Moltes de les variables associades a una classe social modesta o a la precarietat econòmica de la família durant la infància incrementen el risc de fracàs escolar i de precarietat laboral i incideixen directament en l'estructura d'oportunitats i dificultats amb què l'individu es troba per a desenvolupar el seu projecte vital. És per això que, quan introduïm en el model de regressió noves variables que mesuren les circumstàncies en què l'individu va ser socialitzat i les seves conductes en l'adolescència, la significació del nivell d'estudis desapareix en tant que les unes i les altres estan molt associades al factor de classe social (vegeu la taula 7.4). Aquest model ha estat construït amb quatre grups de variables. En el primer grup, hem incorporat les referents a l'origen de classe i la contextualització de l'entorn de socialització dels individus. Hi comptaríem el nivell d'estudis, el sexe, la cohort d'edat i l'origen geogràfic (distingint entre persones nascudes a l'Estat espanyol i a l'estranger). En un segon grup considerarem les variables referents a la relació de l'individu amb les persones adultes del seu entorn (pares i mestres) quan era menor d'edat i als possibles problemes d'autocontrol i de relació amb l'autoritat. En el tercer grup inclourem les variables referents a les contingències que, si s'esdevenen en la vida adulta, poden generar una necessitat que comporti la utilització de la delinqüència com a estratègia instrumental. Per últim, considerarem un quart grup de variables relacionades amb altres formes d'exclusió social o de marginalitat que puguin incidir com a factor de risc de reclusió.

En el model general plantejat amb aquestes variables explicatives, hem controlat la classe social provant d'incorporar en els models de regressió els estudis del pare, els estudis de la mare i els estudis de l'individu mateix, de manera independent i combinada. En aquestes regressions logístiques, cap d'aquests indicadors no té un efecte significatiu sobre la probabilitat d'empresonament. En el model que presentem a la taula 7.4 només hem incorporat el nivell d'estudis de l'individu per evitar la col·linealitat existent entre les tres variables.

Taula 7.4. Regressió logística de la primera entrada a la presó

Logistic regression	Number of obs	=	6663			
	Wald chi2(27)	=	321.34			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -420.37336	Pseudo R2	=	0.2215			
(Std. Err. adjusted for 399 clusters in Id)						
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	.8450044	.1389896	-1.02	0.306	.6121389	1.166455
_lcohort_2	2.557127	.9542985	2.52	0.012	1.230526	5.313903
_lcohort_3	6.269198	2.918952	3.94	0.000	2.517044	15.61469
_lsex_2	.8002769	.2290023	-0.78	0.436	.4567365	1.402216
immigra	2.62809	.7851978	3.23	0.001	1.463274	4.720139
casatpre18	2.907657	.9246804	3.36	0.001	1.559006	5.422987
_lestudis4_2	.8512312	.2687749	-0.51	0.610	.4584394	1.580568
_lestudis4_3	1.178916	.4187337	0.46	0.643	.5876906	2.364924
_lestudis4_4	.7380986	.4539884	-0.49	0.622	.2210848	2.464166
probpares~u	2.310973	.860344	2.25	0.024	1.114049	4.793864
probpares~s	.5560442	.2809123	-1.16	0.245	.206578	1.496699
probpares~f	1.086889	.5666486	0.16	0.873	.3912116	3.019662
pares_escola	1.892152	.4361232	2.77	0.006	1.204376	2.972693
ocupatpre	.7826812	.2213097	-0.87	0.386	.4496768	1.362289
rupturapre	1.329632	.3696229	1.02	0.305	.7710932	2.292746
paresbio	1.044426	.3037897	0.15	0.881	.5905966	1.846991
abans6	.5999543	.1500411	-2.04	0.041	.3674881	.9794743
expulsat	2.190636	.8195758	2.10	0.036	1.052235	4.560659
gana_inf	1.497816	.3829871	1.58	0.114	.907421	2.47234
heroinapre	2.814305	1.057769	2.75	0.006	1.347235	5.87894
cocapre	2.265205	.7299052	2.54	0.011	1.204562	4.259766
t_marsol	.9428423	.0393272	-1.41	0.158	.868829	1.023161
t_centre	1.09136	.0454295	2.10	0.036	1.005855	1.184133
t_rob_dro	1.732262	.2640192	3.60	0.000	1.28493	2.335327
casat	.6129403	.1474659	-2.03	0.042	.3824983	.9822155
sensepare	1.638566	.5184722	1.56	0.119	.8813095	3.04649
sensemare	.9799899	.3196713	-0.06	0.951	.5170838	1.857301

Variables: logtime: logaritme del temps transcorregut des de l'inici del període de risc; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; immigra: submostra d'immigrants atesos per les entitats socials; sexe_2: dona; casatpre18: haver format parella amb cohabitació abans dels divuit anys d'edat; estudis4_1: sense estudis; estudis4_2: estudis obligatoris; estudis4_3: estudis postobligatoris o professionals; estudis4_4: estudis universitaris; probpare_ningu: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i no comptar amb ningú; probpare_amics: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i haver comptat amb el suport d'amics/gues de la mateixa edat; probpare_prof: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i haver trobat suport en una persona professional; pares_escola: realitzava treballs escolars a casa amb ajuda del pare o la mare; ocupatpre: haver treballat abans de l'esdeveniment; rupturapre: haver patit una ruptura de parella abans de l'esdeveniment; paresbio: haver viscut amb el pare i la mare biològics fins als divuit anys; abans6: haver estat escolaritzat abans dels sis anys; expulsat: haver estat expulsat d'un centre educatiu una vegada o més; gana_inf: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; heroinapre: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; cocapre: haver tingut un consum excessiu de cocaïna prèviament a l'esdeveniment; t_marsol: temps viscut només amb la mare abans dels divuit

anys; t_centre: temps viscut en un centre de menors; t_rob_dro: temps en què s'ha dedicat a la venda de drogues i/o als furt i robatoris; casat: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; sensemare: va créixer sense mare abans dels catorze anys.

També hem controlat per l'efecte del context social i institucional tot allò a què s'han hagut d'enfrontar les persones del grup d'estudi creant la variable "cohort", que classifica els individus en tres grups: les persones nascudes abans del 1960, les persones nascudes entre 1960 i 1976 i les persones nascudes després del 1976. En tots els models plantejats, la cohort més jove és la que té més probabilitats d'ésser condemnada a reclusió penitenciària. Quan analitzem l'efecte de la variable "cohort" en models de regressió construïts sobre la meitat femenina i la meitat masculina de la mostra, veiem que l'efecte "cohort" és més intens entre les dones que entre els homes per la tendència a l'equiparació que han experimentat les taxes de criminalitat de les dones en els darreres dècades. Com assenyalen alguns autors (Torrente, 2002; Canteras, 1990), la incorporació de les dones a la vida pública ha comportat també la seva entrada en la transgressió de les normes d'aquest àmbit públic. Acceptant que bona part de l'efecte "cohort" és causat per la part femenina de la mostra, hem de remarcar que el model de regressió plantejat només en els homes enquestats també mostra un efecte (menys intens) de la variable cohort. Provant de mesurar l'efecte aïllat de la cohort i el pas del temps en models més simples, hem constatat que la data de naixement té un efecte significatiu sobre les probabilitats d'empresonament dels homes estrangers però no sobre les dels homes autòctons. Això confirma la tendència a la convergència de les pautes de criminalitat femenina i masculina entre la submostra de persones autòctones en situació d'exclusió. En el cas de les persones immigrants, la major probabilitat de les persones més joves es deu bàsicament al fet que l'arribada massiva de persones estrangeres a l'Estat espanyol no comença fins als anys noranta. Com ja hem esmentat anteriorment, la introducció en la delinqüència es produeix gairebé sempre durant la joventut i, per tant, no hi ha cohorts d'edat avançada entre els estrangers que puguin haver iniciat una carrera delictiva residint ja a Espanya.

Taula 7.5. Regressions logístiques de la primera entrada a la presó. Efecte del pas del temps i de la cohort, per sexe i lloc de naixement (Estat espanyol o estranger)

7.5a Dones autòctones

Logistic regression	Number of obs	=	3518			
	Wald chi2(3)	=	16.13			
	Prob > chi2	=	0.0011			
Log pseudolikelihood = -162.34978	Pseudo R2	=	0.0605			
(Std. Err. adjusted for 153 clusters in Id)						
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	1.054379	.2646816	0.21	0.833	.6446428	1.724545
_lcohort_2	7.566875	5.835799	2.62	0.009	1.668955	34.30746
lcohort 3	28.85146	27.45389	3.53	0.000	4.468877	186.2675

Taula 7.5b. Regressió logística de la primera entrada a la presó. Efecte del pas del temps i de la cohort. Dones estrangeres

Logistic regression	Number of obs	=	665			
	Wald chi2(3)	=	25.87			
	Prob > chi2	=	0.0000			
	Log pseudolikelihood = -86.635975	Pseudo R2	=	0.1334		
(Std. Err. adjusted for 79 clusters in Id)						
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	.7004452	.2232226	-1.12	0.264	.3750658	1.3081
_lcohort_2	4.392697	4.590197	1.42	0.157	.5665768	34.05678
_lcohort_3	25.44195	27.05108	3.04	0.002	3.166012	204.4505

Taula 7.5c. Regressió logística de la primera entrada a la presó. Efecte del pas del temps i de la cohort. Homes autòctons

Logistic regression	Number of obs	=	2979			
	Wald chi2(3)	=	10.21			
	Prob > chi2	=	0.0169			
	Pseudo R2	=	0.0202			
Log pseudolikelihood = -195.1096		(Std. Err. adjusted for 135 clusters in Id)				
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	.7413824	.1128461	-1.97	0.049	.5501492	.9990887
_lcohort_2	1.199502	.4678816	0.47	0.641	.5584426	2.57646
_lcohort_3	3.627214	2.302605	2.03	0.042	1.045247	12.58715

Taula 7.5d. Regressió logística de la primera entrada a la presó. Efecte del pas del temps i de la cohort. Homes estrangers

Logistic regression	Number of obs	=	612			
	Wald chi2(3)	=	12.22			
	Prob > chi2	=	0.0067			
	Pseudo R2	=	0.1061			
Log pseudolikelihood = -87.631463						
(Std. Err. adjusted for 60 clusters in Id)						
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	1.450443	.3920632	1.38	0.169	.8539177	2.463686
_lcohort_2	18.27573	18.32111	2.90	0.004	2.561887	130.3736
_lcohort_3	30.81305	31.40956	3.36	0.001	4.178832	227.2032

Variables per a totes les taules 7.5: logtime: logaritme del temps transcorregut des de l'inici del període de risc; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976.

A la taula 7.4 podem observar que entre les variables que recullen situacions de la infantesa que poden haver definit pautes de comportament antisocials hem inclòs alguns indicadors de relació amb l'autoritat i les persones adultes. Malgrat que l'enquesta realitzada és longitudinal, en moltes de les preguntes relatives a la primera infància no s'han recollit les edats en què succeïren els esdeveniments per les limitacions que imposa la memòria. Això suposa algunes limitacions per a establir l'ordre cronològic dels problemes sorgits en la infància. Per exemple: sabem quins individus van tenir problemes de relació amb els pares i van ser internats algun cop en un centre de menors, però no sabem l'ordre dels esdeveniments i no podem aventurar-nos a buscar explicacions causa-efecte. Malgrat això, hem incorporat en els models de regressió un seguit de variables que, articulades com a dicotòmiques, ens indiquen la presència o la no presència de determinats comportaments i situacions crítiques en la infància.

Hem construït tres variables dicotòmiques a partir de les preguntes de l'enquesta sobre la relació de les persones enquestades amb els seus pares o tutors i el suport rebut en cas d'haver manifestat que la relació era dolenta o molt dolenta. La relació amb els pares es recull en les variables dicotòmiques següents: “haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb algun d'ells (pare, mare o tutor legal) i no haver trobat suport en ningú”, “haver tingut una relació dolenta o molt dolenta i haver trobat suport en els amics (grup d'iguals)” i “haver tingut una relació dolenta o molt dolenta i haver trobat suport de professionals”. D'aquestes variables, resulta significativa estadísticament la relació entre haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare o la mare i no haver comptat amb ningú com a suport emocional i la probabilitat d'entrar a la presó. En intents previs vam intentar elaborar una sèrie de variables similars en referència a la relació del menor amb els mestres i l'escola, però l'increment en el nombre de variables dificultava l'estimació del model i vam optar per resumir aquests problemes amb la variable “haver estat expulsat d'un o més centres educatius”. El resultat és que les expulsions incrementen les probabilitats d'empresonament en l'edat adulta. Els problemes de relació que recollim amb aquestes variables poden ser deguts a l'acció dels adults o als problemes del menor amb l'autoritat. Ambdós situacions constitueixen, segons l'evidència empírica existent, factors de risc. Els maltractaments als menors d'edat és un fet amb conseqüències molt negatives per al desenvolupament psicològic i social posterior de les víctimes i que afectaran el seu risc d'exclusió social. La influència que té el maltractament infantil en el risc d'exclusió ve avalada pel fet que els adolescents que l'han patit tenen més risc d'abandonar la llar paterna i esdevenir persones sense sostre, patir fracàs escolar i manifestar conductes antisocials, així com de ser més propensos a esdevenir dependents de l'alcohol i drogues i a tenir intents de suïcidi (Mullen *et al.*, 1988; Riggs *et al.*, 1990). A més, els maltractaments constitueixen a Espanya la segona causa de mort entre els menors de cinc anys, descomptada la mortalitat neonatal (Casado, 1989).

L'escolarització prèvia a la primària (abans dels sis anys) ha resultat ser un factor de protecció davant el risc d'empresonament. És abundant la literatura que identifica la preescolarització com un factor preventiu de l'exclusió i tractem aquest tema amb més profunditat als capítols referents a educació i a drogodependències. No obstant això, existeix la possibilitat que la relació estigui esbiaixada per endogeneïtat²⁷. En el punt 2.2. i en les taules 2.8 a 2.14 ja indicàvem que la freqüència de la preescolarització va ser més baixa en les llars on la mare no tenia estudis i en les llars on van patir dificultats econòmiques tan greus perquè l'individu passés gana quan era petit. Això succeeix amb independència de si la criatura va viure sempre amb els seus pares biològics o va créixer sense la figura paterna. Alhora, els immigrants van tenir un accés a la preescolarització molt menor del que van tenir els entrevistats autòctons. A més, els nascuts abans de 1960, quan l'oferta de centres era menor i l'activitat laboral de les mares també era molt baixa, van tenir un accés a la preescolarització igualment baix.

Davant la possibilitat d'endogeneïtat, hem plantejat un segon model de regressió probit bivariada amb dues equacions: la primera estima la probabilitat d'entrar a la presó; la segona, l'estructura de probabilitats d'haver estat escolaritzat abans dels sis anys introduint les variables que creiem que poden ser causants d'endogeneïtat. Hem observat que l'endogeneïtat estimada no és gaire elevada ($\rho = 0,32$) i la seva significació estadística no és clara ($-\chi^2(1) = 1,46$). Podem mantenir, doncs, que haver estat escolaritzat abans dels sis anys d'edat té un efecte preventiu més enllà d'un possible efecte selecció.

27. Com s'indica al punt 2.2., diem que hi ha endogeneïtat quan el comportament de dues variables (A i B) està correlacionat a causa d'una variable latent (L) que no hem mesurat i que és la causa real que incideix a la vegada en les dues variables A i B.

Si bé la preescolarització podria no marcar diferències en la descripció de les carreres delictives en persones que han crescut en famílies estadísticament normalitzades, tot sembla indicar que sí que constitueix un factor de protecció en les persones que han crescut en un entorn conflictiu en el qual la família no ha exercit el seu rol de socialització primària adequadament. Està acceptada una relació molt important entre deficiències en la socialització, desordres psicològics i afectius i delinqüència (Maughan i McCarthy, 1997). En situacions familiars similars, l'infant preescolaritzat té un espai dins la seva vida quotidiana en el qual sí que rep unes pautes de socialització que el poden fer més estable emocionalment que el nen o nena que no va a l'escola fins a l'etapa obligatòria.

En l'àmbit de les relacions familiars no hem trobat impactes significatius de l'estructura de la llar durant la infància. La variable "haver viscut amb els pares biològics fins als divuit anys" no és un factor de protecció, com tampoc no és un factor de risc el "temps viscut en una llar monoparental". Però si només analitzem la població autòctona, "haver crescut sense pare" incrementa el risc de presó significativament. En tots els models, el "temps passat en un centre de menors" incrementa la probabilitat de reclusió.

En relació amb el fracàs o l'èxit escolar, hem introduït en els models "l'ajut dels pares en la realització de les tasques escolars". Amb la introducció d'una pregunta sobre l'ajut dels pares en la realització de les feines escolars, preteníem identificar l'interès i la implicació de la família en la labor educativa de l'escola, atenent la hipòtesi que una família implicada té més capacitat d'identificar els problemes de conducta o d'actitud dels infants. En conseqüència, esperàvem que la implicació dels pares suposés un factor de protecció. El resultat ha estat el contrari i la realització de les tasques escolars amb ajuda dels pares sembla que té una relació positiva amb la probabilitat d'empresonament. La formulació de la pregunta sembla que ha estat interpretada d'una manera que no esperàvem per part de les persones enquestades. En les reunions d'avaluació del treball de camp, alguns dels enquestadors ens van confirmar que les persones que declaraven no haver tingut problemes d'aprenentatge ni d'actitud a l'escola afirmaven haver realitzat les feines de l'escola tots sols i que, malgrat reconèixer que els pares estaven pendents de la seva evolució, escollien l'opció de resposta "feia els deures sempre sol". És molt probable que, lluny de recollir la implicació de la família a l'escola, hàgim copsat els problemes en l'aprenentatge.

Quan analitzem els comportaments de risc en el pas de l'adolescència a la vida adulta, l'addicció a l'heroïna o a la cocaïna esdevenen factors associats significativament a la reclusió penitenciària. No obstant això, malgrat que en l'imaginari col·lectiu existeix una forta vinculació entre el consum d'aquestes substàncies i la delinqüència, no està gens clar que hi hagi una relació causal unidireccional i determinista. Convé tenir en compte, per exemple, que el lligam entre consum de drogues i la delinqüència contra la propietat, malgrat que estan estadísticament associades, no mostren una clara relació causal. Només una minoria molt petita dels consumidors habituals d'allò que ha esdevingut anomenat com a "consum de lleure" cometen delictes contra la propietat. Al Regne Unit, per exemple, s'ha estimat que només el 3% dels consumidors porten a terme robatoris o atracaments (Seldon, 2000). La idea que l'addicció a drogues cares empeny a cometre delictes per a obtenir els diners necessaris (que prové principalment de l'experiència dels consumidors d'heroïna) és certa només en alguns casos. De fet, la causalitat contrària és igual de freqüent i persones que es guanyen la vida amb el delicte, quan obtenen molts beneficis, tenen un consum elevat de tota mena de béns, entre ells de drogues, malgrat que no siguin addictes severes. Seldon (2000) proposa una visió més complexa de la causalitat basada en un "determinisme tou". Aquesta proposta defensa que el camí cap al consum de drogues i la carrera delictiva van en paral·lel i es reforcen mútuament: les conductes delictives van associades a un consum elevat, que a la llarga genera dependència i reforça la necessitat de delinquir. En qualsevol cas, podem identificar entre el nostre grup d'estudi una alta freqüència de consum de drogues previ a l'entrada a la presó encara que l'addicció no en sigui el factor causal primigeni.

Hem inclòs les variables "haver tingut una relació de parella (amb cohabitació) abans dels divuit anys", "haver tingut el primer fill/a abans dels divuit anys" i "haver patit una ruptura de parella (amb cohabitació) abans dels divuit anys". Aquestes circumstàncies no mantenen una relació de causa-efecte amb la delinqüència, però sí que constitueixen comportaments diferents de la dinàmica majoritària de la societat i que estan associats a col·lectius o estrats socials en risc d'exclusió i a una major incidència del risc d'empresonament. Les tres variables estan associades al risc d'entrar a la presó, tot i que per a evitar problemes de colinealitat en el model final només hi hem inclòs la primera. Hi ha dues possibles explicacions a aquest fenomen. En primer lloc, els casaments precoços i la formació de nuclis familiars a edats molt joves són comportaments familiars més freqüents en famílies d'ètnia gitana que en el conjunt de la societat. Segons converses amb els professionals del Departament de Justícia que van realitzar les enquestes, entre les persones

seleccionades hi havia una presència important de persones gitanes. No obstant això, no en podem saber el nombre perquè en el qüestionari no es demanava informació sobre l'origen ètnic. Una segona explicació seria de caire més econòmic. En el capítol dedicat a les relacions familiars veiem com les persones que es casen abans de la majoria d'edat i que tenen el primer fill molt joves solen estar ocupades en el moment del casament, però tenen una alta probabilitat de perdre la feina en un curt període de temps, ja que l'escassa preparació acadèmica i professional fa que les ocupacions a les quals tenen accés siguin molt precàries. En aquests casos, els robatoris o la venda de drogues podrien ser una estratègia per aconseguir recursos per a fer front a les càrregues familiars. Si involucrar-se en responsabilitats familiars abans dels divuit anys és un factor de risc, haver creat un nucli familiar posteriorment sembla que actua com a factor de protecció. Així doncs, tenir parella estable amb cohabitació redueix el risc de reclusió.

Hi ha diversos factors que es troben simultàniament a l'arrel de l'exclusió del mercat de treball i de les activitats delictives. Una socialització primària deficient, els dèficits educatius causats per la mala relació amb les institucions i amb els adults o els dèficits d'aprenentatge derivats de problemes a la família, en són alguns exemples. Per mesurar la relació entre la inserció laboral i les conductes delictives, hem inclòs en els models la variable "haver estat ocupat algun cop abans d'anar a la presó". El pas per la vida laboral, així definit, no mostra una associació significativa amb la probabilitat d'anar a la presó. Tot i això, cal tenir en compte que en l'enquesta no es diferenciava entre treball legal, al·legal o il·legal, i que alguns enquestadors han informat en les reunions d'avaluació que hi va haver enquestats que van considerar la venda de drogues una feina.

Risc d'empresonament i gènere

Sabent que tots els treballs sobre la criminalitat femenina indiquen que l'índex de realització d'activitats fora de la legalitat o contra les normes socialment establertes és inferior en el cas de les dones que en el dels homes, hem introduït en els models el control per sexe. Malgrat això, la variable "sexe" no resulta significativa en el model conjunt. És significativa, en canvi, en el model construït al voltant dels individus autòctons del grup d'estudi. No podem oblidar, però, que la metodologia d'elaboració de la mostra forçava l'entrada de persones recluses en paritat de sexe i això fa que la delinqüència femenina estigui sobrerrepresentada en el nostre grup d'estudi. Les explicacions tradicionals atribuïen les majors taxes de delinqüència entre els homes al fet que els actes asocials i violents no formaven part de la psicologia de la dona i donaven per fet que, si una dona presentava comportaments delictius, l'origen d'aquests es trobaven en una psicopatologia. Malgrat que algunes de les explicacions biològiques encara tenen defensors a l'hora d'afirmar la major predisposició a la violència dels homes, les explicacions sociològiques més habituals vinculen les diferències en el comportament criminal d'homes i dones a la subordinació de la dona en l'esfera pública de la vida social. Segons les teories funcionalistes, el que mantenia baixes les taxes de delinqüència femenina era que les dones restringien la seva activitat en l'àmbit domèstic i de la vida privada. Adquirint un rol en la vida pública igual que el dels homes, els funcionalistes preveïen a finals dels setanta i principis dels vuitanta que la criminalitat femenina s'acostaria progressivament a la masculina (Canteras, 1990). No obstant això, la incorporació de les dones al mercat laboral que va donar als EUA durant els seixanta i els setanta ja deixava entreveure que aquesta previsió no s'acompliria, i quan el mateix procés s'ha produït a Europa, la delinqüència femenina tampoc no s'ha equiparat totalment a la masculina.

La teoria de la igualtat d'oportunitats també atribueix la tradicionalment baixa presència de dones a la presó a la reclusió de les dones en l'àmbit domèstic. Manté que la delinqüència femenina es desenvolupa en l'esfera privada i que, per tant, és més difícil d'identificar i es manté fora de l'abast de la justícia. El tipus de delictes al qual es referiria aquesta teoria estaria vinculat a la prostitució, el proxenetisme o la corrupció de menors. Per als teòrics de la igualtat d'oportunitats, la modernització també hauria de ser una força impulsora de l'equiparació entre la delinqüència femenina i la masculina (Barri, 1987). L'evidència empírica, però, ha deixat el camí lliure a altres explicacions. Els processos de modernització i els canvis en la relació entre les dones i el mercat laboral no s'han traduït en una equiparació de les taxes de criminalitat femenina i masculina. Les estadístiques oficials indiquen que la delinqüència femenina creix més ràpid que la masculina, però que encara és lluny de l'equiparació (Torrente, 2002). Les teories del control social atribueixen aquest fet que la modernització no ha trencat amb la cultura patriarcal i les dones continuen estant sotmeses a un control social més intens que els homes respecte a la realització d'activitats contra la moral de la societat majoritària (Canteras, 1990). Altres teories atribueixen l'estabilitat en el diferencial de les taxes de delinqüència femenina i masculina a la dependència respecte a referents masculins que moltes dones encara viuen de facto.

Taula 7.6. Regressió logística de la primera entrada a la presó. Dones

Logistic regression	Number of obs	=	3570			
	Wald chi2(18)	=	155.44			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -180.9997	Pseudo R2	=	0.3006			
(Std. Err. adjusted for 214 clusters in Id)						
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	.6536124	.1622883	-1.71	0.087	.4017646	1.063332
_lcohort_2	4.176687	3.505967	1.70	0.089	.8059756	21.64422
_lcohort_3	17.07231	16.32926	2.97	0.003	2.619015	111.2875
immigra	3.14068	1.46689	2.45	0.014	1.257362	7.84489
casatpre18	1.689896	.7390292	1.20	0.230	.7171513	3.982075
pares_escola	2.104932	.6741734	2.32	0.020	1.123603	3.943331
rupturapre	2.025937	.9524827	1.50	0.133	.8061922	5.091122
paresbio	.560513	.1769593	-1.83	0.067	.3018931	1.040682
abans6	.4941439	.1889282	-1.84	0.065	.2335661	1.045435
expulsat	1.148041	1.137262	0.14	0.889	.1647204	8.001421
_lestudis4_2	.4662426	.251267	-1.42	0.157	.1621374	1.340728
_lestudis4_3	1.254007	.5417628	0.52	0.600	.537724	2.924426
_lestudis4_4	.7399152	.6193462	-0.36	0.719	.1434443	3.816633
gana_inf	.7338815	.2504175	-0.91	0.365	.3759898	1.432438
heroinapre	1.467553	.8038183	0.70	0.484	.5016121	4.293582
cocapre	2.883758	1.259571	2.42	0.015	1.225096	6.788091
t_rob_dro	3.412931	.7822688	5.36	0.000	2.177839	5.348464
casat	.9281562	.3106421	-0.22	0.824	.4816535	1.788576

Variables: logtime: logaritme del temps transcorregut des de l'inici del període de risc; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; immigra: submostra d'immigrants atesos per les entitats socials; casatpre18: haver format una parella amb cohabitació abans dels divuit anys d'edat; estudis4_1: sense estudis; estudis4_2: estudis obligatoris; estudis4_3: estudis postobligatoris o professionals; estudis4_4: estudis universitaris; pares_escola: realitzava treballs escolars a casa amb ajuda del pare o la mare; rupturapre: haver patit una ruptura de parella abans de l'esdeveniment; paresbio: haver viscut amb el pare i la mare biològics fins als divuit anys; abans6: haver estat escolaritzat abans dels sis anys; expulsat: haver estat expulsat d'un centre educatiu una vegada o més; gana_inf: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; heroinapre: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; cocapre: haver tingut un consum excessiu de cocaïna prèviament a l'esdeveniment; t_rob_dro: temps en què s'ha dedicat a la venda de drogues i/o als furtus i robatoris; casat: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment.

En la mesura de les possibilitats, hem construït dos nous models de regressió, l'un per a la submostra masculina i l'altre per a la submostra femenina. No ha estat possible introduir-hi totes les variables que conformaven el model general, ja que en reduir a la meitat el nombre de casos ens hem vist obligats a reduir el nombre de variables. Malgrat això, podem identificar algunes diferències per raó de gènere a través de la comparació dels coeficients i dels nivells de significació del model de la taula 7.4, el model per a les dones (taula 7.6) i el model per als homes (taula 7.7).

Les variables d'adscripció i les relatives a l'entorn de socialització sembla que tenen més pes en la descripció dels itineraris masculins cap a la reclusió que en la dels femenins. Malgrat que en tots els models la cohort més jove (nascuts després del 1976) presenta un risc molt més elevat d'anar a la presó, les més afectades són

les dones, sobretot si tenim en compte que l'efecte significatiu de la cohort en els homes ve del grup d'estrangers. Això és coherent amb les dades del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya²⁸ que mostren com la criminalitat femenina ha augmentat molt més que la masculina, ja que partia d'unes xifres molt baixes. També és coherent amb la literatura que situa aquest increment en el marc de la modernització i de l'alliberament de la dona.

Entre les dones no hi ha una major incidència de situacions de les quals podem induir problemes d'actitud o conductes antisocials durant la infància. Entre les enquestades no són significatives les variables "haver estat expulsada d'un centre educatiu" i "haver patit una escassetat econòmica extrema a la infància". Sembla que cap d'aquestes circumstàncies, que en els homes són significatives, no té un pes prou rellevant en les trajectòries de les recluses i exrecluses. Per contra, el fet d'haver viscut fins als divuit anys amb els pares biològics (els dos en la mateixa llar) esdevé un factor de protecció per a les dones, quan en el model general no ho era.

Haver format un nucli familiar o haver tingut el primer fill abans de la majoria d'edat incrementa la probabilitat dels homes d'anar a la presó, mentre que no té una relació clarament significativa amb l'estructura de riscos de les dones. Això pot ser degut al fet que l'assumpció de responsabilitats familiars prematura de les dones no està tan vinculada a grups minoritaris o a situacions de marginalitat. Per contra, estar casat o tenir una relació de parella estable amb convivència, que en els homes esdevé un factor de protecció significatiu, en les dones no té cap efecte.

Si entre els homes el consum d'heroïna és rellevant i significatiu per a descriure els itineraris vitals a la presó, en les dones no és un factor explicatiu. Això es deu, en part, a la menor incidència de la heroïnodependència entre les dones del grup d'estudi que entre els homes. El 23% dels enquestats en situació d'exclusió han tingut problemes d'addicció a aquesta substància, mentre que el 14% de les enquestades (dones) hi han estat addictes. Els problemes amb la cocaïna sí que són factors explicatius significatius de l'entrada de les dones a la presó. La incidència d'aquesta droga entre les persones enquestades també presenta menys diferències per raó de sexe.

28. Les xifres de població reclusa a Catalunya es poden consultar a la web de l'Institut d'Estadística de Catalunya a <http://www.idescat.cat/dequavi/?TC=444&V0=12&V1=3> (a 1 de març de 2009).

Taula 7.7. Regressió logística de la primera entrada a la presó. Homes

Logistic regression	Number of obs	=	3093			
	Wald chi2(18)	=	180.33			
	Prob > chi2	=	0.0000			
	Pseudo R2	=	0.1904			
Log pseudolikelihood = -226.79333						
(Std. Err. adjusted for 185 clusters in Id)						
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	.8704985	.1636957	-0.74	0.461	.602145	1.258447
_lcohort_2	1.901944	1.045294	1.17	0.242	.6477152	5.58485
_lcohort_3	4.946441	3.047661	2.59	0.009	1.478564	16.548
immigra	1.478706	.6454186	0.90	0.370	.6285696	3.478646
casatpre18	4.887427	2.692282	2.88	0.004	1.660307	14.38706
pares_escola	1.718759	.4895568	1.90	0.057	.9834807	3.003752
rupturapre	1.250264	.4668626	0.60	0.550	.6013864	2.599261
paresbio	.6553087	.1988739	-1.39	0.164	.3615116	1.187872
abans6	.6661809	.2289168	-1.18	0.237	.3397016	1.306432
expulsat	2.139886	.862272	1.89	0.059	.9713978	4.713942
_lestudis4_2	.7340613	.2750028	-0.83	0.409	.3522451	1.529747
_lestudis4_3	.4037953	.2572053	-1.42	0.155	.1158702	1.407183
_lestudis4_4	.4283699	.3706653	-0.98	0.327	.0785743	2.335379
gana_inf	2.648415	.9093778	2.84	0.005	1.351176	5.191112
heroinapre	4.225067	2.194467	2.77	0.006	1.526603	11.69341
cocapre	2.263856	.968058	1.91	0.056	.9791796	5.234016
t_rob_dro	1.282267	.2409656	1.32	0.186	.887196	1.853266
casat	.5866629	.1864568	-1.68	0.093	.3146694	1.093762

Variables: logtime: logaritme del temps transcorregut des de l'inici del període de risc; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; immigra: submostra d'immigrants atesos per entitats socials; casatpre18: haver format parella amb cohabitació abans dels divuit anys d'edat; estudis4_1: sense estudis (Cat. Ref.); estudis4_2: estudis obligatoris; estudis4_3: estudis postobligatoris o professionals; estudis4_4: estudis universitaris; pares_escola: realitzava treballs escolars a casa amb ajuda del pare o la mare; rupturapre: haver patit una ruptura de parella abans de l'esdeveniment; paresbio: haver viscut amb el pare i la mare biològics fins als divuit anys; abans6: haver estat escolaritzat abans dels sis anys; expulsat: haver estat expulsat d'un centre educatiu en una o més ocasions; gana_inf: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; heroinapre: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; cocapre: haver tingut un consum excessiu de cocaïna prèviament a l'esdeveniment; t_rob_dro: temps en què s'ha dedicat a la venda de drogues i/o als furt i robatoris; casat: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment.

Itineraris específics de les persones estrangeres

En el grup d'estudi, la vinculació entre delinqüència, reclusió penitenciària i altres formes d'exclusió social és més intensa entre els autòctons que entre la població immigrada. La selecció d'enquestats i d'enquestades del grup d'estudi es va fer tenint en compte que 33 persones nascudes a l'Estat espanyol i 33 persones nascudes a l'estranger fossin triades en centres penitenciaris. Així doncs, 43 dels 76 enquestats autòctons que han estat a la presó han estat escollits per raons alienes a la seva relació amb la delinqüència, mentre que només 18 dels 51 enquestats estrangers que han passat per un centre penitenciari han estat escollits fora de la presó.

L'efecte de la cohort és molt més intens quan especifiquem el model de regressió només per als nascuts a

l'estranger. Entre aquests, els més joves (nascuts a partir de 1976) tenen un risc molt més alt d'entrar a la presó que els de cohorts més grans. Aquesta relació estadística, però, es pot explicar pel fet que les persones que inicien una carrera delictiva al seu país difícilment emprenen processos d'emigració per raons econòmiques o laborals i, a més, pateixen fortes restriccions en la seva mobilitat internacional. Les persones que comencen la seva carrera delictiva un cop instal·lats a l'Estat espanyol són, doncs, molt joves.

Si entre els autòctons ser dona és un factor de protecció, no ho és entre els immigrants, però podem pensar que la raó és el poc pes de les persones estrangeres no escollides a la presó, ja que la mostra forçava la paritat entre homes i dones. Cal destacar que no hi ha cap dona estrangera de la població estudiada que hagi passat per la presó i no hagi estat seleccionada per a l'estudi en un centre penitenciari. Malgrat que no se'n poden extreure conclusions categòriques, sembla que les diferències entre la criminalitat femenina i la masculina són tan importants o més entre les persones immigrants que entre les autòctones.

Les conductes que per als autòctons són considerades marginals no tenen relació amb la probabilitat d'empresonament dels estrangers. No són factors explicatius significatius ni la formació d'un nucli familiar de manera prematura ni la paternitat/maternitat adolescent.

El consum de drogues funciona, en part, com a factor de risc, però mentre que l'addicció a la cocaïna sí que hi té un efecte significatiu, la dependència de l'heroïna, no. El consum d'aquesta darrera substància va tenir una incidència molt alta durant la dècada dels vuitanta a Barcelona i cronològicament se situa molt abans de les primeres onades d'arribada d'immigració estrangera a l'Estat espanyol.

Taula 7.8. Regressió logística de la primera entrada a la presó. Nascuts a l'estranger

Logistic regression	Number of obs	=	1026			
	Wald chi2(13)	=	38.71			
	Prob > chi2	=	0.0002			
	Pseudo R2	=	0.1739			
Log pseudolikelihood = -142.23333						
(Std. Err. adjusted for 123 clusters in Id)						
preso11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
logtime	.9438311	.2272157	-0.24	0.810	.5888137	1.512901
_lcohort_2	22.62083	22.91838	3.08	0.002	3.105348	164.7808
_lcohort_3	57.64757	59.61984	3.92	0.000	7.593774	437.6272
_lsex_2	1.168771	.4608527	0.40	0.692	.5396297	2.531411
_lestudis4_2	.828525	.3930946	-0.40	0.692	.3269281	2.099709
_lestudis4_3	1.794865	.772303	1.36	0.174	.7722767	4.171486
_lestudis4_4	.4002406	.2926366	-1.25	0.210	.0954913	1.677562
casatpre18	.8114483	.3872946	-0.44	0.662	.3184143	2.067899
abans6	.6282392	.2317028	-1.26	0.208	.3049234	1.294372
expulsat	4.278287	3.026526	2.05	0.040	1.069343	17.11681
gana_inf	1.220814	.4344504	0.56	0.575	.6077615	2.452258
heroinapre	1.358294	1.290719	0.32	0.747	.2109305	8.746782
cocapre	5.171145	2.674268	3.18	0.001	1.876663	14.24909

Variables: logtime: logaritme del temps transcorregut des de l'inici del període de risc; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; sexe_2: dona; estudis4_1: sense estudis (Cat. Ref.); estudis4_2: estudis obligatoris; estudis4_3: estudis postobligatoris o professionals; estudis4_4: estudis universitaris; casatpre18: haver format parella amb cohabitació abans dels divuit anys d'edat; abans6: haver estat escolaritzat abans dels setze anys; expulsat: haver estat expulsat d'un centre educatiu una vegada o més; exc_edu: no haver assolit cap titulació acadèmica; gana_inf: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; heroinapre: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; cocapre: haver tingut un consum excessiu de cocaïna prèviament a l'esdeveniment.

08

La delinqüència
comuna: robatoris
i venda de drogues

La delinqüència comuna: robatoris i venda de drogues

8.1. Anàlisi de l'inici d'activitats il·legals

Prendre la reclusió penitenciària com a únic indicador d'una carrera delictiva o de la realització d'activitats il·legals seria oblidar l'espectre de delinqüència no castigada pel sistema punitiu i aquells actes que, per la seva naturalesa, són castigats però no reben penes de presó. Per això hem construït nous models fixant com a variable dependent realitzar robatoris o furtos o vendre drogues prohibides. En el treball de camp preguntàvem als enquestats si algun cop havien comès algun robatori o havien venut droga amb la finalitat de treure'n un benefici econòmic. En el cas de contestar afirmativament, se'ls demanava l'edat o l'interval d'edats en què havien realitzat aquestes activitats. Amb aquesta pregunta volíem recollir un ventall ampli d'intensitats en l'activitat delictiva però evitar que els enquestats informessin d'accions portades a terme en l'adolescència amb una finalitat més aviat "recreativa".

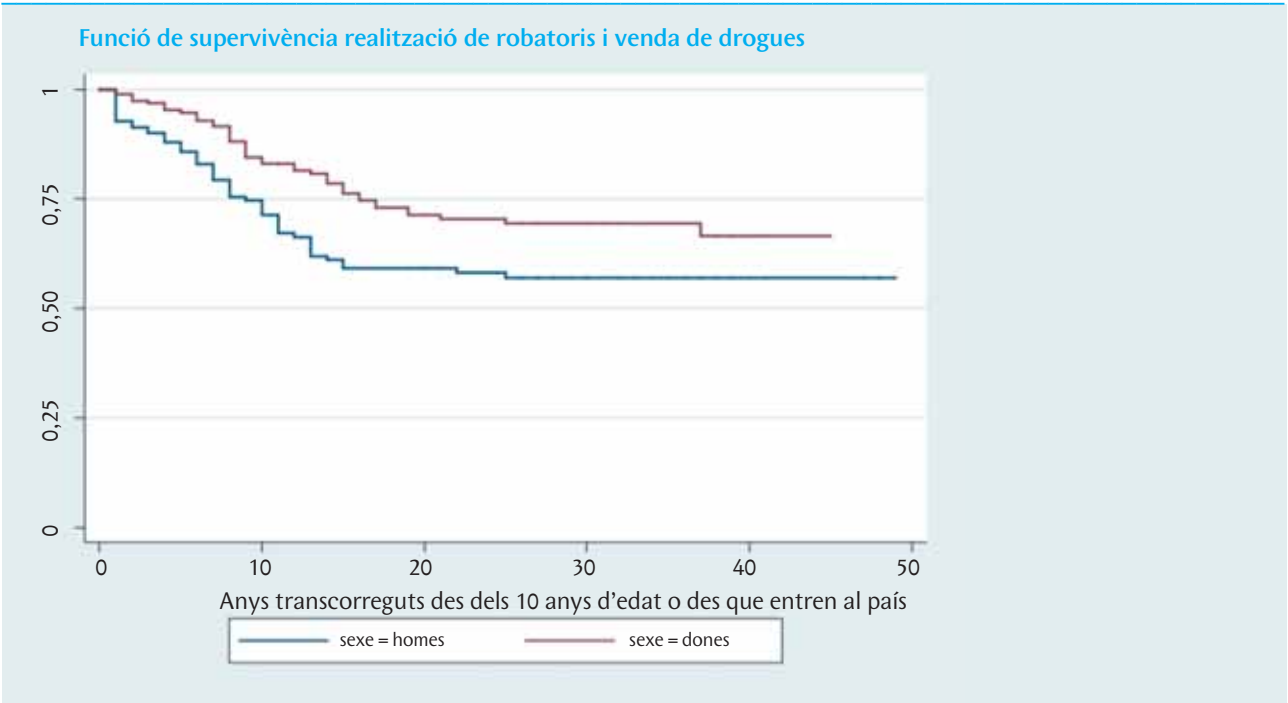
De totes les persones enquestades, 127 han manifestat haver portat a terme robatoris o haver venut droga en alguna ocasió. Casualment, 127 és el nombre d'individus de la mostra que han passat per la presó algun cop. No obstant això, les persones no són les mateixes: 86 dels enquestats que manifesten haver delinquit han passat per la presó, però 41 no han rebut un càstig en forma de reclusió. Alhora, 41 de les persones que han passat per la presó no manifesten haver realitzat robatoris o haver venut drogues (amb finalitat lucrativa). La delinqüència que estem analitzant en aquest capítol és, en bona part, diferent de la que estudiàvem en el capítol anterior.

Taula 8.1. Haver robat o venut drogues i haver passat per la presó

Delinqüència	Haver estat algun cop a la presó		Total
	No	Sí	
No	279	41	320
%	87,19	12,81	100,00
Sí	41	86	127
%	32,28	67,72	100,00
Total	320	127	447
%	71,59	28,41	100,00

Encara que l'exclusió social no sigui sinònim de delinqüència, un cop més les dades ens mostren una forta relació. De les noranta-vuit persones del grup de control, només tres manifesten haver robat o venut substàncies il·legals. És cert que la probabilitat de sentir la pressió del control social a l'hora de contestar entre les persones del grup de control és força més alta que la de les que formen part del grup d'estudi, com també és cert que la formulació de les preguntes de l'enquesta en aquest aspecte indicava de manera explícita la referència a la realització d'aquestes activitats delictives amb finalitat lucrativa. Però, malgrat tot, la diferència és prou substancial. És probable que entre els components del grup de control hàgim perdut la informació sobre aquells que han comès robatoris o furtos o s'han vist involucrats en altres activitats delictives durant l'adolescència. Però aquestes activitats estarien més vinculades als conflictes amb l'autoritat i amb les persones adultes propis d'aquesta etapa que a l'entrada en una "carrera delictiva" (Moffit, 1997). Entenem que qui no ha donat la importància suficient a aquests actes per a esmentar-los a l'enquesta els ha reduït a episodis puntuals no rellevants.

Gràfic 8.1.



Com ja indicàvem en la part dedicada a la reclusió, les taxes de delinqüència femenines són inferiors a les masculines en pràcticament totes les activitats il·legals. La delinqüència contra la propietat i la venda de substàncies prohibides no en són cap excepció. De tota la població inclosa a la base de dades, el 35% dels homes i el 23% de les dones han declarat haver robat o venut drogues.

Taula 8.2. Haver realitzat activitats delictives segons sexe

Sexe	Delinqüència		Total
	No	Sí	
Home	129	69	198
%	65,15	34,85	100,00
Dona	187	56	243
%	76,95	23,05	100,00
Total	316	125	441
%	71,66	28,34	100,00

En llegir les dades referents a la població entrevistada nascuda a l'estranger, hem de parar atenció al fet que en el grup de control no hi ha persones estrangeres, de manera que no es poden comparar els percentatges de persones espanyoles i estrangeres que han realitzat les activitats esmentades sense excloure de l'anàlisi el grup control.

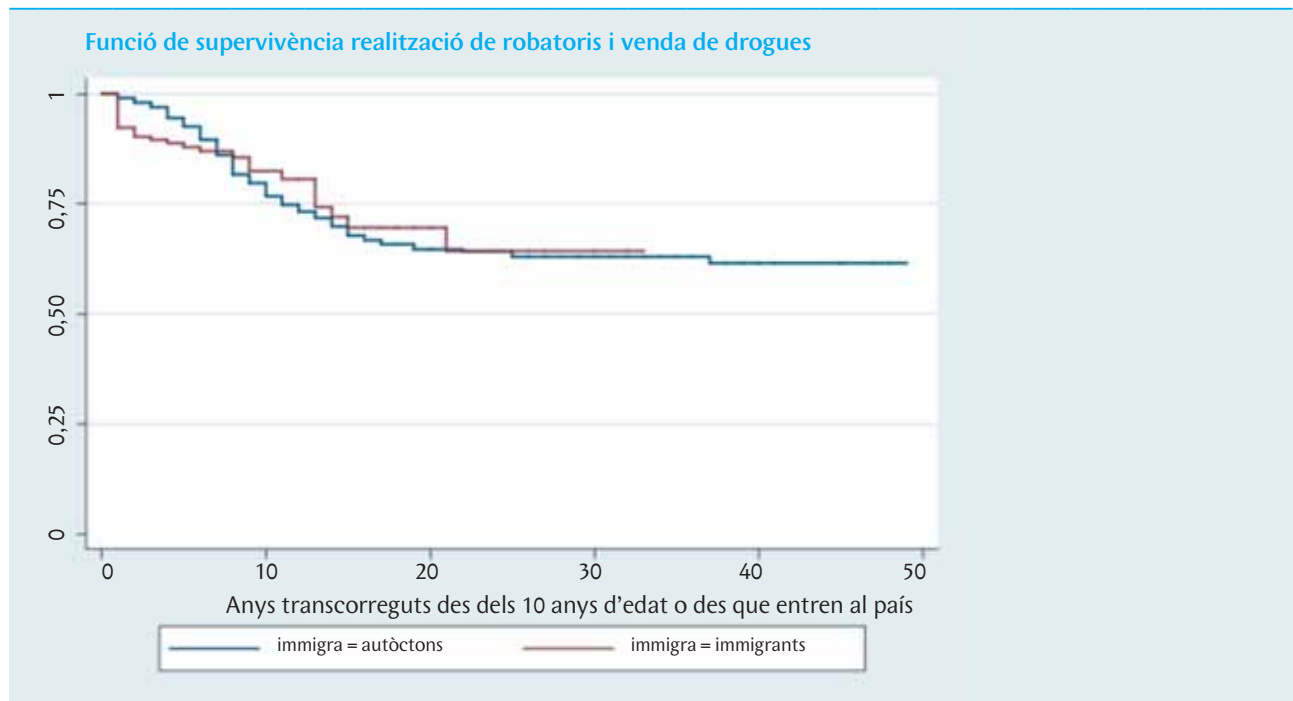
Taula 8.3. Origen i haver realitzat activitats delictives. Només submostra persones excloses

Origen	Delinqüència		Total
	No	Sí	
Autòcton	113	89	202
%	55,94	44,06	100,00
Immigrant	110	35	145
%	75,86	24,14	100,00
Total	223	124	347
%	64,27	35,73	100,00

Quan presentem les taules de contingència sense els noranta-vuit individus del grup de control, veiem que la incidència d'activitats delictives entre els immigrants en situació d'exclusió és força més baixa que entre els autòctons. Com hem comentat en altres capítols i com remarcarem a les conclusions, la causa principal d'aquesta diferència és que els perfils de les persones autòctones excloses són molt diferents dels dels nousvinguts que es troben en la mateixa situació.

De les persones estrangeres que realitzen activitats delictives, prop d'un 50% les han iniciat en el primer any d'estada al país. Això reforça la idea ja expressada al capítol anterior que una part dels estrangers que delinqueixen han arribat al país en l'exercici d'activitats delictives o amb la intenció de realitzar negocis il·legals.

Gràfic 8.2.



8.2. Factors de risc i de resistència en el grup d'estudi

Com en l'apartat anterior, en el qual hem estimat els factors associats al risc d'empresonament, ara també hem considerat quatre grans grups de variables associades a la comissió de delictes: les variables d'adscripció i les referents a l'entorn en el qual es dona la socialització primària; les referents a la relació de l'individu amb les persones adultes i amb l'autoritat durant la infància i l'adolescència; les contingències en la trajectòria vital que hagin pogut generar una situació de necessitat, i les variables referents a comportaments de risc durant la vida adulta.

Taula 8.4. Regressió logística robatoris i venda de drogues

Logistic regression	Number of obs	=	8955			
	Wald chi2(29)	=	193.28			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -438.52427	Pseudo R2	=	0.1878			
(Std. Err. adjusted for 427 clusters in Id)						
delinq11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	.9515121	.0162662	-2.91	0.004	.9201591	.9839333
_lgrup_1	25.16286	25.87379	3.14	0.002	3.353586	188.8037
_lgrup_2	28.09773	30.18743	3.10	0.002	3.421083	230.7697
_lcohort_2	2.593914	.8353629	2.96	0.003	1.379839	4.876213
_lcohort_3	4.563873	1.953375	3.55	0.000	1.972479	10.55978
_lsex_2	.7847103	.205023	-0.93	0.353	.4702341	1.309497
casatpre18	.45089	.1543753	-2.33	0.020	.2304819	.8820724
probpares~u	1.432693	.5716256	0.90	0.367	.6554433	3.131637
probpares~s	2.615765	.8527098	2.95	0.003	1.380755	4.955424
probpares~f	3.509268	2.739507	1.61	0.108	.7598479	16.20714
probmestre~u	4.607598	2.274937	3.09	0.002	1.750675	12.12672
probmestre~s	6.368523	3.648892	3.23	0.001	2.071746	19.57676
probmestre~f	.6687619	.6633023	-0.41	0.685	.0957236	4.672229
pares_escola	.8179973	.209669	-0.78	0.433	.4949621	1.35186
ocupat	.981364	.2526022	-0.07	0.942	.5925591	1.625282
ruptura_1	.8383696	.3172589	-0.47	0.641	.3993197	1.760153
gana_1	.8556365	.4830375	-0.28	0.782	.2829798	2.587159
pitjor_1	1.659307	.6479906	1.30	0.195	.771821	3.567278
paresbio	.8651868	.2555908	-0.49	0.624	.4848981	1.543723
abans6	.8735118	.2052081	-0.58	0.565	.5511907	1.384317
exc_edu	2.133635	.4976037	3.25	0.001	1.35084	3.37005
gana_inf	1.048328	.2398493	0.21	0.837	.6694974	1.641517
heroinapre	1.643791	.7492286	1.09	0.276	.6727829	4.016228
cocapre	2.908928	1.246468	2.49	0.013	1.256016	6.737064
t_marsol	.9303886	.0317881	-2.11	0.035	.8701254	.9948255
t_centre	1.077986	.0527286	1.54	0.125	.9794392	1.186448
casat	1.082202	.3465546	0.25	0.805	.577733	2.027166
sensepare	1.678979	.5589684	1.56	0.120	.8743024	3.224249
sensemare	.9303503	.281926	-0.24	0.812	.5136947	1.684953

Variables: _t: temps transcorregut des de l'inici del període de risc; grup_0: submostra aleatòria ciutat de Barcelona (Cat. Ref); grup_1: submostra persones autòctones en situació d'exclusió; grup_2: submostra persones estrangeres en situació d'exclusió; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; immigra: mostra d'immigrants; sexe_2: dona; casatpre18: haver format parella amb cohabitació abans dels divuit anys

d'edat; probpares_ningu: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i no comptar amb ningú; probpares_amics: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i haver comptat amb el suport d'amics de la mateixa edat; probpares_prof: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i haver trobat suport en una persona professional; probmestre_ningu: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i professors i no comptar amb el suport de ningú; probmestre_amics: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i professors i haver trobat suport en amics de la mateixa edat; probmestre_prof: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i professors i haver trobat suport en una persona professional; pares_escola: realitzava treballs escolars a casa amb ajuda del pare o la mare; ocupat: realitzava una activitat remunerada en el mateix any de l'esdeveniment; ruptura_1: haver patit una ruptura de parella durant l'any anterior a l'esdeveniment; gana_1: haver patit forta escassetat econòmica i no poder realitzar tres àpats diaris l'any anterior a l'esdeveniment; pitjor_1: haver passat la pitjor situació econòmica de la seva vida l'any anterior a l'esdeveniment; paresbio: haver viscut amb el pare i la mare biològics fins als divuit anys; abans6: haver estat escolaritzat abans dels sis anys; exc_edu: no haver assolit cap titulació acadèmica; gana_inf: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; heroinapre: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; cocapre: haver tingut un consum excessiu de cocaïna prèviament a l'esdeveniment; t_marsol: temps viscut només amb la mare abans dels divuit anys; t_centre: temps viscut en un centre de menors; casat: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; sensemare: va créixer sense mare abans dels catorze anys.

L'activitat delictiva té una presència més important entre les cohorts més joves que no pas entre els nascuts abans del 1960. Les dades indiquen que, entre la població exclosa estudiada, els més joves pateixen un risc més alt d'entrar en activitats delictives que els més grans quan tenien la seva edat. Paral·lelament al que succeeix amb l'empresonament, en la nostra mostra l'increment del risc entre els joves es deu a les dones. Aquí també constatem que les dones s'incorporen a l'activitat delictiva en la mesura que s'incorporen a altres esferes de la vida pública, mentre que entre els homes en situació d'exclusió les pautes delictives es mantenen més o menys estables.

El nivell d'estudis dels individus s'ha introduït en forma de variable dicotòmica que mesura si els individus no han arribat a assolir cap titulació acadèmica. L'exclusió educativa, així definida, és un factor de risc significatiu en tots els models que hem estimat tant quan separem la mostra entre homes i dones com quan la separem entre nacionals i estrangers, de manera que indica que la manca d'estudis o uns estudis molt baixos són un predictor robust de la delinqüència menor. En coherència amb això, hem constatat l'impacte significatiu de les situacions de privació econòmica severa durant la infància i de l'exclusió del sistema educatiu.

Si ens fixem en les variables que recullen la relació dels individus amb les persones adultes del seu entorn durant l'adolescència, observem diferències rellevants respecte al model plantejat per a explicar l'entrada a la presó. Hem incorporat dos grups paral·lels de tres variables per saber quin efecte ha tingut sobre les persones enquestades una mala relació amb algun adult de la seva família i amb el professorat de l'escola durant l'adolescència. Les persones que han expressat haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb aquestes figures han hagut de contestar en qui van trobar suport durant aquella època de relacions conflictives. A partir de les seves respostes hem elaborat sis variables dicotòmiques que expressen si un individu "va tenir una mala relació amb un adult de la seva llar i no va trobar suport de ningú", si "va tenir una mala relació amb un adult de la seva llar i va trobar suport en amics de la seva edat" o si "va tenir una mala relació amb un adult de la seva llar i va trobar suport professional". Hem construït el mateix tipus de variables per a la situació d'haver viscut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i l'escola.

Tenir una relació dolenta o molt dolenta amb un adult de casa esdevé un factor de risc quan l'individu troba suport en els amics de la seva edat. Quan el suport prové d'un professional, la mala relació amb la família perd significació en la probabilitat de delinquir. Amb la variable "haver agredit els pares o tutors" cercàvem recollir les situacions de conflicte extrem i, tal com vèiem al model de la taula 8.4, tant si aquestes agressions es van produir en comptades vegades com si van ser més sistemàtiques, el fet de respondre violentament als adults de la pròpia llar és un factor significatiu en la definició de riscos de delinqüència.

Una relació dolenta o molt dolenta amb la institució educativa té un efecte clarament significatiu sobre el risc de delinqüència del menor si no ha trobat suport de ningú o si s'ha recolzat en amics de la seva edat, mentre que si hi ha intervenció professional, el conflicte deixa de ser significatiu com a predictor del risc de delinqüència. Un cop més, quan els adolescents han trobat suport en amics o amigues de la seva edat, la probabilitat de realitzar activitats delictives s'ha incrementat considerablement. La influència del grup d'iguals i les dinàmiques de retroalimentació de les actituds antisocials apareixen com a factors molt importants en la definició de la petita delinqüència, tot i que en el capítol anterior vèiem que no són factors explicatius de les trajectòries cap a la presó. El rebuig que els menors problemàtics reben del sistema educatiu els pot portar a una dinàmica de selecció mútua i formar grups conflictius; l'adolescent rebutjat pels seus iguals perquè és violent o perquè no rendeix igual que ells cerca i és acollit per altres que es troben en una situació semblant. La influència dels uns en els altres reforça les pautes de comportament antisocial.

En els models explicatius de l'entrada a la presó resultava significativa la influència d'alguns comportaments que podem considerar atípics o marginals en el conjunt de la població per la seva baixa freqüència estadística i que estaven relacionats amb l'assumpció de càrregues familiars abans de la majoria d'edat. En la definició de la petita delinqüència, però, l'assumpció de responsabilitats familiars té un efecte protector, però es deu, com veurem més endavant, a les dones, ja que aquest efecte no opera entre els homes.

Estar ocupat no té un efecte protector. S'han fet proves duplicant el model i substituint la variable "estar ocupat" per "haver tingut feina en algun moment abans de l'esdeveniment" i "tenir feina l'any abans de l'esdeveniment". Aquestes variables tampoc no han resultat significatives. Haver passat una escassetat econòmica extrema a la llar que hagi comportat no poder fer tres àpats al dia tampoc no està directament associat als robatoris i a la venda de drogues. Si atenem aquestes dues variables, no sembla que la pobresa sigui una causa directa d'aquestes activitats. Tanmateix, quan hi incorporem la variable "haver viscut el pitjor moment econòmic de la seva vida l'any anterior de l'inici de les activitats delictives", sí que observem una relació estadísticament significativa, però només en la submostra de població autòctona.

L'addicció a la cocaïna i a l'heroïna mantenen una associació significativa amb els robatoris i la venda de substàncies il·legals. En el model general, l'heroïna no hi té un efecte significatiu, mentre que la cocaïna, sí. En el model que incorporava només els individus autòctons es produeix el fenomen contrari. Això és coherent amb el fet que l'entrada de l'heroïna al nostre país i l'època de major consum se situa als anys vuitanta, abans de l'explosió del fet migratori.

Les diferències entre població autòctona i població immigrada

En les taules 8.5 i 8.6 hem construït els models de regressió de la submostra de persones nascudes a l'Estat espanyol i la de persones estrangeres amb la intenció d'esbrinar si hi ha diferències importants en la definició dels itineraris cap a la delinqüència entre aquests dos grups. La intenció inicial era utilitzar les mateixes variables que en el model general, però per les limitacions que imposa la mida de la base de dades hem optat per reduir el nombre de variables i simplificar aquests models. El canvi més rellevant entre els dos models ha estat la substitució del trio de variables referents a una relació problemàtica per la variable "haver agredit el pare, la mare o el tutor durant la infància". En el cas del model aplicat a la submostra de persones estrangeres, hem substituït també el mateix grup de variables referents a la relació amb els mestres per "haver estat expulsat d'un o més centres educatius".

Amb aquestes modificacions perdem el detall de l'efecte de la intervenció professional en cas de conflictes amb els adults durant la infància. La diversitat en el context de socialització primària en les persones estrangeres fa que aquest detall tampoc no tingui una rellevància especial donat que desconexem amb quin sistema educatiu i d'atenció social es van trobar les persones enquestades quan eren al país d'origen.

Com que hem disposat d'un nombre d'enquestats autòctons, hem pogut mantenir el trio de variables referents a problemes amb els mestres i suport emocional, de manera que hem mantingut la possibilitat d'analitzar el paper del suport professional en cas de relació conflictiva amb les institucions educatives.

Taula 8.5. Regressió logística robatoris i venda de drogues. Nascuts a l'Estat espanyol

Logistic regression	Number of obs	=	7655			
	Wald chi2(27)	=	293.13			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -316.62968	Pseudo R2	=	0.2143			
(Std. Err. adjusted for 288 clusters in Id)						
delinq11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	.9456979	.0196348	-2.69	0.007	.907987	.984975
_lgrup_1	26.18524	27.20005	3.14	0.002	3.418744	200.561
_lcohort_2	3.220305	1.325675	2.84	0.004	1.437111	7.21612
_lcohort_3	3.223012	1.738904	2.17	0.030	1.119477	9.27916
_lsex_2	.8429372	.2595311	-0.55	0.579	.4610199	1.541242
casatpre18	.5988559	.2190213	-1.40	0.161	.2924219	1.226407
_lagrede_1	3.424166	1.564533	2.69	0.007	1.398405	8.38449
_lagrede_2	3.915799	2.900951	1.84	0.065	.91669	16.72701
probmestre~u	4.554423	2.760706	2.50	0.012	1.388257	14.9416
probmestre~s	17.2108	5.562978	8.80	0.000	9.134201	32.42885
probmestre~f	1.72963	1.317183	0.72	0.472	.3888027	7.694444
pares_escola	.8350193	.2449698	-0.61	0.539	.4698717	1.483931
ocupat	1.334869	.4282693	0.90	0.368	.7117794	2.503408
ruptura_1	.5767224	.2934282	-1.08	0.279	.2127588	1.563314
gana_1	.6401689	.3693844	-0.77	0.440	.2066055	1.983568
pitjor_1	3.184302	1.165616	3.16	0.002	1.553929	6.525249
paresbio	.5664005	.1899408	-1.70	0.090	.2935456	1.092878
abans6	.9614692	.276092	-0.14	0.891	.5476555	1.687965
exc_edu	1.731156	.4966485	1.91	0.056	.9865894	3.037638
gana_inf	1.399138	.4528444	1.04	0.299	.7419264	2.638518
heroinapre	3.096591	1.450061	2.41	0.016	1.236762	7.753211
cocapre	1.801312	.9758591	1.09	0.277	.6229473	5.208667
t_marsol	.9148455	.0370748	-2.20	0.028	.8449913	.9904745
t_centre	.9982017	.0586966	-0.03	0.976	.8895405	1.120136
casat	1.190205	.4595105	0.45	0.652	.5584606	2.536594
sensepare	2.146531	.7679242	2.14	0.033	1.064679	4.327684
sensemare	.9449484	.329055	-0.16	0.871	.4775272	1.869899

Variables: _t: temps transcorregut des de l'inici del període de risc; grup_0: submostra aleatòria ciutat de Barcelona (Cat. Ref); grup_1: submostra persones autòctones en situació d'exclusió; grup_2: submostra persones estrangeres en situació d'exclusió; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; sexe_2: dona; casatpre18: haver format una parella amb cohabitació abans dels divuit anys d'edat; probpares_ningu: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i no comptar amb ningú; probpares_amics: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i haver comptat amb el suport d'amics de la mateixa edat; probpares_prof: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i haver trobat suport en una persona professional; probmestre_ningu: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i professors i no comptar amb el suport de ningú; probmestre_amics: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i professors i haver trobat suport en amics de la mateixa edat; probmestre_prof: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i professors i haver trobat suport en una persona professional; pares_escola: realitzava treballs escolars a casa amb ajuda del pare o la mare; ocupat: realitzava una activitat remunerada en el mateix any de l'esdeveniment; ruptura_1: haver patit una ruptura de parella durant l'any anterior a l'esdeveniment; paresbio: haver viscut amb el pare i la mare biològics fins als divuit anys; abans6: haver estat escolaritzat abans dels sis anys;

exc_edu: no haver assolit cap titulació acadèmica; gana_inf: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; heroinapre: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; cocapre: haver tingut un consum excessiu de cocaïna prèviament a l'esdeveniment; t_marsol: temps viscut només amb la mare abans dels divuit anys; t_centre: temps viscut en un centre de menors; casat: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; sensemare: va créixer sense mare abans dels catorze anys.

Entre les persones autòctones es confirma que una mala relació amb els mestres durant la infància té un efecte significatiu sobre el risc de delinquir en el cas de no tenir suport de ningú o de trobar suport en el grup d'iguals. Quan hi ha intervenció professional, però, aquests conflictes deixen de tenir un efecte significatiu. Entre les persones estrangeres, haver agredit el pare o la mare durant la infància i haver estat expulsat de l'escola també incrementen significativament la probabilitat de delinquir; però, com apuntàvem abans, perdem el detall de la intervenció professional.

L'exclusió educativa, mesurada com l'absència de titulació acadèmica obligatòria, constitueix un factor de risc significatiu tant en els autòctons com en els estrangers, però té un pes més important entre els segons.

Una de les diferències remarcables és que, mentre que en el model general i en l'aplicat als nascuts a l'estranger la precarietat econòmica prèvia a la delinqüència no tenia cap efecte significatiu, en fixar-nos en les persones autòctones aquesta variable (expressada com "haver passat el pitjor moment econòmic de la seva vida durant l'any anterior a l'esdeveniment") esdevé un factor de risc que multiplica per tres la probabilitat de delinquir.

El consum d'heroïna no té cap presència entre la població exclosa immigrada de la mostra que ha estat implicada en robatoris i tràfic de drogues. L'entrada de l'heroïna a l'Estat espanyol i les seves conseqüències es van fer sentir a la dècada dels vuitanta. La marginalitat a la qual s'associava l'addicció a aquesta droga va afectar la població vulnerable del moment, que era bàsicament de nacionalitat espanyola, ja que les onades migratòries van arribar a partir dels noranta. L'addicció a la cocaïna sí que constitueix un factor de risc amb una capacitat explicativa superior en els estrangers que en els autòctons. L'activitat delictiva amb la qual té relació el consum de cocaïna és, en gran manera, la mateixa comercialització d'aquesta substància.

Taula 8.6. Regressió logística robatoris i venda de drogues. Nascuts a l'estranger

Log pseudolikelihood = -94.67985		Pseudo R2		=		0.2769
				(Std. Err. adjusted for 137 clusters in Id)		
delinq11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	1.021254	.070972	0.30	0.762	.8912085	1.170275
_lcohort_2	2.15696	2.630772	0.63	0.529	.1975423	23.5518
_lcohort_3	8.331565	12.28362	1.44	0.150	.4631907	149.8626
_lsex_2	.4847191	.2875165	-1.22	0.222	.151562	1.550207
casatpre18	.0606792	.1128329	-1.51	0.132	.0015857	2.321929
_lagrede_1	.4821515	.4099831	-0.86	0.391	.0910731	2.552568
_lagrede_2	51.3822	73.18343	2.77	0.006	3.151013	837.8671
expulsat	29.65281	50.21423	2.00	0.045	1.073091	819.3983
pares_escola	.6263171	.3893981	-0.75	0.452	.1851738	2.118405
ocupat	.3319382	.1863076	-1.96	0.049	.1104846	.9972703
ruptura_1	1.648347	1.311248	0.63	0.530	.3466765	7.837419
pitjor_1	.4239032	.3775423	-0.96	0.335	.0739875	2.428707

paresbio	4.66716	4.412289	1.63	0.103	.7317028	29.76943
abans6	1.610286	.9315661	0.82	0.410	.5181729	5.004162
exc_edu	4.150823	1.922163	3.07	0.002	1.674788	10.28747
gana_inf	.2836628	.1962866	-1.82	0.069	.0730794	1.101056
cocapre	15.21963	10.29262	4.03	0.000	4.043519	57.28602
casat	1.577185	1.236601	0.58	0.561	.3392288	7.332842
sensepare	.7464365	.6621603	-0.33	0.742	.1311886	4.247073
sensemare	5.412556	5.300163	1.72	0.085	.7941021	36.89169

Variables: *t*: temps transcorregut des de l'inici del període de risc; *cohort_1*: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); *cohort_2*: nascut entre 1960 i 1976; *cohort_3*: nascut després de 1976; *sexe_2*: dona; *casatpre18*: haver format una parella amb cohabitació abans dels divuit anys d'edat; *agrede_1*: haver agredit el pare, la mare o l'adult amb qui convivia en alguna ocasió; *agrede_2*: haver agredit al pare, la mare o l'adult amb qui convivia en diverses ocasions; *expulsat*: haver estat expulsat d'un centre educatiu una o més vegades; *pares_escola*: realitzava treballs escolars a casa amb ajuda del pare o la mare; *ocupat*: realitzava una activitat remunerada en el mateix any de l'esdeveniment; *ruptura_1*: haver patit una ruptura de parella durant l'any anterior a l'esdeveniment; *gana_1*: haver patit forta escassetat econòmica i no poder realitzar tres àpats diaris l'any anterior a l'esdeveniment; *pitjor_1*: haver passat la pitjor situació econòmica de la seva vida l'any anterior a l'esdeveniment; *paresbio*: haver viscut amb el pare i la mare biològics fins als divuit anys; *abans6*: haver estat escolaritzat abans dels sis anys; *exc_edu*: no haver assolit cap titulació acadèmica; *gana_inf*: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; *heroinapre*: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; *cocapre*: haver tingut un consum excessiu de cocaïna prèviament a l'esdeveniment; *t_marsol*: temps viscut només amb la mare abans dels divuit anys; *t_centre*: temps viscut en un centre de menors; *num_fills_0*: no ha tingut fills (Cat. Ref.); *num_fills_1*: ha tingut un fill/a; *num_fills_2*: ha tingut dos fills/es; *num_fills_3*: ha tingut tres fills/es o més; *casat*: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment; *sensepare*: va créixer sense pare abans dels catorze anys; *sensemare*: va créixer sense mare abans dels catorze anys.

Les diferències entre els itineraris masculins i els femenins

En primer lloc, el nombre d'individus del grup d'estudi imposa fortes limitacions a l'hora de construir models de regressió parcials. Però, comparant el model de regressió plantejat per a la meitat masculina de la mostra amb el model general, observem que quan ens centrem només en els homes l'efecte de la cohort es dilueix. Tot i que entre els homes també és la generació més jove la que té més probabilitat de delinquir, en el model general la significació estadística és més clara i la intensitat força més alta. Com ja hem comentat en el capítol sobre reclusió penitenciària, això es deu al fet que les taxes de delinqüència femenina de la qual es partia als anys setanta eren molt més baixes que les de delinqüència masculina i a la incorporació progressiva de dones a la criminalitat que ha acompanyat el procés d'equiparació de drets i de presència en la vida pública que es produeix des dels últims temps de la dictadura fins al segle XXI.

En segon lloc, la influència negativa del grup d'iguals com a refugi en tenir problemes de relació amb els adults és molt més intensa en els homes que no pas en el model general. Són, doncs, els homes els que més s'apropen als furts, als robatoris o al comerç de droga, a través dels amics.

Per últim, hi ha dues de les variables explicatives que mantenen el seu efecte significatiu i la intensitat d'aquest quan excloem les dones del model. Per una banda, l'exclusió educativa sembla que és un factor de risc tant per a homes com per a dones. Per altra banda, el consum de cocaïna també està associat a la delinqüència amb independència del sexe.

Taula 8.7. Regressió logística robatoris i venda de drogues. Homes

Logistic regression	Number of obs	=	4063			
	Wald chi2(28)	=	289.84			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -223.31229	Pseudo R2	=	0.2444			
(Std. Err. adjusted for 195 clusters in Id)						
delinq11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	.9369185	.0196226	-3.11	0.002	.8992375	.9761784
_lgrup_1	10.51155	11.43881	2.16	0.031	1.245597	88.70658
_lgrup_2	16.97024	19.02773	2.53	0.012	1.884891	152.7882
_lcohort_2	1.663229	.7788045	1.09	0.277	.664321	4.164146
_lcohort_3	2.702256	1.497927	1.79	0.073	.9117683	8.008819
casatpre18	.5704017	.4965232	-0.64	0.519	.1035683	3.141483
probpares~u	1.858891	1.139918	1.01	0.312	.558825	6.183466
probpares~s	6.356216	3.439864	3.42	0.001	2.200617	18.35916
probpares~f	4.569987	7.202939	0.96	0.335	.2081145	100.3524
probmestre~u	3.737485	2.304626	2.14	0.033	1.116111	12.51559
probmestre~s	28.61838	14.40917	6.66	0.000	10.6677	76.77493
probmestre~f	.0738658	.1410752	-1.36	0.172	.0017488	3.119901
pares_escola	.7949792	.320789	-0.57	0.570	.360479	1.7532
ocupat	1.330109	.5084241	0.75	0.455	.6288134	2.813536
ruptura_1	.855813	.5508252	-0.24	0.809	.2423939	3.021594
gana_1	.6075196	.6195376	-0.49	0.625	.0823228	4.483327
pitjor_1	1.671324	1.098559	0.78	0.435	.4608579	6.061141
paresbio	.7924997	.292463	-0.63	0.529	.3844792	1.633523
abans6	1.103806	.3900485	0.28	0.780	.5522125	2.206374
exc_edu	2.557754	.9042908	2.66	0.008	1.279138	5.114463
gana_inf	.9312934	.3731322	-0.18	0.859	.4246626	2.042345
heroinapre	2.013786	1.089152	1.29	0.196	.6976577	5.812783
cocapre	3.580847	1.963334	2.33	0.020	1.222594	10.48791
t_marsol	.9327265	.0419186	-1.55	0.121	.8540822	1.018612
t_centre	1.245445	.0711494	3.84	0.000	1.113518	1.393002
casat	.6904018	.3261322	-0.78	0.433	.2735338	1.74258
sensepare	1.439577	.6097959	0.86	0.390	.6275828	3.302164
sensemare	.7500908	.2918059	-0.74	0.460	.3499235	1.607884

Variables: _t: anys transcorreguts des de l'inici del període de risc; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; immigra: mostra d'immigrants; sexe_2: dona; casatpre18: haver format parella amb cohabitació abans dels divuit anys d'edat; probpares_ningu: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i no comptar amb ningú; probpares_amics: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i haver comptat amb el suport d'amics de la mateixa edat; probpares_prof: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o el tutor legal i haver trobat suport en una persona professional; probmestre_ningu: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i professors i no comptar amb el suport de ningú; probmestre_amics: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i professors i haver trobat suport en amics de la mateixa edat; probmestre_prof: haver tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres i professors i haver trobat suport en una persona professional; pares_escola: realitzava treballs escolars a casa amb ajuda del pare o la mare; ocupatpre: haver treballat abans de l'esdeveniment; rupturapre: haver patit una ruptura de parella abans de l'esdeveniment; paresbio: haver viscut amb el pare i la mare biològics fins als divuit anys; agredem_1: haver agredit un mestre en alguna ocasió; agredem_2: haver agredit un mestre en

diverses ocasions; abans6: haver estat escolaritzat abans dels sis anys; expulsat: haver estat expulsat d'un centre educatiu en una o més ocasions; exc_edu: no haver assolit cap titulació acadèmica; gana_inf: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; heroinapre: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; cocapre: haver tingut un consum excessiu de cocaïna prèviament a l'esdeveniment; t_marsol: temps viscut només amb la mare abans dels divuit anys; t_centre: temps viscut en un centre de menors; t_rob_dro: temps en què s'ha dedicat a la venda de drogues i/o als furtis i robatoris; num_fills_0: no ha tingut fills (Cat. Ref.); num_fills_1: ha tingut un fill/a; num_fills_2: ha tingut dos fills/es; num_fills_3: ha tingut tres fills o més; casat: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys; sensemare: va créixer sense mare abans dels catorze anys.

09

Prostitució i exclusió

Prostitució i exclusió

9.1. Referents teòrics

El treball sexual té moltes cares i unes estan més vinculades a l'exclusió social que d'altres. No obstant això, certes característiques de l'activitat introdueixen factors d'exclusió amb independència de com i on s'exerceix. L'estigmatització social i l'alegalitat de la prostitució sovint dificulten que les persones que l'exerceixen puguin mantenir unes xarxes socials i familiars sòlides i gaudeixin de la protecció de les institucions que emparen la resta de treballadores i treballadors. Tot i això, la visió per part de les institucions i la societat de la prostitució com a activitat il·lícita i moralment reprovable és diferent depenent de les seves diverses modalitats. No es considera de la mateixa manera ni té el mateix rol social la prostituta de luxe que exerceix la seva activitat en un pis que la que ho fa al carrer. La relació amb entorns marginals, exclosos o delictius també és molt diferent. El risc d'exclusió, de pobresa i de mala salut física i mental afecten amb una intensitat diferent prostitutes de distints perfils.

Aquesta intensitat està relacionada amb la capacitat que tinguin les prostitutes d'afrontar les conseqüències negatives de la seva activitat. Els desordres psicològics i afectius causats per situacions familiars conflictives en la infància, la vulnerabilitat financera, la situació en la qual desenvolupen l'activitat o la relació amb el proxeneta són elements que condicionen la manera com les dones conviuen amb la prostitució i la intensitat dels seus processos d'exclusió²⁹.

Per exposar els factors causals que empenyen les persones a la prostitució s'han proposat models explicatius gairebé antagònics. Els enfocaments més voluntaristes conceben la prostitució com una opció que pren la persona d'una manera lliure per aconseguir uns ingressos econòmics. D'altra banda, els models més deterministes vinculen l'exercici de la prostitució a condicionants externs que afecten la persona des de la infància i que indefectiblement la porten a prostituir-se. Cal buscar les variables explicatives entre aquests dos extrems. Si bé és cert que en una part de la població que es dedica a la prostitució té un cert pes el factor d'opció personal, també ho és que hi ha una sèrie de factors associats a la socialització primària que quan se sumen a la pressió econòmica i a barreres en l'accés al mercat laboral determinen l'entrada al treball sexual.

Entre la literatura que analitza les variables personals i psicològiques que empenyen les persones a la prostitució, les situacions generadores d'estrès posttraumàtic durant la infància, com ser víctima de maltractaments o abusos sexuals, incrementen les probabilitats que davant la pressió econòmica una persona opti pel treball sexual (Farley i Barkan, 1998). Altres situacions d'exclusió i pobresa infantil, com haver viscut en centres d'acollida, haver-se escapat de casa i haver passat períodes de vida al carrer, tenen efectes semblants (Cusick, 2002). Pel que fa al consum de drogues, els treballs empírics hi detecten una correlació cada cop més important amb la prostitució, especialment entre les persones més joves (Cusick, 2002). No obstant això, hi ha fortes contradiccions a l'hora d'explicar la naturalesa de la correlació. Frischer *et al.* (1993) suggereixen que el consum de drogues i la prostitució són activitats susceptibles de ser simultànies en un entorn conflictiu. Reafirmant aquest argument, d'altres (Melrose *et al.*, 1999) afirmen que el consum de drogues previ a la prostitució és tan freqüent com la prostitució prèvia al consum de drogues.

A Barcelona no s'ha dut a terme una quantificació fiable de la prostitució. La clandestinitat del fenomen i les seves múltiples cares dificulten l'obtenció de dades. Són les organitzacions i institucions que realitzen

29. "L'efecte Mateu", manllevat de Robert K. Merton, descriu la interacció entre la història personal i els factors contextuais (Mansson & Hedin, 1999). Les pràctiques a les quals s'exposen les prostitutes, la seva vulnerabilitat enfront del proxeneta o la seva relació amb els clients depenen en gran part de les experiències acumulades, sobretot de la vivència d'abusos sexuals o de violència familiar durant la infància.

tasques d'assistència i contenció amb les treballadores sexuals del carrer les que poden orientar en el coneixement de les seves necessitats i problemàtiques. Cal remarcar que, després de les darreres modificacions de les ordenances municipals i les conseqüents actuacions policials, les organitzacions han perdut la relació amb un bon nombre de dones que treballaven al carrer. Segons la informació facilitada per les professionals de les entitats, la major part de les dones amb qui s'han trencat aquests llaços són estrangeres, i d'aquestes la majoria provenen de Romania.

9.2. Funcions de supervivència

En el treball de camp s'han entrevistat 17 dones que exercien la prostitució al carrer i rebien suport per part d'una de les entitats col·laboradores: 8 són nascudes a l'Estat espanyol i 9 són nascudes a l'estranger. Comptant aquestes 17 dones, un total de 42 persones enquestades (29 autòctones i 13 estrangeres) han declarat haver-se dedicat a aquesta activitat en algun moment al llarg de la seva vida. De les 42 persones que han tingut relació amb el treball sexual, només 2 són homes i 2 són transsexuals. Donat aquest reduït nombre i atès que el fenomen de la prostitució masculina és substancialment diferent i molt més minoritari, en centrarem en la part femenina de la població d'estudi.

Les dones enquestades que manifesten haver exercit la prostitució en alguna ocasió indiquen edats d'inici molt joves. Nou de les dones autòctones han començat a prostituir-se abans dels divuit anys i el 50% abans dels vint-i-un anys. Això no vol dir que la prostitució sigui una activitat realitzada només per dones joves; més aviat cal destacar que molt poca gent s'hi inicia passada la joventut i, per tant, les prostitutes d'edats més avançades fa molts anys que hi estan involucrades, amb les conseqüències que això pot comportar per a la salut física i psicològica.

Aquesta dada també ens indica que les dones que recorren a la prostitució per manca d'ingressos després d'una ruptura o un acomiadament laboral a partir dels quaranta anys ja s'hi havien dedicat en etapes prèvies.

Taula 9.1. Supervivència, entrada a la prostitució

Time	Beg. Total	Net Fail	Lost	Survivor Function	Std. Error	[95% Conf. Int.]	
autòctons							
1	159	4	0	0.9748	0.0124	0.9344	0.9905
2	155	2	0	0.9623	0.0151	0.9179	0.9829
3	153	1	0	0.9560	0.0163	0.9099	0.9788
4	152	2	0	0.9434	0.0183	0.8940	0.9701
7	150	3	0	0.9245	0.0209	0.8709	0.9564
8	147	1	0	0.9182	0.0217	0.8634	0.9517
9	146	3	2	0.8994	0.0239	0.8410	0.9371
10	141	2	1	0.8866	0.0252	0.8261	0.9270
11	138	1	0	0.8802	0.0258	0.8186	0.9219
12	137	2	4	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
13	131	0	4	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
14	127	0	6	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
15	121	0	3	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
16	118	0	3	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
17	115	0	5	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
18	110	0	5	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
19	105	0	2	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
20	103	0	9	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
21	94	0	7	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
22	87	0	3	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
23	84	0	8	0.8673	0.0270	0.8038	0.9114
24	76	1	7	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034

25	68	0	5	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
26	63	0	10	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
27	53	0	1	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
28	52	0	8	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
29	44	0	5	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
30	39	0	5	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
31	34	0	4	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
32	30	0	7	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
33	23	0	3	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
34	20	0	15	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
35	5	0	2	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
39	3	0	3	0.8559	0.0289	0.7881	0.9034
immigrants							
1	82	8	0	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
2	74	0	3	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
3	71	0	4	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
4	67	0	7	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
5	60	0	10	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
6	50	0	9	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
7	41	0	9	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
8	32	0	3	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
9	29	0	3	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
10	26	0	2	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
11	24	0	2	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
12	22	0	1	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
14	21	0	1	0.9024	0.0328	0.8144	0.9500
15	20	1	3	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332
17	16	0	2	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332
18	14	0	1	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332
19	13	0	2	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332
20	11	0	5	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332
21	6	0	1	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332
24	5	0	1	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332
25	4	0	1	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332
26	3	0	2	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332
28	1	0	1	0.8573	0.0539	0.7099	0.9332

time: anys transcorreguts a partir de l'inici del període de risc establert a l'edat de catorze anys.

9.3. Factors de risc i de resistència en el grup d'estudi

En els models de regressió que hem construït, hem posat a prova l'efecte de quatre grups de variables sobre la probabilitat d'iniciar-se en la prostitució. Un primer grup el formen les variables d'adscripció i les que fan referència a l'origen socioeconòmic de les persones enquestades. Un segon es refereix a les contingències que durant la infància poden haver incidit en la socialització primària de les persones enquestades. El tercer grup fa referència a les situacions que, en la vida adulta, poden empènyer a la prostitució. I el quart i darrer grup es refereix a la relació amb altres formes i altres factors de risc d'exclusió social.

De les variables d'origen, destaca l'efecte de la cohort d'edat en l'estructura de riscos. El model reflecteix que la cohort més jove és la que ha tingut un risc més alt d'entrar en la prostitució, mentre que la cohort d'entre 1966 i 1976 hi ha tingut moltes menys probabilitats. És d'esperar que les prostitutes estrangeres siguin més joves, ja que la seva arribada data de mitjans dels noranta, però més endavant veurem que, si definim el model només per a les dones nascudes a l'Estat espanyol, també són les cohorts més joves les que presenten un risc més alt.

No hem pogut establir cap relació entre el nivell d'estudis dels pares i la probabilitat d'exercir la prostitució. Tampoc no hi ha una relació entre l'exclusió educativa de les persones enquestades i el treball sexual, entenent per exclusió educativa no arribar a assolir una titulació oficial en l'educació. Sembla, doncs, que l'origen de classe no és determinant entre les dones de la mostra i no disposem de dades que ens permetin saber si el capital social, la capacitació acadèmica i la capacitació professional sí que incideixen a l'hora de recórrer a la prostitució com a font d'ingressos. Si atenem a indicadors que ens orientin sobre la relació de les enquestades amb les institucions educatives, confirmem que una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres incrementa el risc d'entrar en la prostitució.

Taula 9.2. Haver exercit la prostitució segons si ha tingut mala relació amb els pares o tutors

Prostitució	Relació conflictiva amb pares o tutors		Total
	No	Sí	
No	317	88	405
%	78,27	21,73	100,00
Sí	24	18	42
%	57,14	42,86	100,00
Total	341	106	447
%	76,29	23,71	100,00

Pearson chi2(1) = 9.3907 Pr = 0.002

La relació conflictiva amb els pares, però, és un factor de risc important. Hem identificat una associació significativa entre haver expressat tenir una relació dolenta o molt dolenta amb algun dels adults de la llar i haver realitzat treball sexual. Alhora, i sense que es tracti de fenòmens excloents, haver crescut sense mare fins als catorze anys també constitueix un factor de risc per a les autòctones (taula 8.4), però no per a les estrangeres, ja que en estimar el model per a nacionals i estrangeres juntes, la variable "créixer sense mare" perd la significació. Les relacions de parella i l'entorn familiar en la joventut i en la vida adulta també han resultat significatives en els models que hem construït. D'acord amb les línies teòriques que expliquen la prostitució com a resposta a situacions de necessitat econòmica, constatem que entre les persones enquestades haver patit una ruptura de parella suposa un increment del risc d'entrar a la prostitució durant l'any següent a aquesta ruptura. Alhora, tenir un fill hi té un efecte protector, mentre que tenir-ne dos no sembla exercir-hi cap efecte, i tenir-ne tres, tot i no tenir una relació clarament significativa, tendeix a ser un factor de risc.

El fet que una ruptura pugui generar una situació de precarietat que porti al treball sexual no significa que viure en parella sigui un factor de protecció. De fet, el model ens il·lustra que hi ha dues vies d'entrada a la prostitució: la resultant de la necessitat econòmica derivada d'una ruptura de la convivència i la que s'esdevé de la pressió exercida per la pròpia parella. Entre les dones de la mostra nascudes a l'Estat espanyol, tenir una relació de parella amb cohabitació té una associació positiva amb les probabilitats d'exercir la prostitució. Segons professionals que presten assistència a les prostitutes del carrer, aquesta parella que indueix a la prostitució és, en la majoria de casos, la que esdevé el seu proxeneta.

A l'enquesta es va incloure una pregunta al final de la secció dedicada al treball remunerat en la qual es demanava a les persones enquestades si algun cop havien realitzat alguna activitat remunerada contra la seva voluntat per temor de ser agredides o castigades per algú. Una part de la prostitució forçada està protagonitzada per persones autòctones que reben pressions per part d'algú del seu entorn perquè aconseguir ingressos per aquesta via. De les disset persones enquestades que han manifestat haver realitzat alguna activitat remunerada de manera obligada, sis han expressat que aquesta activitat era el treball sexual, mentre que les altres onze han fet esment d'activitats molt diverses: des de feines imposades en el pas per l'Exèrcit fins a la venda ambulat. Tot i que el nombre no és molt elevat, donada la mida del grup estudiat, la variable "haver treballat contra la pròpia voluntat" esdevé significativa i amb un impacte extraordinari, especialment entre les dones autòctones.

Existeix una altra part de la prostitució forçada que està fortament vinculada a processos migratoris irregulars i a màfies a través d'enganys i contracció de deutes. La majoria de les dones que viuen aquestes situacions amb les quals han contactat les entitats de Ciutat Vella són romaneses i procedeixen de la mateixa

zona geogràfica. Aquestes dones, però, tenen contacte amb les entitats d'una manera esporàdica i la persecució policial dificulta una continuïtat en l'atenció. No obstant això, les professionals de les mateixes entitats afirmen que habitualment hi ha algú de l'entorn més proper vinculat a les màfies i al procés d'engany. La prostitució forçada, a més de ser una activitat delictiva, constitueix una situació d'exclusió i desprotecció extrema per a les persones explotades per les màfies proxenetes.

A la nostra mostra, el consum d'heroïna té una relació significativa i molt intensa amb el treball sexual. Hi ha estudis que posen en dubte la relació causa-efecte entre les drogodependències i la prostitució i afirmen que entre les prostitutes que consumeixen substàncies il·legals és tan freqüent el consum previ a la prostitució com la prostitució prèvia al consum (Melrose *et al.*, 1999). L'enquesta longitudinal ens permet establir les correlacions entre variables atenent la successió cronològica dels esdeveniments i en el nostre grup d'estudi hi ha una correlació significativa i molt intensa entre el consum d'heroïna i el treball sexual, de manera que l'esdeveniment "haver patit dependència de l'heroïna" és previ a l'exercici de la prostitució. Per contra, no és significatiu l'efecte del consum de cocaïna.

Taula 9.3. Regressió logística de l'entrada a la prostitució. Dones

Logistic regression	Number of obs	=	3251			
	Wald chi2(28)	=	191.38			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -102.77213	Pseudo R2	=	0.3970			
(Std. Err. adjusted for 201 clusters in Id)						
prosti11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	.8015305	.0415559	-4.27	0.000	.724084	.8872606
immigra	.5150593	.4634865	-0.74	0.461	.0882849	3.004886
_lcohort_2	.1666174	.1334418	-2.24	0.025	.034674	.8006395
_lcohort_3	4.220623	3.009572	2.02	0.043	1.043316	17.07408
t_marsol	1.071549	.0852736	0.87	0.385	.9167975	1.252421
t_centre	.8179445	.192766	-0.85	0.394	.5153711	1.298158
t_intern	1.004916	.2417842	0.02	0.984	.6270893	1.610386
contravol	430.2668	367.4902	7.10	0.000	80.67295	2294.815
relprobtutor	2.494311	1.293954	1.76	0.078	.9023593	6.8948
relprobmes~e	6.41867	4.448614	2.68	0.007	1.650058	24.96841
gana_inf	.5132175	.3051896	-1.12	0.262	.1600024	1.646177
religio	.152269	.160852	-1.78	0.075	.0192057	1.207239
abans6	.1955446	.1347996	-2.37	0.018	.0506368	.7551371
exc_edu	.9729178	.570564	-0.05	0.963	.3082423	3.07086
rob_dro	1.336068	.7753178	0.50	0.618	.4284284	4.166575
no_treball_1	.8956932	.4464717	-0.22	0.825	.3371826	2.379323
_lmalmomen~1	.3746813	.3529756	-1.04	0.297	.059125	2.374393
expert_1	2.74189	4.567036	0.61	0.545	.1047717	71.75564
cocapre	2.444792	1.805563	1.21	0.226	.574911	10.39641
heroinapre	15.2365	13.70835	3.03	0.002	2.612493	88.86185
pitjor_1	.5937807	.4183163	-0.74	0.459	.149265	2.362079
ruptura_1	7.447318	7.698652	1.94	0.052	.9819101	56.48434
_lnumfills~1	.2631047	.198595	-1.77	0.077	.059928	1.15512
_lnumfills~2	.7070254	.5359718	-0.46	0.647	.1600178	3.123934
_lnumfills~3	3.342857	2.950919	1.37	0.172	.5925386	18.85902
casat	6.575672	4.332183	2.86	0.004	1.807805	23.9182
sensepare	2.285821	2.579898	0.73	0.464	.2502255	20.88108
sensemare	2.791207	3.499909	0.82	0.413	.2390375	32.59254

Variables: *_t*: anys transcorreguts des de l'inici del període de risc; *cohort_1*: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); *cohort_2*: nascut entre 1960 i 1976; *cohort_3*: nascut després de 1976; *immigra*: mostra d'immigrants; *sexe_2*: dona; *t_marsol*: temps viscut només amb la mare abans dels divuit anys; *t_centre*: temps viscut en un centre de menors abans dels divuit anys; *t_intern*: temps viscut en un centre educatiu internat abans dels divuit anys; *relprobtutor*: ha tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o un tutor legal; *relprobmestres*: ha tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres entre els dotze i els setze anys; *ruptura_1*: haver patit una ruptura de parella l'any abans de l'esdeveniment; *pitjor_1*: haver patit la pitjor situació econòmica de la seva vida l'any abans de l'esdeveniment; *ruptura_2*: haver patit una ruptura de parella l'any abans de l'esdeveniment; *agredem*: haver agredit un mestre en alguna ocasió; *abans6*: haver estat escolaritzat abans dels sis anys; *expulsat*: haver estat expulsat d'un centre educatiu en una o més ocasions; *instr_insuf*: no haver assolit cap titulació acadèmica; *gana_inf*: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; *religio*: haver realitzat activitats religioses dirigides per un adult entre els dotze i els setze anys; *heroinapre*: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; *num_fills_0*: no ha tingut fills (Cat. Ref.); *num_fills_1*: ha tingut un fill; *num_fills_2*: ha tingut dos fills; *num_fills_3*: ha tingut tres fills o més; *casat*: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment; *sensepare*: va créixer sense pare abans dels catorze anys.

En els models apareixen dos factors de protecció rellevants relatius a la primera infància i a l'adolescència. En primer lloc, es repeteix el paper preventiu de l'escolarització prèvia als sis anys. Davant la possibilitat que aquest efecte es derivi d'un efecte selecció de les persones enquestades, hem plantejat un segon model de regressió probit bivariada amb dues equacions. La primera estima la probabilitat d'entrar a la presó; la segona, l'estructura de probabilitats d'haver estat escolaritzat abans dels sis anys introduint algunes variables que, si es donen en el període dels sis primers anys d'edat, podrien ser causants d'endogeneïtat. Els resultats (taula 9.4) mostren que l'endogeneïtat estimada no és gaire elevada (valor de ρ) i, a més, no és estadísticament significativa ($\chi^2(1) = 0,077$).

Taula 9.4. Regressió probit bivariada d'entrar a la prostitució i preescolar aparentment no relacionades

Log pseudolikelihood = -1854.4509		Prob > chi2		=		0.0000
				(Std. Err. adjusted for 202 clusters in Id)		
<i>_d</i>	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
<i>_t</i>	-.0184943	.0175227	-1.06	0.291	-.0528382	.0158496
<i>immigra</i>	.625753	.3312889	1.89	0.059	-.0235612	1.275067
<i>_lcohort_2</i>	.5959535	.3251489	1.83	0.067	-.0413267	1.233234
<i>_lcohort_3</i>	1.40019	.3531959	3.96	0.000	.7079389	2.092441
<i>t_marsol</i>	-.023047	.0266012	-0.87	0.386	-.0751844	.0290905
<i>t_centre</i>	.0768161	.0407653	1.88	0.060	-.0030824	.1567146
<i>t_intern</i>	-.4340473	.1392153	-3.12	0.002	-.7069043	-.1611904
<i>contravol</i>	-1.08724	.6747736	-1.61	0.107	-2.409772	.2352917
<i>relprobtutor</i>	-.0526709	.1841705	-0.29	0.775	-.4136385	.3082966
<i>relprobmestres</i>	.000517	.2546836	0.00	0.998	-.4986537	.4996876
<i>gana_inf</i>	.0146004	.1796342	0.08	0.935	-.3374761	.3666768
<i>religio</i>	.2458767	.1746787	1.41	0.159	-.0964872	.5882406
<i>abans6</i>	-.189611	.3827094	-0.50	0.620	-.9397077	.5604856
<i>exc_edu</i>	.1989061	.2176918	0.91	0.361	-.2277619	.6255741
<i>rob_dro</i>	1.147932	.2180355	5.26	0.000	.72059	1.575273
<i>no_treball_1</i>	.1047925	.1692572	0.62	0.536	-.2269455	.4365306
<i>_lmalmomen~1</i>	.1858908	.2579466	0.72	0.471	-.3196751	.6914568
<i>expert_1</i>	-.3411338	.3394068	-1.01	0.315	-1.006359	.3240913

_lmalXexpe~1	.1170877	.4793753	0.24	0.807	-.8224706	1.056646
cocapre	1.069534	.2459279	4.35	0.000	.5875238	1.551543
heroinapre	-.0425759	.2844313	-0.15	0.881	-.6000509	.5148992
pitjor_1	-.091525	.2096329	-0.44	0.662	-.5023978	.3193479
ruptura_1	-.1816952	.2279962	-0.80	0.425	-.6285595	.2651691
_lnumfills~1	.6354791	.2416723	2.63	0.009	.1618101	1.109148
_lnumfills~2	.5816867	.2556762	2.28	0.023	.0805706	1.082803
_lnumfills~3	.5874546	.3375229	1.74	0.082	-.0740782	1.248987
casat	-.3513283	.2095623	-1.68	0.094	-.7620629	.0594063
sensepare	.1377856	.2989527	0.46	0.645	-.4481509	.7237221
sensemare	-.1000131	.3561148	-0.28	0.779	-.7979852	.597959
_cons	-3.390234	.5301714	-6.39	0.000	-4.429351	-2.351117
abans6						
_lcohort_2	.2298804	.2723603	0.84	0.399	-.3039361	.7636968
_lcohort_3	.3959043	.389213	1.02	0.309	-.3669392	1.158748
immigra	-1.592719	.2785948	-5.72	0.000	-2.138755	-1.046683
gana_inf	-.562029	.2933115	-1.92	0.055	-1.136909	.0128509
_lestudmar~2	.5442486	.3522405	1.55	0.122	-.1461302	1.234627
_lestudmar~3	.0710726	.3153204	0.23	0.822	-.5469441	.6890893
_lestudmar~4	-1.115989	.6280046	-1.78	0.076	-2.346856	.1148772
paresbio6	-.7111919	.3591897	-1.98	0.048	-1.415191	-.007193
t_marsol6	-.0639707	.1206769	-0.53	0.596	-.3004931	.1725516
t_paresol6	2.504598	.2111792	11.86	0.000	2.090694	2.918502
t_centre6	1.847871	.1459506	12.66	0.000	1.561813	2.133929
t_intern6	1.794667	.1785283	10.05	0.000	1.444758	2.144576
_cons	1.39389	.3976828	3.51	0.000	.6144464	2.173334
/athrho	.0667973	.2396303	0.28	0.780	-.4028695	.5364641
rho	.0666981	.2385643	-.3824016	.4903067		

Wald test of rho = 0: $\chi^2(1) = .077702$ Prob > $\chi^2 = 0.7804$

Variables: *t*: anys transcorreguts des de l'inici del període de risc; *cohort_1*: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); *cohort_2*: nascut entre 1960 i 1976; *cohort_3*: nascut després de 1976; *immigra*: mostra d'immigrants; *sexe_2*: dona; *t_marsol*: temps viscut només amb la mare abans dels divuit anys; *t_centre*: temps viscut en un centre de menors abans dels divuit anys; *t_intern*: temps viscut en un centre educatiu internat abans dels divuit anys; *relprobtutor*: ha tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o un tutor legal; *relprobmestres*: ha tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres entre els dotze i els setze anys; *ruptura_1*: haver patit una ruptura de parella l'any abans de l'esdeveniment; *pitjor_1*: haver patit la pitjor situació econòmica de la seva vida l'any abans de l'esdeveniment; *ruptura_2*: haver patit una ruptura de parella l'any abans de l'esdeveniment; *agredem*: haver agredit un mestre en alguna ocasió; *abans6*: haver estat escolaritzat abans dels sis anys; *expulsat*: haver estat expulsat d'un centre educatiu en una o més ocasions; *instr_insuf*: no haver assolit cap titulació acadèmica; *gana_inf*: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; *religio*: haver realitzat activitats religioses dirigides per un adult entre els dotze i els setze anys; *heroinapre*: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; *num_fills_0*: no ha tingut fills (Cat. Ref.); *num_fills_1*: ha tingut un fill; *num_fills_2*: ha tingut dos fills; *num_fills_3*: ha tingut tres fills o més; *casat*: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment; *sensepare*: va créixer sense pare abans dels catorze anys; *estudmare_2*: la mare ha completat els estudis obligatoris; *estudmare_3*: la mare ha completat estudis secundaris o professionals; *estudmare_4*: la mare ha completat estudis universitaris; *paresbio6*: va viure amb els pares biològics almenys fins als sis anys d'edat; *t_marsol6*: temps que ha viscut amb la mare sola fins als sis anys; *t_paresol6*: temps que ha viscut amb el pare sol fins als sis anys; *t_adopt6*: temps viscut amb una família adoptiva fins als sis anys d'edat; *t_centre6*: temps viscut en un centre de menors fins als sis anys d'edat; *t_intern6*: temps viscut en un internat fins als sis anys d'edat.

El segon factor protector és el fet d'haver realitzat activitats religioses dirigides per un adult entre els dotze i els setze anys (variable "religió"). És raonable pensar que la realització d'activitats religioses en el marc moral i simbòlic de qualsevol de les religions majoritàries incideix sobre el sistema de valors de les persones i qualifica d'activitat fortament reprovable el treball sexual.

Les diferències entre les dones autòctones i les estrangeres

El reduït nombre de dones estrangeres que es dediquen a la prostitució al qual hem tingut accés dificulta la construcció d'un model de regressió en el qual només s'inclogui aquesta submostra. Sí que podem elaborar un model de regressió amb les mateixes variables que l'anterior i aplicar-lo a la submostra de dones autòctones per veure quines variables guanyen significació i capacitat explicativa i quines en perden.

Si en el conjunt de les dones enquestades el factor cohort era significatiu, en el cas de les dones autòctones l'època de naixement no canvia la distribució de probabilitats de dedicar-se a la prostitució. Així doncs, no s'ha produït un increment d'aquesta activitat entre les dones en situació d'exclusió, sinó que les estrangeres no hi han arribat fins ben entrats els noranta i, per tant, es tracta de dones més joves.

La mala relació amb pares i mestres és un factor explicatiu que guanya en importància quan excloem les dones estrangeres del model de regressió. Succeeix el mateix amb la variable "haver crescut sense mare fins als catorze anys". Tot sembla indicar, doncs, que les variables associades a l'entorn durant la infància tenen un efecte més important entre les autòctones que entre les dones estrangeres. La diversitat en el context d'origen de les estrangeres debilita qualsevol anàlisi de la incidència d'aquests factors vinculats a la infància. El fet que el nombre de fills incrementi el risc en el conjunt de la mostra i que no tingui un efecte significatiu en el model referit a les espanyoles reforça la idea que les treballadores sexuals estrangeres cerquen un nivell d'ingressos que els permeti fer front a les càrregues familiars o enviar remeses al seu país d'origen per a la criança dels seus fills (Gregorio i Ramírez, 2000).

La prostitució de les dones autòctones i la de les dones immigrants responen, doncs, a fenòmens socials diferents. Les dones que es dediquen al treball sexual i provenen d'un procés migratori, malgrat la diversitat pel que fa als seus orígens, tenen en comú que estan molt marcades per la necessitat econòmica i el recurs a la prostitució com a via d'ingressos per a la pròpia subsistència i per a l'enviament de remeses (Camona, 2000). Alhora, l'exercici de la prostitució potencia l'exclusió social a la qual s'enfronten a causa de l'estigmatització de l'activitat.

Taula 9.5. Regressió logística de l'entrada a la prostitució. Dones nascudes a l'Estat espanyol

Logistic regression	Number of obs	=	2801			
	Wald chi2(27)	=	347.60			
	Prob > chi2	=	0.0000			
Log pseudolikelihood = -65.155746	Pseudo R2	=	0.4931			
(Std. Err. adjusted for 136 clusters in Id)						
prosti11	Odds Ratio	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
_t	.7697421	.0511008	-3.94	0.000	.6758286	.8767057
_lcohort_2	.0577916	.0700494	-2.35	0.019	.0053718	.6217397
_lcohort_3	2.409267	2.126593	1.00	0.319	.4271232	13.58992
t_marsol	1.102694	.0917114	1.18	0.240	.9368288	1.297925
t_centre	.8115756	.178693	-0.95	0.343	.527122	1.24953
t_intern	.8801215	.2051471	-0.55	0.584	.5573609	1.389789
contravol	1886.403	1858.957	7.65	0.000	273.412	13015.22
relprobtutor	3.605862	2.158055	2.14	0.032	1.115778	11.65308
relprobmes~e	16.89254	12.66574	3.77	0.000	3.885782	73.43643
gana_inf	.2699952	.2654741	-1.33	0.183	.0393014	1.85483
religio	.1187553	.1163073	-2.18	0.030	.017418	.8096705
abans6	.1204118	.0983539	-2.59	0.010	.0242883	.5969547
exc_edu	1.560978	1.256913	0.55	0.580	.3221086	7.564696
rob_dro	1.806368	1.177942	0.91	0.365	.5031914	6.484539
no_treball_1	1.087476	.6972217	0.13	0.896	.3095155	3.820823
_lmalmomen~1	.3022418	.3694918	-0.98	0.328	.0275269	3.318576
expert_1	25.9448	37.86553	2.23	0.026	1.485084	453.2621
cocapre	2.804538	2.438141	1.19	0.236	.5103456	15.41197
heroinapre	20.23799	22.17161	2.75	0.006	2.363949	173.2592
pitjor_1	.3676485	.4227679	-0.87	0.384	.0386025	3.501467
ruptura_1	38.19556	42.67486	3.26	0.001	4.275518	341.2221
_lnumfills~1	.3095982	.2724043	-1.33	0.183	.0551895	1.736761
_lnumfills~2	.6062869	.5554046	-0.55	0.585	.1006731	3.651263
_lnumfills~3	2.021911	2.299911	0.62	0.536	.2175333	18.7931
casat	14.27118	8.428454	4.50	0.000	4.484835	45.41228
sensepare	2.066733	2.279493	0.66	0.510	.2379336	17.952
sensemare	21.62011	25.32155	2.62	0.009	2.177348	214.6783

Variables: _t: anys transcorreguts des de l'inici del període de risc; cohort_1: nascut abans de 1960 (Cat. Ref.); cohort_2: nascut entre 1960 i 1976; cohort_3: nascut després de 1976; immigra: mostra d'immigrants; sexe_2: dona; t_marsol: temps viscut només amb la mare abans dels divuit anys; t_centre: temps viscut en un centre de menors abans dels divuit anys; t_intern: temps viscut en un centre educatiu internat abans dels divuit anys; relprobtutor: ha tingut una relació dolenta o molt dolenta amb el pare, la mare o un tutor legal; relprobmes~e: ha tingut una relació dolenta o molt dolenta amb els mestres entre els dotze i els setze anys; ruptura_1: haver patit una ruptura de parella l'any abans de l'esdeveniment; pitjor_1: haver patit la pitjor situació econòmica de la seva vida l'any abans de l'esdeveniment; ruptura_1: haver patit una ruptura de parella l'any abans de l'esdeveniment; agrede: haver agredit un mestre en alguna ocasió; abans6: haver estat escolaritzat abans dels sis anys; expulsat: haver estat expulsat d'un centre educatiu en una o més ocasions; instr_insuf: no haver assolit cap titulació acadèmica; gana_inf: haver passat un període d'escassetat econòmica que no permetés fer tres àpats diaris durant la infància; religio: haver realitzat activitats religioses dirigides per un adult entre els dotze i els setze anys; heroinapre: haver tingut un consum excessiu d'heroïna prèviament a l'esdeveniment; num_fills_0: no ha tingut fills (Cat. Ref.); num_fills_1: ha tingut un fill; num_fills_2: ha tingut dos fills; num_fills_3: ha tingut tres fills o més; casat: té una relació de parella amb cohabitació en el moment de l'esdeveniment; sensepare: va créixer sense pare abans dels catorze anys.

10

Conclusions

Conclusions

La recerca que presentem en aquest informe pretén analitzar els itineraris que duen a l'exclusió social prenent com a objecte d'estudi les persones que mai, o gairebé mai, no apareixen en les enquestes més comunes i que són les més castigades pels efectes dels processos d'exclusió. Són les persones que compleixen penes de reclusió penitenciària, les que viuen al carrer, les que tenen poques persones o ningú a qui demanar ajuda, i les que necessiten els subsidis públics i la beneficència privada per subsistir en condicions extremadament precàries.

La nostra estratègia per accedir a aquestes persones ha estat la de comptar amb la col·laboració de moltes entitats públiques i privades que donen assistència a persones en situació d'exclusió extrema a la ciutat de Barcelona, les quals ens han ajudat d'una manera desinteressada a localitzar persones que podien ser entrevistades. D'aquestes persones hem reconstruït els itineraris d'exclusió social al llarg del curs de la seva vida mitjançant un qüestionari molt complex on hem registrat els esdeveniments que han succeït a la seva vida des que eren infants fins a l'edat actual. I tot això ho hem dut a terme tenint en compte dimensions tan variades com l'estat de salut, la formació adquirida, les ocupacions laborals exercides, els habitatges on han residit i les relacions familiars.

Han respost l'enquesta un total de 447 persones en dues etapes. En la primera, iniciada a l'octubre del 2007 i finalitzada al maig del 2008, es van enquestar les 348 persones que formen part del grup d'estudi i que són ateses per entitats (públiques i privades) d'assistència social de la ciutat de Barcelona. En la segona, entre el juny i el novembre del 2008, s'ha enquestat una mostra aleatòria de ciutadans i ciutadanes de Barcelona, a fi de disposar d'un grup de control. En aquest informe, les persones del primer grup han estat anomenades persones excloses i el grup està dividit en parts quasi iguals entre persones autòctones i immigrants. Les persones del segon grup, que són totes autòctones, han estat anomenades grup de control o persones integrades. Tots dos grups tenen una mateixa proporció d'homes i de dones d'edats compreses entre els 25 i els 50 anys. Les raons d'aquesta selecció etària i les limitacions pràctiques que han impossibilitat disposar d'un grup control de persones immigrants són explicades en la "Introducció" d'aquest informe.

Les conclusions del treball es presenten de la manera següent. Primer oferim un sumari de cada capítol on cada dimensió estudiada de l'exclusió social és resumida indicant els factors que les nostres estimacions associen al risc d'exclusió en aquesta dimensió. En la majoria de casos obviem comentar els resultats dels factors que no són estadísticament significatius, però això no vol dir que els factors no comentats no puguin tenir cap efecte en el risc d'exclusió social. És possible que si la mostra hagués estat més àmplia o si s'hagués fet una especificació diferent dels models utilitzats, aquests darrers factors també haurien tingut, en alguns casos, una significació més gran. Convidem les persones interessades en un àmbit concret de l'exclusió social que llegeixin amb deteniment els capítols del seu interès, on trobaran una informació més completa dels fonaments teòrics utilitzats en la construcció dels models estadístics i uns resultats molt més detallats.

La segona part de les conclusions tracta un per un tots els factors més rellevants i analitza quins són els seus efectes, tant directes com indirectes, en les diferents dimensions de l'exclusió social. Aquí, la presentació es fa oferint els principals factors de risc en dues fases cabdals del cicle vital: la infància i l'adolescència, i la transició a la vida adulta, i es complementa amb un comentari dels efectes que tenen l'estat de salut, algunes conductes de risc, i dues posicions socials basades en l'estatus que són molt importants en el procés d'exclusió: la condició d'immigrant i el gènere.

Finalment, oferim els resultats d'un exercici d'aproximació als costos i beneficis que tindria una política preventiva de l'exclusió social i fem un seguit de propostes que pensem que haurien de ser tingudes en compte a l'hora d'elaborar les polítiques socials.

10.1. Sumari de les diferents dimensions estudiades

Manca de formació

La gran línia divisòria que actualment marca l'exclusió del sistema educatiu se situa entre els individus que continuen estudiant voluntàriament un cop acabats els estudis obligatoris i els individus que no ho fan; poc importa si en acabar els estudis obligatoris han obtingut o no la titulació corresponent. Certament, el risc d'exclusió no és ben bé el mateix per a les persones que no han anat mai a escola o que hi han anat sense obtenir la titulació corresponent, que per a les persones que com a mínim han obtingut l'acreditació que han seguit amb aprofitament l'ensenyament bàsic. Qui no té cap titulació té més dificultats d'inserció laboral, però a l'hora de valorar el risc d'abandonar el mercat laboral o de ser-ne expulsat, un cop han començat a treballar, no hi ha diferències entre els uns i els altres. A més, en les nostres estimacions hem trobat que els factors associats al fet d'abandonar els estudis un cop aconseguida l'educació bàsica i els factors associats al fet d'acabar aquesta etapa sense la titulació corresponent, o al fet de no haver anat mai a escola, són pràcticament els mateixos.

Un dels trets més distintius de les persones excloses que són ateses per les entitats socials de la mostra és el baix nivell educatiu que tenen, especialment les persones autòctones, ja que els immigrants gaudeixen d'una formació mitjana més elevada. El baix nivell formatiu d'aquestes persones és el resultat de dues dinàmiques que, en alguns casos, poden ser complementàries. D'una banda, un procés de mobilitat intergeneracional descendent que hauríem d'atribuir a factors personals i a les condicions en què alguns individus han estat socialitzats en la infància, que els han impedit reproduir el mateix estatus educatiu adquirit pels seus pares.

D'altra banda, un clar procés d'herència social, segons el qual, els fills de famílies amb un nivell formatiu molt baix no han trobat prou suport per deixar anar aquest llast i ascendir en l'escala de les titulacions acadèmiques.

A més de l'origen social, les condicions de vida precàries, mesurades pel fet de passar gana en la infància i el nombre de germans, expliquen el baix progrés escolar, com també el fet que l'individu hagi viscut la seva infància en famílies amb estructures no convencionals. Entre les variables conductuals que mostren una associació negativa amb el rendiment escolar, hi figuren la manca d'adhesió als valors i objectius de l'escola, sobretot quan aquesta desafecció comporta un grau d'inadaptació tan alt que acaba amb una expulsió del centre educatiu. La implicació del menor en les normes i els objectius de l'escola ha estat un bon predictor del rendiment escolar, amb independència del seu origen social. Els escolars que feien deures a casa han reduït en un 50 % el risc de fracàs escolar, i en un 75 % el risc d'abandonar els estudis un cop acabat l'ensenyament bàsic.

Ara bé, cap d'aquests factors té una força superior a l'efecte de l'herència social. Una de les conclusions més clares d'aquesta recerca és l'enorme pes que ha tingut l'origen de classe en el rendiment educatiu dels individus que ara es troben en situació d'exclusió. A tall d'exemple, recordem que més del 50 % de les persones autòctones ateses per les entitats socials de la mostra provenen de famílies en què el pare no tenia cap mena de titulació escolar.

Com a factor de resistència a l'exclusió educativa, hem detectat l'efecte preventiu que té la preescolarització en el fracàs escolar. Iniciar l'escolarització abans dels 6 anys d'edat no solament redueix el risc de fracàs escolar, sinó que augmenta les possibilitats que l'individu millori la seva formació al llarg de la seva vida.

Mercat laboral

La inserció laboral ha estat molt lenta entre les persones que no van obtenir cap credencial educativa¹, i aquestes dificultats han anat augmentant cada cop més, de manera que cada nova cohort demogràfica té una necessitat més gran de progressar en els estudis per tal de poder entrar en el mercat de treball. Un cop obtinguda la primera feina, aconseguir una feina estable també ha estat condicionat pel nivell d'estudis, i les persones sense estudis són les que més han patit la precarietat laboral.

1. Aquest fenomen és encara més intens si ens fixem només en les dones enquestades.

En general, les persones excloses tenen en comú una formació escolar deficient i el fet d'haver patit una elevada precarietat laboral, agreujada amb la introducció dels contractes temporals. Però amb independència del grau de formació, en el grup de persones ateses per les entitats socials de la mostra, els individus que més dificultats han tingut d'inserció laboral han estat els homes immigrants i les dones autòctones. Les dones immigrants han mostrat una capacitat d'inserció laboral no gaire diferent de la de les dones autòctones integrades.

A banda de l'efecte atribuïble al gènere, la migració i les credencials educatives, i de l'efecte del moment històric del país on els entrevistats van entrar en el mercat de treball, hi ha també altres factors rellevants que expliquen l'exclusió del mercat de treball dels individus de la mostra:

- Entre les persones nascudes a Espanya, tenir problemes greus de dependència de la cocaïna o l'heroïna abans de tenir la primera feina redueix les possibilitats de trobar-la; també ho dificulta el fet que l'individu hagi patit un episodi de dormir al carrer.
- Haver format una família a una edat molt primerenca abans de tenir la primera feina està associat al risc de no trobar feina quan es tenen fills o quan es produeix una ruptura de la convivència en parella.
- En el cas de les persones d'origen estranger, la principal dificultat per inserir-se en el mercat laboral l'han tingut els homes, i també les dones que han vingut al país sense conèixer-hi ningú. Cal tenir present que, entre les persones enquestades, el fet d'arribar al país sense tenir-hi cap persona coneguda i cap suport social està molt associat a haver tingut problemes a l'escola quan eren petits i a les activitats delictives a Espanya (vegeu el capítol sobre la delinqüència).

Un cop ja es treballa, les persones excloses que actualment són ateses per les entitats socials de la mostra tenen en comú haver deixat la feina al cap de poc temps, ja que la majoria no ha arribat a períodes d'ocupació continuada superiors als deu anys². No tenir cap titulació acadèmica, o tenir només l'educació bàsica, explica aquesta precarietat que, en bona mesura, també està relacionada amb les dificultats per accedir a contractes indefinits. A aquesta dificultat derivada de la poca formació s'afegeixen els problemes de dependència severa de l'alcohol, haver tingut un episodi de dormir al carrer i, sobretot, l'activitat delictiva com a factors de risc molt significatius a l'hora de predir les probabilitats de la desocupació de llarga durada. Controlades totes aquestes situacions, els immigrants exclosos tenen un risc de passar d'una feina remunerada a la desocupació de llarga durada que fins i tot és més gran que el que tenen els exclosos autòctons.

Les probabilitats de tornar a treballar, un cop s'ha abandonat el mercat de treball per un període d'un any o més, són més reduïdes per a les dones casades i per a les que tenen cura de persones dependents, però també per als homes i dones que han patit una ruptura de la parella. El retorn a l'activitat laboral està també molt condicionat per l'estat de salut de l'individu i per si ha iniciat un procés de pèrdua de l'habitatge que l'ha conduït a dormir al carrer. Un cop abandonat el mercat de treball, tenir una salut deficient o estar vivint un episodi de dormir al carrer són impediments importants per tornar a treballar.

Entre els que han tornat a treballar, al cap d'un temps molts d'ells han tornat a estar desocupats, per segona vegada, durant un període d'un any o més llarg. El fet de tornar a estar desocupat està associat sobretot a les dificultats que aquestes persones tenen per accedir a contractes indefinits, a les ruptures en la convivència de la parella i als episodis de dormir al carrer, episodis aquests que, com podem comprovar en l'apartat d'habitatge, estan també associats a les ruptures de la convivència en parella. Cal esmentar, però, que el risc de les ruptures de parella com a factor desencadenant de l'exclusió laboral ha afectat més els individus de la mostra aleatòria de ciutadans i ciutadanes de Barcelona. Ara bé, si aquestes persones han tingut el suport de professionals experts quan han passat un mal moment personal, el risc d'exclusió laboral es redueix. Entre les persones ateses per les entitats socials de la mostra, el fet de quedar-se sense feina s'explica sobretot pel mal estat de salut dels individus exclosos, per la dependència de les drogues i per haver ingressat a la

2. Hem de tenir en compte que per la configuració de l'enquesta i per les tècniques estadístiques aplicades, hem considerat els períodes de desocupació laboral quan superaven l'any de durada. Així doncs, perdre una feina i trobar-ne una altra al cap d'uns mesos no seria considerat un trencament de l'activitat laboral.

presó. En aquests casos, si es passa un mal moment personal, la intervenció dels professionals no és un factor determinant per evitar la pèrdua del treball, però en canvi sí que és un factor preventiu entre els individus integrats. En el primer cas, possiblement això hagi estat així perquè quan aquestes persones han demanat ajuda, o quan l'han rebut, estaven ja molt deteriorades i, per tant, la seva inserció laboral es feia més difícil.

Ja hem esmentat que un factor que evita caure en la desocupació de llarga durada és l'obtenció d'una feina estable amb un contracte indefinit. Aquest privilegi, però, no és a l'abast de les persones que no han obtingut credencials educatives superiors a la formació bàsica, i molt menys de les persones que han tingut carreres ocupacionals amb interrupcions degudes a problemes de salut o emocionals, o problemes amb la justícia. No obstant això, els individus que van ser escolaritzats abans dels 6 anys d'edat mostren una major propensió a obtenir ocupacions estables amb independència dels seus estudis.

Formació i ruptura de famílies

Els individus exclosos es caracteritzen per tenir un procés de transició a la vida adulta molt polaritzat. D'una banda, la majoria abandonen la llar paterna i comencen a viure en parella quan encara són molt joves. Tot fa pensar que una part dels exclosos, tant si són immigrants com autòctons, formen una nova família molt abans que la resta de la població i estan disposats a dur-ho a terme en el moment en què tenen una primera feina. Part dels exclosos fins i tot han constituït una nova família abans dels 18 anys d'edat, però la precarietat laboral a què els sotmet la seva baixa formació els situa en una posició d'elevat risc de perdre la feina; a més, això provoca que també hi hagi risc d'exclusió social per als seus fills.

En l'altre extrem, les dificultats per entrar en el mercat laboral impedeixen que molts homes puguin formar una nova família. Així, mentre que les dones excloses han iniciat la vida en parella sent molt joves (a l'edat dels 35 anys, a penes quedava un 12 % de dones que mai no haguessin estat casades o vivint en cohabitació), els homes exclosos han trigat molt més a arribar al matrimoni o a tenir una parella i un de cada tres a l'edat de 45 anys encara estava solter i mai no havia conviscut en parella. La precarietat laboral que pateixen sembla que és la causa principal que els impedeix formar una nova família. Els exclosos autòctons i immigrants, a més de tenir en comú un mateix ritme de creació de noves famílies, comparteixen també un mateix ritme de ruptures de la convivència en parella. No tenir una ocupació remunerada, patir problemes de dependència greu de l'heroïna o la cocaïna, i haver de tenir cura d'una persona malalta o greument dependent sembla que són factors associats a aquestes ruptures de la convivència. Aquestes dades conviden a fer una reflexió sobre la relació entre el gènere, els models de família i l'exclusió social, reflexió que demana aprofundir la investigació en aquest camp.

El fet que les dones de la mostra ateses per les entitats socials en situació d'exclusió severa siguin majoritàriament mares, mentre que la majoria dels homes estan sols i no han tingut mai cap fill, ens permet inferir que una part de l'exclusió social podria estar associada a la coincidència de la precarietat laboral, per una banda, i, per l'altra, al sosteniment d'un model de família entre els estrats socials més baixos que està en declivi en la majoria de la nostra societat i, sobretot, entre les classes socials més benestants.

Casar-se sent molt jove i tenir una maternitat primerenca junt amb la precarietat laboral associada a l'abandonament dels estudis seria, doncs, una combinació que incrementaria molt el risc de pobresa i d'exclusió social. D'altra banda, els homes tindrien menys oportunitats de sostenir aquest model, a causa dels seus precaris recursos, cosa que els condemna, a molts d'ells, al celibat i a no formar un nucli familiar amb descendència. No és estrany, doncs, que la majoria de persones sense sostre siguin homes, perquè ja hem vist la importància que té disposar d'una xarxa social de suport per evitar la cronificació d'aquesta situació. Alguns homes amb pocs estudis són exclosos de la possibilitat de formar una nova família, i en aquestes circumstàncies qualsevol contrarietat greu a la vida augmenta molt el risc d'exclusió en uns altres àmbits.

Una segona reflexió que podem inferir d'aquestes dades és que la intervenció preventiva dels serveis socials, en sentit ampli, per perllongar el període d'estudis i retardar la formació de noves famílies entre els adolescents i per garantir el benestar dels seus fills esdevé una fita que hauria de ser tinguda en compte per les autoritats públiques. Així mateix, també és necessària una xarxa de suport més gran i més accessible per a les persones amb problemes; aquesta xarxa de suport podria ajudar que no es produïssin ruptures de parella que són evitables si els problemes es resolen, cosa que ajudaria a prevenir les conseqüències negatives que una ruptura de parella pot tenir en la inserció laboral i en el risc d'acabar sent una persona sense sostre.

La dedicació a tenir cura d'una persona malalta o dependent apareix com una situació que pot dificultar la formació i el sosteniment de noves famílies. Les persones que tenen cura d'una persona dependent tenen dificultats de constituir una nova família si estan solteres i, si estan ja casades, sembla que podrien tenir un risc relatiu que el seu matrimoni se'n ressentí i que això tingui com a conseqüència una ruptura de la convivència. Les polítiques encaminades a donar suport a les cuidadores i cuidadors de persones dependents, a més d'oferir beneficis i millores de la qualitat de vida de les famílies, poden exercir també un rol preventiu i poden reduir el risc d'exclusió social.

Les persones sense sostre

La investigació duta a terme en aquest àmbit ens il·lustra que els exclosos entrevistats han tingut una relació amb l'habitatge diferent de la que han tingut les persones de la mostra aleatòria de la ciutat. Un tret distintiu ha estat la dificultat per accedir a un habitatge en règim de propietat, i és important tenir present que, un cop pagat, tenir la propietat d'un habitatge és, segons les nostres estimacions, una garantia contra el risc d'esdevenir una persona sense sostre.

Entre les causes que expliquen aquesta situació, cal destacar l'augment de preus en el mercat de l'habitatge i l'enorme pes de l'herència social. A més, un tempo relativament prematur de transició a la vida adulta, més freqüent entre els joves amb una formació baixa, i la manca de recursos propis a causa de les baixes qualificacions educatives que dificulten una ocupació estable i ben remunerada, redueixen les possibilitats d'accedir a un habitatge en propietat. A la vegada, la manca de recursos propis i la pobresa patrimonial de les famílies d'origen explicarien que alguns individus amb una formació baixa encara estiguessin vivint a la llar paterna a una edat molt avançada, mentre que la majoria havien fet la transició a la vida adulta quan eren molt joves, motiu pel qual havien residit en pisos de lloguer.

La precarietat laboral, i en menor mesura els problemes de dependència greu de les drogues, els ha empès a haver d'abandonar l'habitatge en una proporció elevadíssima pel fet de no poder pagar el lloguer, proporció que és més elevada entre els que provenen d'unes famílies tan humils que no els poden proporcionar ajudes econòmiques. En alguns casos, aquests individus han optat per tornar a viure amb els pares. D'altres han optat per viure en pensions o rellogats, mentre que els immigrants en dificultats sovint han optat per compartir pis amb altres persones.

La conseqüència més greu de la precarietat de l'habitatge és el fet d'haver de dormir al carrer, i aquest esdeveniment sembla força més freqüent entre els exclosos autòctons que entre els immigrants; ara bé, convé matisar que hi ha dues causes que porten a la condició d'esdevenir una persona sense sostre i que tenen que veure amb problemes diferents segons la fase del cicle vital dels individus. Un primer moment de risc és l'adolescència, i afecta per igual nois i noies. En aquest moment del cicle vital, haver tingut problemes de relació amb els pares, tutors legals o mestres, o haver crescut sense la figura paterna, sembla que són els factors més importants.

Superada aquesta fase, i ja en l'etapa adulta, les situacions de risc més elevades es donen quan un individu ha estat empresonat i surt de la presó, o quan es produeix una ruptura de la vida en parella. En el primer cas, és clar que una política més eficaç de suport a la reinserció dels exinterns podria reduir el risc. En el segon, la situació és més complexa i requereix un estudi més aprofundit dels efectes que té la ruptura de la vida en parella sobre els afectats. No oblidem que, en l'apartat dedicat a analitzar les causes de sortida del mercat de treball per un període superior a un any, la ruptura de la convivència en parella apareix com un predictor de pèrdua de la feina. D'altra banda, és simptomàtic que la majoria de persones que han dormit al carrer siguin homes. Com que la ruptura de parella n'és una de les causes principals, no podem deixar de preguntar-nos en quina mesura aquest efecte és el resultat que, en la majoria de casos, la ruptura de la convivència implica que sigui l'home qui abandona la llar, sobretot si hi ha fills i aquests queden custodiats per la mare. En les condicions de pobresa i precarietat laboral en què han viscut aquestes persones, l'abandonament de la llar pot derivar segurament en un episodi de dormir al carrer que, a la vegada, està associat a perdre la feina, la qual cosa fa probable la cronificació de ser una persona sense sostre.

Una dada interessant que cal considerar és que la majoria d'immigrants que han tingut episodis de dormir al carrer no els han patit just quan acabaven d'arribar al país, la qual cosa va en contra de l'opinió que algunes persones puguin tenir que els immigrants que dormen al carrer ho fan perquè són uns nouvinguts que, per manca de recursos i contactes inicials, no troben un allotjament més digne. Les trajectòries que fan

que els immigrants hagin de dormir al carrer són semblants a les que pateixen els sense sostre autòctons, i com més anys fa que resideixen en el país més augmenta el risc d'haver de dormir al carrer. És cert, però, que els immigrants mostren una major capacitat d'escapar de la cronificació de ser una persona sense sostre, però no precisament perquè tinguin un accés més gran als recursos assistencials, que, com hem vist, tenen un efecte positiu pel que fa a la reinserció, ja que els recursos assistencials són aprofitats majoritàriament pels autòctons. La pregunta que resta per contestar amb precisió és: quines són les condicions que permeten que els immigrants evitin la cronificació de ser una persona sense sostre en un grau superior al que assolixen els autòctons?

Un enfocament que cal qüestionar a la llum de les nostres dades és la consideració de l'alcoholisme com a causa de viure al carrer. L'alcoholisme apareix com un factor de risc en relació amb la reincidència, però no té efectes significatius per explicar el primer episodi. L'alcoholisme, doncs, no es compta entre els factors de risc d'haver de dormir al carrer per primer cop. Entre les persones enquestades per a aquest estudi, la seqüència més freqüent és la següent: causes alienes a l'alcoholisme empenyen els individus vulnerables a haver de dormir al carrer, en aquesta situació el consum d'alcohol augmenta i si la persona esdevé dependent del seu consum això dificulta la seva reinserció, cosa que fa que hi hagi recaigudes posteriors.

En suma, per als nostres enquestats haver de dormir al carrer per primer cop a l'edat adulta és un esdeveniment que acostuma a venir precedit d'episodis de ruptura de parella, de no tenir feina, de problemes de salut mental o de tenir problemes greus amb la cocaïna. Tots aquests fets junts poden tenir efectes desastrosos. Que aquesta situació es cronifiqui o no depèn de si els individus troben una xarxa informal o formal de suport que els ajudi. En les nostres dades, la intervenció de professionals ajuda a reduir el risc de cronificació i de recaiguda, com també ho fa el fet d'aconseguir una ocupació remunerada, o la de tornar a viure en un habitatge en règim de propietat individual o compartida amb la parella. No és un factor protector de recaigudes aconseguir un habitatge si és amb contracte de lloguer.

Salut i exclusió social

Els problemes derivats del consum de drogues han crescut espectacularment en les cohorts demogràfiques més joves, amb independència de l'origen social dels individus. Podríem atribuir aquest fet als canvis culturals envers el consum de drogues, però també a l'expansió del mercat de substàncies il·legals facilitat per xarxes de distribució que les han fet més accessibles en tots els estrats socials. No es tracta, doncs, d'un consum circumscrit als estrats socials més pobres, ni als grups marginals, com tampoc està circumscrit a sectors professionals elitistes amb una capacitat de consum elevada.

En bona mesura, tant els problemes greus de depressió com els derivats de la dependència de les drogues i l'alcohol que han patit els nostres entrevistats són predictibles a partir de les experiències que han tingut els individus quan eren menors d'edat. Els individus que van tenir relacions conflictives amb els seus pares, o amb els seus tutors legals, o amb els mestres a l'escola, han manifestat un major risc de dependència greu de les drogues quan davant els problemes de relació que tenien amb els adults no van rebre cap suport, o aquest suport el van rebre dels seus amics.

D'altra banda, aquells individus que han crescut sense la figura materna han manifestat un risc més elevat de drogodependència, sense que puguem explicar-ne amb precisió els motius; no obstant això, aquest resultat és consistent amb les teories que prediuen problemes de conducta en els individus que van tenir una socialització primària en la infància sense vincles afectius amb la mare.³

Aquestes teories també podrien explicar per què una part dels individus enquestats que van ser escolaritzats abans dels 6 anys d'edat han manifestat un major risc de drogodependències. L'associació de la preescolarització amb el risc de drogodependències només es dona en els individus enquestats que provenen

3. La teoria dels vincles afectius formulada per Ainsworth, M. D. S., & Bowlby, J. (1991), "An ethological approach to personality development." *American Psychologist*, 46, 331-341, ha estat relacionada per alguns investigadors amb el abus de les drogues, vegeu per exemple: Caspers et al. (2006) "Attachment as an organizer of behavior: implications for substance abuse problems and willingness to seek treatment" *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 1:32.

de famílies d'estrats socials molt humils amb pocs recursos per pagar una escolarització de qualitat, la qual cosa seria coherent amb investigacions realitzades en altres països que indiquen que una preescolarització de baixa qualitat pot produir problemes emocionals en els individus. Aquests problemes no apareixen, amb independència de la classe social de procedència, quan les escoles tenen un projecte educatiu ben definit, estan gestionades per professionals, mantenen unes ràtios adequades d'alumnes per mestre i no pateixen una elevada rotació de mestres.

En el cas específic del risc de patir un episodi de depressió hi ha una relació directa amb esdeveniments desmoralitzadors previs com haver hagut de dormir al carrer, haver patit problemes de dependència greu de la cocaïna o l'heroïna, o haver tingut dificultats per pagar l'habitatge. També hem detectat un major risc de depressió en els individus que estaven passant un mal moment personal i no van trobar suport professional de cap mena. En el cas de les dones dedicades a la prostitució, hem trobat una associació significativa entre l'inici d'un episodi depressiu i la finalització de les seves carreres com a prostitutes. Associació que segurament és deguda a la difícil situació econòmica a què es veuen abocades quan, per motius d'edat, han d'abandonar la que ha estat la seva font principal d'ingressos sense tenir cap altre recurs econòmic alternatiu. Quan hi ha moments personals difícils, la intervenció de professionals que ajudin l'individu a gestionar la seva situació té efectes benèfics que actuen com a factor de resistència a la depressió.

Les condicions de vida a què estan sotmesos els individus d'estrats socials més humils són causa d'una acumulació de factors de risc de patir problemes de salut que apareixen reflectits amb claredat en la probabilitat de patir malalties mentals en general. Un cop controlat l'efecte hereditari de tenir pares amb antecedents de malalties mentals, s'evidencia que entre els immigrants de la mostra es dona un elevat risc de patir aquest tipus de trastorns un cop arribats al nostre país. Tot això, amb independència del seu nivell d'estudis. L'estatus social és també un predictor molt significatiu de patir malalties que condueixen a discapacitats físiques.

Finalment, hem d'esmentar que la ludopatia, patida amb una gravetat tan elevada que la converteixi en un impediment per mantenir unes relacions cordials en la família i en el treball, està molt associada a l'alcoholisme i està relacionada amb una infància problemàtica en què va haver-hi relacions conflictives amb els progenitors o amb els mestres. Aquesta influència es manté d'una manera directa fins i tot un cop controlada la dependència de l'alcohol (que també està condicionada per les relacions conflictives durant la infància). Els problemes amb el joc tenen una prevalença especialment alta entre els treballadors autònoms.

Reclusió penitenciària

Recollint diverses de les línies teòriques que expliquen la delinqüència, hem construït un model de regressió logística en què la variable dependent és el fet d'haver d'anar a la presó. El caràcter longitudinal de l'enquesta i de la base de dades resultant ens permet incorporar com a variables independents els esdeveniments viscuts per les persones enquestades abans de l'empresonament.

Les característiques del motiu pel qual han estat empresonats han limitat les possibilitats d'analitzar estadísticament indicadors referents al moment anterior a l'esdeveniment, ja que la realització d'un delictes i l'execució d'una condemna penitenciària estan separades per un període de temps indeterminat. És per això que moltes de les variables escollides per al model de regressió s'han construït fent referència a un temps indeterminat anterior a l'empresonament.

La delinqüència i les activitats fora de la llei tenen presència en tots els estrats de la societat però hi ha una determinada tipologia de delictes que està fortament associada a altres processos d'exclusió social. L'alt percentatge de persones en situació d'exclusió escollides per a la mostra que han passat per la presó així ho indica. Entre la població de les presons, les classes socials més modestes i els grups minoritaris estan fortament sobrerrepresentats. Utilitzant el nivell d'estudis com a indicador de classe, hem pogut constatar que la posició social dels enquestats té un efecte significatiu sobre la probabilitat d'anar a la presó, efecte que desapareix a mesura que es relaciona amb altres variables. La classe social d'origen no és per si mateixa el que incrementa el risc de reclusió però sí que ho són les conductes i problemàtiques que tenen una major incidència entre les classes més desfavorides, que també es troben en la base de comportaments delictius.

Hi ha conductes socials i familiars atípiques per al conjunt de la societat que en els models de regressió han resultat ser factors de risc significatius a l'hora d'explicar la reclusió. Haver assumit càrregues familiars abans de ser major d'edat (haver-se casat o haver tingut el primer fill) augmenta la probabilitat de passar per la

presó entre els homes autòctons, mentre que no és una variable significativa pel que fa als estrangers ni pel que fa a les dones. Hi ha dues possibles explicacions d'aquest fenomen que no són excloents. Els casaments prematurs i la formació d'una família a edats molt joves és molt més freqüent entre les persones d'ètnia gitana, col·lectiu que està sobrerrepresentat a les presons catalanes. En reunions d'avaluació amb les persones que van passar els qüestionaris, les que van treballar a les presons van confirmar que recordaven haver entrevistat diverses persones d'ètnia gitana. Com que aquesta informació no queda recollida en el qüestionari, no podem confirmar quantitativament aquesta hipòtesi. L'altra possible explicació la trobaríem en la pròpia dinàmica de les famílies formades per persones molt joves. En el capítol sobre les relacions familiars ja indiquem que iniciar una relació amb cohabitació abans dels 18 anys és un fet que està fortament correlacionat amb el de tenir una feina abans d'aquest casament o a l'inici de la convivència. Però les dades també indiquen que aquestes feines són inestables, precàries, i que s'acostumen a perdre en menys d'un any. Podríem interpretar que aquestes persones que obtenen una feina s'emancipen d'una manera molt prematura i assumeixen càrregues familiars, i quan perden la feina adopten la delinqüència com a estratègia instrumental per fer front a la situació.

La transgressió de les normes és un fenomen molt més freqüent en l'adolescència i en la joventut que no pas a edats adultes. De les persones que cometen delictes i que tenen algun problema amb l'autoritat durant aquestes etapes, només una petita part continua delinquant, podríem dir que presenten una carrera delictiva estable. Existeix una associació entre els problemes de relació amb els adults i amb l'autoritat en la infància i l'inici de carreres delictives estables. Entre els individus de la mostra, haver tingut problemes de relació amb els pares o tutors legals, o amb els mestres, constitueix un factor de risc significatiu en els itineraris cap a la reclusió penitenciària, en especial quan el menor no té cap tipus de suport d'amics, familiars o membres de la comunitat educativa.

No podem establir amb les dades d'aquest treball relacions causa-efecte entre els trastorns cognitius, els problemes d'aprenentatge i la relació amb les persones adultes, però les dades sí que semblen indicar que la presència de desordres en l'aprenentatge i la relació conflictiva amb les institucions escolars són un factor de risc. Malgrat que les relacions tenen una significació estadística baixa, haver estat expulsat una o diverses vegades de l'escola i haver agredit en més d'una ocasió algun mestre tenen una associació positiva amb la probabilitat de ser reclus en un centre penitenciari a l'edat adulta.

Com en altres situacions d'exclusió analitzades en aquest treball, haver estat escolaritzat abans dels 6 anys té un efecte protector sobre la probabilitat de passar per la presó entre les persones nascudes a l'Estat espanyol. També redueix les probabilitats de fracàs escolar i el temps necessari per trobar una feina estable. Aquest tema és tractat amb més detall en els capítols sobre educació, drogodependències i mercat laboral.

Hem constatat que, entre les persones enquestades, les cohorts més joves són les que tenen una probabilitat més alta de passar per un centre penitenciari. Malgrat que, tal com hem explicat, una bona part d'aquest fet és deguda al factor de la immigració i a l'increment de la delinqüència femenina, aquest efecte de la cohort també és perceptible, encara que amb menys intensitat, entre els homes autòctons, cosa que és coherent amb l'enduriment del sistema penal espanyol i l'increment progressiu de la població penitenciària de les últimes dècades. També s'hauria de tenir en compte, però, que les causes que fan que persones joves hagin de ser ateses per les entitats socials que han col·laborat en l'estudi pot ser que siguin diferents de les viscudes per persones més grans i això pot provocar un efecte selecció. El fet que l'efecte de la cohort sigui molt més clar i tingui un valor explicatiu més alt entre les dones ens porta cap a una tercera possible causa de la major incidència de la reclusió penitenciària entre la cohort més jove. Hi ha molts treballs que vinculen els processos de modernització de les societats i d'alliberament de les dones amb l'augment de la delinqüència femenina (Canteras, 1990). Les teories relacionades amb aquesta qüestió proposen que el procés d'incorporació de la dona a l'esfera pública (abans restringida al sexe masculí) també comporta unes oportunitats més grans de transgressió de les normes i canvis en l'anàlisi cost-benefici de delinquir.

Els factors explicatius de la reclusió femenina mantenen algunes diferències amb els de la submostra masculina. Les variables relatives a l'entorn de socialització primària tenen un pes inferior per a les dones: l'escassetat econòmica en la infància i el fet d'haver estat expulsada de centres educatius no són significatives. Però, per contra, haver viscut en un nucli familiar estable durant la infància té un efecte protector entre les dones que no és significatiu entre els homes.

Delinqüència: robatoris i venda de drogues il·legals

Desconeixem les causes que han portat a la presó algunes de les persones que hem entrevistat, ja que, malgrat que una bona part de la població reclusa catalana ho és a causa de la venda de drogues il·legals i per cometre robatoris, no hi ha en les persones entrevistades una relació perfecta entre el fet d'haver comès robatoris i/o tràfic de drogues i el fet de ser a la presó o d'haver-hi estat. Una part de les persones empresonades assegura que mai no ha comès aquesta mena de delictes. Per aquest motiu, en l'anàlisi dels motius que fan que una persona hagi d'anar a la presó, hem afegit un factor que indaga quins són els factors de risc d'iniciar un episodi de robatoris i venda de drogues il·legals.

Com ja advertíem quan parlàvem de reclusió penitenciària, la relació dels infants i els joves amb les figures d'autoritat durant la infància i l'adolescència té un efecte clau per entendre els comportaments antisocials. En el cas de la petita delinqüència, la influència del grup d'iguals és determinant a l'hora de definir la manera com els menors canalitzen una relació conflictiva amb la família o l'escola. Hi ha una associació molt important entre el fet d'haver manifestat tenir una relació dolenta o molt dolenta amb les institucions educatives i només haver comptat amb el suport d'amics de la seva edat i el fet d'iniciar-se en l'activitat delictiva. En canvi, si han intervingut els professionals, aquesta mala relació deixa de ser un factor significatiu pel que fa a la probabilitat de delinquir. Així doncs, la intervenció professional en la gestió d'aquests conflictes esdevé un factor de protecció.

Una influència negativa del grup d'iguals pot desencadenar o consolidar conductes antisocials. Estudis longitudinals mostren (Caspi et al., 1993; Simons et al., 1994) que els individus amb conductes antisocials en la infantesa continuen tenint-les en l'adolescència, ja que la influència dels iguals durant la infantesa és decisiva per explicar per què certs individus comencen a delinquir en l'adolescència, tinguin o no en aquesta etapa influència dels seus iguals.

Cometre robatoris o vendre drogues en l'adolescència o en la postadolescència no significa necessàriament que s'estigui iniciant una carrera delictiva. Com ja hem indicat, una part de les persones que transgredeixen les normes en aquesta etapa de la vida no ho tornen a fer durant la vida adulta. Una altra cosa és, però, quan apareixen comportaments asocials abans de l'adolescència. Hi ha treballs empírics (Moffit, 1997) que indiquen que la presència de comportaments asocials en la infància pot influir en la continuïtat de les activitats delictives iniciades en el pas a la vida adulta. La combinació de problemes d'aprenentatge i de relació amb els adults en la infància junt amb la petita delinqüència iniciada en l'adolescència sí que constitueixen un predictor rellevant de carrera delictiva.

Els conflictes amb les persones adultes durant la infància tenen un efecte diferent sobre la definició dels itineraris cap a la delinqüència dels autòctons i dels estrangers. Mentre que una mala relació amb les persones adultes de la llar és un factor de risc significatiu per als nascuts a l'Estat espanyol, no té rellevància estadística per a la població nouvinguda. En canvi, els problemes d'autocontrol vinculats a conflictes a l'escola sí que tenen un efecte negatiu en els dos grups. La diversitat d'orígens geogràfics i culturals dels enquestats de nacionalitat estrangera complica força la cerca d'explicacions molt elaborades per a aquestes diferències.

En el model de regressió en què s'inclouen tots els casos, l'any de naixement (la variable cohort) té un efecte significatiu, i són les generacions més joves les que tenen més probabilitat de delinquir. Quan apliquem un model similar als homes de la mostra, l'efecte de la cohort es dilueix. Podem deduir, per tant, que l'efecte de la cohort és més significatiu entre les dones. Així doncs, existeixen diferències generacionals en la relació amb les activitats delictives entre les dones enquestades. Les teories que tracten d'explicar la delinqüència femenina atribuirien aquest increment del risc entre les dones més joves al fet que ara duen a terme activitats que fins fa poc eren restringides només als homes i ho considerarien una repercussió lògica dels processos de modernització i de l'evolució del rol social de les dones.

Prostitució

Quan analitzem els factors associats a l'exercici de la prostitució, apareixen dues realitats diferenciades entre la població en situació d'exclusió: la de les prostitutes de nacionalitat espanyola i la de les que provenen de l'estranger. Les variables relacionades amb problemes de socialització, vivències de pobresa o marginalitat en la infància o la vinculació amb l'heroïna, són significatives per a la submostra de dones autòctones però no tenen el mateix efecte sobre les dones estrangeres. Les dones de nacionalitat espanyola que s'han dedicat (o

es dediquen) a la prostitució ho fan des de molt joves i han manifestat amb molta freqüència haver viscut situacions de conflictivitat familiar i ruptures amb les seves xarxes socials més properes. Tot i que molts cops aquestes ruptures es troben a l'arrel de la seva activitat, en altres casos són posteriors i coincideixen amb el descobriment de l'activitat per part de la família.

El treball sexual ha patit canvis radicals des de la dècada dels noranta amb l'entrada de dones estrangeres. Les darreres quantificacions del fenomen de la prostitució situen la proporció de dones estrangeres en el 60 % (Montañés i Moyano, 2006). Les dones estrangeres enquestades que treballen o han treballat en la prostitució són dones més joves que perceben el treball sexual com una font circumstancial d'ingressos. Si bé el fenomen de la prostitució forçada vinculada a màfies i grups delictius existeix i té presència als carrers, hi ha una part de les prostitutes estrangeres que es van dedicar a altres activitats quan van arribar al país, però, a causa de l'extrema precarietat laboral i social en què vivien, es van veure abocades al treball sexual per tenir ingressos suficients per satisfer les trameses de diners cap al país d'origen. Malgrat que la casuística és molt diversa, entre les dones entrevistades trobem alguns punts en comú que també apareixen en altres estudis: la situació de desprotecció que representa exercir una activitat al marge de la legalitat sense cap garantia d'integritat física i amb una forta relació de dependència respecte de la figura del proxeneta (Gregorio i Ramírez, 2000).

El fet que entre el grup de control i entre els homes entrevistats no hi hagi persones que hagin exercit la prostitució no significa que aquesta activitat estigui limitada a les dones en situació d'exclusió. Existeix una altra realitat del treball sexual a la qual no hem arribat en el nostre treball de camp i que està menys vinculada a la pobresa econòmica o l'exclusió social, malgrat que també es tracta d'una activitat estigmatitzada i que situa les persones implicades en una situació de risc sense protecció social vinculada a una activitat laboral.

10.2. Els factors de risc i de protecció enfront de l'exclusió social

Fins aquí hem vist quins factors estan associats a l'exclusió en les dimensions estudiades: l'educació, el treball remunerat, la formació de famílies, l'habitatge, la salut i les conductes de risc. Ara presentem la mateixa informació però ordenada d'una manera diferent i que ajudi el lector a tenir una perspectiva més acurada de com intervenen els factors de risc en cada fase del cicle vital de les persones i de com cadascun d'aquests factors afecta diferents dimensions de la vida. En primer lloc mostrem els factors decisius en dues fases cabdals del curs vital: la fase de socialització en la infància i l'adolescència, i la fase de transició a la vida adulta. Després comentem quin és l'efecte que hem estimat de les variables relacionades amb els estudis, la salut, les conductes de risc i el fet de ser dona i immigrant.

Context de la socialització en la infància i l'adolescència

La classe social d'origen

El context i la manera com l'individu és socialitzat en la infància són uns dels factors més poderosos per explicar l'exclusió social. D'aquesta fase del cicle vital hem explorat els factors següents: l'herència social, mesurada per l'estatus social dels pares i la vivència de situacions de penúria econòmica severa; l'estructura familiar de la llar on l'individu va ser socialitzat, i els antecedents de salut mental que tenien els pares.

El pes de l'herència social és aclaparador si tenim en compte que el 50 % dels exclosos autòctons són fills de pares sense cap titulació escolar. L'efecte classe social d'origen, mesurada per les credencials educatives dels pares, té un efecte directe molt important en el rendiment educatiu del menor, i són els fills de pares sense estudis els que tenen un risc més elevat de fracassar en els estudis o d'abandonar-los de seguida que acaba el període d'escolarització obligatòria.⁴ Un factor que es veu agreujat quan l'individu va viure en una llar on es

4. En aquesta recerca hem considerat exclosos de les credencials educatives aquells individus que mai no han obtingut cap titulació escolar, perquè mai no van anar a escola o perquè, si hi van anar, van finalitzar el seu període d'escolarització sense obtenir el certificat de coneixements bàsics. També hem afegit a la consideració d'exclosos els individus que, tot i haver obtingut la formació bàsica, van abandonar el sistema educatiu sense continuar cap mena d'estudi reglat. En l'estructura curricular del sistema educatiu català actual, aquestes dues mesures d'exclusió educativa són equivalents a finalitzar el període d'escolarització obligatòria sense la titulació d'ESO o, en cas d'obtenir-la, a no continuar estudiant.

va passar gana alguna vegada, ja que aquesta penúria econòmica ha mostrat ser, a més, un bon predictor del risc futur d'activitats delictives i d'empresonament, especialment per als homes.

Els fills de pares sense cap estudi han tingut una probabilitat de fracàs escolar dues vegades més alta que els fills de pares amb educació bàsica. En l'extrem oposat, els fills de pares universitaris han tingut una probabilitat de fracassar en els estudis un 80 % més baixa de la que han tingut els primers, i pel que fa a la probabilitat de no continuar els estudis les desigualtats són força semblants a les del fracàs escolar. L'efecte de l'herència social es perllonga en el temps, en tant que l'origen social explica el rendiment escolar i aquest té una forta incidència en el risc d'exclusió social en diverses dimensions de la vida, com ara la inserció laboral, la formació de famílies, l'accés a l'habitatge i la salut.

Variables associades a l'escassetat durant la infància derivada d'un origen de classe modest, també tenen un efecte directe en el risc d'ingressar per primer cop a la presó, però no tenen cap incidència en el risc de tenir problemes greus de dependència de l'alcohol o de les drogues, que són un fenomen social propi de l'adolescència de caràcter interclassista. Tot i això, també hi ha una part dels exclosos que ho són per haver viscut un procés de mobilitat intergeneracional descendent a causa d'haver fracassat en els estudis o d'haver abandonat prematurament el sistema educatiu. No s'ha d'oblidar que entre els exclosos autòctons, quasi un 20 % dels individus no va ser capaç de reproduir com a mínim l'estatus educatiu dels seus pares. Per tant, hi ha una part de l'exclusió que no és del tot atribuïble a l'herència de classe social.

L'estructura de la llar on va ser socialitzat

Entre les variables que no són estrictament de classe i que han influït en el fracàs escolar, l'estructura de la llar on l'individu va ser socialitzat en la infància és rellevant, però les causes d'això no són clares. D'una banda, els menors que no van ser socialitzats amb els dos pares biològics manifesten un risc de fracàs escolar més elevat. Però no tots els casos d'educació amb absència dels dos pares biològics es comporten igual. Els individus que van ser socialitzats només amb la mare durant molt de temps mostren un grau molt baix de fracàs escolar, sobretot en comparació dels que van viure només amb el pare, amb altres familiars, o en parelles reconstituïdes.

D'altra banda, els individus que es van educar en una llar sense la figura paterna mostren un major risc de cometre actes delictius amb finalitat lucrativa i d'haver de dormir al carrer, i els que es van criar en una llar sense la figura materna pateixen un risc elevat de tenir problemes greus de drogodependència abans dels 20 anys. En uns casos la delinqüència de subsistència i en d'altres la drogodependència severa porten una part significativa d'aquests exclosos crescuts en famílies monoparentals a la presó. Però viure amb els dos pares biològics no eximeix de tots els riscos ja que els individus crescuts en una llar amb els dos pares biològics tenen un risc d'haver de dormir algun cop al carrer que és només lleugerament inferior al que tenen els individus que van créixer sense pare.

També el nombre de germans amb qui l'individu va haver de compartir la llar en la seva infància té efectes en el seu futur, ja que els fills de famílies nombroses tenen una major probabilitat d'abandonar els estudis un cop aconseguida la formació bàsica a causa de l'elevat cost directe i d'oportunitat que han de pagar les famílies nombroses si volen proveir la màxima educació a tots els seus fills.

Pel que fa a la transició al món del treball, els fills que han crescut en famílies monoparentals sembla que tenen un comportament diferent en la probabilitat d'inserció laboral depenent de si van viure sense el pare o sense la mare, i també depèn de si són o no immigrants, malgrat que la significació estadística és baixa. Els individus autòctons que han crescut només amb la seva mare tendeixen a continuar els estudis un cop acabada l'educació obligatòria, però sembla que inicien la seva carrera laboral abans que els individus que han estat socialitzats vivint només amb el seu pare, els quals comencen a treballar relativament més tard.

D'aquestes estimacions podem inferir que quan la cap de la llar és una dona, la relativa escassetat d'ingressos, en comparació de les llars encapçalades per un home, obliga els seus fills a treballar abans, probablement compaginant l'ocupació laboral amb els estudis. En tot cas, insistim, la significació estadística és baixa pel que fa a les pautes de transició al mercat laboral.

Finalment, els individus que van ser internats en centres de justícia juvenil, han tingut un risc d'exercir activitats delictives i d'ingressar a la presó que és més gran com més anys van estar internats en els centres, la

qual cosa ens ha de fer reflexionar sobre la conveniència d'avaluar les condicions sota les quals aquests internaments són instruments eficaços d'inclusió social, i també s'hauria de valorar sota quines condicions no ho són, o fins i tot sota quines condicions aquests internaments reforcen l'exclusió social.

Però més important que l'estructura familiar és la mena de relacions que van establir pares i fills en la seva convivència, i la relació d'aquests amb l'escola.

Conflictes en les relacions amb el món dels adults

La fase vital de l'adolescència es caracteritza per l'afirmació de la identitat pròpia i per l'aparició de conflictes freqüents amb els adults. En alguns casos, aquests conflictes poden convertir-se en l'inici de processos que augmenten el risc d'exclusió dels individus. Les nostres estimacions no detecten un efecte significatiu dels conflictes amb els pares i amb els mestres en el risc d'acabar el període d'escolarització sense haver assolit cap titulació, excepte quan aquests conflictes han tingut com a conseqüència que el menor hagi estat expulsat alguna vegada d'un centre educatiu. En aquests casos, el risc que l'individu no obtingui cap credencial educativa és elevat, i l'expulsió d'un centre educatiu és la variable amb més capacitat explicativa d'aquesta mena de fracàs escolar ja que multiplica per 2,9 la probabilitat de l'esdeveniment. No obstant això, una relació conflictiva amb els mestres ha mostrat ser un bon predictor d'altres factors d'exclusió que comentarem més endavant.

Pel que fa a l'exclusió educativa entesa com la no-continuació dels estudis un cop finalitzada l'edat d'escolarització obligatòria, només els individus que van tenir relacions conflictives amb pares i mestres alhora mostren un major risc d'abandonar els estudis, malgrat que no és estadísticament significatiu. Les relacions conflictives amb els pares i/o mestres sembla que tenen efectes negatius en les possibilitats de fer la transició de l'escola al món laboral i també en les probabilitats d'obtenir un contracte fix un cop l'individu aconsegueix una feina, malgrat que la significació estadística és baixa en els nostres models.

En canvi, sí que són significatives com a impediment per a la inserció laboral les fugides de la llar paterna que impliquen episodis de dormir al carrer. S'ha de tenir en compte que el fet d'escapar de casa a causa dels problemes de convivència amb els pares és un clar factor de risc d'haver de dormir al carrer per primer cop; a més, tot indica que aquesta causa de dormir al carrer està associada a un major risc de cronificació i de recaigudes relacionades amb el fet de ser una persona sense sostre. Els problemes a l'escola, però, no sembla que augmentin la probabilitat d'haver de dormir al carrer. Ara bé, quan aquests conflictes a l'escola han comportat l'expulsió del centre, el risc d'empresonament futur és alt.

Pel que fa a l'associació entre les relacions conflictives amb els adults i els problemes de salut a la vida adulta, hem detectat que el risc de patir depressions i de desenvolupar una ludopatia greu és més gran entre els individus que van mantenir relacions conflictives amb els seus progenitors o tutors legals. A més, els problemes amb pares i mestres són dos dels factors associats amb més intensitat als problemes greus de consum de drogues, però no hem pogut determinar l'ordre de la seqüència que ens indiqui què ha estat causa de què, si el consum de drogues era conseqüència dels problemes amb els adults, o si els problemes amb els adults eren conseqüència d'altres factors que després han portat al consum de drogues.

L'addicció a les drogues

En les nostres estimacions, els problemes greus amb el consum de drogues no guarden relacions significatives amb els antecedents familiars de dependència. Aquests problemes apareixen amb intensitat en l'adolescència, tret de l'alcohol, que fàcilment pot aparèixer com a problema a l'edat adulta, per exemple després d'experiències prèvies de dormir al carrer.

La drogodependència és certament interclassista, en tant que no guarda cap relació amb l'estatus social que tenien els pares, afecta amb major extensió els homes que les dones, i és un problema més estès com més jove és la cohort demogràfica considerada, la qual cosa podríem atribuir a la popularització creixent del consum de drogues en els darrers quaranta anys. Hem intentat fer una aproximació a l'efecte preventiu que puguin tenir les activitats extraescolars controlades per adults, però la manca de precisió en els indicadors utilitzats no ens permet fer cap predicció respecte d'això.

Els problemes greus en el consum de cocaïna i heroïna són un predictor del risc futur de desocupació, de tenir dificultats per sostenir un habitatge propi, d'empresonament i de problemes de depressió. Entre els nostres entrevistats, els problemes d'alcoholisme no semblen rellevants per explicar directament els

problemes de depressió ni per esdevenir per primera vegada una persona sense sostre, però, en canvi, sí que estan molt associats a la ludopatia.

La transició a la vida adulta

L'estatus educatiu aconseguit pels individus entrevistats ha estat un condicionant fonamental en la qualitat de la seva vida. Els estudis els han condicionat la transició a la vida adulta i el tipus de família que han format, i els estudis han portat els que tenien una formació baixa a la inestabilitat laboral, a la precarietat de l'habitatge i a problemes greus de salut. Els individus que van acabar l'escolarització amb menys estudis són els que després han estat més propensos a patir problemes greus de depressió i d'estat d'ànim molt baix i els que han tingut més risc de patir accidents i malalties que condueixen a discapacitats físiques, però no sembla que el fracàs escolar o l'abandonament dels estudis siguin predictors directes de problemes futurs relacionats amb el consum de drogues.

No totes les dificultats a la vida adulta han estat motivades pel baix rendiment educatiu, els condicionants de la seva socialització infantil afegits a característiques de salut personals, a trets de personalitat i de capacitat d'autocontrol que ja eren manifestos en l'adolescència, han influït també d'una manera notable en la seva transició a la vida adulta.

Inserció laboral precària

Hi ha causes estructurals que expliquen les dificultats d'inserció laboral que han patit les persones excloses que hem entrevistat. Les nostres estimacions són consistents amb la idea que hi ha hagut un tancament progressiu de les portes d'entrada al mercat laboral per als individus amb una formació baixa; actualment aquestes dificultats són més grans que les que van tenir els individus nascuts abans del 1960. En general, les persones excloses ateses per les entitats socials de la mostra tenen en comú haver patit una elevada precarietat laboral, augmentada amb la introducció dels contractes temporals. Les dificultats que pateixen les persones amb una formació baixa per mantenir una mínima estabilitat ocupacional és similar a les que tenen les que no han obtingut cap credencial educativa i a les dificultats que tenen les persones que només van obtenir la formació reglada bàsica. Només els individus que han avançat més enllà de l'educació obligatòria tenen certes garanties d'estabilitat laboral. Les persones excloses que són actualment ateses per les entitats socials de la mostra tenen en comú haver tingut una supervivència molt més curta en el mercat laboral, ja que la majoria no ha arribat a períodes d'ocupació continuada superiors als deu anys. No tenir cap titulació acadèmica, o tenir només l'educació bàsica, explica aquesta precarietat, que en bona mesura també està relacionada amb les dificultats per accedir a contractes indefinits. Si les dificultats d'accedir per primer cop al mercat de treball han augmentat per als més joves sense formació, també han augmentat les seves dificultats per aconseguir una ocupació estable amb un contracte fix a l'edat adulta. La inestabilitat laboral i les dificultats per accedir a contractes fixos que tenen les persones que van ser excloses de les credencials educatives són avui més elevades, la qual cosa les empeny a llargs períodes de desocupació (aquest fenomen s'observa fins i tot entre els individus de la submostra aleatòria de la ciutat).

Si una bona part de l'exclusió laboral és explicable per les menors oportunitats d'inserció laboral que ara tenen els individus amb una formació escolar baixa, l'altra part de l'exclusió és atribuïble als problemes de salut i de conducta. L'estat de salut, que en la infància no ha donat efectes significatius sobre el rendiment escolar, ara és important per explicar per què alguns individus han patit dificultats d'inserció laboral, especialment quan els problemes de salut estan relacionats amb la dependència del consum d'alcohol, cocaïna o heroïna. De vegades, hem vist que aquestes dependències estan associades a la manera com s'ha esdevingut el procés de socialització infantil, factor aquest que guanya rellevància per explicar una part de l'exclusió laboral quan veiem que les probabilitats d'aconseguir la primera ocupació remunerada minven significativament per a aquells individus que ja han tingut algun episodi de dormir al carrer, per haver escapat de casa, i per a aquells que ja han començat a practicar la delinqüència menor, factors aquests que són predictors de llargs períodes de desocupació.

Dificultats per mantenir un habitatge

Els exclosos, que en la seva majoria provenen de famílies humils i han fracassat en els estudis, tendeixen més a l'habitatge de lloguer que el grup de control i també tenen una elevada probabilitat de perdre'l en cas de

difficultats econòmiques. La meitat del grup d'estudi, immigrants i autòctons, han hagut d'abandonar alguna vegada l'habitatge on vivien per no poder pagar el lloguer.

Els individus de famílies benestants, quan han tingut dificultats similars, han obtingut ajuts financers dels pares i han pogut continuar en el pis, que majoritàriament era ja de propietat. Com més humil és l'origen social de l'individu més probable és que torni a viure amb els pares quan té problemes per pagar l'habitatge, malgrat que aquesta estratègia no els salva del risc d'haver de dormir al carrer. Els exclosos autòctons sovint recorren al relloguer, la pensió i dormir al carrer, mentre que els immigrants, una bona part dels quals alguna vegada ha hagut de dormir al carrer, tenen més tendència a compartir pis.

Entre els ocupats, el fet d'haver de dormir per primera vegada al carrer augmenta les probabilitats d'iniciar períodes recurrents de desocupació de llarga durada, i entre els desocupats les probabilitats de reinserció laboral es redueixen. És per això que l'experiència de viure al carrer és un predictor d'inactivitat ocupacional futura molt més rellevant que els estudis, el tipus de contracte laboral o la condició d'immigrant. A més, iniciar un període de dormir al carrer és un predictor de desenvolupar estats d'ànim baix i depressions. Però la relació entre l'estatus laboral i el risc de dormir al carrer és recíproca, de manera que també la inactivitat laboral o la pèrdua immediata d'una feina remunerada són predictors molt significatius d'haver de dormir al carrer per primera vegada, de la mateixa manera que mantenir o obtenir una feina remunerada és un bon predictor d'abandonar el carrer.

La formació de noves famílies

Ja hem comentat abans que a l'hora de constituir una nova família els individus del grup d'estudi es caracteritzen per una formació prematura de noves famílies o, al contrari, per mantenir-se solters a edats molt avançades. Quasi la meitat de les persones excloses va marxar de la casa paterna abans dels 20 anys d'edat, un fet anòmal en comparació del comportament mitjà de la població en general, i un 5 % encara vivia amb els pares a l'edat de 45 anys. El fet d'abandonar els estudis a una edat molt primerenca a causa de la manca de recursos familiars, cosa que els desmotiva, té com a conseqüència que es casin molt aviat sense tenir una garantia de recursos propis estables, la qual cosa els empeny a un major risc de ruptures matrimonials.

Els joves enquestats sense estudis es casen o comencen a viure en parella quan són molt joves, tal com indica el fet que la majoria de dones i molts homes sense credencials educatives ja hagin format una nova família abans dels 20 anys. Entre la població exclosa, un 15 % va formar parella i va tenir el primer fill abans dels 18 anys, i, per a la majoria, el matrimoni va ser el graó immediatament anterior a deixar l'activitat laboral durant un any o més temps; així mateix aquests matrimonis són, pel que fa als homes entrevistats, un predictor significatiu de tenir problemes amb la justícia.

També són matrimonis amb un elevat risc de ruptura, sobretot quan és l'home el que s'ha casat abans dels 18 o 20 anys. Quan els homes han format una família sense haver obtingut prèviament una feina tenen més dificultats d'inserció laboral, especialment si hi ha fills o si la convivència es trenca. En aquests casos, són les dones joves les més incentivades a treballar davant la responsabilitat de mantenir els seus fills. Un cop abandonat el mercat de treball, tornar-hi de nou és menys freqüent entre les dones casades, però també entre els homes i dones que han patit una ruptura prèvia de la vida en parella, o que han de tenir cura d'una persona adulta dependent. Tenir cura d'una persona dependent és també un impediment per constituir una nova família.

Les ruptures de la convivència en parella no són una causa rellevant en l'abandonament de l'ocupació remunerada per primer cop. Però són un dels factors que expliquen els períodes següents de desocupació de llarga durada, sense distinció de sexes, tot i que sembla que hi ha una major incidència entre els homes integrats que no són exclosos. També convé afegir que si la ruptura de la convivència es dona en un context en el qual l'individu, home o dona, havia abandonat prèviament el mercat laboral, les possibilitats de tornar a treballar es redueixen significativament. D'altra banda, les ruptures de la convivència en parella són un dels predictors més potents d'iniciar per primer cop un episodi de dormir al carrer. Podria argumentar-se que les ruptures de convivència afecten l'estat d'ànim i l'equilibri emocional de les persones fins al punt que perden el control sobre el seu entorn i, en conseqüència, perden la feina i/o la casa. Però les nostres dades no permeten avalar amb força aquesta hipòtesi, en tant que una ruptura matrimonial no apareix com un factor significatiu per explicar l'inici d'episodis depressius.

No obstant això, un patró peculiar de l'exclusió social masculina és la manca de família pròpia. Ja hem esmentat que un 5 % dels exclosos continua vivint amb els seus pares a l'edat de 45 anys, però convé destacar que la meitat dels homes exclosos entrevistats han arribat als 40 anys sense tenir descendència, ja que a partir dels 30 anys, les possibilitats de formar parella són molt reduïdes si l'individu no té feina. Tampoc no s'ha d'oblidar que aquesta manca de família és un dels predictors més estretament associats a la cronificació en l'estat de ser una persona sense sostre, i també està associada al risc d'empresonament. En general, el risc d'empresonament entre els autòctons és més elevat per als individus que han mantingut formes familiars atípiques, com ara els que estan sols, els casats abans dels 18 anys i els que han tingut fills molt prematurament.

Altres factors que intervenen en l'exclusió social

Hem comentat la importància que té en els itineraris d'exclusió social la manera com ha transcorregut la socialització infantil, l'adolescència i la transició a l'edat adulta, però també voldríem parar esment en algunes peculiaritats derivades de l'estat de salut, de les conductes individuals de risc i de dues condicions adscrites als individus: el gènere i la condició d'immigrant.

L'estat de salut

Els problemes de salut en general tenen un efecte negatiu en la inserció laboral, en la formació i el sosteniment de famílies i en el risc d'esdevenir una persona sense sostre. Els problemes de depressió i de salut mental en general i el fet d'estar malalt de sida sembla que tenen més influència en les dificultats d'obtenir la primera feina que en el fet de perdre-la. La pèrdua de la feina i l'inici de períodes de desocupació de llarga durada estan més associats a altres problemes de salut.

La sida, però, és un bon predictor de les dificultats per formar una nova família. Cap de les persones malaltes de sida de la mostra no ha pogut formar una parella després de la malaltia. Si ja estaven aparellades, els problemes de salut no han tingut influència significativa directa en la ruptura de la parella; una altra cosa és la influència indirecta que pugui haver-hi, per exemple, perquè limita la capacitat d'aportar recursos a la llar. El nostre model predià un risc elevat de ruptura de la parella si l'entrevistat estava desocupat, i aquesta situació és més probable entre les persones amb problemes de salut.

D'altra banda, els problemes de salut mental són un predictor molt important d'esdevenir una persona sense sostre al cap d'un temps.

Conductes de risc d'exclusió

Els problemes greus de dependència envers les drogues limiten la transició de l'escola al mercat de treball i dificulten la reinserció laboral quan els individus que treballen perden la feina. A més, el risc de patir períodes recurrents de desocupació de llarga durada és elevat. D'altra banda, la dependència cap a la cocaïna o l'heroïna augmenta el risc de ruptura de la convivència en parella, i sobretot la cocaïna és un predictor significatiu del risc d'esdevenir per primer cop una persona sense sostre i de tenir recaigudes en episodis de dormir al carrer, mentre que els problemes amb l'heroïna o el joc no tenen efectes significatius sobre aquests esdeveniments. Els problemes greus de dependència envers aquestes dues addiccions també estan associats a un major risc d'empresonament en el futur.

L'alcoholisme és un dels factors explicatius de la primera transició a la desocupació de llarga durada, i indirectament podria estar relacionat amb el risc d'haver de dormir al carrer, però, no obstant això, no mostra efectes directes significatius. Els problemes amb l'alcohol són predictors de la recaiguda en nous episodis d'haver de dormir al carrer, però no del primer episodi, cosa que indica que, en certa mesura, l'alcoholisme podria ser una conseqüència del primer episodi de ser una persona sense sostre. També constitueix un predictor de la ludopatia.

La prostitució no és una activitat de risc en relació amb el fet d'esdevenir una persona sense sostre, almenys mentre és practicada. Entre les persones enquestades que han exercit la prostitució en el passat, el fet de deixar de practicar-la està associat a l'inici posterior d'episodis depressius. Cal tenir en compte que aquestes persones han estat entrevistades per trobar-se en unes altres situacions d'exclusió (sense llar, drogodependències i/o situacions greus de precarietat econòmica), la qual cosa significa que molt

probablement no van abandonar la prostitució per haver trobat una font millor d'ingressos. És raonable pensar que si van ser expulsades pel mateix mercat del treball sexual tant la seva autoestima com la seva situació econòmica se'n devien ressentir el suficient per fer-les caure en una depressió.

Les activitats delictives menors com els furts o la venda de drogues són una de les raons de l'abandonament recurrent del mercat de treball, però no sembla que tinguin efectes significatius directes en la possibilitat de reinserció laboral; òbviament sí que tenen efectes indirectes en tant que l'estada a la presó derivada d'aquestes activitats dificulta la inserció laboral.

Les activitats delictives no sembla que tinguin efectes significatius directes en la formació de famílies ni en la seva ruptura. Tampoc en el risc d'esdevenir una persona sense sostre, tot i que hem de tenir en compte que hi ha un efecte indirecte quan la delinqüència porta l'individu a la presó, ja que la sortida de la presó és un dels predictors més intensos d'haver de dormir al carrer per primera vegada.

L'estada a la presó té una relació ambivalent amb l'experiència laboral. Per als individus que mai no han treballat, els adolescents en la seva transició cap a la vida adulta, algunes dones i els immigrants que han estat empresonats just quan acabaven d'entrar en el país, l'estada a la presó els ofereix la possibilitat de tenir per primer cop una ocupació laboral remunerada. Ara bé, un cop hi ha hagut una activitat laboral, si una persona ha perdut la feina i posteriorment ha ingressat a la presó, les seves oportunitats que torni a estar ocupada tendeixen a disminuir. L'empresonament és un predictor d'inactivitat laboral de llarga durada tant o més rellevant que dormir al carrer.

La condició d'immigrant⁵

Les conclusions que puguem extraure dels resultats de les nostres estimacions amb la població exclosa immigrant han de ser preses amb molta cautela, ja que no hi ha un grup de control de persones immigrades no excloses, i la comparació ha estat feta només amb la població (exclosa i integrada) autòctona, la qual cosa condiciona els resultats.

Les nostres dades ens informen que la condició d'immigrant influeix d'una manera contradictòria en les possibilitats d'inserció laboral que han tingut les persones excloses ateses per les entitats socials de la mostra. Els homes immigrants figuren entre els que més dificultats han tingut d'inserció laboral, mentre que les dones immigrants han gaudit de possibilitats d'inserció laboral no gaire diferents de les de les dones autòctones integrades. Però tots els immigrants, homes i dones, troben enormes dificultats per accedir a contractes indefinits.

El nivell educatiu dels immigrants exclosos se situa en un graó intermedi entre el de les persones de la població integrada i el de la població exclosa autòctona, tant si es mesura en termes de mobilitat educativa ascendent i descendent, com en termes de fracàs escolar i abandonament dels estudis.

Però tot i que la preparació acadèmica dels immigrants exclosos és superior a la dels exclosos autòctons, la seva formació educativa tendeix a influir en un sentit oposat a la dels autòctons a l'hora d'obtenir una ocupació, ja que els immigrants entrevistats sense cap formació acadèmica són els que han tingut més probabilitats d'obtenir una feina. En aquestes probabilitats no hi té cap influència el fet de tenir permís de residència o permís de treball. En canvi, els immigrants titulats universitaris són els que, a diferència dels autòctons, presenten el risc més elevat d'haver de dormir algun cop al carrer.

Aquestes dificultats d'inserció laboral que mostren els immigrants exclosos a la nostra ciutat amb credencials educatives mitjanes i superiors no poden ser extrapolades a tota la població forana sense una anàlisi més acurada d'una mostra representativa de la població estrangera. Malgrat que és cert que una bona part de la demanda laboral adreçada cap als immigrants es concentra en ocupacions per a les quals no es necessiten estudis mitjans o superiors, i que molts estrangers tenen problemes a l'hora de convalidar les seves titulacions acadèmiques, no sembla raonable que aquests factors hagin d'impedir la inserció laboral dels que tenen aquestes credencials, encara que la inserció sigui en ocupacions de rang inferior al de les seves capacitats. Per resoldre aquest interrogant caldria fer una exploració de quines característiques no observades estan associades a aquests individus que, tot i tenir una formació acadèmica, no han pogut trobar una feina i han esdevingut exclosos a la nostra ciutat.

5. Cal recordar en aquest punt que les persones immigrants de la mostra són persones ateses per les entitats socials que han nascut fora de l'Estat espanyol. Per tant, quan ens referim a persones immigrants o estrangeres sempre considerem que es tracta del col·lectiu en situació d'exclusió.

Un cop aconseguida una ocupació remunerada, la durada d'aquesta feina i la probabilitat d'haver de patir períodes de desocupació d'un any o més de durada són idèntiques a les que tenen els exclosos autòctons, però el període d'activitat laboral és molt més curt que el dels individus que anomenem *integrats* o *inclosos*. Quan tenen dificultats per pagar l'habitatge, els costa més accedir a les ajudes públiques i a les ajudes de les ONG que els autòctons. Potser és per això que, si les circumstàncies són les mateixes, el risc d'haver de dormir al carrer és més elevat entre els immigrants, malgrat que en la mostra hi hagi menys immigrants que hagin passat aquesta experiència. No obstant això, els episodis de dormir al carrer són més breus entre els immigrants, ja que mostren una millor capacitat d'escapar d'aquesta situació que els autòctons. La probabilitat de reincidència també és menor entre els immigrants.

Cal remarcar que el risc d'empresonament està associat amb el baix nivell d'estudis, però aquest és un fenomen més propi dels individus autòctons que dels immigrants, el risc d'empresonament dels quals és més aleatori. Els homes immigrants entrevistats han tingut una inserció laboral menor que la dels exclosos autòctons, malgrat que la seva formació escolar mitjana és superior. La inserció laboral ha estat més difícil si no han aconseguit feina al cap del primer any d'arribada.

Els immigrants de la mostra no manifesten problemes greus de depressió o d'estat d'ànim molt baix, però tenen un risc molt més elevat que els autòctons de patir uns altres problemes de salut mental, risc que es triplica a partir del moment en què entren en el país. També tenen un major risc de ser empresonats amb independència del seu origen social, la qual cosa configura una estructura de riscos diferent de la dels autòctons, molt condicionada per l'origen social de les famílies i per la seva pròpia classe social. Dos factors explicatius de la reclusió penitenciària de la població exclosa immigrant han estat haver patit problemes de dependència de drogues i haver entrat en el país sense conèixer-hi ningú. En aquest cas, sembla que hi ha una associació entre prendre aquesta decisió de migrar sense cap contacte en la societat de destí i ser una persona que havia tingut relacions conflictives a l'escola.

El gènere

Els itineraris cap a les diferents situacions d'exclusió social presenten diferències entre homes i dones vinculades a les desigualtats de gènere encara existents malgrat la modernització de la societat catalana. Tot i que les dades no reflecteixen diferències significatives en el rendiment escolar, els ritmes d'inserció laboral en funció del sexe són substancialment diferents. En la submostra de persones excloses autòctones identifiquem una major dificultat per a la integració laboral de les dones. La situació es capgira entre les persones d'origen estranger. Les dones immigrants del nostre grup d'estudi tenen una millor integració laboral que els homes i aconsegueixen també una major estabilitat laboral amb contractes indefinits.

És sabut que la divisió sexual del treball és més intensa entre les persones de qualificació acadèmica baixa que entre les persones amb un nivell d'estudis alt. Entre les persones joves que formen una família després d'haver aconseguit la primera feina, les dones tendeixen a abandonar el mercat de treball. Aquest abandonament de l'activitat laboral per dedicar-se a la cura dels fills repercuteix en una menor experiència en el treball, cosa que les afectarà negativament en la probabilitat d'obtenir contractes indefinits si necessiten reincorporar-se en el mercat de treball. Això augmenta la seva vulnerabilitat davant les ruptures matrimonials, i converteix aquestes ruptures en un factor de risc d'entrar en alguna de les situacions d'exclusió estudiades.

Pel que fa a la salut i al cas específic de la salut mental, les dones tenen un menor risc de patir trastorns addictius com ara la ludopatia, però, en canvi, tenen una major propensió a la depressió, en especial les que tenen cura d'una persona dependent. En la nostra mostra, el fet d'estar casades o de viure en parella també augmenta la probabilitat de patir episodis depressius.

El risc d'empresonament i l'activitat delictiva han augmentat significativament més entre les dones que entre els homes en les noves generacions. Les dones de les cohorts més joves tenen una probabilitat de realitzar activitats delictives o d'anar a la presó força més alta que les dones de cohorts més grans. Aquest fet està vinculat als processos d'alliberament de la dona i d'equiparació de rols masculins i femenins que es donen a partir dels anys setanta. És rellevant el fet que la delinqüència femenina estigui més marcada per l'origen social que la masculina en la nostra mostra.

No obstant això, en algunes de les problemàtiques incloses en els models de regressió, les dones han resultat ser menys vulnerables que els homes malgrat estar en situacions econòmiques i laborals similars. Si considerem el fenomen d'exclusió extrema, la situació de persona sense sostre, les dones tenen un menor risc d'haver de dormir al carrer, i les que ho fan tenen més probabilitats de sortir de la situació i de no recaure-hi.

10.3. Costos i beneficis d'una política preventiva

No és la intenció d'aquest treball fer una avaluació exhaustiva dels costos i beneficis que té una política preventiva de l'exclusió social. La manca d'informació fiable sobre els costos directes i indirectes de l'exclusió en totes les seves dimensions fan que aquesta tasca sigui inabordable. Pensem, només a tall d'exemple, en els costos socials de la productivitat perduda com a causa de l'exclusió educativa i de la precarietat laboral, de les despeses d'atenció sanitària a les malalties pròpies de la situació d'exclusió, de les despeses en serveis socials i en pensions no contributives, dels costos pagats per tercers com a resultat de la delinqüència, de la ruptura de relacions i de la transmissió del risc d'exclusió als fills.. Però sí que podem fer algunes comparacions relativament senzilles entre els costos d'algunes situacions alternatives, per tal de disposar d'una aproximació als avantatges potencials d'una política preventiva.

Hem vist en aquest informe que hi ha dos tipus de recursos que tenen efectes protectors de l'exclusió social: la preescolarització abans dels 6 anys i la intervenció de suport que persones expertes poden fer per ajudar els individus que passen moments difícils en algun moment de la seva vida. Si prenem el cas de la preescolarització abans dels 6 anys, el cost mitjà d'una plaça en una escola bressol municipal a la ciutat de Barcelona era de 7.445 euros durant el curs 2006-2007, i el cost d'una plaça en un centre d'educació infantil segona etapa de 3 a 6 anys és estimat per la Federació Catalana de Centres d'Ensenyament en 18.000 euros, dels quals 10.818 euros els reben del Departament d'Ensenyament⁶. Per tant, si prenem un cas de preescolarització completa dels 0 als 6 anys, tenim un cost total de 54.800 euros, corresponents a 22.300 euros per a la primera etapa i 32.500 euros per a la segona etapa⁷.

Ara bé, hem vist que la preescolarització redueix el risc de fracàs escolar i d'abandonament dels estudis. A més, amb independència dels estudis assolits, la preescolarització afavoreix que s'arribi a aconseguir un contracte indefinit. Això significa un augment en les rendes salarials de l'individu d'uns 7.400 euros anuals aproximadament⁸, la qual cosa ens indica que, en un termini de 7,4 anys treballant amb contracte indefinit, aquest individu ja ha amortitzat el cost social de la seva preescolarització, que seria de 54.800 euros si hagués estat escolaritzat dels 0 als 6 anys d'edat.

En el supòsit d'una esperança de vida laboral de 30 anys amb contracte indefinit (aconseguint-lo per primer cop a l'edat de 32 anys i mantenint-se actiu fins als 62 anys d'una manera ininterrompuda), la productivitat extra obtinguda per aquest individu finançaria la preescolarització completa de quatre menors d'edat.

La preescolarització és, a més, un factor de protecció pel que fa a l'empresonament i, en el cas que es vegi obligat a dormir al carrer, és un factor que augmenta la possibilitat que l'individu se'n surti. Si considerem que el cost estimat d'un intern en una presó catalana és d'uns 66,08 euros diaris, la qual cosa equival a 24.119 euros l'any, i si considerem també que l'ingrés a la presó està associat a la desocupació de llarga durada, a la qual podem atribuir un cost dels salaris no percebuts i que podem valorar en 16.926 euros l'any, si prenem com a referent el salari mitjà anual d'un treballador en l'escala d'ocupacions més baixa de la CNO 94 (EES, INE2006), aleshores, el cost anual d'una persona empresonada que estigui un any sense ocupació és com a mínim d'uns 41.000 euros. Si considerem que l'estada mitjana d'internament a la presó és de 8,3 anys⁹, obtenim un cost social mitjà per intern de 340.300 euros; sense comptar costos tan importants com el dany moral i material causat a les víctimes dels delictes, les despeses de vigilància i policia, tant públiques com privades, inherents al clima d'inseguretat derivat de la delinqüència, els costos de les investigacions policials i dels tràmits jurídics i penals associats a la comissió d'un delictes, la captura de sospitosos i el judici.

Però sense la consideració d'aquests costos addicionals, el cost social mínim d'una persona mitjana condemnada a presó equival al cost d'escolaritzar dels 0 als 6 anys a 6,2 menors d'edat, cosa que ajudaria a reduir el fracàs escolar que està directament associat al risc d'exercir activitats delictives a la vida adulta i, indirectament, al risc d'empresonament. Hem estimat que un 29 % dels individus entrevistats haurien

6. <http://www.lamalla.cat/educacio/noticies/article?ids=128734> (Consultat el 16 de gener del 2009).

7. Cost estimat a partir de la subvenció que el Departament d'Ensenyament realitza sobre els centres concertats.

8. L'Enquesta d'estructura salarial de l'INE 2006, estima que a Catalunya els treballadors amb contracte indefinit tenen uns ingressos salarials de 22.708 euros, i els treballadors amb contracte temporal, 15.297 euros.

9. *Butlletí Semestral d'Informació Estadística Bàsica*. Juliol 2008. Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil. Generalitat de Catalunya. http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Documents/ARXIUS/butlleti_serveis_penitenciaris_juliol2008.pdf (Consultat el 3 de febrer de 2009.)

continuat estudiant un cop acabat el període d'escolarització obligatòria gràcies als efectes benèfics de la preescolarització, és a dir, unes dues persones (el 29 % d'aquests 6 potencials beneficiaris) haurien evitat el fracàs escolar i aconseguirien una millor inserció laboral, a la vegada que haurien reduït notablement el seu risc d'empresonament. Grosso modo, podríem dir que amb el cost d'una persona empresonada podríem haver aconseguit que dos joves haguessin continuat els seus estudis i hauríem reduït el risc de delinqüència i d'empresonament si els diners haguessin estat invertits prèviament en una preescolarització de qualitat.

Considerem ara el cas de l'acció preventiva dels serveis socials d'atenció primària. No ens és possible fer una estimació dels efectes dels serveis socials en tant que no sabem quina mena de professionals van intervenir en els casos en què un individu ha assegurat haver passat un mal moment. Alguns d'aquests professionals deuen haver estat membres dels serveis socials públics de la ciutat, altres poden haver estat psicòlegs privats o psicopedagogs del sistema escolar, i altres poden haver estat assessors jurídics o mediadors de conflictes familiars. La nostra enquesta no permet, per tant, estimar una ràtio d'eficàcia segons la mena de servei utilitzat en cada situació de necessitat.

Donada la dificultat de fer una estimació acurada de l'eficàcia que tenen els serveis socials en la seva tasca, així com de la relació cost-benefici de tots els serveis públics i privats que intervenen en les diferents situacions en què un individu passa un mal moment personal, hem optat per fer un exercici d'estimació que, malgrat que és poc fiable quant a la precisió, ens pot ajudar a pensar la conveniència de les polítiques preventives.

El mètode emprat ha estat el següent: hem fet una estimació molt aproximada d'una part dels costos socials que es deriven d'una situació d'exclusió en un àmbit específic dels considerats en aquest estudi i, a continuació, hem calculat quantes persones podrien haver estat ateses pels serveis socials bàsics d'atenció primària si el cost social derivat de l'exclusió considerada hagués estat invertit prèviament en aquests serveis. D'aquí hem estimat quines haurien de ser les ràtios d'eficàcia mínima per sobre de les quals la inversió en serveis socials bàsics d'atenció primària ja seria socialment rendible.

L'estimació del nombre de persones que podrien ser ateses ha estat inferit a partir d'una estimació aproximada dels costos unitaris dels serveis socials de la ciutat realitzada en el marc d'un estudi intern de la Federació Espanyola de Municipis i Províncies que no ha estat publicat a causa del seu caràcter exploratori. Aquesta aproximació als costos unitaris ha estat un primer pas per avançar en el camí d'una valoració adequada dels costos dels serveis, però, per l'aproximació temptativa que és, aquestes dades han de ser preses amb molta cautela.

Segons aquestes estimacions, el cost mitjà anual per persona atesa és de 243 euros en l'atenció social individualitzada i familiar (ASIF); de 854 euros en el suport i l'atenció psicològica (SAP), i de 287 euros en l'acció socioeducativa al carrer (ASC). Amb aquestes estimacions podem fer l'exercici de calcular quantes persones podrien ser ateses anyalment en cadascun d'aquests serveis si fossin invertits uns diners equivalents a una part del cost social que tenen les persones en diferents situacions d'exclusió perllongada durant un període d'un any.

Les situacions valorades han estat: l'empresonament, l'atenció residencial per al tractament de toxicomanies, l'acollida en centres d'estada limitada per a persones convalescents, la desocupació laboral i la percepció de prestacions no contributives. El cost de l'atenció en règim residencial d'una persona amb toxicomanies és de 2.500 euros al mes i aquest tractament té una durada mitjana d'uns 12 mesos, la qual cosa dóna un cost anyal de 30.000 euros per persona tractada. Si tenim en compte que el tractament residencial dificulta l'ocupació laboral, haurem d'afegir 16.900 euros de salaris com a valor del treball productiu no realitzat, cosa que dóna un cost social mínim de 46.900 euros.

En el cas de les persones sense sostre malaltes o sense familiars que les puguin atendre, el cost diari d'una plaça en un centre d'estada limitada varia molt depenent del tipus de persones ateses i dels serveis complementaris que siguin oferts, però podem fixar una forquilla que es mou entre els 50 i els 75 euros diaris per persona¹⁰. Si adoptem un cost mitjà de 60 euros diaris, el cost anyal d'atendre una persona sense sostre amb una malaltia greu crònica puja a 21.900 euros.

10. Informació subministrada per l'Obra Social Santa Lluïsa de Marillac - Llar de Pau.

Finalment, el cost de la producció no realitzada l'hem valorat a partir dels salaris mitjans de les ocupacions més baixes de la CNO, com hem indicat més amunt, i el cost de les pensions no contributives segons l'import fixat per a l'any 2009, que és de 4.709 euros l'any. La taula següent presenta els resultats d'aquest exercici.

Taula 10.1. Nombre de persones que podrien ser ateses pels serveis socials d'atenció primària amb el cost social d'algunes situacions d'exclusió

Cost anual d'una persona en exclusió		Persones que podrien ser ateses en un any		
Situació d'exclusió	Cost anual	ASIF	SAP	ASC
Empresonament	24.119	99	28	84
Tractament residencial per toxicomanies	30.000	123	35	105
Acollida en un centre d'estada limitada	21.900	90	26	76
Producció perduda per desocupació	16.926	70	20	59
Pensió no contributiva	4.709	19	6	16

ASIF = atenció social individualitzada i familiar ; SAP = suport i atenció psicològica; ASC = acció socioeducativa al carrer.

Seguint amb l'anàlisi si sumem el cost imputat per desocupació laboral al cost de la plaça en la presó, obtenim que una persona empresonada representa un cost social de 41.045 euros l'any, amb aquest import s'haurien pogut finançar les despeses de l'atenció social individualitzada i familiar per atendre 168 persones, o per donar atenció psicològica a 48 persones, o per donar atenció socioeducativa al carrer a 143 joves. Això significa que només que aquests serveis tinguessin èxit en el sentit que cada any una d'aquestes persones ateses hagués estat protegida del risc de ser empresonada, la despesa en prevenció hauria pagat la pena. Això sense considerar els costos socials de la delinqüència, que no han estat computats. Aquestes xifres indiquen que els serveis esmentats serien socialment rendibles amb unes ràtios d'eficàcia que evitessin l'empresonament del 2 % en el cas dels serveis d'atenció psicològica, i del 0,6 % en la resta de serveis. Al nostre parer, no semblen ràtios impossibles d'assolir, si bé no hi ha informació disponible per saber-ho.

És més, l'estat de salut de molts dels nostres entrevistats és tan precari que els incapacita per treballar i els obliga a subsistir amb pensions no contributives. Les conseqüències de les drogodependències, de les malalties mentals i de les discapacitats físiques associades a la pobresa, i que en alguns casos hem vist que han pogut ser evitades gràcies a una intervenció professional a temps, tenen un cost social directe de 4.709 euros anuals en pensions no contributives pagades i un cost indirecte en la producció perduda per un capital humà malbaratat equivalent a 16.926 euros, que és el salari mitjà a Catalunya d'una ocupació poc qualificada, és a dir, un cost anual total de 21.635 euros. Si considerem ara un individu hipotètic que, per motius de salut que haurien estat evitables, queda incapacitat a l'edat de 40 anys i mor prematurament als 65 anys, podem estimar el cost de 25 anys d'inactivitat com a mínim en 540.875 euros. Aplicant la mateixa metodologia que hem utilitzat per estimar quantes persones podrien ser ateses pels serveis socials d'atenció primària amb el cost que tenen les persones empresonades, obtenim unes xifres espectaculars. Amb el cost que té per a la societat aquest individu hipotètic, incapacitat i dependent dels subsidis públics, es podria haver finançat durant un any l'atenció preventiva a 2.226 persones en els serveis d'atenció social individualitzada i familiar, o a 633 persones en els serveis d'atenció psicològica, o a 1.885 joves en els serveis d'acció socioeducativa al carrer. Pensi el lector que només que una d'aquestes persones ateses preventivament resultés protegida del risc d'esdevenir una persona desocupada gràcies a aquesta intervenció, el cost d'atendre totes les altres persones hauria estat socialment amortitzat pels beneficis socials derivats de la persona que escapa de l'exclusió. En suma, els càlculs fets són molt aproximats, i són lluny de ser uns indicadors fiables dels costos de l'exclusió social i dels costos dels serveis, però els resultats són raonablement favorables a l'argument que les polítiques socials preventives de l'exclusió social més que una despesa són a llarg termini una inversió molt rendible per a la ciutat.

10.4. Propostes

Aquesta recerca, basada en les trajectòries vitals que han dut a l'exclusió les persones que són ateses per entitats socials de la ciutat de Barcelona, posa de manifest la importància que tenen els factors estructurals en la comprensió dels processos d'exclusió social. Els patrons d'estratificació social i de formació de famílies, i les transformacions d'alguns mercats, com ara el del treball, el de l'habitatge i el de les drogues, han influït en la configuració del perfil d'exclusió social que presenta la ciutat de Barcelona a començaments del segle XXI. La forta resistència que encara ofereix l'herència social a deixar d'influir en els destins dels individus més desafavorits ha de conscienciar l'opinió pública i les autoritats polítiques de la necessitat que tenim de construir una societat més oberta, on la mobilitat social sigui una oportunitat real per als sectors més empobrits de les classes treballadores i on l'exclusió social no sigui un destí ja marcat des del bressol.

Aquests resultats il·lustren també bona part de les circumstàncies personals que han viscut les persones excloses i que poden ser una orientació per planificar polítiques socials de prevenció que haurien de reduir la incidència i la prevalença de l'exclusió social a la ciutat. Al nostre parer, cal un canvi radical en l'orientació de la política social, que hauria d'encaminar-se cap a la prevenció de les situacions de risc. Hi ha dues estratègies preventives que semblen urgents: la intervenció protectora de la infància i la intervenció a l'edat adulta en situacions de risc abans que esdevinguin problemes d'exclusió severa. Sens dubte, la situació que tenen avui els serveis socials, educatius i sanitaris, és millor que la que hi havia a Barcelona a l'època en què els nostres entrevistats eren infants o adolescents, però no hi ha constància que globalment la situació hagi canviat espectacularment. Les elevades ràtios de fracàs escolar que hi ha al nostre sistema escolar són un indicador clar que encara queda molt camí per recórrer.

Intervencions a favor de la infància i l'adolescència

Assolir la universalització de l'escolarització de qualitat dels 0 a 6 anys

Hem vist que un factor preventiu de primer ordre és l'escolarització abans dels 6 anys d'edat. En el cas que les circumstàncies dels infants actuals fossin similars a les que han viscut els nostres entrevistats, escolaritzar els infants abans dels 6 anys d'edat podria evitar el fracàs escolar de 13 de cada 100 infants i podria facilitar que 29 continuessin els seus estudis un cop acabada l'ESO.

Hem d'afegir a més que l'efecte de la preescolarització en el desenvolupament educatiu de les persones es fa notar també a llarg termini, en tant que aquells individus de la mostra que van decidir tornar a estudiar després d'haver abandonat per primer cop el sistema educatiu mostraven un grau d'èxit en els estudis més elevat si havien estat escolaritzats abans dels 6 anys.

El bon rendiment escolar promogut per la preescolarització facilita la inserció laboral, però, amb independència del títol acadèmic aconseguit, les nostres estimacions prediuen que el fet d'haver estat preescolaritzat té un efecte directe en la facilitat d'aconseguir ocupacions estables un cop l'individu ha aconseguit una feina qualsevol, i té igualment un efecte directe de resistència a l'empresonament.

Aquesta preescolarització ha de complir amb uns bons estàndards de qualitat, ja que una preescolarització de baixa qualitat pot tenir alguns efectes contraproductius entre els infants d'entorns socials amb elevat risc d'exclusió social. A Catalunya l'escolarització de 3 a 6 anys és ja quasi universal, però no coneixem cap estudi que ens informi sobre la seva qualitat ni la distribució que aquesta té entre els usuaris de diferents estrats socials. Caldria fer aquesta oferta plenament universal i estendre l'oferta de centres educatius de qualitat per als infants menors de 3 anys, de manera que es garanteixi que puguin accedir-hi les famílies amb menys recursos. L'estudi realitzat per M. José González (2005) mostra una cobertura d'aquesta mena de centres a Espanya molt baixa (13 %) en comparació de la dels països europeus més avançats, com Dinamarca, on la cobertura és del 64 %. Malgrat que a Catalunya la cobertura és la més alta d'Espanya, la utilització d'aquest recurs està esbiaixada a favor de les famílies amb més renda disponible, cosa que deixa els infants amb un major risc de fracàs escolar amb una cobertura insuficient.

Beques per finançar estudis no obligatoris

Les estimacions que hem fet ens han mostrat que un obstacle en el progrés educatiu dels menors és el cost que representa per a les famílies l'educació dels fills, cost que desincentiva la continuïtat dels estudis un cop finalitzat el període d'escolarització obligatòria. Caldrà, doncs, sostenir un sistema de beques prou generoses que ajudin eficaçment les famílies a realitzar la inversió educativa necessària. L'objectiu d'un programa

d'aquesta mena hauria de ser reduir la ràtio d'abandonaments de l'educació deguts al desequilibri entre el nombre de fills i els recursos econòmics que tenen les famílies per educar-los.

Intervenció professional experta quan l'individu passa moments difícils en l'adolescència

L'estudi dels efectes que puguin tenir les intervencions de professionals a reduir el risc d'exclusió social dels individus que pateixen situacions crítiques requereix una mena de recerca avaluativa molt més específica de la que hem emprat en aquest estudi. L'avaluació de l'impacte de programes preventius requereix una acotació molt precisa dels grups poblacionals en cada situació de risc i dels individus que reben el tractament i dels que no el reben. Aquesta recerca no ha estat dissenyada amb aquesta finalitat, sinó que ha tractat d'explorar els factors associats a les trajectòries d'exclusió social i, entre aquests, ha considerat d'una manera molt aproximada els possibles efectes de les intervencions que han fet persones expertes en la gestió de conflictes interpersonals. No obstant això, i malgrat la mida reduïda de la mostra d'individus que han rebut aquest suport, dels nostres resultats es desprenen indicis que la intervenció de persones expertes pot tenir efectes positius per reduir el risc d'exclusió social.

Els nostres resultats mostren que el fracàs escolar i una formació baixa són predictors fiables d'exclusió social a l'edat adulta i, en el nostre país, l'abast d'aquest problema és notori. Part d'aquest fracàs educatiu potser és atribuïble a un sistema educatiu susceptible de millores organitzatives, però no tenim cap dubte que una bona part del problema no és possible solucionar-la només amb reformes educatives. La desafecció cap a l'escola de molts menors d'edat molt sovint té l'origen en les circumstàncies personals i de les seves famílies, i per aquest motiu considerem que és imprescindible una major implicació dels serveis socials i sanitaris en el benestar de la infància i la joventut, alhora que hi hauria d'haver una millor coordinació amb els centres educatius.

Hem vist que haver estat expulsat d'un centre educatiu és un bon predictor del fracàs escolar i de ser empresonat a l'edat adulta. Fóra ingenu pensar que el problema rau en el sol fet de l'expulsió i que una tasca preventiva hauria de limitar-se a la no-utilització de l'expulsió com a mesura disciplinària, ja que l'expulsió d'un centre no és més que el producte final d'una inadaptació del menor a les normes escolars, inadaptació que ha de ser gestionada amb cura. En les nostres estimacions també apareix d'una manera clara que, quan el menor té relacions conflictives amb els mestres, augmenta el risc de tenir problemes de dependència greu de les drogues, de cometre en el futur delictes menors i de patir episodis depressius a l'edat adulta. Al nostre parer, cal una major presència del treball social i comunitari coordinat amb les escoles i els instituts, tasques que no han de recaure necessàriament en el mateix sistema educatiu sinó que poden ser el resultat de la reorganització dels recursos per millorar la comunicació entre els serveis socials i el personal docent.

Quan les relacions han estat conflictives amb els pares, o amb els tutors legals, també augmenta el risc futur de patir drogodependència severa, de patir depressions, de cometre petits delictes, com la venda de drogues, els furt i robatoris, i de ser empresonat. Les dades també evidencien que si el suport als menors amb problemes a l'escola o amb els pares prové dels seus iguals, el risc de tenir problemes greus de consum de drogues o de delinqüència augmenten.

Hi ha una dada en les nostres estimacions que ens ha de fer reflexionar sobre la necessitat de promoure la recerca orientada a avaluar els efectes de la intervenció preventiva en aquesta fase del cicle vital dels individus. En els casos recollits en la mostra, la vivència d'episodis conflictius amb els pares (o amb els tutors legals) ha significat un augment dels riscos de patir problemes de salut i d'exercir conductes de risc d'exclusió social, però aquests riscos no són estadísticament significatius quan han intervingut professionals de suport. La manca de significació estadística que té la intervenció de professionals en l'augment del risc d'exclusió social quan els adolescents han tingut problemes amb els seus pares o tutors legals potser és deguda a l'efecte protector que té aquesta intervenció d'experts, però resta el dubte de si aquesta manca de significació estadística és atribuïble a un nombre massa reduït de casos on s'hagi intervingut.

En la majoria de casos en què les relacions conflictives han estat amb els mestres, la intervenció de professionals experts està associada a un augment dels riscos d'exclusió que hem esmentat. Aquest és un senyal d'alerta que les autoritats i els agents implicats en la política social del país no haurien d'obviar. La interpretació d'aquest resultat no és fàcil amb les dades disponibles i ben segur que fóra d'agrair una recerca específica sobre aquesta qüestió. Ara bé, cap de les hipòtesis disponibles no és gaire afalagadora per als serveis preventius de l'exclusió social.

Des d'una perspectiva crítica amb el paper de les institucions, amb les dades a la mà, se les podria acusar

d'afavorir l'exclusió mitjançant processos que els professionals educatius i sociosanitaris apliquen sobre els individus diferents: etiquetant-los de desviats, malalts o fracassats, sense que després hi hagi una intervenció prou perllongada en el temps i eficaç que possibiliti la integració social dels menors. No obstant això, aquesta interpretació seria només parcial, perquè quan el problema del menor és amb els pares i intervenen els professionals l'efecte és el contrari.

Ens inclinem més aviat a pensar que aquest efecte diferent de la intervenció de professionals és degut a una combinació de factors: un efecte selecció de les famílies i el moment en què esdevé la intervenció professional. Segurament, quan els problemes són amb els progenitors, les famílies més sensibles i millor informades de les causes i conseqüències sociosanitàries d'aquests comportaments tenen una major propensió a dur els menors perquè rebin atenció experta, de tal manera que aquesta intervenció es produiria en fases encara poc cronificades i susceptibles de ser reversibles.

Ara bé, si els problemes són a l'escola, és probable que la manca de recursos limiti la intervenció professional als casos més aguts, quan la convivència amb l'individu en el centre es fa insuportable, de tal manera que el tractament expert seria, la majoria de vegades, sobre individus en situacions força deteriorades i potser difícilment reversibles.

Al nostre parer, cal un model de prevenció que sigui capaç de detectar a temps els senyals inequívocs que prediuen un fracàs escolar cert i problemes conductuals futurs, i capaç també de fer una intervenció eficaç que eviti l'exclusió futura de l'individu. La manca d'implicació dels menors en els objectius i les normes de les escoles és segurament detectada amb molta antelació pels docents, però cal una comunicació eficaç d'aquests amb els serveis socials, i una major sensibilitat i recursos dels departaments de salut i de serveis socials envers aquest problema.

Intervencions de suport a l'edat adulta

Malgrat que en el nostre estudi queda palesa la importància d'una política preventiva adreçada a la infància i l'adolescència, això no vol dir que una intervenció social en les fases d'edat adulta no sigui també necessària. La intervenció de professionals experts en moments difícils de la vida dels individus sembla que té efectes preventius, però cal no oblidar l'advertència que hem fet en el cas de la intervenció dels professionals quan hi ha relacions conflictives dels adolescents amb els adults.

Entre els nostres entrevistats, hem pogut detectar les situacions següents en les quals una intervenció experta hauria reduït els riscos d'exclusió:

1. La inserció per primer cop en el mercat laboral sembla que és més difícil quan la persona està passant un mal moment personal; però si hi ha intervenció de professionals les dificultats derivades no són significatives.
2. Iniciar un període de desocupació de llarga durada està molt associat al fet d'haver passat mals moments personals, i, en aquests casos, l'atenció dels professionals ofereix resultats contraposats segons quina sigui la mostra d'on extraïem els individus. Entre les persones integrades, la intervenció de professionals redueix a la meitat el risc de deixar de treballar durant un any o més temps, però entre les persones excloses que actualment són ateses per les entitats socials de la mostra, la intervenció de professionals ha estat associada a un augment del 20 % en el risc d'iniciar un període de desocupació de llarga durada. La reflexió que cal fer davant aquesta dada és similar a la que hem fet en el cas de l'atenció als adolescents que tenen problemes de relació a l'escola. Les persones integrades tenen més recursos per salvar els moments personals difícils amb l'ajuda experta i, a més, aquestes dificultats no han originat que hagin d'abandonar el mercat laboral, mentre que quan els exclosos han acudit a rebre suport professional potser ja era massa tard. D'aquí que fóra recomanable que es tingués un coneixement més ampli pel que fa a les condicions sota les quals els integrats i els potencialment exclosos reben atenció professional.
3. Un mal moment personal augmenta la probabilitat d'iniciar en el termini d'un any un període de problemes de depressió i de salut mental. El risc sembla menor si la persona va rebre atenció experta de professionals.
4. Un mal moment personal és també la causa d'haver de dormir al carrer per primera vegada, tret que hi hagi atenció professional, cosa que en redueix el risc.
5. L'atenció de professionals és també un bon predictor d'abandonar el carrer, però encara és un predictor més significatiu el fet que s'accepti dormir en un alberg. En aquests casos, la probabilitat que l'any següent ja no es dormi al carrer es multiplica per 3,4. Si prenem l'efecte de l'atenció professional, el

nostre model estima que la probabilitat mitjana que un individu que ha de dormir al carrer escapi d'aquesta situació és del 15 %, però, si ha estat atès per un professional, aquesta probabilitat arriba al 23 % l'any següent. Dit d'una altra manera, la intervenció experta ajuda que 8 individus de cada 100 abandonin el carrer.

6. El risc de recaure en un episodi de dormir al carrer és elevadíssim per als individus que, havent tingut ja una experiència prèvia d'aquests tipus, tornen a passar un mal moment personal, però, un cop més, si hi ha intervenció de professionals, el risc de reincidència decau significativament.

Intervencions per corregir algunes deficiències del nostre sistema de benestar social

Amb independència del suport personal que puguin rebre els individus per part dels professionals, hi ha altres factors molt rellevants que tenen incidència en el risc d'exclusió social i que tenen a veure amb deficiències estructurals del nostre sistema de benestar social. Hem vist com l'evolució del nostre mercat de treball està fent cada cop més difícil l'accés de les persones amb baixa formació a contractes estables, i aquesta precarietat està molt associada al risc de patir períodes de desocupació de llarga durada, a dificultats per pagar l'habitatge i a un risc elevat d'esdevenir una persona sense sostre, situació aquesta que a la vegada fa difícil la reinserció laboral, en les condicions de protecció social actuals.

Al mateix temps, la política actual envers les persones amb problemes de salut mental sembla insuficient per evitar el risc d'esdevenir una persona sense sostre. L'oferta insuficient de residències i de pisos tutelats per a les persones amb problemes de salut mental fa recaure sobre les famílies el gruix de la seva atenció, i es confia que el tractament farmacològic del pacient sigui suficient perquè la família pugui gestionar situacions que de vegades són insuportables. Quan la família no té prou recursos per controlar la situació, o simplement quan no existeix cap referent familiar, la persona que pateix una malaltia mental no té cap més opció que vagar pels carrers de la ciutat sense el control de si mateixa.

També sembla insuficient el suport que reben les persones que finalitzen un període d'empresonament per trobar un lloc on viure i una ocupació laboral. Les nostres estimacions posen de manifest que el risc d'esdevenir una persona sense sostre està molt associat als episodis de sortida d'una etapa de reclusió penitenciària.

Evitar la pèrdua de l'habitatge, i proporcionar habitatge tutelat per als que l'han perdut, haurien de ser prioritats de les polítiques públiques contra l'exclusió social. En aquest sentit, l'increment de l'oferta d'habitatge protegit no és solament una política d'incidència en el mercat, sinó que també ajuda a trencar l'efecte de l'herència social i té un valor preventiu de l'exclusió. Hem vist que el fet de disposar d'un habitatge augmenta molt les probabilitats de reinserció de les persones que han viscut episodis de vida al carrer. Una intervenció per augmentar l'oferta de pisos tutelats a disposició dels serveis socials facilitaria les actuacions d'inclusió sociolaboral.

Les actuacions que faciliten l'ocupació de les persones que han iniciat processos d'exclusió i que han quedat fora del mercat laboral tenen un efecte preventiu de l'exclusió severa. Potenciar la reserva de llocs de treball per a persones en risc d'exclusió en empreses i institucions convencionals podria facilitar la continuïtat del treball que realitzen les entitats d'inserció ocupacional. La contractació pública d'empreses d'inserció laboral també genera una activitat econòmica que permet el manteniment d'un bon nombre de llocs de treball protegits. La introducció de clàusules en els plecs de condicions dels concursos públics d'adjudicació de contractes que prioritzin la contractació d'empreses del tercer sector permet satisfer les necessitats de béns i serveis de les administracions públiques incidint en el mercat i donant suport a activitats inclusives.

En suma, una política preventiva de l'exclusió social a la ciutat de Barcelona requereix un esforç més intens en favor de la protecció de la infància i l'adolescència que eviti les situacions que faran difícil la inserció laboral i social en el moment de la transició a l'edat adulta i que contribuïran a la reproducció intergeneracional dels factors d'exclusió, però també requereix un major desenvolupament dels serveis i recursos en favor de les persones adultes que tenen dificultats per mantenir una ocupació i un habitatge estables. Aquests esforços han d'anar adreçats a una major oferta de prestacions monetàries directes en alguns casos, d'altres a una major oferta de llocs de treball i d'habitatges protegits, però també han d'estar orientats cap a una major oferta de serveis personals que facin de suport i seguiment de les persones i que evitin la transició a situacions excloents, o a la seva cronificació en cas que aquesta transició ja hagi esdevingut. Hi ha indicis que fan pensar que no actuar d'aquesta manera per por a incrementar les partides pressupostàries de les administracions públiques té uns costos econòmics i socials superiors a llarg termini.

Referències biblogràfiques

Referències bibliogràfiques

Aber, J. L. i Brooks-Gunn, J. (2002). "Social Exclusion of Children in the U.S.: Compiling Indicators of Factors from which and by which Children are Excluded". A: Kahn, A. J. i Kamerman, S. B. (ed.). *Beyond Child Poverty: The Social Exclusion of Children*. Nova York: Columbia, p. 245-286.

Ainsworth, M. D. S. i Bowlby, J. (1991). "An ethological approach to personality development". *American Psychologist*, núm. 46, p. 331-341.

Anderson, I. i Christain, J. (2003). "Causes of Homelessness in the UK: A Dynamic Analysis". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, núm. 13, p. 105-118.

Aromaa, K. *et al.* (2003). *Crime and Criminal Justice in Europe and North America 1995-1997*. Report on the Sixth United Nations Survey on Crime Trends and Criminal Justice. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control.

Artazcoz, L. (2004) "Las desigualdades de género en salud en la agenda de salud pública". *Gaceta Sanitaria* [en línia], p. 1-2. Disponible a: <http://scielo.isciii.es/scieloo> [Consultat el 24 d'abril de 2009]

Artazcoz, *et al.* (2004) "La salud de las personas adultas". *Gaceta Sanitaria*, núm. 18 (supl. 1), p. 56-68.

Audas, R. i Willms, D. (2001). *Engagement and Dropping Out of School: A Life-Course Perspective*. HRDC Publications Centre, p. 953-7260. [Facsimil (819)]

Avery, R.; Goldscheider, F. i Alden, S. (1992). "Feathered Nest/Gilded Cage: Parental Income and Leaving Home in the Transition to Adulthood". *Demography*, vol. 29 (3).

Bauman, Z. (1998). *Work, Consumerism and the New Poor*. Buckingham: Open University Press.

Becker, G. S. (1968). "Crime and Punishment: An Economic Approach". *Journal of Political Economy*, núm. 76, p. 169-217.

Bentolila, S. i Dolado, J. J. (1994). "Labour Flexibility and Wages: Lessons from Spain". *Economic Policy*, núm. 10, p. 233-281.

Bernardi, F. (2006). *Análisis de la historia de acontecimientos*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas. (Cuadernos Metodológicos)

Billari, F. C. (2000). *L'analisi delle biografie e la transizione allo stato adulto*. Pàdua: CLEUP Editrice.

Billari, F. C.; Philipov, D. i Baizán, P. (2001). *Leaving Home in Europe: the Experience of Cohorts Born Around 1960*. MPIDR Working Paper, WP 2001-01.

Blossfeld, H. P. i Rohwer, G. (2002). *Techniques of Event History Modelling. New Approaches to Causal Analysis*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Bonal, X. i Albaigés, B. (2006). "Estat de l'educació a Catalunya". A: Bonal, X. (dir.): *Estat de l'educació a Catalunya. Anuari 2005*. Barcelona: Editorial Mediterrània. (Polítiques, 53)

Borrell, C. *et al.* (2003). "Desigualdades en salud según la clase social en las mujeres. ¿Cómo influye el tipo de medida de la clase social?". *Gaceta Sanitaria*, núm. 18 (supl. 2), p. 75-82.

Borrell C, *et al.* (2004). "La salud pública desde la perspectiva de género y clase social". Informe de la Sociedad Española de Salud Pública y Administración Sanitaria (SESPAS).

- Bottoms, A. E. i Wiles, P. (2002). "Environmental Criminology". A: Maguire, M *et al.* *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford University Press, p. 620-656.
- Burchardt, T.; Le Grand, J. i Paichaud, D. (1999). "Social Exclusion in Britain 1991-1995". *Social Policy and Administration*, núm. 33, p. 227-244.
- Cabrera, P.; Rubio, M. J. i Blasco, J. (2008). *¿Quién duerme en la calle? Una investigación social y ciudadana sobre las personas sin techo*. Barcelona: Fundació Caixa Catalunya.
- Calero, J. i Escardíbul, J. O. (2007). "Evaluación de servicios educativos: el rendimiento en los centros públicos y privados medido en PISA-2003". *Hacienda Pública Española*, núm. 83.
- Canteras, A. (1990). *Delincuencia femenina en España: un análisis sociológico*. Madrid: Centro de Publicaciones, Ministerio de Justicia.
- Cantillon, B. i Van den Bosch, K. (2000). "Back to basics: the case for an adequate minimum guaranteed income in the active welfare state". Ponència presentada a: *I International Research Conference on Social Security*. Helsinki, 25-27 de setembre.
- Capdevila, M.; Ferrer, M. i Luque, E. (2005). *La reincidència en el delictes en la justícia de menors*. Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya.
- Carmona Benito, S. (2000). "Inmigración y prostitución: el caso del Raval (Barcelona)". *Papers*, núm. 60, p. 343-354.
- Casado, J. (1989). "Cómo reconocer al niño maltratado. Detección y criterios diagnósticos del maltrato físico y sexual". Ponència presentada a: *I Congreso Nacional sobre la Infancia Maltratada*. Barcelona.
- Caspers, K. M. *et al.* (2006). "Attachment as an organizer of behavior: implications for substance abuse problems and willingness to seek treatment". *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, vol. 1, p. 32.
- Caspi, A. *et al.* (1993). "Unravelling Girls' Delinquency: Biological, Dispositional, and Contextual Contributions to Adolescent Misbehaviour". *Developmental Psychology*, núm. 29, p. 19-30.
- Caspi, A. *et al.* (1998). "Early Failure in the Labor Market: Childhood and Adolescent Predictors of Unemployment in the Transition to Adulthood". *American Sociological Review*, vol. 63, núm. 3 (juny), p. 424-451.
- Cleves, M. A.; Gould, W. W. i Gutiérrez, R. G. (2004). *An Introduction to Survival Analysis using STATA*. Stata Corporation.
- Cohen, L. E. i Machalek, R. (1988). "A general theory of expropriative crime". *American Journal of Sociology*, núm. 94, p. 465-501.
- Coleman, J. (1988). "Social capital in the creation of human capital". *American Journal of Sociology*, núm. 94, p. 95-120.
- Cortés, I. *et al.* (2004). "Desigualdades en la salud mental de la población ocupada". *Gaceta Sanitaria*, núm. 18 (5), p. 351-359.
- Covizzi, H. (2008). "Does Union Dissolution Lead to Unemployment? A Longitudinal Study of Health and Risk of Unemployment for Women and Men Undergoing Separation". *European Sociological Review*, núm. 24, p. 347-361.
- Cusick, L. (2002). "Youth prostitution: a literature review". *Child Abuse Review* [Canadà: Department of Justice], núm. 11, p. 230-251.
- De Coster, S.; Heimer, K. i Wittrock, S. (2006). "Neighborhood disadvantage, social capital, street context, and youth violence". *The Sociological Quarterly* [Midwest Sociological Society], núm. 47.
- Desviat, M. (1996). *La reforma psiquiátrica*. Madrid: Ediciones DOR.
- Donahoe, D. i Tienda, M. (2000). "The Transition from School to Work: Is There a Crisis? What Can Be Done?". A: Danziger, S. i Waldfogel, J. *Securing the Future. Investing in Children from Birth to College*. Nova York: Russell Sage Foundation, p. 231-263.
- Ehrlich, I. (1973). "Participation in Illegitimate Activities: A Theoretical and Empirical Investigation". *Journal of Political Economy*, núm. 81, p. 521-565.

- Entorf, H. i Espengler, H. (2000). "Criminality, social cohesion and economic performance". *Würzburg Economic Papers*, núm. 22.
- Ercolani, M. i Jenkins, S. (1998). *The Polarisation of Work and the Distribution of Income in Britain*. Institute for Labour Research and ESRC Research Centre on Micro-Social Change, University of Essex.
- Erikson, R. i Golthorpe, J. (1992). *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Fundamentos sociales de las economías post-industriales*. Barcelona: Ariel.
- Esping-Andersen, G. (2005). *Children in the Welfare State. A Social Investment Approach*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. (DemoSoc Working Paper, 10)
- Farley, M. i Barkan, H. (1998). "Prostitution, violence and posttraumatic stress disorder". *Women Health*, núm. 27 (3).
- Fernández, E. *et al.* (1999). "Gender inequalities in health and health care services use in Catalonia (Spain)". *Journal of Epidemiology and Community Health*, núm. 53, p. 218-222.
- Ferrer, F. (dir.), Ferrer, G. i Castel, J. L. (2005). *Les desigualtats educatives a Catalunya: PISA 2003*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill. (Informes breus, 1)
- Figlio, D. i Roth, J. (2008). "The Behavioral Consequences of Pre-kindergarten Participation for Disadvantaged Youth". Ponència preparada per al volum del NBER sobre *The Economics of Disadvantaged Youth*, versió revisada: febrer de 2008.
- FOESSA (2008). *VI Informe sobre exclusión y desarrollo social en España*. Madrid: Fundación Foessa.
- Foster, P. (1983). *Access to Welfare. An Introduction to Welfare Rationing*. Londres: Macmillan.
- Frischer, M.; Haw, S.; Bloor, M.; Goldberg, D.; Green, S.; McKeganey, N. i Covell, R. (1993). "Modelling the behaviour and attributes of injecting drug users: a new approach to identifying HIV risk practices". *The International Journal of Addictions*, núm. 28.
- Gómez Terreros, I. (1997). "Etiopatogenia del maltrato infantil". A: Casado, J. (ed.). *Niños maltratados*. Madrid: Díaz de Santos, p. 27-32.
- González, M. J. (2005). "Igualando por la base: oportunidades de educación y cuidado de la primera infancia en España". A: Navarro, V. (coord.). *La situación social en España*. Madrid: Biblioteca Nueva – Fundación Largo Caballero, p. 415-446.
- Gonzalo, E. i Pasarín, M. I. (2004). "La salud de las personas mayores". *Gaceta Sanitaria*, núm. 18 (supl.), p. 69-80.
- Graaf, P. M. i Ultee, W. C. (2000). "United in Employment, United in Unemployment? Employment and Unemployment of Couples in the European Union in 1994". A: Gallie, D. i Paugam, S. *Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe*. Oxford University Press, p. 265-285.
- Gregg, P.; Hansen, K. i Wadsworth, J. (2000). "Measuring the Polarisation on Work Across Households". *Working Paper*. Disponible a: <www.essex.ac.uk/ilr/eeeg/workshop4>.
- Gregorio Gil, C. i Ramírez Fernández, A. (2000). "¿En España es diferente...? Mujeres inmigrantes dominicanas y marroquies". *Papers*, núm. 60, p. 257-273.
- Guralnik, *et al.* (1993). "Educational Status and Active Life Expectancy among Older Blacks and Whites". *The New England Journal of Medicine*, vol. 329 (2), p. 110-116.
- Haveman, R. i Wolfe, B. (1994). *Succeeding Generations: On the Effects of Investment in Children*. Nova York: Russell-Sage.
- Heckman, J. J. i Lochner, I. (2000). "Rethinking Education and Training Policy: Understanding the Sources of Skill Formation in a Moderns Economy". A: Danziger, S. i Waldfogel, J. *Securing the Future. Investing in Children from Birth to College*. Nova York: Russell Sage Foundation, p. 47-86.
- Hertzman, C. (2000). *The Case for an Early Childhood Development Strategy*. Centre for Health Services and Policy Research, University of British Columbia.

Hofmeister, H.; Mills, M. i Blossfeld, H. P. (2003). "Globalization, Uncertainty and Women's Mid-Career Life Courses: A Theoretical Framework". *Globalife Working Paper* [Department of Sociology I, University of Bamberg], núm. 45.

Ibáñez, A. i Sáiz, J. (2000). *La ludopatía: Una nueva enfermedad*. Madrid: Elsevier España.

Irving, B. i Bloxsom, C. (2002). *Predicting adolescent delinquent behaviour and criminal conviction by age 30. Evidence from the British Cohort*. Londres: The Police Foundation.

Jiménez, J.; Oliva, A. i Saldaña, D. (1996). *El maltrato y protección a la infancia en España*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.

Kariya, i Rosenbaum, (2003). "Stratified Incentives and Life Course Behaviors". A: Mortimer, J. T. i Shanahan, M. F. (ed.). *Handbook of the Life Course*. Nova York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, p. 51-78.

Keating, D. P. i Hertzman, C. (1999). *Developmental Health and the Wealth of Nations: Social, Biological, and Educational Dynamics*. Nova York: The Guilford Press.

Kelly, M. (2000). "Inequality and Crime". *The Review of Economics and Statistics* [Massachusetts: The MIT Press], vol. 82, núm. 4.

Koegel, P.; Burnam, M. A. i Baumohl, J. (1996). "The causes of homelessness". A: Baumohl, J. (ed.). *Homelessness in America*. Phoenix, Arizona: Oryx Press, p. 109-112.

Kohli, M. i Albertini, M. (2007). *The Generational Contract in the Family Explaining Regime Differences in Financial Transfers from Parents to Children in Europe*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. (DemoSoc Working Paper, 24). Disponible a: <<http://sociodemo.upf.edu/papers/DEMOSOC24.pdf>>.

Krause, N. i Borawski-Clark, E. (1995) "Social class differences in social support among older adults". *The Gerontologist*, vol. 35 (4), p. 498.

Lahuerta, C., et al. (2004). "La influencia de la red social en la salud mental de la población anciana". *Gaceta Sanitaria*, núm. 18 (2), p. 83-91.

Lee, B. A.; Price-Spratlen, T. i Kanan, J. W. (2003). "Determinants of homelessness in Metropolitan Areas". *Journal of Urban Affairs*, vol. 25 (3), p. 335-355.

Loeb, et al. (2007). "How Much is Too Much? The Influence of Preschool Centers on Children's Development Nationwide". *Economics of Education Review*, vol. 26, núm. 1, p. 52-66.

López, F. et al. (1994). *Abusos sexuales a menores. Lo que recuerdan de mayores*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.

Lucas, S. R. (2001). "Effectively maintained inequality: Education transitions, track mobility, and social background effects". *American Journal of Sociology*, núm. 75, p. 293-305.

MacDonald, R. i Marsh, J. (2002). "Crossing the Rubicon: youth transitions, poverty, drugs and social exclusion". *International Journal of Drug Policy* [Elsevier Science B. V.], núm. 13.

Mare, R. D. (1981). "Change and Stability in Educational Stratification". *American Sociological Review*, núm. 46, p. 72-87.

Maughan, B. i McCarthy, G. (1997). "Childhood adversities and psychosocial disorders". *British Medical Bulletin*, núm. 53, p. 156-169.

McLeod, J. D. i Shanahan, M. J. (1993). "Trajectories of poverty and children's mental health". *Journal of Health and Social Behavior*, vol. 37 (9), p. 207-220.

Mead, L. (1986). *Beyond Entitlement. The Social Obligations of Citizenship*. Nova York: The Free Press.

Mead, L. (1992). *The New Politics of Poverty*. Nova York: Basic Books.

Mead, L. (1997). *From Welfare to Work*. Londres: Institut for Economic Affairs.

Melrose, M.; Barret, D. i Brodie, I. (1999). *One Way Street? Retrospectives on Childhood Prostitution*. University of Luton Press.

- Melzer, *et al.* (2000). "Socioeconomic status and the expectation of disability in old age: estimates for England". *Journal of Epidemiology and Community Health*, núm. 54, p. 286-292.
- Merton, R. (1938). "Social Structure and Anomie". *American Sociological Review*, núm. 3 (10), p. 672-682.
- Mirowsky, J. (1998). "Education, Personal Control, Lifestyle and Health". *Research on Aging*, vol. 20, núm. 4, p. 415-449.
- Moffit, T. E. (1993). "'Life-course-persistent' and 'Adolescence-limited' Antisocial Behaviour: A Developmental Taxonomy". *Psychological Review*, núm. 100, p. 674-701.
- Moffit, T. E. (1997). "Adolescence-limited and Life-course Persistent Offending: A Complementary Pair of Developmental Theories". A: Thornberry, T. P. (ed.). *Advances in Criminological Theory*. Londres: Transaction Books, vol 7, p. 11-54.
- Montañés, P. i Moyano, M. (2006). "Violencia de género sobre inmigrantes en España. Un análisis psicosocial". *Pensamiento Psicológico*, vol. 2, núm. 6, p. 21-32.
- Mullen, E. P.; Roman-Clarkson, S. E.; Walton, V. A. i Herbison, E. P. (1988). "Impact of sexual and physical abuse on women mental health". *Lancet* (abril), p. 842-845.
- Müller, W. i Gangl, M. (2003). *Transitions from Education to Work in Europe: The Integration of Youth into EU Labour Markets*. Oxford University Press.
- Muñoz, M.; Panadero, S.; Pérez, E. i Quiroga, M. A. (2005). "Role of Stressful Life Events in Homelessness: An Intragroup Análisis". *American Journal of Community Psychology*, vol. 35 (1/2), p. 35-47.
- Muñoz, M.; Vázquez, C.; Panadero, S. i De Vicente, A. (2005). "Theoretical models in the homeless populations". Ponència presentada a: *Fifth Workshop of the CUHP Thematic Network on Researching Homelessness and Homeless Populations*. Milà: Politecnico di Milano. Disponible a: <http://www.cuhp.org/milan_workshop.cfm>.
- Murali, V. i Oyeboode, F. (2004) "Poverty, social inequality and mental health". *Advances in Psychiatric Treatment*, vol. 10, p. 216-224.
- Muray, V. i Oyeboode, F. (2004). "Poverty, social inequality and mental health". *Advances in Psychiatric Treatment*, vol. 10, p. 216-224.
- Murray, Ch. (1984). *Losing Ground*. Nova York: Basic Books.
- Murray, Ch. (1990). *The Emerging British Underclass*. Londres: Institute of Economic Affairs.
- Myrdal, G. (1963). *Challenge to Affluence*. Nova York: Pantheon.
- Nagin, D. S. i Farrington, D. P. (1992). "The Onset and Persistence of Offending". *Criminology*, núm. 30 (4), p. 501-523.
- Navarro, V.; Benach, J. i la Comisión Científica de Estudios de las Desigualdades Sociales en Salud en España (1996). *Las desigualdades sociales en salud en España*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Consumo i The Johns Hopkins University.
- Oberwiltler, D. (2005). *Social Exclusion and Youth Crime in Europe – The Spatial Dimension Do Disadvantaged Neighbourhoods Cause Adolescents to Become more Delinquent? Working Paper* [Alemanya: Department of Criminology, Max Planck Institute of Foreign i International Criminal Law Freiburg], núm. 11.
- OECD (2008). *Family Database. Social Policy Division – Directorate of Employment, Labour and Social Affairs*. Disponible a: <<http://www.oecd.org/dataoecd/46/13/37864698.pdf>>. [Consultat el 17 de gener de 2009]
- Poggio, T. (2008). "The intergenerational transmission of home ownership and the reproduction of the familistic welfare regime". A: Saraceno, Ch. (ed.). *Families Ageing and Social Policy. Intergenerational Solidarity in European Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Poulton, R. *et al.* (2002). "Association between children's experience of socioeconomic disadvantage and adult health: a life-course study". *The Lancet*, vol. 360 (23), p. 1640-1645.
- Pratt, T. C.; Cullen, F. T.; Blevins, K. R.; Daigle, L. i Unnever, J. D. (2002). "The Relationship of Attention Deficit Hyperactivity Disorder to Crime and Delinquency: A Meta-Analysis". *International Journal of Police Science and Management*, vol. 4, p. 344-360.

- Ramey, S. L. i Ramey, C. (2000). "Early Childhood Experiences and Developmental Competence". A: Danziger, S. i Waldfogel, J. *Securing the Future. Investing in Children from Birth to College*. Nova York: Russell Sage Foundation, p. 122-152.
- Reynolds, J. R. i Ross, C. E. (1990). "Social Stratification and Health: Education's Benefit beyond Economic Status and Social Origins". *Social Problems*, vol. 45 (2).
- Riggs, S.; Alario, A. J. i McHorney, C (1990). "Health risk behaviors and attempted suicide in adolescents who report prior maltreatment". *J. Pediatric*, núm. 116, p. 815-821.
- Robila, M. (2006). "Economic pressure and social exclusion in Europe". *The Social Science Journal*.
- Rodríguez, M. i Stoyanova, A. (2004). "La influencia del tipo de seguro y la educación en los patrones de utilización de los servicios sanitarios". *Gaceta Sanitaria*, núm. 18 (supl. 1), p. 102-111.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Refraining Political Thought*. Cambridge University Press.
- Ruggeri, C.; Saith, R. i Stewart, F. (2003). "Everyone agrees we need poverty reduction, but not what this means: does this matter?". Ponència presentada a: *WIDER Conference on Inequality, Poverty and Human Wellbeing*. Helsinki, 30-31 de maig.
- Rumberger, R. W. (2001). "Why Students Drop Out of School and What Can be Done". Ponència presentada a: *Dropouts in America: How Severe is the Problem? What Do We Know about Intervention and Prevention?* Harvard University, 13 de gener.
- Santana, P. (2000). "Poverty, social exclusion and health in Portugal". *Social Science and Medicine*, núm. 55.
- Sarasa, S. (2001). "Los hogares sin empleo. Una perspectiva comparada". *Revista Internacional de Sociología*, núm. 29, p. 67-88.
- Sarasa, S. (2006). "The women's conciliation of adultcare and employment in different welfare regimes". Ponència presentada a: *EQUALSOC/EMPLOY_FAMNET Workshop*. Torí, 27 de gener.
- Sarasa, S. (2007a). "Pensiones de jubilación en España: reformas recientes y algunas consecuencias sobre el riesgo de pobreza". *Política y Sociedad*, núm. 44 (2), p. 87-99.
- Sarasa, S. (2007b). "La atención a la dependencia. Desigualdades territoriales y estratificación social". A: Navarro, V. (ed.). *La situación social en España, II*.
- Sarasa, S. (2008). "Perdedores en tiempos de bonanza". A: *VI Informe sobre exclusión i desarrollo social en España*. Madrid: Fundación FOESSA.
- Sarasa, S. i Mestres, J. (2005). *Women's employment and the adult caring burden*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. (DemoSoc Working Paper, 7)
- Sarasa, S. i Sales, A. (2003). *Informe sobre la pobreza i l'exclusió a la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Observatori Barcelona, Ajuntament de Barcelona. (Estudis/ Monografies, 1)
- Savage, J. i Vila, B. (2002). "Changes in child welfare and subsequent crime rate trends. A cross-national test of the lagged nurturance hypothesis". *Journal of Applied Developmental Psychology*, vol. 32 (1), p. 51-82.
- Scarr, S. (1992). "Developmental Theories fort he 1990s: Development and Individual Differences". *Child Development*, núm. 63, p. 1-19.
- Scott, J. i Alwin, D. (1998). "Restrospective Versus Prospective Measurement of Life Histories and Longitudinal Research". A: Giele, J. Z.; Elder, G. H. (ed.). *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Londres: Sage.
- Secombe, K. (2000). "Families in Poverty in the 1990s: Trends, Causes, Consequences and Lessons Learned". *Journal Marriage and the Family* [National Council on Family Relations], vol. 62, núm. 4.
- Seldon, T. (2000). "Explaining the Drug-Crime Link: Theoretical, Policy and Research Issues". *Journal of Social Policy*, núm. 29 (1), p. 95-107.
- Sen, A. (1995). *Nuevo examen de la desigualdad*. Madrid: Alianza.
- Shavit, Y. i Blossfeld, H. P. (1993). *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press.

- Sherman, A. i Sandfort, J. (1998). "Fighting Child Poverty in America: How Research Can Help". *Contemporary Sociology*, vol. 27 (6).
- Simons, R. L. *et al.* (1994). "Two Routes to Delinquency: Differences Between Early and Late Starters in the Impact of Parenting and Deviant Peers". *Criminology*, núm. 32, p. 247-276.
- Skocpol, T. (1996). "Unraveling from Above". *The American Prospect*, núm. 25, p. 20-25.
- Smeeding, T.; Moynihan, D. P. i Rainwater, L. (2004). *The Future of the Family*. Nova York: Russell Sage Foundation.
- Smith, D. J. (2002). "Crime and the Life Course". A: Maguire, M *et al.* *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford University Press, p. 702-745.
- Stewart, S. H. i Kushner, M. G. (2005). "Relations Between Gambling and Alcohol Use". *Journal of Gambling Studies*, vol. 21, núm. 3. [Introducció del número especial sobre l'alcohol]
- Susser, I. (1996). "The Construction of Poverty and Homelessness in US Cities". *Annual Review of Anthropology*. vol. 25.
- Sylva, K. (1997). "Critical periods in childhood learning". *British Medical Bulletin*, vol. 53 (1).
- Therborn, G. (1993). "Los derechos de los niños desde la constitución del concepto moderno de menor: un estudio comparado de los países occidentales". A: Moreno, L. (ed.). *Intercambio social y desarrollo del bienestar*. Madrid: CSIC, p. 77-143.
- Thorp, R.; Stewart, F. i Heyer, A. (2005). "When and How Far is Group Formation a Route Out of Chronic Poverty?". *World Development* [Elsevier Ltd.], vol. 33, núm. 6.
- Torrente, D. (2001). *Desviación y delito*. Madrid: Alianza.
- Vallet, L. A. (2003). "State of the Art and Current Issues in Comparative Educational Stratification Research". Ponència presentada a: *CHANGEQUAL Workshop*. University of Mannheim.
- Van Doorslaer, E. *et al.* (2002). "Explaining income-related inequalities in doctor utilisation in Europe: a decomposition approach". *Health Economics*, núm 13 (7), p.605-608.
- Van Doorslaer, E.; Koolman, X. i Jones, A. M. (2004a). "Explaining income-related inequalities in doctor utilisation in Europe: a decomposition approach". *Health Economics*, núm. 13 (7), p. 629-647.
- Van Doorslaer, E.; Koolman, X. i Jones, A. M. (2004b). "Explaining the differences in income-related health inequalities across European countries". *Health Economics*, núm.13 (7), p. 609-628.
- Vila, B. (1994). "A General Paradigm for Understanding Criminal Behaviour: Extending Evolutionary Ecological Theory". *Criminology*, vol. 32 (3), p. 311-359.
- Wagner, M. i Weiss, B. (2004). "On the variation of divorce risks in Europe: a meta-analysis". Ponència presentada a: The 3rd Conference of the European Research Network on Divorce. University of Cologne (Alemanya), 2-4 de desembre.
- Wenzel, S.; Tucker, J.; Elliot, M.; Hambarsoomians, K.; Perlman, J.; Becker, K.; Kollross, C. i Golinelli, D. (2004). "Prevalence and co-occurrence of violence, substance use and disorder, and HIV risk behavior: a comparison of sheltered and low-income housed women in Los Angeles County". *Preventive Medicine*, núm. 39.
- Wilkinson, R. G. (1996). *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality*. Londres: Routledge.
- Wilkinson, R. G. (2000). *Mind the Gap: Hierarchies, Health and Human Evolution*. Londres: Weidenfeld & Nicholson.
- Wilson, W. J. (1996). *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor*. Nova York: Alfred Knopf.
- Woodroffe, C. *et al.* (1993). *Children, Teenagers and Health*. Buckingham: Open University Press.
- Young, J. (1999). *The Exclusive Society*. Londres: Sage.
- Zuckerman, B. i Kahn, R. (2000). "Pathways to Early Child Health and Development". A: Danziger, S. i Waldfogel, J. (ed.). *Securing the Future: Investing in Children from Birth to College*. Nova York: Russell Sage Foundation, p. 87-121.

